

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI,
PROTECȚIEI SOCIALE
ȘI PERSOANELOR VÂRSTNICE
AMPOSDRU

Fondul Social European
POSDRU
2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI
NAȚIONALE

O I P O S D R U

ACADEMIA ROMÂNĂ

Manuela NEVACI
IDENTITATE ROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXT BALCANIC

IDENTITATE ROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXT BALCANIC

Autor: **Manuela NEVACI**

Conducător științific: **Acad. Grigore BRÂNCUȘ**

Lucrare realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

Titlurile și drepturile de proprietate intelectuală și industrială asupra rezultatelor obținute în cadrul stagiului de cercetare postdoctorală aparțin Academiei Române.

*Punctele de vedere exprimate în lucrare aparțin autorului și nu angajează
Comisia Europeană și Academia Română, beneficiara proiectului.*

Exemplar gratuit. Comercializarea în țară și străinătate este interzisă.
Reproducerea, fie și parțială și pe orice suport, este posibilă numai cu acordul prealabil
al Academiei Române.

ISBN 978-973-167-151-2

Depozit legal: Trim. II 2013

Manuela NEVACI

Identitate românească în context balcanic

Editura Muzeului Național al Literaturii Române

Colecția *AULA MAGNA*

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI,
PROTECȚIEI SOCIALE
ȘI PERSOANELOR VÂRSTNICE
AMFOSDRU

Fondul Social European
POSDRU
2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

MINISTERUL
EDUCAȚIEI
NAȚIONALE

O I P O S D R U

ACADEMIA ROMÂNĂ

Investește în oameni !

FONDUL SOCIAL EUROPEAN

Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Axa prioritară 1: „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”

Domeniul major de intervenție 1.5: „Programe doctorale și postdoctorale în sprijinul cercetării”

Titlul proiectului: „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”

Contract: POSDRU/89/1.5/S/59758

Beneficiar: ACADEMIA ROMÂNĂ

Parteneri în proiect: (I) UNIVERSITATEA POLITEHNICA București, Facultatea de Mecanică și Mecatronică; (II) UNIVERSITATEA din Craiova

Obiectivele proiectului și domeniile de cercetare:

- Obiectivul general:** Model-pilot de școală postdoctorală prin implicarea a 92 de cercetători postdoctoranzi, în scopul dezvoltării carierei în cercetare, al îmbunătățirii programelor de cercetare postdoctorală în domeniul umanităților, al impulsivității și consolidării sectorului de cercetare în științele socioumane din România, pentru sprijinirea economiei românești în dobândirea unor avantaje competitive durabile și micșorarea decalajelor între România și celelalte țări membre ale Uniunii Europene.
- Obiectivele specifice:** Elaborarea și implementarea de noi tehnologii-suport pentru derularea proiectului; formarea și perfecționarea cercetătorilor prin programe postdoctorale
 - Organizarea unor acțiuni de îndrumare a cercetătorilor pe parcursul stagiilor derulate în străinătate
 - Sprijinirea cercetătorilor în participarea la seminarii și conferințe internaționale
 - Organizarea unor sesiuni pentru promovarea egalității de șanse și a dezvoltării durabile
 - Sprijinirea colaborării între universități, institute de cercetare și companii din aria tematică a școlii postdoctorale
 - Dezvoltarea de activități inovatoare în vederea accentuării importanței programelor de cercetare interdisciplinară; crearea de metodologii proprii cu privire la derularea programelor postdoctorale
 - Elaborarea unor ghiduri de bune practici cu privire la schimbul de experiență internațional în aria cercetării în științele socioumane prin programe postdoctorale.
- Domeniile cercetării:** filologie - literatură • științe istorice și arheologie • filosofie, teologie, psihologie, pedagogie • arte, arhitectură și audio-vizual • știința informației • sociologia culturii • antropologie • etnografie și folclor

Cuprins

INTRODUCERE	9
I. CONȘTIINȚA ROMANITĂȚII ȘI A ROMÂNITĂȚII LA AROMÂNI	13
Repartiția teritorială a aromânei	13
Unitatea etnică și lingvistică a aromânilor cu dacoromânii	18
Conștiința romanității și a românității la aromâni	23
Publicații și asociații ale aromânilor	34
Învățământul în limba română la aromânii din Balcani	37
Aromânii în România	39
II. STRUCTURA DIALECTULUI AROMÂN - TRĂSĂTURI GENERALE	41
Fonetica și fonologie	41
Vocalismul	41
Consonantismul	42
Morfosintaxă	43
Substantivul	43
Articolul	44
Articolul hotărât	45
Adjectivul	46
Pronumele	46
Numeralul	48
Verbul	49
Modul indicativ	51
Prezentul	51
Imperfectul	52
Perfectul simplu	52
Perfectul compus	53
Mai-mult-ca-perfectul	53
Viitorul	54

Modul conjunctiv	54
Modul condițional-optativ	55
Modul dubitativ	58
Modul imperativ	58
Modul infinitiv	59
Modul participiu	59
Modul gerunziu	60
Adverbul	61
Prepoziția	65
Conjuncția	65
Interjecția	65
III. PARTICULARITĂȚI ALE GRAIURILOR AROMÂNEȘTI	
ACTUALE	67
1. PARTICULARITĂȚI ALE GRAIULUI FĂRȘEROT	67
Fonetică și fonologie	67
Vocale	67
Consoane	69
Morfologie	71
Substantivul	71
Articolul	71
Pronumele	75
Adjectivul. Grade de comparație	76
Verbul	76
Adverbul	79
Interjecția	79
Lexic	80
Aspecte etnolingvistice	82
2. PARTICULARITĂȚI ALE GRAIULUI PINDEAN	87
Fonetică și fonologie	87
Vocale	87
Consoane	87
Particularități comune cu graiul fărșerot	88
Morfologie	89
Lexic	90

Toponimia.....	95
Aspecte etnolingvistice	95
3. PARTICULARITĂȚI ALE GRAIULUI GRĂMOSTEAN.....	98
Fonetica și fonologie	98
Vocale.....	98
Consoane	98
Morfologie.....	98
Substantivul	98
Articolul.....	99
Adjectivul. Gradele de comparați.	99
Pronumele	100
Numeralul	101
Verbul.....	101
Lexic.....	101
Aspecte etnolingvistice	102
4. PARTICULARITĂȚI ALE GRAIULUI AROMÂNESC DIN MULOVISTE.....	103
Fonetica și fonologie	103
Vocale.....	103
Consoane	104
Morfologie.....	104
5. PARTICULARITĂȚI ALE GRAIULUI AROMÂNESC DIN CRUȘOVA.....	106
Fonetica și fonologie	106
Morfologie.....	107
Lexic.....	108
IV. ASPECTE PRIVIND LEXICUL AROMÂNEI VORBITE ÎN SPAȚIUL BALCANIC	110
Termeni de origine latină.....	110
Elementul comun eu albaneza	111
Elementul slav	112
Elementul grecesc	113

ADDENDA	
OVERVIEW.....	256
TABLE OF CONTENTS	267

Introducere

În lucrarea de față ne propunem să prezentăm situația actuală a dialectului aromân vorbit în țările balcanice – Grecia, Albania, R. Macedonia –, din perspectiva conservării romanității în acest spațiu geografic. Lucrarea se întemeiază pe cercetări directe de teren efectuate în anii 2010-2011 în țările menționate, în cadrul contractului postdoctoral POSDRU „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, ID 59758/2010, finanțat din Fondul Social European (FSE), prin Programul Operațional Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 (POSDRU), cu proiectul *Identitate românească în context balcanic*. Cu acest prilej am înregistrat numeroase texte dialectale, care prezintă interes atât sub raport lingvistic, cât și etnografic și folcloric. Publicăm în lucrarea de față un bogat material format din texte dialectale însoțite de comentarii lingvistice și o descriere amănunțită a graiurilor dialectului aromân pe baza materialului înregistrat, demonstrând vivacitatea acestui dialect românesc păstrat în mediu balcanic.

Am vizitat un număr mare de localități – 35: 16 în Grecia, 14 în Albania, 5 în R. Macedonia.

În timpul șederii în Grecia am efectuat anchete de teren și înregistrări de texte dialectale (100 de ore) la aromânii:

- pindenii: Vlahoclisura, Mețovo (arom. *Aminciu*), Anilion (arom. *Cheari* „locul unde apune soarele”), Siracu, Veria, Avdela, Perivoli, Samarina
- fărșeroți: Kristallopiyi, Horopani (Stenimahos), Katerini, Neaguște, Pisuderi
- grămosteni: Meyali Livadi, Gramoste, Deniscu.

Localitățile menționate se află în Macedonia grecească, în Epir (Pind) și în Tesalia.

Am profitat de deplasarea în Balcani pentru a efectua, de asemenea, anchete în Albania la aromânii:

- fărșeroți, din localitățile Corcea, Pleasa, Moscopole, Drenova, Fier, Ducasi, Përmet, Andon Poçi, Stan Carunara, Shqepur, Poian, Saranda.
- graboveni, din localitățile: Șipsca, Pogradet.

Totodată, am efectuat anchete de teren și la aromânii din Muloviște, R. Macedonia.

Multe din localitățile vizitate au atestări vechi, unele dintre ele chiar foarte vechi: Siracu, Mețovo, secolele XII, XIII. Altele sunt așezări noi, întemeiate după

1950, în urma sedentarizării aromânilor păstori, în general, în locurile de iernat: Kristallopiyi (sat de fărșeroți întemeiat în 1954, în Grecia), Andon Poçi și Drenova (Albania, așezări de fărșeroți), Oreocastro (grămosteni originari din Meyali Livadi), Nea Perivoli în câmpia Tesaliei (originari din Perivoli, Pind) Nea Zoi (fărșeroți din Albania stabiliți în câmpia Tesaliei). Unora din localitățile vizitate li s-a schimbat denumirea, de exemplu, Horopani, în Stenimahos, în urma părăsirii satului de către aromâni, prin venirea în România, în locul lor stabilindu-se greci veniți din Asia Mică (Turcia) și din zona Odesei (Rusia).

Am înregistrat subiecți din toate generațiile de vorbitori, cu grade diferite de instruire. Mulți dintre subiecții chestionați sunt plurilingvi, datorită contactului permanent prin comerț sau păstorit cu vorbitorii limbilor balcanice (greacă, albaneză, slava macedoneană, bulgară) și realităților nou create în urma destrămării Imperiului Otoman. Granițele statelor balcanice s-au fixat în zone locuite de aromâni, separându-i în mod artificial, membrii aceleiași familii rămânând în țări diferite.

Am constatat cu satisfacție că dialectul aromân e vorbit în mod curent în localitățile vizitate nu numai de generația vârstnică și cea medie ci și de tineri și chiar de copii. Am constatat, de asemenea, că aromâna e vorbită atât în mediul rural cât și în mediul urban.

Localitățile vizitate aparțin celor trei mari grupuri de graiuri: pindean, fărșerot și grămostean. La acestea se adaugă așa-numitele „graiuri insulare”, care nu aparțin celor menționate, cum ar fi, de exemplu, graiul din Muloviște (R. Macedonia), cu unele particularități proprii, semnalate în lucrări anterioare. În timp ce graiul pindean e vorbit numai în Grecia, graiul fărșerot, vorbit cu precădere în Albania, se întâlnește și în Grecia și R. Macedonia; vorbitori de grai grămostean există în Grecia, în R. Macedonia și în Bulgaria. În unele localități vechi, azi centre urbane, la populația de bază s-au adăugat vorbitori ai altor graiuri. Astfel, în Aminciu (Grecia), unde se vorbește graiul pindean, s-a așezat un important contingent de păstori fărșeroți. Tot așa, în Crușova (R. Macedonia), unde populația majoritară e originară din Albania (zona Moscopole, oraș distrus de musulmani în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), s-au stabilit numeroase familii de grămosteni.

Deși s-au publicat numeroase studii despre dialectul aromân vorbit în sudul Dunării, puține dintre ele s-au întemeiat pe cercetări directe de teren. Un asemenea studiu a publicat Th. Capidan în 1931, sub titlul *Fărșeroții*, având la bază o călătorie de studii de o lună de zile efectuată în vara anului 1928 la fărșeroții din Albania¹. După mai bine de opt decenii am vizitat și noi multe din localitățile

¹ Cercetări de teren la aromânii din țările balcanice stabiliți în România (Dobrogea) au efectuat Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului aromânilor din Albania* (1930; extras din „Grai și suflet”, IV), Nicolae Saramandu, rezultatele fiind publicate în două lucrări: *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea* (1972), *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar* (2007) și Manuela Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroți din*

menționate de Th. Capidan în monografia sa, localități în care am făcut înregistrări de texte. Am putut confirma, cu acest prilej, multe din particularitățile dialectale ale graiului fărșerot, dar am notat și fenomene (de ordin fonetic, morfologic, lexical) nesemnificate de învățatul aromân, unele dintre ele datorate evoluției recente a dialectului. Constatări asemănătoare putem face și în legătură cu celelalte graiuri, dacă avem în vedere lucrările de bază referitoare la dialectul aromân. În aceste lucrări, consacrate descrierii aromânei în ansamblu, nu se fac decât în mod ocazional mențiuni privind particularitățile specifice graiurilor aromânei. Pentru a evita acest neajuns, în lucrarea de față am precizat ce grai se vorbește în localitățile vizitate. La fel am procedat și cu textele transcrise, pe care le-am grupat pe graiuri.

Pe baza textelor înregistrate pe teren – atât cele transcrise cât și cele netranscrise – am realizat atât o descriere de ansamblu a dialectului aromân vorbit în prezent, cât și o descriere a graiurilor, cu semnalarea particularităților specifice. Pentru reliefaarea concordanțelor cu dacoromâna am aplicat subiecților intervievați *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, publicat în *Fonetică și dialectologie*, V, 1963.

Descrierea situației actuale a dialectului este precedată, în lucrarea de față, de capitole care largesc cadrul cercetării. Astfel, un capitol e consacrat modului în care s-a format și se exprimă conștiința romanității și a românității la aromâni. Este un aspect de mare actualitate, în ultimele două decenii intensificându-se contactele cu România – implicit cu aromânii din țară – ale aromânilor din țările balcanice. În studiile anterioare s-au relevat, pe larg, efectele influențelor exercitate asupra aromânei de limbile balcanice. Acest aspect l-am pus în evidență și noi, pe baza unor materiale inedite. Mai puțin este cunoscut fenomenul invers: prezența unor elemente aromânești în graiurile locale, de exemplu în graiurile grecești vorbite în Macedonia. Numeroase elemente aromânești din aceste graiuri (cuvinte, fonetisme specifice) pun în evidență faptul că este vorba de o populație aromânească grecizată.

Am completat lucrarea cu elemente privind etnografia (*Sânzienele* și *Căiușii*) și onomastica (toponime, antroponime), care potențează imaginea romanității și a românității sud-dunărene, așa cum s-a consacrat de-a lungul secolelor și cum se afirmă cu pregnanță în zilele noastre. Se desprinde, de asemenea, cu claritate, din lucrare, unitatea limbii române vorbite în nordul și în sudul Dunării.

Lucrarea de față este rodul unor cercetări directe de teren efectuate de autoare la aromânii din Grecia, Albania și R. Macedonia, la care s-a adăugat consultarea unei ample bibliografii de specialitate.

De-a lungul întregului stagi postdoctoral am beneficiat de îndrumarea atentă și exigentă a coordonatorului lucrării, academician Grigore Brâncuș.

Dobrogea (2007; 2011 – ed. a II-a). Nicolae Saramandu a făcut cercetări de teren și la aromânii din țările balcanice, în vederea elaborării *Atlasului lingvistic al dialectului aromân (ALAR)*, în curs de publicare.

De un real folos ne-au fost informațiile competente referitoare la limba albaneză pe care ni le-a oferit cu multă bunăvoință doamna cercetător științific I dr. Cătălina Vătășescu.

Domnul prof. univ. dr. Nicolae Saramandu a urmărit cu interes elaborarea lucrării, beneficiind astfel, de cunoștințele sale privind romanitatea balcanică.

Domnul cercetător dr. Ionuț Geană a tradus rezumatul lucrării în limba engleză.

Către Domniile Lor se îndreaptă întreaga noastră gratitudine.

I. Conștiința romanității și a românității la aromâni

Repartiția teritorială a aromânei

Dialectul aromân cunoaște o largă răspândire teritorială. El este vorbit în țări din Peninsula Balcanică (Grecia, Albania, R. Macedonia, Bulgaria), în România, precum și în alte țări din Europa și alte continente (în S.U.A., Australia), unde grupuri de aromâni au emigrat în perioade relativ recente.

Aromânii formează mai multe grupuri (cf. Capidan 1932: 11-20, Saramandu 2004: 81-90; vezi și Saramandu/ Nevaci *Dialectul aromân*, în *Istoria limbii române*, III, Editura Academiei Române, București, manuscris), deosebite între ele prin particularități de grai, la care se adaugă anumite elemente specifice privind portul, muzica, unele obiceiuri, ca și modul de viață și ocupațiile. Cele mai importante grupuri sunt: **pindenii**, **grămostenii**, **fărșeroții**, **grabovenii**² și grupurile aromânilor din **Olimp** (Grecia), al aromânilor din **Beala de Sus** și **Beala de Jos** (sate în apropiere de Struga, R. Macedonia), al aromânilor din localitățile **Muloviște** și **Gopeș** (de lângă Bitolia, R. Macedonia).

Pindenii reprezintă grupul cel mai numeros. Ei se găsesc în Grecia, formând o masă compactă în masivul muntos al Pindului, de unde provine denumirea de *pindean*, care este cultă. Pindenii nu au un nume colectiv, de grup. Atât ei cât și ceilalți aromâni folosesc, pentru identificare, denumiri derivate de la numele localităților: *mîncăń* (din Aminciu), *sârmăńăť* (din Samarina), *avdil'ăť* (din Avdela), *pirvul'ăť* (din Perivoli), *băișăť* (din Băiasa), *vir'ăń* (din Veria) etc. Observăm utilizarea sufixelor *-ať* (sg. *-at* < lat. *-atus*) și *-ăń* (sg. *-an* < sl. *-an*) în formarea de nume prin derivare de la numele localității.

Îi întâlnim pe pindenii în zona muntoasă cea mai înaltă din *Pind* și în nordul Greciei (Epir, Macedonia și Tesalia).

Pindenii sunt – cei mai mulți – sedentari. Numai cei din localitățile Samarina, Perivoli și Avdela, ca și cei din împrejurimile orașului Veria au practicat

² Anterior, *grabovenii* (din localitățile Nicea, Greava, Lunca de lângă orașul Pogradec, Albania) au fost confundați cu moscopolenii, adică aromânii din Moscopole. În realitate, în Moscopole nu s-a vorbit un grai unitar, populația aromânească fiind formată, în principal, din fărșeroți și graboveni. Este menționat și un grup al *muzăcheșilor* (Papahagi 1932: 11), aromânii din câmpia Muzachia (alb. Myzeqe, Albania), care, atât prin grai cât și prin ocupație (păstorit), se încadrează la fărșeroți.

până în epoca modernă (prima jumătate a secolului al XX-lea) păstoritul sub formă seminomadă, asemenea grămostenilor și fărșeroților.

Aromânii din **Olimp** (Grecia). În Olimp se găsesc două așezări aromânești (singurele în acest masiv muntos): Vlaholivadi (Livadi) și Cochinoplu, încadrându-se geografic în Tesalia. Cei din Cochinoplu au întemeiat două așezări stabile în apropiere, situate în zone mai joase: Calivia (*Câlivili di Cochinoplu*), geografic în Tesalia, și Dion (geografic în Macedonia, în câmpia de la Marea Egee). În muntele Pieria (geografic, în Macedonia) se află Fteri, odinioară așezare aromânească stabilă, folosită astăzi ca așezare sezonieră. Aromânii din Fteri s-au stabilit în Carița (la origine așezare de vară, astăzi așezare stabilă), lângă Dion, în câmpia Macedoniei, la Marea Egee. Aromânii din Olimp s-au stabilit, de asemenea, în orașe din apropiere: Katerini, Servia, în Macedonia și Elassona (arom. *Lăsun*), în Tesalia.

Grămostenii. Originari din regiunea muntelui Gramos și a marii așezări *Grămoste* (oraș înfloritor în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, distrus, la începutul secolului al XIX-lea, de Ali Pașa din Tepelenë), de unde își derivă numele (sg. *grămusteán*, pl. *grămusteáń*), grămostenii se întâlnesc în Grecia (Macedonia grecească), în vestul Republicii Macedonia și în sud-vestul Bulgariei (zona munților Rila, Rodopi și Pirin). În prezent, îi găsim pe grămostenii păstori stabiliți, în grupuri dispersate, și în sate din partea estică a Republicii Macedonia, în apropiere de orașele Știp, Kočani, Sveti Nikole, Veles: Krivi Dol, Dobrișani, Dolani etc. (și, de asemenea, în orașele menționate).

Păstorii grămosteni care au ajuns cu turmele în munții din sud-vestul Bulgariei (Rila, Pirin, Rodopi) au practicat seminomadismul până în prima jumătate a secolului al XX-lea. Cei mai mulți dintre grămostenii din Bulgaria s-au stabilit în România între cele două războaie mondiale. La 15 februarie 1919, Pericle Papahagi s-a adresat prefectului județului Durostor, generalul Matei Castris, cu o scrisoare confidențială, în care se menționa:

„Din convorbirile pe care le-am avut cu unii din membrii guvernului, căpătând convingerea că dorința generală este atragerea și așezarea unui element românesc cât mai intens în Cadrilater, în înțelegere cu mai mulți frunțași macedo-români, am hotărât să aducem mai mulți aromâni. În acest scop s-a pus l-a dispoziția subsemnatului suma de 30.000 de lei pentru venirea în ajutorul micilor comercianți aromâni care ar dori să se stabilească în orașul Silistra sau județul Durostor” (Constantin 2005: 125).

Colonizarea aromânilor în Cadrilater s-a făcut în baza legii din 1924. Din octombrie 1925 până în 1933 au sosit în Cadrilater 2500 de familii de aromâni grămosteni din Bulgaria. Familiile de aromâni au fost colonizate în peste 120 de localități din județele Caliacra și Durostor. Strămutarea aromânilor din Cadrilater a

fost urmare a tratatului de la Craiova din 7 septembrie 1940, semnat între România și Bulgaria, unde se prevedea ca în termen de trei luni „să se procedeze la un schimb obligatoriu între românii de origine bulgară din județele Tulcea și Constanța și aromânii din județele Durostor și Caliacra” (Cușa 1996: 141). Pentru aromâni începea așadar o nouă strămutare. Exemplificăm cu nume de familii grămostene strămutate din Durostor și Caliacra în localități din Ialomița (Slobozia și Călărași) și Dobrogea (jud. Constanța și jud. Tulcea): Alexe Dumitru, Babu Nicolae, Bacula Iancu, Bajdechi Dumitru, Beica Gheorghe, Brandi Iancu, Bucovală Ion, Bujduveanu Gheorghe, Caporani Tănase, Caracota Panait, Carataș Dumitru, Ceară Victor, Celnicu Stere, Chichirim Gheorghe, Coadă Constantin, Copaciu Toma, Dimcică Stere, Economu Constantin, Fotu Ion, Gramaticu Eftimie, Guci Constantin, Lascu Nicolae, Limona: Sterică, Manacu Mihali, Mișa Constantin, Polifroni Dimu, Racu Ianuș, Samargiu Nicola, Saricu Gheorghe, Tararache (Delu) Nicolae, Zgură Mihai, Bavaleta Lefter, Celnicu Stelică, Cocea Nicolae, Piștalu Iancu, Bacu Dumitru (vezi Cușa 1996: 193-366).

Unii aromâni, cei din Pirin, au rămas în locurile de iernat din Grecia (Macedonia estică), în împrejurimile orașelor Serres, Drama, Kavala: la Sidirókastro (Demir Hisar), Prosoceani, Rodolivos. Puține familii de grămosteni au rămas în Bulgaria. Pot fi întâlniți, în prezent, în Velingrad, Rakitovo, Brațigovo, Dorcovo, din zona munților Rodopi, și în orașe ca Peștera, Dupnița, Blagoevgrad (Giumaia de Sus), Sofia.

Fărșeroții (sg. *fărșirót*, pl. *fărșirót*) au numele derivat de la localitatea Frașari (alb. Frashër), de unde provin o parte dintre ei, anume cei care se numesc ei înșiși *fărșeroți*. Este vorba de cei din zona orașului Corcea, Albania (arom. *Curceauă*, alb. Korçë) și câteva sate din împrejurimi, dintre care unii, pornind spre răsărit, s-au stabilit pe versantul nordic al muntelui Vermio (Macedonia grecească) și în Nijopole (R. Macedonia). Denumirea de *fărșeroți* s-a extins, însă, la toți cei care își spun *rămăň* (față de *armăň*, cum își spun ceilalți aromâni).

Fărșeroții sunt, prin excelență, păstori. Până în vremuri recente (sfârșitul secolului al XX-lea), fărșeroții (îndeosebi cei din Albania) au practicat păstoritul sub formă seminomadă și chiar nomadă. Fărșeroții sedentari din Albania (de exemplu, din câmpia Muzachia) și din alte părți se ocupă și cu agricultura.

Cei mai mulți fărșeroți se găsesc în Albania.

Cel dintâi învățat care a semnalat existența aromânilor în Albania, în teritoriul unde-i întâlnim și astăzi, a fost istoricul german Johann Thunmann, care la 1774 a publicat la Leipzig, în limba germană, lucrarea *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (*Cercetări asupra istoriei popoarelor din Europa de Răsărit*): „Vlahii de dincolo de Dunăre (românii sud-dunăreni) [...] sunt un popor mare și numeros și compun jumătate din populația Traciei și trei sferturi din cea a Macedoniei și

Thessaliei. Și în Albania locuiesc mulți. Vorbesc același grai ca și frații lor de dincoace de Dunăre, însă amestecat cu multe cuvinte grecești. Ei nu sunt în niciun chip veniți din Dacia. De 750 de ani sunt cunoscuți sub numele de vlahi și găsim și urme ale graiului lor încă din sec. VI. Se numesc ei înșiși rumâni sau *rumuni*. Grecii îi numesc vlahi”. Ulterior, informații despre prezența aromânilor în Albania găsim la istorici și lingviști români și străini, printre care îi amintim pe: A. D. Xenopol, N. Iorga, A. Philippide, Th. Capidan, Grigore Brâncuș, Nicolae Saramandu și alții. Lui Th. Capidan îi datorăm monografia *Fărșeroții*, publicată în volumul VI din *Dacoromania*, în anul 1931. Monografia se întemeiază pe o călătorie de studii timp de lună efectuată în 1928, când a vizitat numeroase așezări ale aromânilor și a publicat câteva texte de la aromânii din zona Corcea. În ceea ce privește situația dialectală, concluzia la care ajunge Capidan este că în Albania se vorbește un singur grai, cel fărșerot. Ulterior, cercetări de teren la aromânii din Albania a efectuat Petru Neiescu, autor al unei lucrări de geografie lingvistică, *Micul atlas al dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, publicat în 1997. De asemenea, Nicolae Saramandu a efectuat cercetări de teren la aromânii din țările balcanice, inclusiv Albania, în vederea elaborării *Atlasului lingvistic al dialectului aromân* (în curs de publicare). Grigore Brâncuș, referindu-se la fărșeroți și la originea lor, afirmă: „această ramură de români a coborât din nord, din vecinătatea imediată a dacoromânilor, cu care a format cândva un trunchi etnic comun” (Brâncuș 1992: 42).

Fărșeroții pot fi întâlniți, în grupuri relativ mici, în numeroase localități, multe dintre ele fiind foste așezări sezoniere în ținuturile de iernat, fărșeroților din Albania adăugându-li-se micul grup al *grabovenilor*. Ei se găsesc în jumătatea sudică a țării (zona dialectului tosc al albanezei), atât în părțile muntoase sau mai înalte din sud-est și centru cât și în câmpia din vest. Fărșeroții din districtele Vlorë, Fier, Lushnja (câmpia Muzachia) și o parte dintre cei din districtul Berat sunt cunoscuți și sub numele de *muzăcheari* (arom. *mizukári*). Există și alte denumiri de grup, după ținuturi sau localități: *culuňăt* sau *cupuňăt* (din Colonia), *jărcăňót* (din Jarcani), *uiaňăt* (din Uianic), *căstrăňót* (din Custreț), *plisót* (din Pleasa). Fiind o populație de păstori, fărșeroții cunosc o largă răspândire, îndeosebi în Grecia. Mulți dintre cei care aveau locurile de iernat în câmpia Tesaliei, la Marea Egee (unde iernau și pindenii) sau în vest, la Marea Ionică, au rămas definitiv în aceste locuri. Grecii îi numesc *arvanitovlahi* (aromâni originari din ținuturi locuite de albanezi). Ei ating zonele cele mai sudice ale teritoriului de răspândire a aromânilor în Peninsula Balcanică, ajungând până în apropiere de Misolonghi și golful Corint.

În Grecia fărșeroții se găsesc în *Epir*, în *Acarmania* și *Etolia*, în apropiere de Misolonghi (locuri de iernat, devenite așezări stabile de la 1860) în *Tesalia*, în *Macedonia centrală*: (districtul Imathia, muntele Vermio) Selia di Nsus; (districtul Imathia, câmpie) Fetița, Horopani, Neaguște; (districtul Pella, muntele Vermio) Gramaticova, Cândruva; (districtul Pella, câmpie): Plasna, Profiti Ilia, Vodena; (districtul Pieria, câmpie) Călivi Sporlită, în *Macedonia vestică*: (districtul Kastoria) Cosineț-Lăbănița, Dâmbeni; (districtul Florina) Niguvean, Belcameni, Grajden, Pili, Troyuno, German, Smârdeși, Limnohori (Capidan 1931: 77 (*harta*), Capidan 1932: 11-22, Saramandu 1988: 225-245 și Khal 1999: 3).

Fărșeroți se găsesc, în număr mic, și în R. Macedonia: în localitatea Nijopole (lângă Bitolia) și, de asemenea, în *Beala di Supră* și *Beala di Ghios* (*Cămpu*, lângă Struga, alături de *mbălót*, vezi *infra*), și Magarova (lângă Bitolia, alături de *grămosteni*).

Grabovenii reprezintă, dintre cele patru ramuri importante (vezi *supra*), grupul de aromâni cel mai puțin numeros. Anterior, au fost numiți *moscopolenii* (vezi nota 1).

De fapt, ceea ce s-a numit până acum grai moscopolean este graiul vorbit în localitățile Nicea, Lunca și Geava, așa încât ar fi mai potrivit să-l numim grai **grabovean**, așa cum l-a numit Gh. Constantin Roja la începutul secolului al XIX-lea (cf. Saramandu 2009: 341-342, Nevaci 2009: 274).

În locurile de baștină, pe graboveni îi întâlnim în Albania, în Șipsca (așezare întemeiată după distrugerea Moscopolei, în imediata vecinătate) și, ceva mai la nord, în satele Nicea, Lunca și Greava, în apropiere de orașul Pogradec (situat pe marginea lacului Ohrid, la granița cu R. Macedonia). Locuitorii din aceste sate – *niçót*, *linkót*, *grăvén* – practică agricultura, alături de creșterea vitelor. După distrugerea Moscopolei s-au deplasat spre Macedonia vestică, unde au întemeiat înfloritoare așezări stabile: *Niveasta* (Nevesca), *Vlahoclisura* – *niviștçan*, *clisurçan* –, în apropiere de orașele Castoria și Florina din Grecia, practicând comerțul în Imperiul Otoman, dar și în afara lui. Ceva mai la nord, au întemeiat (cu participare grămosteană) Crușova (*crușuvçan*), azi oraș și stațiune de munte în R. Macedonia. Grabovenii s-au stabilit și în orașe din Albania, printre care și Tirana.

Aromânii din **Beala de Sus – Beala de Jos**. Cele două localități se găsesc în apropiere de orașul Struga (R. Macedonia). Beala de Sus (arom. *Bçala di Supră*, slav. Gorna Belica) se află la 1350 m, pe versantul estic al muntelui Iablanița (vârful *Ciuma*: 2100 m), care formează granița cu Albania. Beala de Jos (arom. *Bçala di Ghios* sau *Cămpu*, slav. Dolna Belica), 750 m, este în depresiunea de lângă Struga; locuitorii provin din Beala de Sus. Aromânii din aceste două localități își spun *mbălót* (sg. *mbălót*). Mulți dintre ei locuiesc, în prezent, în orașul Struga. Alături de *mbălót* s-au așezat și familii de fărșeroți, cu care cei dintâi nu se

confundă (nu folosesc denumirea de fărșeroți, deși graiul lor prezintă aceleași particularități cu cele ale fărșeroților).

Aromânii din **Muloviște și Gopeș**. Cele două sate se află la vest de Bitolia (R. Macedonia), de o parte și de alta a autostrăzii (fosta *Via Egnatia*) care merge spre Ohrid și Struga.

Din datele existente (care, în lipsa unei statistici recente, nu reflectă situația exactă), rezultă că numărul aromânilor se fixează între 500.000 și 600.000 (există și estimări mai optimiste). Cei mai numeroși sunt aromânii din Grecia (între 200.000 și 400.000). În Albania, numărul lor este de aproximativ 200.000, în R. Macedonia, de aproximativ 20.000. În România, aromânii sunt în număr de aproximativ 70.000, cei mai mulți găsindu-se în Dobrogea (aproximativ 50.000) (Saramandu 2007: XXV).

Unitatea etnică și lingvistică a aromânilor cu dacoromânii

Dintre românii sud-dunăreni, aromânii sunt singurii care și-au păstrat până astăzi numele etnic, spunându-și *aromâni* (*armân*, *rămân*, sg. *armân*, *rămân*), termen care, ca și dr. *rumân* (< lat. *romanus*), evidențiază originea latină. Popoarele în mijlocul cărora trăiesc în Peninsula Balcanică îi numesc, în general, *vlahi*³, termen prin care este desemnată întreaga populație romanizată, din nordul și din sudul Dunării. Grecii îi mai numesc *cuțovlahi* 'vlahi șchiopi', *caraguni* (purători de sarici negre) și *arvanitovlahi* (vlahi originari din Albania), sârbii, *țințari* iar albanezii, *rëmëri* și *čobani*.

Atât lat. *romanus* (> rom. *rumân*) cât și sl. *vlah*, termeni folosiți pentru a se numi atât românii nord-dunăreni cât și românii sud-dunăreni, arată originea comună a acestora, ca descendenți direcți ai populației romanizate din Imperiul Roman de Răsărit.

Recunoașterea aromânilor – denumiți *vlahi* în izvoarele medievale – ca un grup etnic și lingvistic diferit de greci, slavi, albanezi ne întâmpină de la primele atestări documentare (secolul al XI-lea: scriitorii bizantini Kekaumenos și Kedrenos). La Kekaumenos apare totodată afirmarea identității de origine a aromânilor cu românii din nordul Dunării: „Neamul vlahilor [...] mai înainte trăia pe lângă râul Dunăre și Saos, râu pe care astăzi îl numim Sava [...] Fugind de

³ Numele *vlah* este de origine celtică și a fost introdus în Balcani pe cale slavă. Termenul *vlah*, care denumește o populație românească (probabil aromânească) apare în secolul al XI-lea la istoriograful Kedrenos și se referă la un eveniment petrecut în anul 976 și apoi în documentul anexat la *Strategikonul* lui Kekaumenos (secolul al XII-lea), scris de un aromân și atestă prezența unei populații românești în Grecia încă din secolul al X-lea.

acolo, s-au împrăștiat în tot Epirul și toată Macedonia, iar cei mai mulți dintre ei s-au așezat în Elada” (Fontes... IV 1982: 453).

În a doua jumătate a secolului al XII-lea, Ioan Kinnamos, care participase, în calitate de secretar imperial, la o expediție a armatei bizantine în nordul Dunării, afirmă explicit că vlahii din ținuturile dunărene și cei din Peninsula Balcanică sunt urmașii coloniștilor romani aduși din Italia (Cf. Fontes ... III 1975: 239). În secolul al XV-lea, Laonic Chalcocondilas, vorbind despre „neamul care locuiește din Dacia până în Pind”, afirmă că „vlahi se numesc și unii și ceilalți” . El mai precizează: „muntele Pind îl locuiesc *vlahii*, care vorbesc aceeași limbă cu *dacii* și sunt asemenea cu *dacii* de la Istru” (Cf. Fontes ... IV 1982: 485).

În sprijinul celor de mai sus vin scrierile umaniștilor italieni din secolul al XV-lea (Poggio Bracciolini, Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini, Antonio Bonfini etc.).

Menționăm, de asemenea, afirmația unui diplomat în slujba lui Ferdinand I, dalmatul Anton Verancsics (1504-1573), episcop de Alba Iulia. El a descris țările române și a afirmat romanitatea românilor, observând, pe lângă comunitatea de neam a românilor din cele trei țări române, pe cea a românilor nord-dunăreni cu cei sud-dunăreni (cf. Armbruster 1972: 65).

Tot în acest sens, E. M. Cousinéry, consul francez la Salonic între anii 1788-1793 și 1814-1819, în lucrarea *Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ces pays*, I-II, Paris, 1831 precizează romanitatea și românitatea aromânilor.

„Amintirea vechii lor independențe determină migrațiunea, care a fost generală printre descendenții acestor vechi soldați romani. Munții Epirului și ai Iliriei macedonene a devenit refugiul lor. Ei s-au oprit mai cu seamă în Pind, care era mai mult la îndemâna lor și pentru aceasta îi găsim încă în număr mare aci. Limba lor te împiedică de a nu-i recunoaște; vorbesc totdeauna latina, și dacă îi întrebi de ce naționalitate sunt, ei îți răspund cu mândrie: rouman.” (Cousinéry 1831).

Tradiția istorică despre originea comună a aromânilor și a dacoromânilor a trecut de la istoriografii bizantini și umaniștii italieni la cărturarii români. Unitatea etnică și lingvistică a aromânilor cu românii din nordul Dunării intră devreme în conștiința românească începând cu secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, fiind limpede afirmată de cărturari și învățați de seamă, precum Stolnicul Constantin Cantacuzino, Miron Costin, Dimitrie Cantemir.

„Sunt dară acești coțovlahi, cum ne spun vecinii lor și încă și cu dintr-înșii am vorbit, oameni nu mai osebiți nici în chip, nici în unele obicini, nici în tăria și în făptura trupului decât românii [...]; și unii și alții, cu puțină

vreme într-un loc aflându-se și vorbind adesea, pe lesne [se] pot înțelege” (Stolnicul Constantin Cantacuzino 1961: 45). Aromânii în țările grecești, cuțovlahii sunt „o colonie romană de aceeași limbă cu noi” (Miron Costin 1958: 259).

Mai târziu, Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei (De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus)* (1716), menționează și el originea comună a românilor de la nord și sud de Dunăre:

„Așadar, această Valahie, care se află în Moesia, este o parte a Valahiei mari, adică a Daciei celei vechi, iar locuitorii ei sunt rămășițele acelor romani pe care Aurelian Împăratul, precum am spus, îi strămutase din Dacia în Moesia. N-ar putea fi nimeni care sa-mi tăgăduiască că tocmai din acei romani [se trage] populația românească, cea care locuiește încă și astăzi în tot Epirul și în jurul Ianinei, căci graiul însuși ne este martor, dat fiind că și aceia vorbesc românește, dar au stricat limba latină cu cea grecească și albaneză, astfel că abia dacă noi îi putem înțelege pe ei și ei pe noi, de aceea îi numesc grecii *cuțovlahi*, adică *vlahi șchiopi*, pentru că și în obiceiuri și în graiul lor parcă șchioapătă. Dar ei sunt oameni foarte tari de vârtute și mult mai răbdători la trudă și, ceea ce este de mare minunare, deși locuiesc de atâtea veacuri între greci și albanezi, totuși ei păstrează portul propriu, cel vechi roman și al nostru, lucru pe care îl vei vedea, când vom vorbi despre portul nostru”; iar în *Hronicul a vechimii Romano-Moldo-Vlahilor*: „Coțovlahii din țara grecească ... dintr-aceiași Romani a lui Traian să fie, nu numai limba și graiul, ce și a tuturor vremilor istorie mărturisesc” (Dimitrie Cantemir; apud Capidan 1932: 46).

În legătură cu marea răspândire a aromânilor în trecut și cu atestarea lor documentară foarte timpurie în sudul Dunării, s-a pus problema teritoriului de formare a aromânilor. Originea locală a aromânilor sau, cel puțin, a unei părți dintre ei în teritoriile unde îi întâlnim astăzi a fost admisă de Tache Papahagi și Th. Capidan – în principal, pe baza unor date toponimice – și recent, de Nicolae Saramandu, pe baza surselor istorice: „Originile dialectelor românești trebuie căutate în vastul spațiu romanizat din nordul și din sudul Dunării, unde, în ținuturile stăpânite de romani, s-a creat un *continuum romanicum*, o «pânză de romanitate», care s-a destrămat în urma așezării slavilor în sudul Dunării. Unitatea limbii române nu se opune admiterii acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat” (Saramandu 2004: 71-72). În urma anchetelor dialectale efectuate la aromânii din Dobrogea între 1967-1974, N. Saramandu a subliniat unitatea lingvistică a aromânilor și a dacoromânilor: „[...] Aromânii din Dobrogea nu consideră ca ar utiliza o limbă

diferită de cea vorbită de dacoromâni. Compararea dacoromânei cu limbile balcanice cunoscute de ei le-a întărit sentimentul comunității de limbă, al unității etnice pe care o formează cu dacoromânii.” (Saramandu 1972: 20).

Aceste constatări recente confirmă observațiile lui Theodor Capidan:

„Trecând la unitatea lingvistică din epoca de formațiune a limbii, graiul Macedoromânilor, în trăsăturile lui fundamentale, se arată identic cu limba Românilor de pretutindeni. Această unitate se arată în elementul latin, care a suferit aceleași prefaceri pe temeiul acelorași tendințe, în aspectul balcanic, în prezența unor cuvinte străvechi care se întâlnesc și în limba albaneză, în fine, în elementele străine pătrunse în limba tuturor Românilor, înainte despre aromâni în cultura noastră veche” (Capidan 1942: 68)⁴.

Desprinderea dialectului aromân din *româna comună* (Rosetti 1968), denumită *română primitivă* (G. Weigand (1895), Ov. Densusianu (1901), Sextil Pușcariu (1910), Al. Philippide (1927), G. Ivănescu (1980), I. Gheție (1978), D. Macrea (1956), *străromână* (Pușcariu 1920), *protoromână* (Coteanu 1981), este o etapă fundamentală în istoria limbii române. Sextil Pușcariu subliniază unitatea dialectelor sud-dunărene cu dacoromâna prin definirea românei comune ca „limba vorbită de strămoșii dacoromânilor, aromânilor, meglenoromânilor și istroromânilor de azi, înainte ca orice legătură între ei să fi fost întreruptă” (Pușcariu 1937: 58). În această etapă românii de la nordul și sudul Dunării au format o comunitate teritorială: „toate trăsăturile caracteristice limbii române, tot ceea ce o deosebește pe de o parte de limba latină și pe de altă de celelalte limbi romanice, o găsim în cele patru dialecte” (Pușcariu 1937: 59). Pușcariu a arătat că poporul român s-a format pe o arie foarte întinsă, la nord și la sud de Dunăre. După Pușcariu (Pușcariu 1937: 68), Dunărea nu a fost o graniță, ci un element polarizator al românilor de pe ambele maluri, locul de întâlnire al păstorilor din nordul și din sudul Dunării. Pușcariu consideră că dacoromânii sunt românii nordici, aromânii și meglenoromânii sunt românii sudici, iar istroromânii sunt românii vestici. Toți acești români se aflau într-o relativă unitate și vorbeau aceeași limbă, relativ unitară. În acest sens Al. Rosetti definește limba română, fixându-i spațiul la nord și la sud de Dunăre: „limba română este limba latină vorbită neîntrerupt în partea orientală a Imperiului Roman, cuprinzând provinciile dunărene (*Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia Superioară și Inferioară*), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre” (Rosetti 1968: 15).

⁴ Cf. și Sala 1998: 31 („Dacă se compară între ele dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna se constată că principalele lor trăsături caracteristice comune inovatoare față de latină, pe de o parte, și distinctive față de celelalte limbi romanice, pe de altă parte, se regăsesc în [...] cele patru dialecte”).

Sextil Pușcariu, în articolul *Asupra reconstrucției românei primitive*, analizează elementele care individualizează româna în raport cu celelalte limbi romanice, care aparțin tuturor compartimentelor limbii și se întâlnesc în toate dialectele. În aromână, la fel ca în toate dialectele limbii române, apar vocalele *ă, â* și diftongii *ea, oa*: *mână, rău, râu, lână, fântână; seară, soare*. Grupurile consonantice din latină *cs, ps* devin *ct, pt* în aromână și în celelalte dialecte: lat. *lacte, nocte, coxa* au devenit *lapte, noapte, coapsă* în toate dialectele. Menționăm câteva particularități din domeniul morfologiei comune tuturor dialectelor: articolul postpus: *socrul (socrului), casa (casele)*; numeralul cardinal de la 11 la 19: tipul *unus super decem* ‘unul peste zece’ etc.; pronumele personal: formele de acuzativ *mine, tine*, de dativ: *nouă, vouă, lui, lor* etc.; pronumele relativ *care*; flexiunea verbală: verbul *a avea* la indicativ prezent: *am, ai, are, avem, aveți, au*; conjunctivul cu *să*: *să cânt*; viitorul analitic cu auxiliarul *a vrea*: *o să cânt* (ar. *va să cânt*). Menționăm și faptul că adverbele uzuale și instrumentele gramaticale (prepoziții, conjuncții), foarte frecvente în vorbire, sunt comune dialectelor, fiind de origine latină: *apropae, acolo; cu, fără, până, din, să, ca* etc.

Vocabularul de bază – fondul principal lexical – este comun atât în ceea ce privește cuvintele moștenite din latină cât și cele păstrate din substratul autohton (traco-dac). Astfel, terminologia corpului omenesc și a familiei este de origine latină și comună tuturor dialectelor: *cap, gură, ochi, os; soră, frate, nepot, socru, soacră*, verbele *a se însura* și *a se mărita* etc. De asemenea, aromâna păstrează din substrat numeroși termeni comuni cu celelalte dialecte: *brâu, strungă, țap, vatră* etc.

Interesant de observat este și faptul că, după întreruperea acestei comunități de limbă, dialectele care au luat naștere – dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân – au evoluat uneori în aceeași direcție. Amintim aici forme de tipul *chept, ghini, herbe, yin* (corespunzând formelor literare *piept, bine, fierbe, vin*), care se întâlnesc în dialecte, în urma unei evoluții independente în aceeași direcție. Fenomenul se explică prin *baza de articulație comună* vorbitorilor limbii române, care a rămas aceeași și după despărțirea dialectelor. Ca dovezi ale perioadei de comunitate dialectală sunt elementele conservatoare comune unor dialecte. Se constată concordanțe între aromână și graiurile dacoromâne vestice, din Transilvania, incluzând Banatul și Crișana, ținuturi intens romanizate, făcând parte din Dacia romană. Iată câteva exemple din lexicul moștenit din latină: *păcurar* ‘cioban’, *ai* ‘usturoi’, *anțărț* ‘acum doi ani’, *nat* ‘nou-născut’. Menționăm și formele din aromână: *steauă, neauă, măseauă* etc., care se întâlnesc dialectal în dacoromână, în Crișana și în Banat.

Recent, Grigore Brâncuș în studiul *Informații despre aromâni în cultura noastră veche*, arată că ‘aromânii sunt originari dintr-o zonă nordică a Peninsulei Balcanice, foarte probabil descendenți ai romanicilor retrași de împăratul Aurelian în sudul Dunării sau ai ostașilor daco-romani aduși în nordul Greciei pentru paza

Imperiului. Aromânii vorbesc aceeași limbă ca dacoromânii, ceea ce este o dovadă a unității originare. Deosebiri de la un dialect la altul se datoresc atât evoluției independente, cât și influențelor externe. În aromână au predominat influențele, pe cale orală, greacă, turcă și albaneză” (Brâncuș 2011: 143). Într-o contribuție anterioară, Grigore Brâncuș identifica spațiul de formare a românei cu zonele de intensă romanizare: „Aria vastă a românei comune a fost o arie continuă, la stânga și la dreapta Dunării, care coincide în fapt, cu zonele de intensă romanizare.” (Brâncuș 2003-2004: 45).

Conștiința romanității și a românității la aromâni

Din constatările noastre – anchete exploratorii de teren în Albania și R. Macedonia efectuate în anii 2007 și 2008 – există la aromâni un deosebit interes pentru păstrarea identității lor românești în contextul globalizării. Se constată la aromâni atât *conștiința romanității*, cât și *conștiința românității*.

În ceea ce privește *conștiința romanității*, ea se menține trează prin vestigiile romane, păstrate, de exemplu, la Apollonia (azi Poian, în Albania), pe malul Adriaticii, principala poartă de pătrundere a romanilor în Balcani, în secolul al II-lea î. Hr., când Iliria, Macedonia și, apoi, întreaga Grecie (anul 148 î. Hr.) devin provincii romane. Din Apollonia pornea faimoasa Via Egnatia (denumită până azi de către aromâni *Calea Mare*), principala arteră de circulație în Balcani pe direcția vest-est, care ajungea la Salona (arom. *Sărună*; Salonic), continuându-se până la Constantinopol. Când am vizitat Apollonia, persoanele care ne însoțeau – ca, de altfel, și aromânii din localitățile aflate în apropiere de Apollonia – și-au exprimat convingerea că romanitatea instalată aici s-a perpetuat de-a lungul secolelor.

Referitor la *conștiința românității*, ea este veche de câteva secole, nefiind rodul exclusiv al inițiativei României, care, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, a înființat pe teritoriul actualelor state, Grecia, Albania și R. Macedonia, școli cu predare în limba română, a construit o biserică românească și un liceu românesc la Bitolia. În Salonic a funcționat un liceu unde a predat, începând cu 1909, Theodor Capidan. De asemenea, recent, România a construit o biserică românească în orașul Corcea (Albania).

Prin legăturile comerciale cu centrele din occident și îndeosebi cu cele din fostul Imperiu Austro-ungar, aromânii au venit în contact cu confracții lor din nordul Dunării. *Conștiința românității* este, astfel, anterioară creării diasporei românești în Austro-Ungaria, după distrugerea Moscoplei de către musulmani în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Orașul a fost distrus, prin trei atacuri armate (1767, 1769, 1788), în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ruinele orașului de odinioară, cea mai mare așezare urbană din sudul Peninsulei Balcanice la acea dată (50.000 de locuitori, 27 de biserici), se văd și astăzi. La Moscople a

funcționat singura *Academie* (instituție de învățământ superior) din Imperiul Otoman și a existat, de asemenea, o tipografie. Rodul intensei activități culturale de la Moscopole au fost operele primilor scriitori aromâni, Theodor A. Cavallioti⁵, Daniil Moscopoleanul⁶ și Constantin Ucuta. Menționăm, în același sens, și traducerea în aromână a textelor religioase (*Liturghier aromânesc, Codex Dimonie*).

Constantin Ucuta Moscopoleanul, hartofilax și protopop în Posen (Prusia Meridională), publică la Viena, în 1797, *Néa Παιδαγωγία (Nova Pedagogie)* (cu subtitlul: „abecedar lesnicios, pentru a-i învăța pe tineri carte romano-vlahă în uzul curent al romano-vlahilor [= al aromânilor]”). Ucuta a scris abecedarul cu scopul bine determinat de a-i învăța pe copiii aromânilor carte aromânească: *Așteaptă-o luîina aistă puțână, tră filisirea a fumel'ilor a nostrorū, că de multu fî era doru se o vedzî aistă arhizmă tru fara anostră, tsi cu efcolie se kicăsească fumel'ile anostre ațea fî cu multă zâmane ș-cu multă zâhmete o k'icăseșcu pre altă limbă*. [Primește lumina această puțină, spre folosul copiilor noștri, căci de mult îți era dor să vezi acest început în neamul nostru, pentru ca cu ușurință copiii noștri să priceapă ceea ce cu multă pierdere de vreme și cu multă greutate pricep în altă limbă]. Putem crede că Ucuta a avut cunoștință despre mișcarea de redeșteptare națională a românilor din Transilvania. Această conștiință s-a întărit în cadrul curentului național promovat de Școala Ardeleană și s-a afirmat public, la începutul secolului al XIX-lea, prin scriitorii aromâni Mihail C. Boiagi și Gheorghe Constantin Roja.

⁵ Th. A. Cavallioti publică la Veneția, în 1770, *Πρωτοπειρία (Prima învățătură)*, carte de citire pentru clasele elementare, scrisă în grecește, cuprinzând rugăciuni din Biblie. Cartea are la sfârșit un vocabular de 1170 de cuvinte grecești, traduse în aromână și albaneză. Însemnătatea acestui vocabular pentru cunoașterea dialectului aromân a fost relevată pentru întâia dată de învățatul german Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, care l-a și publicat în lucrarea sa, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (Leipzig, 1774). Lucrarea lui Cavallioti conține un singur text aromânesc (grai fărșerotesco): *Hristos de morți năstâsî cu morte morță călcându, ș-a mărmentătorlor ahârzi bană harizmă* [Hristos a înviat din morți cu moartea pe moarte călcând și a dăruit viață celor din mormânturi].

⁶ Daniil Moscopoleanul publică la Veneția, în 1794, *Εισαγωγική διδασκαλία (Învățătură introductoare)*, carte de lectură, scrisă în grecește, care cuprinde, la sfârșit, un manual de conversație în patru limbi: greacă, albaneză, aromână și bulgară. Prima ediție a fost reprodusă de cercetătorul englez William Martin-Leake în *Researches in Greece* (Londra, 1814: 383-403). Lucrarea lui Daniil nu este propriu-zis un lexicon, după cum arată titlul, ci un ghid de conversație cu sintagme întrebuințate în vorbirea zilnică. Limba textului lui Daniil Moscopoleanul a fost studiată de Grigore Brâncuș în *Observații asupra structurii vocabularului aromân în dicționarul lui Daniil Moscopoleanul* în „Studii și cercetări lingvistice”, XLIII, 1992, nr. 1, p. 39-43, relevând faptul că „în această admirabilă operă a lui Daniil Moscopoleanul, dominant, la nivelul lexicului, este elementul latin” (p. 41).

Lucrarea lui Ucuta, deși are un conținut religios, este în primul rând un manual pentru studiul aromânei, fiind prima încercare a unui scriitor aromân de a norma scrierea dialectului.

Pentru prima dată, Constantin Ucuta discută existența în aromână a lui *u* plenison și a lui *u* asilabic: „unul întreg și altul scurt « pre ngiumitate »”, spune autorul. De asemenea, explică diferența dintre vocalele *a*, *ă* (redat prin *a* cu iota subscris) și *î* (pe care îl transcrie cu *oi* grecesc). Despre sunetul *g* spune că se rostește « ca latineasca *g* », iar *j* „ca magăreasca *s'z*”. Sunetul *l* este transcris de Ucuta prin *λλ*. Despre *rr* [cu pronunțare apicală sau velară] spune că se rostește „ca sârbeasca *r*”.

Scrierile celor trei autori reflectă trăsături ale graiurilor aromânilor din Albania, mai exact trăsături caracteristice graiurilor grabovean și fărșerot. După Th. Capidan, aromânii locuitori ai orașelor Corcea, Pogradet, Elbasan, Cavaja, Tirana, Durazzo, Lușnia, Berat, Fearica (Fier) sunt originari din ținutul Moscopolei și prezintă în grai particularități care se regăsesc în limba scriitorilor din secolul al XVIII-lea, dar, la origine, ei sunt tot fărșeroți, și numai cu timpul și-au pierdut unele trăsături specifice (pe *r* velar, de exemplu.) (cf. Nevaci 2009: 225).

Particularități fonetice ale textelor aromânești din secolul al XVIII-lea

Vocalism

Rostirea lui *qa* ca *q*: *môrte* pentru *mǎrte*, ‘moartea’; *vǎmeră* pentru *vǎămeră* ‘plug’.

Absența lui a-protetic

rădăfînă, *rău*, *řănă*, pentru formele obișnuite la ceilalți aromâni: *arădăfînă* ‘rădăcină’, *arău* ‘râu’, *arănă* ‘rană’.

Rostirea lui *ga* ca *ę*

uręc'la, *impętigă*, *buręte*, *fumęde*, etc. pentru *urăc'le* ‘ureche’, *mpătică* ‘peticește’, *burăte* ‘burete’, *fumăle* ‘copii’.

Diftongul *ęă* este redat uneori prin *já* ca în Codex Dimonie: *ęunjápine* ‘jneapăn’, *fjătă* ‘fată’.

U plenison

La sfârșitul cuvintelor, *u* apare plenison, fiind notat atât după o consoană cât și un grup de consoane: *bagu*, *acu*, *nepotu*, *omu*, *numeru*, *nelu*, *mascuru*.

Rostirea lui *ă*, *î* ca *ă*, transcris de Daniil cu *ε*, rostire specifică graiului fărșerot:

prevđîle pentru *prăvđăle* de la *pravadă* ‘vită’ *lëndurâ* pentru *lăndură* ‘rândunică’; *serme* pentru *sărâme* ‘fărâme’; *puțenu* pentru *puțin* ‘puțin’; *lënđetlu* pentru *lînđetlu* ‘bolnavul’.

Consonantism

Reducerea grupurilor consonantice *rn* și *rl* la *r̄* cu mai multe vibrații, în forme ca *ğárră* ‘iarnă’, *tğárră* ‘toarnă’ etc și *cúscurre* ‘cuscrul’, *țer̄* ‘cern’ etc., constituie o rostire particulară a fărșeroților și a grabovenilor.

Nu putem ști dacă notația *pp*, folosită de toți cei trei autori redă un *r* velar (ori uvular) sau un *r* cu mai multe vibrații apicale. Totuși, forma *picurayū*, întâlnită la Daniil, 168/28, ar putea atesta un *r* velar sau uvular, existent în graiul fărșeroților și dovedind, încă o dată, apartenența lui Daniil la acest grai.

l velar

În formele *đallă* ‘zer’, *ğellă* ‘mâncare gătită’, avem a face, foarte probabil, cu *l* velar, caracteristic graiului grabovenilor, care sunt influențați în această rostire de pronunția din albaneză a sunetului respectiv.

Codex Dimonie, descoperit de Gustav Weigand în 1889, în Ohrida (Macedonia), în casa fraților Iancu și Mihail Dimonie, este o culegere de texte religioase, traduse din limba greacă. Manuscrisul a fost publicat de Gustav Weigand, în transcriere fonetică, alături de textul scris cu litere grecești, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache” (nr. IV-VI, 1894-1899).

Codex Dimonie, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, reprezintă, așa cum rezultă și din indicațiile tipiconale redactate în limba greacă din textul aromânesc, o traducere a unor scrieri religioase, care se bazează pe texte biblice, după un original grecesc, și anume: *Evangelia lui Marcu*, *Faptele apostolilor*, *Ioan Gură de Aur*, unele fiind preluate de la Damanschin Studitul și Efren Sirul (vezi Caragiu Marioțeanu 1962 și Nevaci 2009: 269-284).

În ceea ce privește *transliterația*, Gustav Weigand precizează: „Am respectat originalul, astfel încât transcrierea fonetică să corespundă rostirii autorului, respectiv, a autorilor [...], fără să operăm o uniformizare, care s-ar fi putut face cu ușurință. Chiar în Ohrida nu se vorbește un dialect unitar, căci acolo trăiesc aromâni de origine diferită, chiar și fărșeroți, așa încât autorului îi erau, adesea, cunoscute două sau mai multe forme” (Weigand 1895: 136). Ulterior, G. Weigand a afirmat că dialectul actual din Tirana este singurul care poate fi luat în considerație pentru *Codex Dimonie*. Ocupându-se, la rândul său, de această

problemă, Th. Capidan a arătat că „particularitățile de grai care se găsesc în limba aromânilor din Tirana se întâlnesc și în textele celorlalte scrieri aromânești din sec. XVIII [...]. Astăzi se știe că limba *Codicelui Dimonie* se identifică cu limba celorlalte texte aromânești din Albania” (Capidan 1932: 66).

Fără să se ocupe pe larg de limba în care și-au redactat operele scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea, pe care i-a reeditat, Pericle Papahagi folosește, pentru prima dată, sintagma „dialectul moscopolean” (care apare de două ori, cf. Papahagi 1909:323-324), în care determinantul *moscopolean* are mai mult o accepțiune culturală decât lingvistică, evocând faptul că operele scriitorilor în cauză sunt rodul mișcării culturale de la Moscopole și reflectă, în principiu, dialectul vorbit în acest oraș (și în împrejurimi). Este o denumire cultă pentru că vorbitorii graiului în cauză nu-și spun „moscopoleni”.

Cel care s-a ocupat mai îndeaproape de graiul aromânilor din Albania, cu referiri și la limba scrierilor din secolul al XVIII-lea, a fost Th. Capidan, în monografia *Fărșeroții* (1931). Constatările din această monografie sunt prezentate succint în *Aromânii*, Capidan 1932: 18-19. Th. Capidan stabilește o ierarhizare socială – întemeiată pe ocupații diferite – între aromânii de la sate și cei stabiliți în orașe, găsind în diferența rural/urban sursa deosebiriilor de grai. Deși prezintă, în capitole separate, particularitățile din graiul fărșeroților și din graiul românilor din orașe, Th. Capidan nu vorbește, explicit, de un grai sau de un „dialect moscopolean” (denumire care la Per. Papahagi este folosită într-o accepțiune mai degrabă socio-culturală; vezi *supra*). Dar, chiar dacă nu-l denumeste, el reprezintă o realitate lingvistică, sesizată de G. Weigand, care era în căutarea graiului (evident, nu cel fărșerot, cunoscut de el) în care a fost scris *Codex Dimonie*.

Pentru identificarea acestui grai trebuie, mai întâi, să urmărim atent felul în care cei doi editori – Paul Dachzelt și Gustav Weigand – au realizat *transliterația* (transpunerea textului din alfabet grecesc în cel latin) și apoi să ne referim la stadiul actual al cercetărilor privind graiurile aromânei.

Indicații privind transliterația apar numai la primul din cei doi editori ai textului, anume la Paul Dachzelt. G. Weigand, cel de al doilea editor, care a continuat și a încheiat publicarea *Codex*-ului, preia sistemul de transliterație stabilit de Paul Dachzelt.

În ceea ce privește vocala *ă* (redată prin *o* cu cerculeț subscris), Gustav Weigand preciza: „Nu se poate stabili cu siguranță dacă scriitorul (copistul) avea o singură vocală închisă în seria centrală sau mai multe; totuși prima variantă este posibilă [și anume o singură vocală închisă în seria centrală], căci și astăzi se rostește în nord, în special în Monastir [=Bitolia], numai ô [=ă]” (Weigand 1895: 138).

Această problemă a provocat dificultăți de interpretare și altor lingviști – Per. Papahagi, Th. Capidan, Tache Papahagi – care nu au rezolvat-o și nu o puteau

rezolva, fiind vorba nu de fonetică, ci de fonologie, așa cum a remarcat Matilda Caragiu Marioțeanu în *Studiul lingvistic* care însoțește ediția din *Liturghierul aromânesc* (1962): în graiurile în discuție (din Albania) există – din punct de vedere fonologic – o singură vocală închisă din seria centrală, /ă/, care în poziție neaccentuată, se poate realiza – fonetic – nu numai ca [ă], ci și ca [î].

Dată fiind inconsecvența cu care este notată vocala centrală în alfabet grecesc (ά, αα, α), soluția de a o reda, din rațiuni fonologice, prin ă (nu și prin î) este cea corectă.

O problemă dificilă de interpretare, în *Codex Dimonie*, este aceea a lui *u* final, care – atunci când cuvântul se termină într-o consoană – este notat, cu excepția consoanei *m*, după care, de obicei, nu este marcat. O atenție specială a acordat acestei probleme Matilda Caragiu Marioțeanu, care, dată fiind dificultatea interpretării, îl notează pe *u* final precedat de o consoană: „l-am transcris pe ʒ precedat de o consoană prin *u* plenison” (Caragiu-Marioțeanu 1962: 89).

Avem de făcut o observație cu privire la acest *u* final după cuvinte terminate în consoana *m*. Pentru a interpreta corect situația din *Codex Dimonie*, trebuie să-l amintim pe C. Ucuta, care preciza că „la unele cuvinte, ce se termină cu *m*, nu punem nici un [u]: *avem, lăsăm, putem* ca să respectăm rostirea” (Papahagi 1909: 67). Observăm, însă, că uneori Ucuta îl notează pe *u* final și după consoana *m*. Această inconsecvență a fost interpretată diferit de Th. Capidan, respectiv Matilda Caragiu Marioțeanu, din al cărei studiu lingvistic, la *Liturghierul aromânesc* cităm: „Luând-o drept bună [precizarea făcută de Ucuta], Th. Capidan conchide pe marginea rostirii lui *u* final în cuvinte terminate într-o consoană [...] că «-u se rostește după orice consoană afară de *m*. El [Ucuta] uită câteodată această regulă și-l scrie după *m*: *mprumutăm, 65/3*» (cf. *Arom.*, p. 287). Adevărul este că Ucuta nu «uită» notându-l pe -u după *m*, ci «uită» când nu-l notează (Caragiu-Marioțeanu 1969: 89)”. După cum vedem, interpretările celor doi lingviști – Th. Capidan și Matilda Caragiu Marioțeanu –, cu privire la aceeași realitate fonetică, sunt opuse.

Situația semnalată de Ucuta se regăsește în *Codex Dimonie*: după *m*, -u de ce mai multe ori nu este notat: *cum, om, pom, am* (cf. Nevaci 2009: 272).

Alături de aceste notații, cele mai frecvente, întâlnim uneori și altele, cu -u final prezent după *m*: *nă c'înăm* (III/7); *hîmu* (II/20); *l'irtămu* (II/3); *umplému* (XV/20); *vremu* (XVI/13)”. Analizând aceste exemple, care reprezintă o excepție în *Codex Dimonie*, sesizăm o problemă de fonetică sintactică, fiind vorba de trei contexte diferite (Nevaci 2009: 278).

Primul context este acela în care:

a) după -*m* și *u* urmează cuvinte care încep cu o vocală. Spre exemplu:

nă c'linămu o vrutu Dumnidzău 'ne închinăm, o iubite Dumnezeu' (III/7), *Iirtămu únu alántu* 'iertăm unul altuia' (II/3), *as umplému ariđeĭli a nostri* 'să facem rugile noastre' (XV /20).

Al doilea context este acela în care:

b) după *-m* și *u* urmează cuvinte (sau construcții) cu grup consonantic la inițială: *aťe vrému s-căftămu di la domnulu* 'aceea vrem să cerem de la Domnul' (XVI/13).

c) după *-m* și *u* urmează un cuvânt care începe cu o consoană: *noi túťă [...]* *hímu ġímta atá* 'noi toți suntem poporul tău' (II/19-20).

În primele două situații (de sub *a* și *b*), rostirea lui *-u* după *m* se explică prin contextul fonetic: în exemplele de sub (a), *-u* este „indus” de vocala care urmează, cu care formează, uneori diftong: *uo*, *ua* în exemplele *c'linămu o*, *as umplému ariđeĭli*; în exemplele de sub (b), *-u* după *m* e „cerut” de grupul consonantic care urmează, sc. Numai în exemplul de sub (c), *-u* după *m* nu are o explicație (putând fi o inconsecvență de scriere) (cf. Nevaci 2009: 279).

În concluzie la cele afirmate cu privire la *u* final după o consoană, considerăm că absența lui după *m* ilustrează *graiul grabovean* (cf. Saramandu 1972: 171-172 și Saramandu 1984: 429), conform descrierilor recente, ceea ce confirmă interpretarea făcută de Th. Capidan sau de Matilda Caragiu Marioțeanu (vezi *supra*).

Precizăm că soluția adoptată de Gustav Weigand în transcrierea lui *-u* final precedat de o consoană prin *-ŭ scurt*, iar a lui *-u* final precedat de două sau mai multe consoane prin *-u* plenison, are în vedere situația generală din aromână, în care *-u* este scurt după o consoană și plenison după un grup de consoane. Rostirea lui *u* plenison după grup consonantic caracterizează însă și *graiul grabovean* (deosebindu-l de cel fărășerot, unde apare *u* scurt), așa cum rezultă din cercetările și înregistrările actuale de texte (cf. Saramandu 1972: 171, Saramandu 2007: 345-361).

În continuare prezentăm câteva *particularități ale graiului grabovean*, pe baza textului:

În ceea ce privește vocalismul, *graiul grabovean* se încadrează, împreună cu cel fărășerot în categoria *graiurilor* cu 6 foneme vocalice (lipsește vocala centrală închisă /i/), deosebindu-se de *graiurile aromânești* cu șapte foneme vocalice (pindean, grămostean).

O altă particularitate a *graiului grabovean*, care se regăsește în *graiul fărășeroților* din Albania, este monoftongarea diftongilor *ǣ*, *ǫ*, rezultatul fiind *ɛ* *ɔ* (cf. Nevaci 2009: 282). În *Codex Dimonie* diftongul, *ǣ* apare atât ca *ǣ* (grafic *ja*), cât și ca *e*: *bisjărică* (35/26), *urjăc'le* (11b/18), dar *déde* (68b/18), *căděre* (70/3). În

schimb, diftongul *ɔa* se păstrează (redat grafic: *ɥa*): *ɥáspe* (81b/13), *icɥană* (27b/21).

Referindu-se la o altă trăsătură fonetică desprinsă din text și anume, labializarea lui *ă* neaccentuat, Th. Capidan afirma: „Este destul ca cineva să stea o zi în Tirana sau Durazzo ca să audă limba lui Ucuta cu obicinuita labializare a lui *ă* neaccentuat” (Capidan 1931: 121). Această particularitate se regăsește în *Liturghier* (Caragiu-Marioțeanu 1962: 81-82 și e confirmată de graiul grabovean actual. În *Codex Dimonie* înregistrăm formele: *furmacu* pentru *fărmacu* ‘otravă’ la ceilalți aromâni (43 b/2), *lungoare* pentru *lăngoare* ‘boală’ la ceilalți aromâni (37/21).

Fonetismul *dumínică* pentru *dumănică* în restul graiurilor aromânești, atestat la Daniil Moscopoleanul, este înregistrat și în *Codex Dimonie* (68 b/6) și se conservă până azi în graiul grabovean (cf. Saramandu 1972: 175).

Prezența în textul din *Codex Dimonie* a fonetismului *mári* (pluralul de la *máre*) (95/11) pentru *mărí* în restul aromânei este o altă trăsătură a graiului grabovean (cf. Saramandu 1972: 175; Bardu 2004: 73, numit de aceștia grai *moscopolean*). Fonetismul apare și la scriitorii aromâni din secolul al XVIII –lea: Daniil notează *mari pești* (136/12), iar Ucuta *amirărát mari* (101/55).

Formele de persoana a III-a singular, indicativ prezent și conjunctiv prezent al verbelor *daɥ* ‘dau’, *laɥ* ‘spăl’, *staɥ* ‘stau’, așa cum apar în *Codex Dimonie*, precum și la Daniil: *dă*, *lă*, *stă* formează arie separată la graboveni față de formele *da*, *la*, *sta* în restul aromânei. Fenomenul a fost semnalat pentru prima dată, pe baza anchetelor de teren, de Nicolae Saramandu (cf. Saramandu 1972: 25). În ceea ce privește *consonantismul*, amintim câteva fenomene desprinse din text:

Reducerea grupului consonantic rn>r este o particularitate comună graiurilor fărșerot și grabovean, prezentă la toți scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea. În *Codex Dimonie* este ocurentă în fonetismele: *cară* pentru *carni* ‘carne’ în restul aromânei, *hărescu* pentru *hârnescu* ‘hrănesc’ în restul aromânei etc.

Semnalăm reducerea lichidei laterale [l] în grupul [rl] la [r] în formele articulate ale substantivului: *țeru* pentru *țerlu* ‘cerul’ în restul aromânei, *sôra* pentru *sôarli* ‘soarele’, *fićôru* pentru *fićôrlu* în celelalte graiuri ale aromânei etc.

În schimb, reducerea dentalei [n] în cadrul grupului consonantic *mn* (*mn* > *m*), trăsătură a graiului fărșerot, nu este ocurentă în textele scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea, inclusiv în *Codex Dimonie*. Astfel, întâlnim formele *lémnu* ‘lemn’, *scámnu* ‘scaun’, *sémnu* ‘semn’ etc (cf. Saramandu 1972: 98, 1893: *mn* > *m* numai la fărșeroți, nu și la moscopoleni [= graboveni]).

La scriitorii din secolul XVIII și în *Liturghier* apare forma *măc* ‘mănânc’ (ca în majoritatea graiurilor aromânești, inclusiv cel fărșerot (cf. Nevaci 2009: 281). În

schimb, în *Codex Dimonie* apare numai *măncu*, fără reducerea grupului consonantic, ca la Boiagi.

E posibil să fi circulat ambele forme (cele cu *nc* neredus la *c* au fost atestate și în graiul pindean, în localitățile Băiasa (de către Weigand 1894: 250/23), *Aminciu* de către Saramandu în *ALAR* m.s.). În Vlahoclisura, localitate cu populație moscopoleană la origine, Papahagi notează forme cu *nc* neredus la *c*. De asemenea, găsim în Ohrida formele *mîncare* (Weigand 1894: 303/11) și *avea mîncată* (Weigand 1894: 383/19). În legătură cu formele *măcu* și *măncu*, Weigand precizează că *măcŭ* e atestat îndeosebi în Monastir [= Bitolia], dar că apare și în Ohrida, alături de forma cu labializarea lui *ă*, *munku* (Weigand 1894: 319).

În ceea ce privește lexicul, în *Codex Dimonie* întâlnim pentru pronumele nehotărât forma *ținivă* cu sensul ‘cineva, vreunul’ (Weigand 1894: 14/19): *dise aveŭă viŭtă ținivă si adună ani du rugu di pritu skiŭ?*, ‘dacă ați văzut pe cineva să adune rug de pe spini?’ (cu verbul la forma pozitivă), dar și cu sensul pronumelui negativ ‘nimeni’: *ținivă nu va s-lŭ avdă* (Weigand 1894: 13/8-9) ‘nimeni nu o să-i audă’ (cu verbul la forma negativă). *Ținivă* cu sensul de ‘nimeni; vreunul’ apare și la Daniil și Ucuta. E interesant faptul că pronumele nehotărât *ținivă* se întâlnește la scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea în propoziții negative cu sensul de ‘nimeni’: *ținiva nu poati* (Ucuta 65/4) ‘nimeni nu poate’; *caftă hrană și nu le da ținivă* ‘cer hrană și nu le dă nimeni’. *Ținivă* e formă graboveană. În graiul fărșerot îi corespunde *văr*, care se folosește, ca pronume nehotărât (*vîni văr^ŭ fiŭcor^ŭ?* ‘a venit vreun fecior’), dar și ca pronume negativ în enunțuri negative (*nu vîni văr^ŭ fiŭcor^ŭ?* ‘n-a venit niciun fecior’). În *Codex Dimonie*, *ținivă* apare atât în propoziții negative, ca la scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea, cu sensul ‘nimeni’ cât și în propoziții afirmative, cu senul ‘cineva’ (vezi *supra*) (cf. Nevaci 2009: 285).

Într-o anchetă de teren pe care am efectuat-o la Ohrida în anul 2007, am putut confirma, după mai bine de un secol, constatarea făcută de Gustav Weigand că în Ohrida – vechi centru orășenesc – nu se vorbește un grai unitar. Se disting și astăzi două grupuri de vorbitori aromâni (cf. Nevaci/Radu 2008):

- a. vechea populație orășenească, la origine graboveni și fărșeroți
- b. valurile ulterioare de populație aromânească, la origine fărșeroți.

Cele două grupuri au conștiința deosebiriilor de statut social și, de asemenea, de grai.

Pentru literatura religioasă aromână din aceeași perioadă menționăm și *Liturghier aromânesc* (manuscris inedit), publicat în 1962 de Matilda Caragiu-Marioțeanu.

Tot în această paradigmă se înscrie și inscripția ieromonahului Nectarie Târbu de pe o gravură în lemn descoperită în 1950 la mănăstirea Ardenița de lângă orașul Fier (Albania). Icoana, care o reprezintă pe Fecioara Maria cu pruncul Iisus

în brațe, are, pe cele patru laturi, un text redat în greacă, albaneză, latină și aromână. Textul aromânesc, transcris de Vl. Drîmba este: *Vîrîră, mûma-l dumneđă, ôră tră noi pecătoș'li* [Fecioară, mamă a lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi păcătoșii] în lecțiunea Matildei Caragiu-Marioțeanu. S-a considerat că această inscripție este „o dovadă că năzuința aromânilor pentru cultivarea limbii materne în biserică, școală, ca și în scrieri de orice fel, este cu mult anterioară secolului al XVIII-lea” (Caragiu-Marioțeanu 1962: 113).

Limba operelor scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea (Daniil, Ucuta, Cavallioti) cât și cea a textelor religioase datând din aceeași perioadă prezintă particularități ale graiurilor fărșerot și grabovean. Răzbate din limba acestor scrieri un iz de „arhaicitae”, care le apropie de perioadele anterioare din evoluția limbii române, uneori chiar de româna comună.

După distrugerea Moscopolei, pătura înstărită a aromânilor s-a stabilit în Austro-Ungaria, formând colonii la Viena, Buda, Pesta, Miskolc.

Coloniile aromâne din fostul Imperiu Habsburgic au avut un rol important în cultivarea sentimentului național la românii din Transilvania (dacoromâni și aromâni). Este suficient să amintim faptul că *Școala Normală a Nației Românești* din Pesta era frecventată, la începutul secolului al XIX-lea, de un număr mare de elevi provenind din familiile aromânilor stabiliți în acest oraș. Este meritul acestor aromâni luminați de a fi impulsionat și sprijinit, material și uman (prin trimiterea copiilor la școlile românești și nu la cele grecești), dezvoltarea învățământului în limba română în fostul Imperiu Habsburgic.

Printre cei care au luat contact cu ideile Școlii Ardelene cel dintâi a fost Gheorghe (Constantin) Roja, care publică, în 1808, la Buda (în germană și în greacă), *Cercetări asupra Românilor sau așa-numiților Vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre*, în care, pentru întâia oară, aromânii sunt considerați „traci romanizați dintr-o ramură a poporului român”, adică români.

Sarcina realizării unei limbi literare comune românilor din stînga și din dreapta Dunării și-a asumat-o învățatul aromân, „cetățeanul academicesc și candidatul clinicesc doftor la Spitalul Universității ungurești din Peșta”, Gheorghe Constantin Roja, care, în 1809, la vârsta de 23 de ani, tipărește la Buda *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sunt literele Românilor ceale vechi*, lucrare în care își expune concepția teoretică privind limba literară comună tuturor românilor. Roja face, de asemenea, următoarea constatare: „ci acela e lucru de mirare în limba aceasta [= româna], căci care cuvânt îl are stricat un dialect, celălalt dialect îl ține firesc într-o atîta, cât de s-ar culege din fieștecarele dialect cuvintele ceale firești, s-ar preface o limbă românească tocma curată” , continuând: „vom avea o limbă de toate zilele și alta curată, care se va învăța din cărți. Și cu ajutorul aceștia nu numai toți românii frații noștri, între carii multe și dezvrătite [= deosebite] dialecte sunt, precum mai sus am arătat, ci și alte ghinte se vor înțeleage

cu noi în limba noastră”. În încercarea sa, Roja a fost sprijinit de Petru Maior, despre care, fără să-l numească, spune că e „un Domn mare, oaspele a meu și Românule aleptu tru discursu tră curăția a limbii românească” (p. 43, nota 3). Menționăm, în acest sens, că Petru Maior a introdus, în lucrările sale, cuvinte aromânești, îndeosebi dintre cele de origine latină: *căștigă* (= grijă), *dimăndu* (= poruncesc), *fară* (= neam) sau a adăugat sensuri noi cuvintelor deja existente: *vrut* (= iubit, drag) (Cf. Capidan 1913: 25; cf. și Saramandu 2009).

În 1813 se tipărea la Viena cartea lui Mihail G. Boiagi, *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre* [Gramatică română sau macedoromână], prima lucrare de acest fel consacrată aromânei. *Gramatica română sau macedoromână* a lui Mihail G. Boiagi este opera cea mai însemnată a primului moment de reînnoire a conștiinței naționale a românilor sud-dunăreni stabiliți în fostul Imperiu Habsburgic. Ea depășește, prin semnificație, cadrul limitat al domeniului de specialitate, înscriindu-se, prin nivelul științific la care a fost realizată, printre lucrările reprezentative ale epocii.

Ideile învățaților aromâni referitoare la unitatea neamului românesc sunt susținute în 1780 de Gheorghe Șincai, reprezentant de seamă al Școlii Ardelene, în *Despre răspândirea neamului românesc în Europa sud-estică* din *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, Iași, 1853-1854:

„Este împrăștiat [neamul românesc] la fel prin Noua Dacie sau Dacia lui Aurelian, care cuprinde părțile: Mesiei de Jos, ale Bulgariei de acum, Mesiei de Susu, ale Serbiei și Dardaniei, ale Albaniei. [...] după unirea imperiului vlahilor cu bulgarii, s-a împrăștiat peste întreaga Bulgarie, Munții Hem (Munții Haemus) și Pind, peste Moglena, o provincie din Thessalia, Macedonia, Tracia, Crimeea, Podolia, Pocuția, ca să tac despre Pesta, Agria, Mișcolț și celelalte târguri de dincoace de Tisa [dincoace față de mine, care scriu din Buda]” (Șincai 1855-1854).

Referindu-se la conștiința națională a aromânilor în timpul mișcării culturale a Școlii Ardelene, Theodor Capidan afirma:

„Rolul pe care familiile macedoromâne l-au jucat în provinciile de sub stăpânirea maghiară locuite de Români, din nenorocire, nu este încă bine studiat. Atâta se știe numai că ele venind în atingere cu elementul românesc din acele părți, imediat s-au înfrățit cu el, luând parte activă la toate frământările lui naționale și dându-i o seamă de bărbați care, prin genialitatea și patriotismul lor, au scris cea mai frumoasă pagină din istoria renașterii poporului român de peste munți. Din felul cum acești Români s-au comportat în provinciile românești în Ungaria rezultă că acolo unde, în înstrăinarea lor, dădeau de un mediu românesc, ei reveneau repede la conștiința națională,

identificându-se cu aspirațiile Românilor; acolo însă unde acest mediu lipsea, ei se pierdeau, prin încuscrire, în mijlocul străinilor cu care trăiau” (Capidan 1942: 68).

Maria Berényi, în lucrarea *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, publicată la Giula în anul 2000, subliniază rolul corifeilor Școlii Ardelene în manifestarea conștiinței naționale a comunității aromânești din Pesta:

„Pepiniera redeșteptării naționale pentru aromâni au fost Viena și Budapesta, unde luaseră contact cu învățații români din Transilvania ca: Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu Clain. Coloniștii macedoneni din Pesta, de la o vreme, revin la conștiința obârșiei lor naționale și sunt mândri de limba lor strămoșească. La procesul acesta de redeșteptare națională a contribuit, firește, în primul rând, curentul literar latinist, pornit la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Sub influența corifeilor Școlii Ardelene, macedoromânii înlocuiesc în scrierile lor literele grecești cu cele latine, introduc pentru prima dată un număr mare de dacoromânisme și latinisme în locul cuvintelor străine din dialectul aromân.” (Berényi 2000: 26).

În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea se afirmă tot mai puternic – momentul Moscopole și diaspora aromânească din Austro-Ungaria și Principatele române – conștiința națională a aromânilor. Această realitate a fost evidențiată recent de Max Demeter Peyfuss, cunoscut specialist în istoria sud-estului Europei: „Aromânii au ajuns, printr-o evoluție relativ continuă, de la conștiința individualității limbii lor la conștiința originii lor latine și, în cele din urmă, la o formă modernă de conștiință națională, care cuprindea și ideea apropiatei înrudiri, dacă nu chiar a identității lor, cu dacoromânii” (Peyfuss 1974: 30; cf. și Saramandu 2010: 50-52).

Publicații și asociații ale aromânilor

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea se înregistrează o mișcare de redeșteptare a unei activități culturale: se înființează asociații, se organizează congrese, apar publicații (periodice și volume). În perioada 1864-1945 existența unor forme de învățământ în limba română literară pentru aromânii din țările balcanice a grăbit procesul de apariție a unor publicații tipărite cu alfabet latin în româna literară și în aromână. Revistele de cultură *Frăția întru dreptate* (1880), *Macedonia* (1888-1889), *Pindul* (1898-1899), *Grai bun* (1906-1907), *Lilicea Pindului* (1910-1912) ș.a., ziarele *Peninsula Balcanică* (1893-1894, 1900-1901), *Gazeta Macedoniei* (1897-1898), *Românul dela Pind* (1903-1912), *Tribuna Macedoniei* (1906-1907), *Deșteptarea* (1908-1909), *Aromânul* (1913-1914) ș.a și almanahurile editate (în perioada 1900-1912) de către aromânii

din țările balcanice – atât în aromână, cât și în limba română literară – reflectă spiritul modern al vremii respective și sunt influențate de modificările suferite de ortografia românească.

La aceste reviste au colaborat personalități de seamă ale culturii aromânești, precum: Constantin Belimace, Nicolae Batzaria, Theodor Capidan, Anastase Hâciu, Petru Vulcan, Nicolae C. Velo, George Murnu, Pericle Papahagi, Marcu Beza, Nuși Tulliu, Gheorghe Zuca, Zicu A. Araia, George Ceara, Ion Foti.

Cu timpul, în aceste publicații s-a creat un sistem de scriere a aromânei cu alfabet latin, pe baza ortografiei românești. O primă fixare a acestuia apare în *Antologie aromânească*, publicată în 1922 de Tache Papahagi. Sunetele existente în aromână, dar absente din limba română literară, au fost redată fie prin combinații de litere, fie cu ajutorul semnelor diacritice. Sistemul tradițional propune: notarea consoanelor palatale (*l', n', v'*) cu semn diacritic, redarea africategi *ɟ* prin *dz*, eliminarea literelor grecești *δ, θ, γ* și redarea sunetelor corespunzătoare prin combinații de litere *dh, th* iar fricativa laringală sonoră prin litera *g*. Oclusivele palatale *k', g'* sunt notate prin grupurile de litere *che, chi, ghe, ghi*. Acest sistem de scriere a aromânei a fost utilizat, cu unele modificări, de Tache Papahagi în *Dicționarul dialectului aromân* (ediția I, 1963; ediția a doua, 1974). El stă la baza scrierii aromânei, fiind reactualizat de Matilda Caragiu-Marioțeanu și Nicolae Saramandu în *Manual de aromână. Carti trâ învițari armâneashti* (2005; ediția a doua, 2007).

Publicațiile din secolul al XX-lea cu articole în aromână sunt: în România: *Deșteptarea. Revista Aromânilor* (București, 1990-1999), editor Hristu Cândroveanu, *Dimândarea* (București 1994-1998), editor Hristu Cândroveanu, *Bana armânească* (București 1996-1999), editor Dumitru Piceava, *Minduearea armânească* (Constanța, 1990-1994), editor Dumitru Piceava, *Armânamea. Revistă ti armânil' i di iușido* (București 1996-1997); în Albania: *Frăția* (cu texte în româna literară și în aromână), editori Andon Kristo și Iani Gusho și *Fărșerotul* (cu texte în greacă și aromână), editor Spiro Poci; în Republica Macedonia: *Fenix* (Skopje, 1993-1998, din 1999 Bitola), editor Nico Popnicola, *Armâna machedonă* (Skopje, 1997), editor Vanghea Mihani Steriu, *Grailu armânescu* (Skopje, 1998), editor Dina Cuvata, *Lândurica* (Skopje, 1999); în Bulgaria: *Armânul* (Sofia, 1998), editor N. Kiurciev; în Grecia apar reviste care tratează teme cu specific aromânesc și conțin ocazional texte în aromână: *Izvorul de la Kefalóvryso* (Ioánnina, 1993-1999), *Memorii* (Sérres 1995-1999), *Noutăți din Améru – Miliá* (Ioánnina 1992-1999).

Publicațiile aromânești apărute în epoca modernă în Balcani sunt oglinda societăților (*suțatelor*) aromânești, reînființate după perioada comunistă, în marea lor parte.

În România, din inițiativa unor remarcabile personalități politice și culturale ale vremii (D. Brătianu, I. Ghica, V. Alecsandri, T. Maiorescu, M. Kogălniceanu, D. Bolintineanu), s-a înființat în 1860, cu sprijinul domnitorului Alexandru Ioan

Cuza, *Comitetul Macedo-Român*, devenit la 23 septembrie 1879 *Societatea de Cultură Macedo-Română*. Ea a fost recunoscută ca persoană juridică prin votul corpurilor legiuitoare, hotărârea fiind promulgată de către Carol I, Domn al românilor, prin Decretul Domnesc nr.1289 din 15 aprilie 1880. Conform Statutului și Regulamentului, *Societatea de Cultură Macedo-Română*, reînființată după 1989, are ca scopuri esențiale: predarea-învățarea românei literare de către aromânii de peste hotare; dotarea cu cărți, biblioteci, aparate, editarea de cărți pentru aromânii de peste hotare; întreținerea unei legături neîntrerupte cu aromânii de peste hotare, precum și cu toate societățile cultural-naționale din țară, legal constituite.

În Albania, funcționează societatea *Rămăni dit Albania*⁷ cu filiale în localitățile: Berat, Divjaka, Durrës, Elbasan, Fier (arom. *Fearica*), Fier (Apollonia), Grabova, Korça, Kuçova, Librazhd, Lushnja, Përmet, Pogradec, Sëlenitsa, Shtërmën, Tirana.

De asemenea, există și societatea *Fărșerotu* din *Gjrokaștër*, cu revistă proprie.

În Bulgaria *Societatea aromânilor* are 4 filiale, în localitățile: *Dupnița*, *Peștera*, *Sofia* și *Velingrad*. Revista editată se numește *Armănlul*. Articolele sunt scrise în aromână (graiul grămostean) și în bulgară.

În R. Macedonia există 8 organizații ale aromânilor: *Comuna armânească „Frațli Manachi”* – Bitolia, *Liga armănilor, Suțata a mulțerilor armăni ditu Machedonii* – Skopia, *Suțata armânească „Moscopole”* – Skopia, *Suțata di poeț armăni di Skopje*, *Suțata italichească-armânească ti colaborații culturală*, *Tinira armăname ali Machedonii*, *Unirea ti Cultură a armănilor dit Machedonii*.

În Republica Macedonia, revista *Fenix* este editată de *Liga a Armănjlor* cu sprijinul statului român și a unor aromâni cu o situație economică stabilă. Membrii acestei organizații realizează emisiuni săptămânale la posturile de radio Skopje, Știp și Crușova, dar și la televiziunea din Skopje. Revista are și un buletin, *Bilten Armănamea* cu articole în aromână (graiul grămostean) și în slava macedoneană.

În țările din Europa de Vest, SUA și în Australia, acolo unde există comunități aromânești, unele înființate încă de la începutul secolului al XIX-lea, există publicații tipărite în aromână.

În SUA, *Society Fărșerotul* are o publicație on line pe site-ul: www.farsarotul.org. Articolele aduc în actualitate eforturile aromânilor de aici pentru păstrarea graiului, a obiceiurilor, a legăturilor de neam. Articolele sunt scrise în aromână (graiul fărșerot) și în engleză.

⁷ Informațiile prezentate cu referire la asociațiile aromânești din Albania, R. Macedonia, Grecia și la publicațiilor acestora au fost furnizate de membrii acestor asociații în timpul călătoriei de studii.

Omul de cultură Nacu Zdru editează ziarul *Frândza vlahă*.

Un rol deosebit în publicarea de texte aromânești îl are Tiberiu Cunia, care tipărește, cu mijloace financiare proprii, lucrări literare la Editura *Cartea Aromână*. Editorul nu intervine în graiul autorilor. Tot el publică și *Revista de Literatură Aromână*.

În Australia, există societățile: *Macedo-Armânii Community of Australia*, *Vlah Association of Australia* cu publicații on line.

În Franța, *Asociația aromânilor din Franța* editează revista *Tră Armănamî*.

În Grecia, societățile aromânești *Suțata Vlahilor/Armănilor di Știință ditu Gârții* și *Suțata Vlahilor/Armănilor di Veria* au publicații proprii. În Mețovo și Nevesca există publicații locale în care sunt tipărite texte folclorice în aromână, redactate cu alfabet latin (reprezentativ fiind graiul pindean) sau articole în limba greacă în care sunt prezentate datini, obiceiuri ale aromânilor. De asemenea, există site-uri pe internet ale suțatelor amintite.

În Germania activează *ULCA - Uniunea tră Limba shi Cultura Armână* cu revista *Zborlu a nostru*. Articolele sunt scrise în aromână (graiul grămostean), fiind traduse, uneori, în limba germană.

În dialectul aromân vorbit în zonele din afara României (Albania, Grecia, R. Macedonia), adaptarea neologismelor romanice se face după limba română literară. Influența românei, a limbii literare, s-a realizat în special prin mass-media (presa scrisă), dar și prin școală⁸.

Învățămintul în limba română la aromânii din Balcani

Prima școală românească pentru aromânii din Peninsula Balcanică a fost înființată la Târnova, lângă Bitolia (în prezent, în R. Macedonia) în anul 1864. În timp, numărul școlilor crește. În 1868 existau deja șapte școli românești la sudul Dunării: la Grebena (învățător Apostol Mărgărit), Avdela (învățător G.Tomescu),

⁸ Influența limbii române literare asupra varietății culte a dialectului aromân începe din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca efect al școlarizării românești în Peninsula Balcanică. Deși aromânii din țările balcanice sunt bilingvi, cunoscând limba literară oficială, totuși fenomenul schimbării de cod, prezent în vorbirea curentă, nu a influențat varianta scrisă a aromânei din publicațiile apărute în țările balcanice. Acest fapt este demonstrat de prezența în texte a unor neologisme romanice precum: *compact*, *confortabil*, *ediții*, *editorial*, *emotivizat*, *frecvent*, *oportunități*. De asemenea, adaptarea morfologică a neologismelor romanice se face după forma din româna literară, potrivit desinențelor specifice acestora. Spre exemplificare, să comparăm termenul din aromână cu cel din macedoneană: *afecteadzã* ~ *афектура*, *categoric* ~ *категорично*, *complet* ~ *комплетен*, *constateadzã* ~ *констатира*, *eventual* ~ *евентуален*. (vezi Nevaci 2004: 302-309).

Ohrida (învățător G. Tomara), Smixi (învățător G. Dante), Noua Bella (învățător Tului Tacit) și Silistra (învățător C. Petrescu). Au urmat altele, toate însă naționalizate în preajma anului 1948. După 1990, în aproximativ 15 școli din R. Macedonia se predau, facultativ, două ore pe săptămână în aromână.

În anul 1860 s-a înființat primul comitet aromân în frunte cu C.A. Rosetti, Dimitrie Bolintineanu, Cezar Bolliac, Cristian Tell, care este originar din Bitolia. Statul român începe să se intereseze de soarta aromânilor și, la intervenția acestora, înființează școli în Balcani. Dimitrie Bolintineanu a efectuat o călătorie în Macedonia otomană în vara anului 1854, pe când se afla în exil la Constantinopol/Istanbul. Rezultatul literar al călătoriei a fost volumul memorialistic *Călătorie la românii din Macedonia și la Muntele Athos sau Santa Agora*. Dimitrie Bolintineanu îi socotește pe aromâni, români: „Pentru mine înțeleg simțul naționalității dintr-un punct de vedere practic și poetic. Practic, căci credem că spre a îmbunătăți soarta lumii trebui mai întâi a îmbunătăți soarta națiunii din care facem parte. Poetic?...Acesta este un simțământ ce nu se explică. Sub aceste cugetări arunc ochii către un popor de un milion de români risipiți în Macedonia, Tesalia, Epir și alte locuri. Un milion de români este un popor; este o fărâmatură mărită din acele legiuni romane neînvinsse de nimeni, neînvinsse însuși de secol; este o idee, este geniul, este civilizațiunea lumii vechi, doborâtă, dar neînvinsă...” (Bolintineanu 1963: 79). Scopul acestei călătorii era de a atrage atenția Europei și Turciei asupra romanității sud-dunărene.

Vorbind despre rolul școlii în cultivarea conștiinței naționale la aromâni, cunoscutul om politic Tache Ionescu explică clar poziția clasei politice românești față de „chestiunea aromână”: „Fără îndoială, nici un om politic român nu aspiră să anexeze Macedonia, nici să întemeieze acolo un Stat românesc. Se ține totuși ca naționalitatea Românilor din Macedonia să fie preservată, ca noul regim, oricare ar fi, să dea Românilor cel puțin ceea ce au astăzi, cheazășia că vor putea să-și cultive limba maternă în toată libertatea” (Tache Ionescu, *Chestiunea Balcanilor*, ziarul „Conservatorul”, 21 martie 1903).

Astăzi, în clădirea liceului român din Bitolia funcționează o școală primară macedoneană (slavă). Se încearcă de câțiva ani să se reînființeze, cu sprijinul statului român, un liceu cu predare în română (și cu ore în dialectul aromân). Copiii născuți în familiile mixte, tot mai numeroase, cunosc în mică măsură limba părinților. Aromâna se studiază facultativ în clasele primare. Mulți tineri se întorc către graiul strămoșesc după ce studiază în România. Aproape 300 de tineri din statele balcanice beneficiază anual de burse de studiu în România.

În Bitolia se află biserica aromânească cu hramul „Sf. Constantin și Elena”. Bitolia a fost un important centru educațional, aici funcționând încă din veacul al XIX-lea școli românești, finanțate de statul român. La Bitolia se află și cel mai mare cimitir românesc, unde este înmormântat Constantin Belimace, care a compus

imnul aromânilor „Dimândarea pârintească”. Poetul este înmormântat alături de figuri marcante ale aromânilor, precum Apostol Mărgărit și Dimitrie Atanasescu, întemeietori de școli.

În Albania, dacă în 1912 existau 17 școli elementare și un liceu cu predare în limba română, în prezent singurele unități cu predare în dialectul aromân sunt o școală elementară privată din Corcea și o grădiniță din Diviaca. Societatea *Rămăni dit Albania* cu ajutorul României, a sprijinit acordarea de burse. Începând cu 1992, mai mult de 1000 de tineri aromâni au obținut burse de studii în România oferite de statul român.

Aromânii în România

În România aromânii au venit în număr mai mare începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, îndeosebi după unirea Moldovei cu Țara Românească. În Transilvania se stabiliseră ceva mai înainte, făcând parte din diaspora constituită în fostul Imperiu austro-ungar. Numeroși negustori din „companiile grecești” care activau la Brașov, Sibiu și în alte orașe erau aromâni. Între cele două războaie mondiale (în perioada 1925-1938), grupuri numeroase de aromâni, provenind din Albania, Grecia, Bulgaria, Macedonia sârbească (astăzi, Republica Macedonia), au fost colonizate în Cadrilater (Dobrogea) ca cetățeni români, în județele Durostor și Caliacra. Cei mai mulți au fost aromânii veniți din Bulgaria de sud (munții Rila, Rodopi și Pirin), care reprezintă astăzi peste jumătate din populația aromânească a Dobrogei. În 1940, în urma cedării Cadrilaterului, aromânii s-au așezat în județele Tulcea și Constanța, unde se găsesc și în prezent. La data de 26 octombrie 1925 primul vapor cu aromâni, „Iași”, intra în portul Constanța. Acest proces s-a încheiat în jurul anului 1940 (când familii răzlețe au venit pe cont propriu în România). Oficial, anul 1935 (cf. *Arhivele Statului*, Constanța din 1947) reprezintă data la care a luat sfârșit „migrarea”⁹ populației spre România.

Aromânii s-au așezat în special în județul Caliacra, în localitățile: Alexandria, Bazargic, Bezaurt, Casim, Carasular-Denicler, Cara-Omer, Caragi, Carman, Ceamurlia, I. G. Duca, Tatargea, dar și în județul Durostor: Frașari, Aidemir, Regina Maria (vezi Cușa 1990: 43).

La 7 septembrie 1940, când s-a semnat tratatul de frontieră româno-bulgar de la Craiova, prin care partea de sud a Dobrogei („Cadrilaterul”, adică județele Durostor și Caliacra) intra în componența Bulgariei, populația a fost transferată. Aromânii au fost cazați, pentru câteva luni, până la evacuarea populației germane din Dobrogea, în județul Ialomița.

Din noiembrie 1940 grupuri de aromâni au început să vină și să fie în proprietăți în Dobrogea. Unele familii s-au stabilit (constituind mici colecții-

⁹ Am folosit termenul de „migrare” cu sensul geografic de mișcare de populații.

vități) în câteva orașe din Muntenia – București (și împrejurimi: Pipera, Tunari, Afumați, Voluntari), Slobozia, Călărași, Urziceni – și în Banat. Referindu-se la aceste evenimente, Vasile Muși scria: „Odată pusă întrebarea, inima și sufletul lor au și ales drumul de urmat, singurul drum care simțeau că-i va duce la limanul mântuirii. Era drumul reîntoarcerii lor la sânul Patriei mume, de la care au fost smulși de vitregia soartei, din timpuri imemorabile. Astfel, ideea emigrării lor în Țară încolțește. Farmecul acestei idei, fluid magnetic cu rezonanțe ancestrale, era irezistibil. La un moment dat, întregul românism din Macedonia a fost cuprins de o sfântă beție. Acest reviriment năprasnic venea într-o perioadă de profundă depresiune. Când se vedeau mai cumplit loviți de soartă, naufragiați fără speranță, ideea revenirii în Țară i-a făcut să întrezărească marea înălțare a ființei lor etnice. Aveau în față viziunea clară a viitorului lor, pe care îl simțeau îmbinat indisolubil cu viitorul întregului neam românesc. Cu o frenetică înviorare de suflet, bătrâni și tineri, femei și copii, nu aveau alt subiect de discuție decât emigrarea și iarăși emigrarea” (Sofronie 1936: 80).

Aromânii păstrează forme arhaice de civilizație, de grai și de tradiții, iar dialectul pune în evidență legătura dintre românii nord-dunăreni și cei sud-dunăreni, ajutându-i pe vorbitorii dialectului să conștientizeze unitatea lor de limbă și de civilizație.

II. Structura dialectului aromân - trăsături generale

Fonetică și fonologie

Vocalismul

Sistemul vocalic al aromânei cuprinde 7 vocale (la, e, i, ă, î, o, ul) în graiurile *grămostean* și *pindean* și 6 vocale (la, e, i, ă, o, ul) în graiurile *fărșerot* și *grabovean*. În aceste din urmă graiuri *î* nu are realizare fonologică (nu se realizează opoziții de tipul: *lară^ul*: *lară^ul*, ambele cuvinte rostindu-se *rău*, care înseamnă atât ‘rău’, cât și ‘râu’. Se păstrează, în aceste graiuri, situația din româna comună, care avea 6 foneme vocalice (cf. ILR II: 189).

Fenomene conservatoare

- (a) Vocale [e] și diftongul [ɛa] se păstrează *după labiale* (nu trec la [ă], respectiv [a], [e]) indiferent de timbrul vocalic din silaba următoare: *per*, *ved*, *fă^ută*, *cămă^ușă* etc. Această particularitate de distribuție ilustrează conservarea lui [e], [i] din latină (< lat. *pīlum*, *vīdeo*, *feta*, *camīsia*); cf. dr. *păr*, *văd*, *fată* (pl. *fete*), *cămașă*.
- (b) *După labiale*, în poziție nazală, se păstrează și [i] (< [e]) indiferent de timbrul vocalic din silaba următoare: *vint*, *vină* (< lat. *ventum*, *vena*); cf. dr. *pământ*, *vânt*, *vână*.
- (c) Absența diftongului [îi] în *câni*, *mâni*, *pâni*.
- (d) La inițială de cuvânt, în poziție nazală, în aromână nu apare vocale de sprijin de timbru [â] ([î]): *ncarcu* ‘încarc’, *mpartu* ‘împart’, *mbet^u* ‘îmbăt’¹⁰.

În privința fenomenelor conservatoare, în aromână se continuă situația din româna comună (cf. ILR II: 194; Caragiu-Marioțeanu 1975: 224-225).

Fenomene inovatoare

Consonantizarea semivocalei [y] în diftongii descrescători s-a produs în aromână probabil sub influența limbilor balcanice: [ay], [ey] (în radicalul

¹⁰ Fenomenul se găsește și în albaneză: *ngarkoj* ‘a încărca’.

cuvintelor) > [av] ([af]), [ev] ([ef]): *avdu* [< lat. *audio*], *caftu* [< lat. **capto*], *preftu* [< lat. *pre(s)b(y)ter* > *preŭt*; cf. dr. *preut*, *preot*], *adavgu* [< lat. *adaugo*] etc.

Consonantismul

Din sistemul consonantic al aromânei fac parte 30 de consoane: labiale: [p, b, f, v, m]; dentale: [t, d, θ, ð, n, l, r]; alveolare: [tʃ, ɖ, s, z]; prepalatale: [tʃ̟, ɖ̟, ʃ, ʒ]; palatale [k, g, h, y, ʎ, ñ]; velare: [k, g, h, ɣ].

Fenomene conservatoare

- (a) În inventarul de consoane al dialectului aromân apar consoanele [lʲ] și [ɲ] ([ɲ] apare și în Banat); este vorba de conservarea unor stadii mai vechi în evoluția lat. [l], [n] + iot: *l'epur* [= iepure; lat. *lepus*, -orem], *fiil'ʲ* [= fiu; lat. *filius*], *ayiñe* [= vie; lat. *vinea*] etc. [lʲ] s-a păstrat și în grupurile [clʲ], [glʲ], care în dacoromână au evoluat la [k], [g]: *ncl'egʲ* [= încheg; lat. *incoag(u)lo*, -are], *vegl'u* [= veghez; lat. *vig(i)lo*, -are].
- (b) În inventarul consonantic al aromânei apare fonemul [ɖ] (care există, dialectal, în Banat și Moldova): lat. *d* + iot: *ɖâc* (< lat. *dico*); *prânɖu* (< lat. *prandium*), *ɖuɹă* (< lat. *dies*), *ɖaɹe* (< lat. *decem*) etc. Acestui [ɖ] îi corespunde, în toate celelalte dialecte, [z]: dr. *zic*, *zece*, *prânz*, *zi*, mgl. *zic*, *zaɹe*, *zuă*, ir. *zic*, *zɹe*, *zi*.
- (c) *Africata paltală sonoră* [ɣ̟] se păstrează în aromână (ca în unele graiuri dacoromâne din Moldova), în cuvinte de origine latină care cuprindeau lat. *iot* + [o], [u]: *ȝoc*, *ȝoi*, *ȝone*, *ȝudic*, *ȝug* sau *d* + iot + [o], [u]: *aȝutor*, *aȝut* (< lat. *ioco*, *Jovis*, *iuvenem*, *iudico*, *iugum*, *adiutorium*, *adiuto*).
- (d) *Africata palatală surdă* [tʃ̟] se păstrează ca în dacoromână atunci când provine din lat. *t* + iot + [o], [u]: *feȝor* (*fiȝor*) (< lat. *fetiolus*), *ȝiȝor* (< lat. *petiolus*) (ar. *ȝiȝor*); *minȝună* (< lat. *mentione*) sau din *c* + iot + [o], [u]: *ariȝ* (< lat. *ericius*).
- (e) *Africata palatală surdă* [tʃ̟] se păstrează, ca în dacoromână, în unele graiuri din Pind: *ȝápă* (< lat. *caepa*) 'ceapă', pentru *ȝeapă* în restul aromânei. Fonetismul arată că Pindul prezintă o situație specială, fiind unul din ținuturile de origine al aromânilor (Capidan 1932: 25-30; Saramandu 2004: 81-93; Saramandu/Nevaci 2006: 443). Pindul nu este unitar din punct de vedere lingvistic (dialectal). Acest lucru rezultă clar din AliA (Dahmen/Kramer) și din ALAR (Saramandu). Se confirmă un principiu al geografiei lingvistice: ținuturile originare sunt fărâmițate dialectal. În Pind se păstrează unele forme latinești (fonetisme, cuvinte), care nu mai apar în celelalte graiuri.

Prin particularitățile prezentate sub (a), (b) și (c) aromâna continuă situația din româna comună (cf. ILR II: 202-203, 205).

Fenomene inovatoare

- (a) Fonemul [ɖ] are în aromână două surse: prima, cea prezentată anterior, ca arhaism, și inovația: lat. *g* + *iota*: *ḡnucl'u* ‘genunchi’ (< lat. *genuculum*), *sânḡi* ‘sânge’ (< lat. *sanguē*), *ḡană* ‘geană’ (< lat. **genna*) etc. Acestui [ɖ] îi corespunde [ḡ] în dacoromână (fază mai veche): *ḡenunḡ*, *sânḡe*, *ḡană*.
- (b) Africata surdă [t̪] provine în aromână și din lat. *c* + *iota* (particularitate comună dialectelor românești sud-dunărene): *ṭer* [= *cer*, vb.] (< lat. *quaero*), *ḡaṭe* (< lat. *decem*), *faṭe* (pers. 3 sg.) (< lat. *facere*); cf. dr. *čer*, *zeče*, *fače*.
- (c) *Palatalizarea labialelor*, fenomen care se regăsește și în unele graiuri ale dacoromânei (îndeosebi din Moldova). În aromână, fenomenul este *general*, în sensul că afectează toate labialele (*p*, *b*, *f*, *v*, *m*), pe care le modifică până în faza finală (*ḡ*, *ḡ*, *ḡ*, *y*, *n*) și apare în toate graiurile: *ḡept*, *ḡini*, *ḡer*, *yin*, *yis*, *ḡel*, *ḡare* etc., față de dr. *piept*, *bine*, *fier*, *vin*, *vis*, *miel*, *miere*.

Morfosintaxă

La fel ca în celelalte dialecte, particularitățile morfosintactice ale aromânei reprezintă dezvoltări ulterioare românei comune. Din perspectiva stadiului actual de evoluție a dialectelor, unele dintre aceste particularități ne apar ca arhaisme, iar altele ca inovații.

Substantivul

Substantivele se clasifică, după gen, în *masculine*, *feminine* și *neutre*, marchează opoziția de număr (*singular – plural*) și cunosc flexiunea *cazuală*.

Substantivele masculine și neutre nearticulate au o singură formă la singular și una la plural, la toate cazurile:

N.-Ac. un *bărbăt^u*

G.-D. a un^u *bărbăt^u*

Ca **inovație**, semnalăm, la substantivele *masculine*, desinența de plural: [-*(e)áɖ*].

Desinența de plural în discuție vine din greacă [-*άδες*], iar substantivele cărora li se adaugă la plural sunt împrumuturi relativ recente din greacă și turcă: *amiră*: *amiráɖ*, *căsăbă*: *căsăbáɖ*, *pără*: *părăɖ*, *udă*: *udáɖ*.

Substantivele feminine nearticulate cunosc, în general, la singular, tipul flexionar cu doi termeni opozabili: forma de genitiv-dativ (care se identifică cu forma unică de plural) se deosebește de forma de nominativ-acuzativ:

N.-Ac. *ună fěătă*

G.-D. a unei *fěáti*.

Particularități în folosirea substantivelor

1. Spre deosebire de dacoromână, în aromână substantivele nume de persoană nu sunt precedate, la *acuzativ*, de prepoziția *pe*:

ar. *fúrlu îl vătămă fráti-su* ‘hoțul l-a omorât pe fratele său’

u ved^u fěáta ‘o văd pe fată’

îl^u ved^u Cósta ‘îl văd pe Costa’

ficórlu u va fěáta ‘băiatul o iubește pe fată’

2. O trăsătură sintactică arhaică este exprimarea acuzativului numelor de locuri, care arată direcția sau starea, fără prepoziție (ca în latină):

Neg^u Sărúnă. ‘Mă duc la Salonic’.

Bănéd^u Neáguste. ‘Trăiesc în Neaguște’.

Iată exemple în care apar ambele particularități:

Îl pitricúm^u Dan París ‘L-am trimis pe Dan la Paris’.

Fěáta u mǎrtám^u Custánța ‘Pe fată am măritat-o în Constanța’.

3. În ceea ce privește *genitivul* cu valoare posesivă, în aromână sunt obișnuite construcțiile de tipul: *nipót^u di nipót^u* ‘nepotul nepotului, strănepot’. Construcția din aromână de tipul *hi^{l^u} dē-ampirát* există și în it. *il figlio del re*, sp. *el hijo del rey*, pg. *o filho dou rei*, fr. *li fils le rei*. În dialectul aromân substantivul posedat nu este însoțit de morfemul de determinare definită, așa cum se observă în România occidentală, iar posesorul se poate realiza și prin nume propriu dacă exprimă o realitate generală *hi^{l^u} di Evă* ‘fiu al Evei’.

Articolul

În dialectul aromân, substantivele se articulează cu *articol hotărât*. Nu sunt înregistrate în dialectul aromân forme de articol nehotărât și nici de articol demonstrativ diferite de pronumele nehotărât sau de pronumele demonstrativ (pentru pronume, vezi *infra*). În dialectul aromân există o formă invariabilă *a* de articolul posesiv (genitival) care însoțește pronumele posesive (pentru aceste pronume, vezi *infra*) și forma de genitiv-dativ a substantivelor articulate cu articol hotărât enclitic.

Articolul hotărât

Articolul hotărât se atașează, în mod obișnuit, la sfârșitul substantivului. Unele categorii de substantive cunosc la genitiv-dativ singular și un articol hotărât proclitic (vezi *infra*).

Articolul hotărât enclitic. Formele articolului hotărât enclitic se deosebesc după *genul*, *numărul* și *cazul* substantivelor. În ceea ce privește *genul*, articolul hotărât enclitic are forme diferite pentru substantivele *masculine* și *feminine*; substantivele *neutre* se articulează la singular ca cele masculine și la plural ca cele feminine. Articolul hotărât enclitic are forme deosebite de *singular* și *plural*. În ceea ce privește *cazul*, articolul hotărât enclitic cunoaște o formă de nominativ-acuzativ și alta de genitiv-dativ (precedată de articolul genitival invariabil *a*).

Articularea substantivelor masculine

Singular	Plural
N. Ac. <i>-lu</i> (<i>-u</i>), <i>-l^u</i> , <i>-li</i>	<i>-li</i> (<i>-i</i>), <i>-l'</i>
G. D. (<i>a</i>) <i>-lui</i> (<i>-uî</i>)	(<i>a</i>) <i>-lor^u</i>
N. Ac. sg. <i>ómlu</i> , <i>cálu</i> , <i>préftul^u</i> , <i>frátili</i>	
G. D. sg. (<i>a</i>) <i>ómluî</i> , (<i>a</i>) <i>cáluî</i> , (<i>a</i>) <i>préftuluî</i> , (<i>a</i>) <i>frátiluî</i> .	
N. Ac. pl. <i>oámin'li</i> , <i>cáli</i> , <i>préftá'li</i> , <i>frát'li</i>	
G. D. pl. (<i>a</i>) <i>oámin'lor^u</i> , (<i>a</i>) <i>cál'ilor^u</i> , (<i>a</i>) <i>préftálor^u</i> , (<i>a</i>) <i>frát'lor^u</i>	

Articularea substantivelor feminine

Singular	Plural
N. Ac. <i>-a</i>	<i>-li</i>
G. D. (<i>a</i>) <i>-lei</i>	(<i>a</i>) <i>-lor^u</i>
N. Ac. sg.: <i>cása</i> , <i>stă'ya</i> , <i>mul'árca</i>	
G. D. sg.: (<i>a</i>) <i>cásá'lei</i> , (<i>a</i>) <i>stă'yá'lei</i> , (<i>a</i>) <i>mul'ári'lei</i>	
N. Ac. pl.: <i>cásili</i> , <i>stă'ilili</i> , <i>mul'érli</i>	
G. D. pl.: (<i>a</i>) <i>cásilor^u</i> , (<i>a</i>) <i>stă'ililor^u</i> , (<i>a</i>) <i>mul'érlor^u</i>	

Articolul nehotărât. Articolul nehotărât este întotdeauna proclitic.

Spre deosebire de dacoromână și istroromână, la feminin se păstrează forma așteptată din latină: *ună* (*ună*) (< lat. *una*): *ună căsă*, *ună fătă*.

La plural, se folosește cu rol de articol nehotărât pronumele nehotărât: *nâscănt, nâscănti* ‘niște’: *nâscănt qamiñ, nâscănti fçati*.

Adjectivul

La fel ca celelalte dialecte, aromâna are adjective cu patru, cu trei și cu două forme. Adjectivele invariabile (cu o singură formă) constituie o categorie restrânsă. Pozițiile realizate în marcarea categoriei *numărului* (singular: plural) sunt cele cunoscute, în general, flexiunii nominale. Adjectivele care însoțesc substantivele de genul neutru au, la singular, formă de masculin și, la plural, formă de feminin.

Adjective cu patru forme: *álbu, álgi, álbă, álbi*

Adjective cu trei forme: masc. sg. *véc'lu*, fem. sg. *vçác'l'i*, masc. fem. pl. *véc'l'i*

masc. sg. *aróș'u*, masc. pl. *aróș'i*, fem. sg. pl. *aróși*

Adjective cu două forme: masc. fem. sg. *aráți*, masc. fem. pl. *aráți*

În această categorie intră și unele adjective împrumutate din greacă: *apló* (< gr. *απλός*): *apláç, hazó* (< gr. *χαζός*): *hazáç*.

Adjective invariabile (cu o singură formă)

Aici sunt cuprinse adjectivele care neutralizează toate opozițiile: de gen (atât la singular, cât și la plural), de număr (atât la masculin, cât și la feminin): masc. fem. sg. pl.: *dúlți*.

Tot aici intră adjectivele de origine turcă (provenite din adverb): *hazári* ‘de-a gata’, *tamám'u* ‘exact, potrivit’.

Pronumele

În aromână există următoarele pronume: personal, reflexiv, posesiv, demonstrativ, relativ -interrogativ, nehotărât și negativ.

Pronumele personal

sg.	pl.
pers. 1 <i>io</i> și <i>míni</i>	<i>noi</i>
pers. 2 <i>tíni</i>	<i>voi</i>
pers. 3 <i>el'u, năs'u, ațél'u</i>	<i>el', năș'i, ațél'</i>
<i>ça (iça), năsă, ațçá</i>	<i>çále, nășe, ațçále</i>

Spre deosebire de dacoromână, acuzativul obiect direct nu este precedat de prepoziția *pi*: *il'u viçú'i el'u* ‘l-am văzut pe el’; *nă viçú'ră noi* ‘ne-au văzut pe noi’.

Pronumele de politețe nu există; la persoana a II-a pronumele de adresare este întotdeauna *tíni* ‘tu, dumneavoastră’.

Pronumele reflexiv. Pronumele reflexiv are forme proprii numai pentru persoana a III-a, la dativ și acuzativ, fără a deosebi singularul de plural: pers. a III-a (sg. pl.): D. *îșî, șî, ș-*; Ac. *si, să, s-*.

Pentru celelalte persoane se folosesc formele neaccentuate ale pronumelui personal, la dativ și acuzativ: pers. I sg.: D. *îń, ńi, ń*, Ac. *mi*; pers. I pl. D.Ac.: *nă, n-*; pers. a II-a sg.: D. Ac. *îť, ťă, ť-*, Ac. *ti*; pers. a II-a pl.: D. Ac. *vă, v-*.

Pronumele (și adjectivul) posesiv. În aromână este totdeauna precedat de articolul posesiv (genitival) invariabil *a*:

Pers. I sg. *a meŭ* (*a ńcu, a meľ*^u), *a męa* (*a męăŭă*); *a nóstru* (*a nost*^u), *a nqástră* (*a nqástă*); pl. *a meĭ* (*a ńei, a meľ*); *a męáli*; *a nóștri* (*a nqșťi, a noc*), *a nqástri* (*a nqásti*); *a vqștri* (*a vqșťa, a voć*), *a vqástri* (*a vqásti*).

Pers. a II-a sg. *a tăŭ* (*a ťăl*^u), *a ta* (*a táŭă*); *a vóstru* (*a vost*^u), *a vqástră* (*a vqástă*); pl. *a tăĭ* (*a ťăl*), *a táli*; *a vqștri* (*a vqșťa, a voć*), *a vqástri* (*a vqásti*).

La persoana a III-a se folosesc formele de genitiv ale pronumelui personal: *a luĭ, a ľeĭ, a lor*^u.

Pronumele demonstrativ. La fel ca în celelalte dialecte, în aromână există pronume demonstrative *de apropiere* și *de depărtare*. Pronumele demonstrative se deosebesc după gen și număr și prezintă flexiunea cazuală cu doi termeni (N. Ac. și G. D.).

Pronumele demonstrativ de apropiere. N. Ac. sg. masc. *aĭstu* (*aéstu, aĭst*^u); fem. *aĭstĭ* (*aéstă*); pl. masc. *aĭști* (*aéști, aĭșći, aĭșťi, aĭć*), fem. *aĭsti* (*aésti*); G. D. sg. masc. *aistúĭ* (*aiștúĭ, aișćúĭ, alăștúĭ*); fem. *aistěĭ* (*aiștěĭ, aișćěĭ, aliștěĭ*); pl. masc. fem. *aistór*^u (*aiștór*^u, *aișćór*^u, *alăștór*^u).

Pronumele demonstrativ de depărtare. Aromâna cunoaște două pronume demonstrative de depărtare: *aťél*^u ‘acela’: N.Ac.sg. masc. *aťél*^u (*aťéu, aťăl*^u); fem. *aťęá* (*aťęăŭă, aťá*); pl. masc. *aťel*^u (*aťei aťăl*); fem. *aťęáli* (*aťáli*); G.D.sg. masc. *aťilúĭ* (*aťălúĭ*); masc. *aťilěĭ* (*aťălěĭ*); pl. masc. *aťilór*^u (*aťălór*^u) și *alánt*^u ‘celălalt’: N. Ac. sg. masc. *alántu* (*alánt*^u, *anántu, anánt*^u); fem. *alántĭ* (*anántĭ*); masc. pl. *alánťi* (*alánť, anánťi, anánť*); fem. *alánti* (*anánti*); G. D. sg. masc. *alântúĭ* (*anântúĭ*); fem. *alântěĭ* (*anântěĭ*); pl. masc. fem. *alântór*^u (*anântóru*). (vezi și Saramandu 1984: 444-445 și Nevaci 2001: 123-124).

Pronumele demonstrativ de apropiere și cel de depărtare au aceeași formă când se folosesc ca adjective: *aťél*^u *om*^u ‘acel omul’, *ómlu aťél*^u ‘omul acela’, *aĭstă feătă* ‘această fata’, *feătă aĭstă* ‘fata aceasta’. Formele de G. D. au accentul pe terminație, nu pe radical: *aťălěĭ, aiștór*^u, *alântúĭ* etc.

Pronumele nehotărât. Dialectul aromân cunoaște numeroase pronume nehotărâte simple, compuse și construcții folosite cu valoare de pronume nehotărât. Unele dintre ele se folosesc și ca adjective nehotărâte sau au numai întrebuințare adjectivală.

Cele mai multe pronume nehotărâte sunt de origine latină sau au în componență elemente moștenite din latină: *ahăt*^u ‘atât’ < lat. *eccu – tantus*; *ahtare* ‘un asemenea, atari’ < lat. *eccu – talis*; *alt*^u ‘alt, altul’ < lat. *alter*; *cațidó* ‘oricare, oricine, cineva, careva’ < *caj + ț + do*; *ițidó* ‘orice’ < *iți + do*; *ndoĵ* ‘câțiva’ < *n + doĵ*; *nâscânt*^u ‘puțin, ceva’ < lat. *ne ex quanto*; *tut*^u ‘tot, totul’ < lat. *totus*; *țivá* ‘ceva’ < *ți + va*; *un*^u ‘unul’ < lat. *unus*; *văr*^u ‘vreunul, cineva’ < lat. *vere unus*.

De asemenea, în aromână există pronumele nehotărât *cáthi* ‘fiecare, oricine, oricare’ împrumutat din greacă (*κάθε*) și pronumele nehotărât compus: *cáthi un*^u ‘fiecare, oricine’, precum și construcții cu valoare de pronume nehotărât: *iți s-ľibă* ‘orice’, *cajs-ľibă* ‘oricine’.

Când însoțește (determină) un substantiv, pronumele nehotărât devine adjectiv nehotărât: *ahțari făită*, *áltu om*^u etc.

Numeralul

Dialectul aromân cunoaște următoarele categorii de numere: cardinal, ordinal, adverbial, distributiv și colectiv.

Numeralul cardinal. Sub raportul inventarului de forme, cu excepția lui *sută*, care este de origine slavă și apare în toate dialectele românești, și a lui *miliúnă* ‘milion’ (< gr. *μυλιόνι*, it. *milione*), toate formele de bază ale numeralului cardinal sunt de origine latină sau sunt formate din cuvinte de origine latină, fiind aceleași cu cele din dacoromână. Spre deosebire de celelalte dialecte, aromâna a conservat lat. *viginti* sub forma *ținȳiț* ‘douăzeci’.

- a) Numerele simple: *un*^u (fem. *ună*), *doĵ* (fem. *dăuă*), *treĵ* (fem. *tréĵi*), *pátru*, *ținȳi*, *șási*, *șápti*, *óptu*, *náuă*, *ďáți*; *ținȳiț*; *sută*; *ńíli* ‘mie’; *miliúnă* ‘milion’.
- b) Numerele compuse de la 11 la 19 și de la 21 la 29 se formează cu ajutorul prepoziției *spră* așezată între unități și zeci (după tipul *unus super decem*): *únsprăďáti*, *dósprăďáti*, *trésprăďáti*, *pásprăďáti*, *ťisprăďáti*, *șásprăďáti*, *șáptisprăďáti*, *óptisprăďáti*, *náusprăďáti*, *ținȳiț*; *únsprăținȳiț* (extinderea tipului *unus super decem* la *unus super viginti*), *dósproținȳiț* etc.

De la 30 la 90 inclusiv, multiplii lui 10 sunt formați din *ďăț* ‘zeci’, precedat de numeralul simplu: *treĵiďăț*, *patruďăț*, *ținďăț*, *șaĵiďăț*, *șaptiďăț*, *obďăț*, *nauďăț*.

Începând cu numeralul 31, unitățile se atașează direct la zeci, fără să se folosească conjuncția *și*: *treiḡḡăṭiún^u*, *treiḡḡăṭidóḡ* etc.

Legătura între substantiv și numeral se face cu prepoziția *di* începând cu numeralul 11 (în dacoromână prepoziția *de* apare începând cu numeralul douăzeci), cu excepția numeralului *ḡínḡṭ*: *trésprădaṭi di cási*, dar *ḡínḡṭ cási*.

În ceea ce privește articolul numeralului, el este diferit de cel dacoromână (*cel*, *cea* etc.) și este enclitic: *dóḡṭ fičór^ṭ*, *ḡăṭili cási*. Aceste forme au valoare de numerele colective, la fel ca *amindóḡṭ* (*șamindóḡṭ*) ‘amândoi’ etc.

Precedate de adverbul *căti*, numerele cardinale se folosesc ca **numerele distributive**: *căti*, *doḡ*, *căti óptu* etc.

Numeralul ordinal. Nu reprezintă o categorie bine constituită și nu se folosește des. Numerele ordinale se formează, începând cu numeralul *doḡ*, de la numerele cardinale, cu ajutorul articolului hotărât enclitic: *-lu*, *-l^u*, *-li* (la masculine) și *-a*, *-li* (la feminine): *dóḡṭlu*, *óptul^u*, *ṭínṭili*, *șásili*, *șásḡa*, *ópta*, *náṭa* etc.: *tu óptuli ḡăṭli* ‘în a opta zi’; *víniră náṭṭi meṣ^ṭ* ‘veni în a noua lună’.

Pentru ‘primul’, ‘prima’, ‘întâiul’ există forma provenită din greacă: *prót^u*, *prótă* (< gr. *πρότος*), pentru ‘al doilea’, ‘a doua’ *déftir^u*, *déftira* (gr. *δεύτερος*), care se articulează, cunoscând și forme de plural: *próṭlu*, fem. *próta*, pl. *próṭli*, fem. *próṭili*.

Numeralul adverbial se formează cu ajutorul substantivului *qără* (pl. *orṭ*), precedat de numeralul cardinal: *ună qără*, *treiḡḡăṭ di orṭ*.

Verbul

Studierea verbului din punct de vedere diacronic ilustrează marea complexitate a flexiunii verbale aromânești în ceea ce privește atât inventarul flectivelor cât și structura radicalului.

Aromâna, ca și dacoromâna, continuă tendința românei comune de confundare a conjugărilor, reducând sufixele de infinitiv. Trecerea verbelor de la o conjugare la alta a determinat în unele limbi romanice (spaniolă, catalană, portugheză, sardă) reducerea celor patru conjugări moștenite din latină la trei clase flexionare. Alături de spaniolă, catalană și sardă, care au redus cele patru conjugări la trei, H. Lausberg (1988: 259) include și dialectul aromân, menționând că verbele de la conjugarea a III-a au trecut la a II-a.

O treime din totalul de peste 311 de verbe moștenite de aromână din latină prezintă fluctuații de conjugare. Fluctuațiile de conjugare din sistemul verbal al aromânei antrenează clasele în întregime, evidențiind preferința aromânei pentru reducerea numărului de conjugări, cu specializare pe graiuri.

Aromâna, la fel ca celelalte dialecte românești, a moștenit cele patru conjugări din latină, conjugări stabilite după vocala tematică: I: **-ă-** *cantăre*; a II-a: **-é-** *vidére*; a III-a: **-ě-** *légěre*; a IV-a: **-í-** *audíre*.

În limba vorbită s-au produs numeroase interferențe între cele patru conjugări, manifestate prin oscilația formelor sau prin treceri de la o conjugare la alta, ajungându-se la situații în care unei anumite conjugări din latina clasică îi corespund forme de altă conjugare în latina vulgară. În latina târzie, procesul de regrupare a verbelor s-a intensificat. Între verbele de conjugarea a II-a și cele de conjugarea a III-a s-au produs cele mai multe treceri, favorizate de asemănarea dintre vocalele predensinențiale, conjugarea a III-a fiind cea care și-a îmbogățit inventarul: *adaugěre* > *adaugěre*, *arděre* > *arděre*, *mulgěre* > *mulgěre*, *responděre* > *responděre*, *sorběre* > *sorběre*, *torquěre* > *torquěre*, *tonděre* > *tonděre* (cf. Densusianu 1961: 103; ILR 1969: 75; Ivănescu 1980: 160). Izolat, se produc deplasări și în sens invers, de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a: *caděre* > *caděre*, *capěre* > *capěre* (cf. Densusianu 1961: 104). Închiderea vocalei *e* atunci când se află în hiat la indicativ prezent a favorizat trecerea unor verbe de conjugarea a II-a la conjugarea a IV-a: *alběre* > **alběre*, *fronděre* > **fronděre* (Cf. Densusianu 1961: 104; Graur 1962: 157; ILR 1969: 76). De asemenea, verbele incoative de conjugarea a II-a terminate în **-escere** își schimbă vocala tematică în **-iscere** și trec la conjugarea a IV-a: **lucisco*, **florisco*. O categorie aparte de verbe de conjugarea a III-a cu tema terminată în *ī* sau *ě* au trecut la conjugarea a IV-a: *fugěre* > *fugire*, *petěre* > *petire* (cf. Iordan / Manoliu 1965: 198; ILR 1969: 76).

Aromâna, ca și dacoromâna, continuă tendința românei comune de confundare a conjugărilor. Theodor Capidan, Matilda Caragiu Marioțeanu, Nicolae Saramandu discută fluctuația verbelor de la o conjugare la alta în aromână, arătând imposibilitatea clasificării în funcție de sufixul infinitivului (cf. Saramandu 1984: 453).

Theodor Capidan a inventariat verbele care „arată treceri de conjugare nu numai la infinitiv, dar și la alte forme verbale”, indicând însă numai fluctuația la infinitiv (cf. Saramandu 1984: 437).

Conjugarea a III-a prezintă două clase distincte în funcție de realizarea participiului, în **-să** sau **-tă**: *ársă*, *arúptă*. De asemenea, conjugarea a IV-a prezintă două subclase în funcție de omonimiile desinențiale ale prezentului indicativ (1= 6 *mor^u*, 3=6 *acqápiră*).

Descriind conjugările din aromâna actuală în funcție de sufixul de indicativ prezent, persoana a II-a plural (I *lucrăt*, II. *vidét*, III. *spúniț*, IV. *durnít*, *avđát*), Nicolae Saramandu, arată că „în unele graiuri există o tendință de reducere a sufixelor de infinitiv la două, [-ă] și [-că], prin analogie cu cele de imperfect indicativ, și deplasarea verbelor de la conjugarea a III-a și a IV-a spre conjugările I și a II-a” (Saramandu 1984: 460).

Schimbările de conjugare din aromână au fost determinate de presiunea sistemului de accentuare a majorității verbelor (pe sufix).

Fluctuațiile de conjugare din sistemul verbal al aromânei antrenează clasele în întregime, și nu doar verbe izolate, modificându-se formele de prezent indicativ, participiu și, uneori, și de perfect simplu. Prin urmare, aromâna reduce sistemul conjugărilor moștenite la trei, specializându-se pe graiuri (conjugarea a III-a în graiul pindenilor, iar a II-a în celelalte graiuri) și continuă astfel procesul din româna comună, însă dezvoltând tendința manifestată în Romania occidentală.

Modul indicative

Prezentul. Indicativul prezent în aromână este un timp simplu, format din radical, sufix și desinență.

*Sufixe*le de indicativ prezent se caracterizează prin aspectul lor variabil și se realizează pozitiv la persoana a II-a plural (Saramandu 1984: 449). Formele de prezent se organizează în două mari grupuri: forme tari (cu accentul pe radical la singular și la pers. III-a pl., sufixul fiind realizat negativ) și forme slabe (cu accentul pe desinență, sufixul fiind realizat pozitiv, ca [-éq^u] la conjugarea I sau

[-éscu], [-ăscu] la conjugarea a IV-a):

Conjugarea I: *alág^u, aláq, alágă, alâgám^u, alâgát, alágă*

Realizarea [-e] a sufixului la pers. I pl. apare la verbele terminate în consoană palatală (tipul *adíl^u, ancuń^u, nfaş^u, végl^u*): *viglém^u* etc. Prin urmare, [-e] este un alomorf condiționat fonetic.

/éq^u ~ ɛáqĩ ~ ă ~ ál/ este ocurent în paradigma unor verbe care prezintă omonimia desinențială a III-a sg – a III-a pl. și care au radicalul terminat în consoană nepalatală și sufixul de prezent realizat pozitiv (tipul *arnéq^u, nuptéq^u*): *nuptéq^u, nuptéq, nuptɛáqđă, nuptám^u, nuptát, nuptɛáqđă* sau, în consoană palatală și sufixul de prezent realizat pozitiv (tipul *anvârliqéq^u, câştigéq^u*): *anvârliqéq^u, anvârliqéq, anvârliqáqđă, anvârliqám^u, anvârliqát, anvârliqáqđă*.

Conjugarea a II-a: *bɛay, bɛai, bɛa, bem^u, beɛ, bɛa*. Cu excepția graiului pindean, în celelalte graiuri s-au încadrat în această clasă flexionară verbele de conjugarea a III-a.

Conjugarea a III-a (în graiul pindean): *úmplu, úmpli, úmpli, úmplim^u, úmpliɛ, úmplu*.

Conjugarea a IV-a: *ápir^u, ápirĩ, ápiră, apirím^u, apirĩɛ, ápiră; minduéscu minduéşti, minduáşti, minduím^u, minduíɛ, minduéscu*.

Imperfectul este un timp cu o structură morfemică simplă și se formează de la tema prezentului. Flectivele imperfectului înglobează două segmente morfemice: un sufix realizat întotdeauna pozitiv și o desinență care la persoana a III-a plural este etimologică.

Sufixele imperfectului sunt două: [-á-] și [-eá-]. Desinențele sunt aceleași pentru toate clasele de verbe: -m^u, -i, -ø, -m^u, -t, -ø.

Desinența la persoana a III-a plural se realizează întotdeauna ø ca și cea de persoana a III-a singular. Astfel, imperfectul în aromână prezintă două serii de omonimii: I sg. = I pl.: *imná^u*

a III-a sg. = a III-a pl.: *imná*.

Verbele neregulate *da^u* și *sta^u* (conjugarea I) au radicalul *dăd-* și respectiv *stăt-*, la care se atașează sufixul [-eá-]: *dâd^ugám^u*, *stât^ugám^u* etc. Radicalul verbului *la^u* ‘iau’ este *lo-*: *l^oam^u* etc. La verbul *la^u* ‘spăl’ vocala radicalului se confundă cu vocala tematică [-á-]: *lam^u* etc.

Perfectul simplu este un timp simplu în aromână, format din radical, un sufix specific și desinențe. Cunoaște două tipuri de forme:

- „slabe”, cu accentul pe sufix, la verbele de conjugarea I, a II-a și a IV-a;
- „tari”, cu accentul pe radical, la verbele de conjugarea a III-a.

În aromână se păstrează formele tari, etimologice de *perfect simplu*: *árșu* < lat. *arsi*; *cópșu* < lat. *coxi*; *điș^u* < lat. *dixi*; *feč^u* < lat. *feci*.

Sufixele perfectului „slab” sunt:

/-á ~ á-/ ocurent la verbele cu radical terminat în consoană nepalatală la verbele de conjugarea I: *cântá^ui*, *cântá^uși*, *cântá*, *cântám^u*, *cântát^u*, *cântárâ*.

/-á~é/ ocurent la verbele cu radical terminat în consoană palatală la conjugarea I: *adí^uá^ui*, *adí^uá^uși*, *adí^ué*, *adí^uém^u*, *adí^uát^u*, *adí^uárâ*.

/-ú-/ caracteristic verbelor cu sufixul de prezent realizat pozitiv ca [-e-] la conjugarea a II-a: *vičú^ui*, *vičú^uși*, *vičú*, *vičúm^u*, *vičút^u*, *vičúrâ*.

/-í- / /-â-/ ocurent la verbele cu același sufix realizat pozitiv la prezent la conjugarea a IV-a: *durnú^ui*, *durnú^uși*, *durnú*, *durnúm^u*, *durnú^ut*, *durnú^utrâ*; *aurá^ui*, *aurá^uși*, *aurá*, *aurám^u*, *aurát^u*, *aurárâ*.

Desinențele perfectului slab, aceleași pentru toate clasele de verbe, sunt: -*í* (etimologică), -*și*, -ø, - *m^u*, -*t^u*, -*râ*.

Încă din româna comună s-a extins, prin analogie, un [-u-] de la alte forme de pers. I sg: (ind. prez. *făcui*, ind. perf. s. *fečiu*), formele etimologice fiind curente și azi în aromână (ILR 1969: 265).

Desinențele perfectului „tare” sunt identice cu cele ale formelor „slabe”, cu excepția persoanei I singular, unde apare [ʷ] (când radicalul se termină în consoană) sau [u] (când radicalul se termină în grup consonantic).

Perfectul simplu al lat. *do*, *dedi* prezintă aceeași reduplicare în româna comună: *ded(i)u*. Sufixul de perfect simplu în cazul acestei forme este /- $\emptyset$ -, -é-, -~~ă~~-; -~~ă~~-, -~~ă~~-, -~~ă~~-/: (*ded*^ʷ, *dâdéși*, *dăde*, *dădím*^ʷ, *dădit*^ʷ, *dădiră*).

Perfectul compus. În aromână, perfectul compus se formează cu ajutorul auxiliarului *am*^ʷ la indicativ prezent și participiul verbului de conjugat. Are valoarea perfectului compus dialectal din dacoromână, de tipul *am fost văzut*. Sufixul participiului în aromână apare augmentat cu o vocală -î (-ă), care nu presupune acordul în număr sau gen cu numele subiect, ci se poate explica fonetic, ca rezultat al rostirii explozive a consoanei finale: *am*^ʷ*viđută*, *a*^ʷ*viđută*, *ări viđută*, *avém*^ʷ*viđută*, *avét viđută*, *au viđută*.

Grigore Brâncuș semnalează o situație asemănătoare în graiurile docoromânești din nord: participiul în [-tă], sub forma „feminină”, atunci când este utilizat în formele verbale compuse, nu se întâlnește numai în dialectul aromân, ci, regional, și în dacoromână. Spre exemplu, se spune *am văđută*, *am dusă* (Almaș, Bihor, Banat), iar în regiunile situate pe cursul mijlociu al râului Someș se spune *am dată*, *am venită* (Brâncuș 1976: 46, vezi și Capidan 1932: 463 și Ivănescu 1980: 348).

În ceea ce privește proveniența lui [-ă] din sufixul [-tă], Gustav Weigand a susținut originea lui albaneză. Theodor Capidan semnalează faptul că aceeași ipoteză a fost susținută de Sandfeld, iar mai târziu și de Tache Papahagi.

Mai-mult-ca-perfectul. Mai-mult-ca-perfectul indicativ în aromână este un timp analitic, format din auxiliarul *am*^ʷ la indicativ imperfect și participiul verbului de conjugat, augmentat cu o vocală -â (ă): *avăám*^ʷ*lucrătă*, *avăăi lucrătă*, *avăă lucrătă*, *avăám*^ʷ*lucrătă*, *avăăi lucrătă*, *avăă lucrătă*.

În ceea ce privește originea acestui mai-mult-ca-perfect, trebuie căutată în limbile balcanice: greaca, albaneza și bulgara, de care a fost influențat și dialectul meglenit (cf. Capidan 1932: 464). Vezi și Saramandu: „Constituirea sistemului formelor verbale compuse în aromână se explică prin evoluția dialectului în anturajul limbilor balcanice și, îndeosebi, prin contactele mai strânse cu limbile albaneză și neogreacă [...]. Aceste caracteristici precizează poziția dialectului

aromân – idiom romanic – printre idiomurile balcanice” (Saramandu 1969: 162; cf. și Papahagi 1924: 213).

Forme de mai-mult-ca-perfect indicativ sintetic sunt semnalate de Th. Capidan (1932: 463) în graiul aromânilor din Samarina: *adrásim^u*, *vinísi^u*. Papahagi (1925: 331) menționează forme de mai-mult-ca-perfect sintetic prezente în aromână, și forme de mai-mult-ca-perfect analitic înregistrate dialectal în daco-română (Maramureș): „Cercetările dialectologice vin să arate că, după cum mai-mult-ca-perfectul tip *purtasem* e pe cale de dispariție completă din aromână, unde izolat încă se mai aude, tot așa și mai-mult-ca-perfectul tip *aveam* + *lucrat(ă)* a trebuit să circule odinioară și în nordul Dunărei, de vreme ce l-am înregistrat în Maramureș: *aveam mâncată*, *aveam stătută*”.

Forma de prezent a auxiliarului *am^u* se opune celei de imperfect pentru a exprima valori temporale diferite: *am^u cântătă* / *avăam^u cântată* indicativ perfect compus / indicativ mai-mult-ca- perfect.

Viitorul este un timp analitic format din *va* (forma de persoana a III-a singular a auxiliarului *voi* ‘vreau’) și *conjunctivul prezent* al verbului de conjugat: *va s-cânt^u*, *va s-cânț*, *va s-cântă*, *va s-cântăm^u*, *va s-cântăți*, *va s-cântă*. Theodor Capidan afirmă că „în graiul pindean, sub influența formelor grecești de viitor, nu apare conjuncția *sî*”: *va facu* = *θα κάvo*. Th. Capidan explică dispariția conjuncției prin intercalarea pronumelui personal: „*va tsî spun*” (cf. Capidan 1932: 466; vezi și Saramandu 1984: 457). Aceeași situație o întâlnim și în graiul fărșerot (Saramandu 1969: 155-162; Nevaci 2011: 148). Grigore Brâncuș a pus în evidență concordanțele dintre graiul fărșeroților și dialectul tosc al albanezei. Aici se încadrează și formarea viitorului indicativ ca în albaneză, cu eliminarea conjuncției alb. *të*, ar. *să*: alb. *do shkoj*, ar. (fărș.) *va neg^u* (Brâncuș 2007: 172).

Modul conjunctiv

În aromână, conjunctivul este un mod cu o frecvență foarte mare și are patru timpuri: prezent, imperfect, perfect, mai-mult-ca-perfect, timpuri precedate de morfemul *să* (< lat. *si*), care devine în română marcă a acestui mod.

Structura formelor verbale compuse ale conjunctivului este explicată de Nicolae Saramandu (1969: 155-162) prin compararea cu modelul limbilor balcanice, arătând că acestea utilizează „aceleași elemente preverbale” pentru construirea formelor perifrastice. Atât albaneza cât și neogreaca construiesc echivalentul temporal al conjunctivului perfect și mai mult ca perfect din aromână cu ajutorul auxiliarului *am^u* „a avea” (gr. *έχω*, alb. *kam*) la prezent sau imperfect. Modelul este cel balcanic: conjuncția *s-* + auxiliarul „a avea” conjugat la prezent sau imperfect + participiul verbului de conjugat (cf. Saramandu 1969: 160).

Construirea formelor compuse de conjunctiv cu ajutorul auxiliarului „a avea” la prezent sau imperfect + participiul verbului de conjugat este însă și o trăsătură romanică, dezvoltată în franceză, italiană, spaniolă, aromână, așa cum putem observa în exemplele (cf. Lausberg 1988: 277; 299; 302):

	Conjunctiv perfect	Conjunctiv mai mult ca perfect
fr.	<i>(que j') aie chanté</i>	<i>(que j') eusse chanté</i>
it.	<i>(che io)abbia creduto</i>	<i>(se io)avessi creduto</i>
sp.	<i>haya cantado</i>	<i>hubiera cantado</i>
ar.	<i>s-am^u lucrátâ</i>	<i>s-avǵám^u lucrátâ</i>

Inovarea formelor verbale compuse la conjunctiv este, așadar, o tendință romanică, dezvoltată în context balcanic.

Înlocuirea infinitivului cu conjunctivul este o particularitate de origine balcanică dezvoltată atât în aromână, cât și în dacoromână (cf. Sandfeld 1930: 7; 170; Rohlf: 1958: 733-744).

În româna literară actuală, raportul conjunctiv/infinitiv este, din punctul de vedere al frecvenței, în favoarea acestuia din urmă, înregistrându-se o tendință de revenire la o situație anterioară sub presiunea modelelor neologice de construcție cu infinitivul (vezi Vulpe 1963: 123-155; Frâncu 1969: 75-81).

În aromână, concurența dintre conjunctiv și infinitiv e rezolvată în favoarea conjunctivului. Acest fapt se datorează dezvoltării aromânei sub directă influență a limbilor balcanice cărora le este specific acest tip de construcție, dar și utilizării, foarte rar, a infinitivului cu valoare verbală (vezi Saramandu 1984: 460).

Existența în aromână, spre deosebire de dacoromână, a celor patru timpuri la conjunctiv dovedește preferința aromânei pentru formele verbale compuse. Referindu-se la acest fapt, Nicolae Saramandu, comparând paradigma conjunctivului din aromână cu cea din neogreacă și albaneză, afirma: „aromâna se caracterizează prin bogăția formelor verbale compuse, dintre care unele nu provin din construcții perifrastice moștenite, ci au la bază modelul unor limbi balcanice. Evoluția aromânei în cadrul «uniunii lingvistice balcanice» a avut, astfel, ca rezultat completarea sistemului verbal cu forme noi, compuse din elemente proprii după modelul unor limbi neînrudite și, de asemenea, îmbogățirea cu alte valori a formelor existente”. Preferința aromânei pentru formele verbale analitice este, așadar, o tendință romanică, dezvoltată în context balcanic.

Modul condițional-optativ

Modul *condițional-optativ* este o creație panromanică, fără un corespondent formal în latină, care reda valorile de ireal ipotetic și deziderativ prin conjunctiv

imperfect și mai-mult-ca-perfect. Condițional-optativul în aromână este un mod personal cu un timp sintetic (*prezentul*) și două timpuri analitice (*perfectul* și *mai-mult-ca- perfectul*).

Aromâna prezintă un condițional sintetic cu structura: conjuncția *să* (*si*, *s-*, *z-*)¹¹ + radical + sufixul imperfectului¹² + sufixul condiționalului (cf. Capidan 1932: 472-473; Papahagi 1974: 66; Caragiu-Marioțeanu 1968: 126; Saramandu 1984: 458.): [-*ri-*] + desinențele: *s-aflárim* ^u. În dacoromână, forme de condițional sintetic întâlnim în textele din secolul al XVI-lea și în istroromâna vorbită astăzi (cf. Densusianu 1961:147). Sufixe ale acestor forme sunt însă identice cu cele ale perfectului: **-a-** (conj. I), **-u-** (conj. a II-a), **-e-** (conj. aIII-a), **-i/-** (conj. a IV-a): *uitare*, *nu avure*, *faceri*, *priimirem* (cf. Densusianu 1961:147). Istroromâna păstrează condiționalul sintetic, dar exprimă o condiție a unei acțiuni viitoare, formulate în propoziția regentă: *se putur*, *veri-voi*.

Formele compuse nu sunt bine fixate din punctul de vedere al funcției lor:

- a) *vręa* (forma de indicativ imperfect persoana a III-a singular a auxiliarului *voŕ* „vreau”) + conjunctivul prezent: *vręa s-áflu*
- b) *vręa* (*va*) + condiționalul prezent: *vręa s-aflárim* ^u
- c) *vręa* (*va*) + conjunctivul imperfect *vręa s- afluam* ^u.

În dacoromână, auxiliarul *vręa* este întâlnit în structura condiționalului prezent în graiurile din Banat și din nordul Olteniei: *vreaș cânta* (cf. Densusianu 1961:148; Rosetti 1986: 353; Brâncuș 1976: 64). Gustav Weigand (1895: 139-161) consideră formele de condițional prezent din Banat ca fiind intermediare între vechea română și aromână, pe de o parte, și formele din limba română construite cu auxiliarul *aș*, pe de altă parte. Weigand afirmă că auxiliarul condiționalului prezent din dacoromână provine din *volere* latinesc (teorie susținută de Al. Philippide, I. Iordan, S. Pușcariu). Teoria a fost combătută de de Titova (1959: 561-571), care afirmă că, în dacoromână, condiționalului s-a format cu auxiliarul „a avea”. Alf

¹¹ Conjuncția *să* este în aromână marcă a conjunctivului și a condiționalului, situație întâlnită și în dacoromâna veche. Vezi CV: „Iară se întrebări...voi vedeți” (I r 3-6) - Todi 2002: 63. Pentru alte exemple, vezi Gheție 1978: 223.

¹² Ivănescu (1980: 155) afirmă că aromâna a dezvoltat condiționalul sintetic din conjunctivul imperfect, invocând un criteriu semantic: aromâna păstrează sensul de ireal al imperfectului conjunctiv latin. Maiden (2004: 293) explică prezența sufixului de imperfect în structura condiționalului aromânesc printr-o schimbare analogică prin care rădăcina „perfectivă” este urmată de desinențe neaccentuate, în timp ce desinențele condiționalului sunt toate accentuate. Autorul menționează o situație similară în unele dialecte spaniole, descrise de Ralph Penny în 1969. Cf. Papahagi 1924: 230: „Nu poate fi nici o îndoială că în limba română, în special în aromână, s-au păstrat imperfectul și perfectul conjunctivului latin”.

Lombard (1954-1955:453)¹³ aduce argumente în favoarea ambelor teorii. Dan Bugeanu (1970: 543- 563), analizând sistemul de opoziții necesitate/voință, propune evoluția auxiliarului condiționalului prin confuzia lui *habeo* cu *habui*. Theodor Capidan¹⁴, pornind de la constatarea că în aromână, istroromână și dacoromâna veche condiționalul se formează cu auxiliarul *a vrea*, afirmă că forma *aș scrie* trebuie explicată prin „mai vechiul *scrie-vreaș*”.

Constituirea sistemului formelor verbale compuse ale condiționalului în aromână a fost explicată prin influența limbilor balcanice de Kr. Sandfeld¹⁵, Theodor Capidan (1932: 477) și Nicolae Saramandu (1969: 159).

În ceea ce privește formele analitice de condițional, Nicolae Saramandu comparând aromâna cu limbile balcanice, pune în evidență faptul că unele din aceste limbi, ca neogreaca și albaneza și, în măsură mai mică, bulgara și slava macedoneană, procedează într-un mod asemănător pentru obținerea formelor verbale compuse (cf. Saramandu 1969: 159). Astfel, dintre formele de condițional perfect *vrea (va) s-cântu*, *vrea (va) s-cântam*, *vrea s-cântarim*, primele doua structuri verbale se regăsesc în neogreacă (*θα [va] χάσω*, *θα [va] έχανα*) și albaneză (*vrea (va) s-cântam ~ do të afroja*); ultima conține un component verbal care provine dintr-o formă de conjunctiv perfect moștenită din latină. Nicolae Saramandu arată că, în timp ce în limbile balcanice formele de condițional perfect sunt analizate în auxiliarul *voi* formă invariabilă omonimă de indicativ prezent și imperfect pers. 3 singular (*θα-gr./ do-* alb.) + conjuncția *s-*: *va* ngr. alb. *të* + component verbal la indicativ imperfect (*εχανα*) sau participiu (*χάσει*) –gr./ indicativ imperfect (*afroja*) sau de participiu (*afruar*) alb., în aromână *vrea s-cântu* trebuie analizat în: auxiliarul *vrea* + conjunctiv prezent. Condiționalului mai-mult-ca-perfect din aromână *vrea (va) s-aveam cântată* îi corespund formele balcanice *θα [va] ειχα χάσει* (greacă) și *do të kisha afruar* (albaneză).

În limba română veche existau mai multe construcții de condițional trecut. Ovid Densusianu enumeră tipurile: *eu să vrea lăuda*, *eu aş fi lădat*, *am vrut lăda*,

¹³ Lausberg (1988: 318-319): „No está dilucidado si la base de las formas del verbo auxiliar la constituye el imperfecto de volere (conforme al futuro) o un subjuntivo (habuissem, habueris, habuerit, habuerimus, habueritis, habuerint) de habere.

¹⁴ Capidan (1932: 477): „oricare ar fi dezlegarea formei *aș scrie* (din mai vechiul *scrie-aș*), trebuie pornit, după cum a susținut Weigand (Jahresb. III, 139-152), de la *scrie-reaș*, dintr-un mai vechiu *scrie-vreaș*. Iar în acest «vreaș» trebuie văzut un «vrea» (indiferent de felul cum se va putea explica -ș), care vine din construcția grecească cu imperfectul verbului *θέλω*”.

¹⁵ Sandfeld 1930:105: „Si les traits mentionnés témoignent d'un rapport spécial très étroit entre le grec et l'aroumain, il y en a d'autres qui s'observent aussi en albanais ou en bulgare. Le conditionnel grec est formé par la particule *vα* suivie de l'imperfect.” Vezi și Capidan 1936: 134.

aş fi vrut lăudat (Densusianu 1961: 147-148). Pentru dacoromâna din secolele al XVII-lea-al XVIII-lea, una din formele de condițional perfect analitic era formată din auxiliarul *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat: *rădica-vrea*.

Modul dubitativ

Dubitativul este o creație recentă și are în aromână trei timpuri: prezent, perfect și mai-mult-ca-perfect. Valorile prezumtivului se suprapun peste cele ale viitorului anterior, conjunctivului perfect, condițional-optativului perfect.

Modul imperativ

Imperativul în aromână este o formă modală simplă a cărei paradigmă se reduce la două forme, pentru persoana a II-a singular și plural, și se caracterizează prin faptul că nu are forme speciale de pozitiv și negativ ca în dacoromână.

Forma negativă este alcătuită din forma pozitivă precedată de adverbul *nu*: *mutrăi/ nu mutrăi nvirîn- te / nu te-nvirînă*.

La persoana a II-a plural, forma de imperativ este identică la toate clasele de verbe cu cea de prezent persoana a II-a plural; deosebirea constă în intonație, specifică imperativului:

Conjugarea I: *laț, arăt, alăgăt, ascultăt, aflăt, adilăt, viglăt, nuptăt, anvârliăț, nviclăt*

Conjugarea a II-a: *bét, pâréț, putét*

Conjugarea a III-a: *adúț, árdit*. Sufixul */-ø ~i/* se poate realiza și ca */-ø ~él/*, verbele conjugării a III-a manifestând treceri, în funcție de graiuri, la conjugarea a II-a: *aduțét, ardét, úmpl-é-ț*

Conjugarea a IV-a: *avďăt, ápirit, durút, mindút, afirit, adukăt*.

La persoana a II-a singular, forma de imperativ este omonimă fie cu persoana a II-a singular, fie cu persoana a III-a singular a indicativului prezent. Verbele de conjugarea I și a III-a au forma de persoana II-a singular omonimă cu persoana a III-a singular de prezent indicativ. La conjugările a II-a și a IV-a, tipul de omonimie este condiționat sintactic, în funcție de caracterul tranzitiv sau intransitiv al verbelor: verbele tranzitive sunt omonime cu persoana a III-a a indicativului prezent; verbele intransitive sunt omonime cu persoana a II-a a indicativului prezent.

Desinențele imperativului sunt: persoana a II-a singular: *[-ø]*, *[i]*, *[ă]*; persoana a II-a plural: *[-ț]* / *[-t̪]*.

Verbele tranzitive cu radical terminat în sonanta *[r]* pierd la persoana a II-a singular desinența *[i]* / *[ă]* atunci când sunt urmate de clitice pronominale: *acqápir-lu, áur-u*.

Modul infinitiv

În aromână, infinitivul este o formă invariabilă simplă și cunoaște numai forma lungă (moștenită din latină). Structura morfematică a infinitivului este: *radical + sufix (specific pentru fiecare clasă de verbe) + sufixul -re*:

Conjugarea Sufixul de infinitiv exemplu

I /-ál/ *cântári*

a II-a /-ęál/ *vidęári*

a III-a /-i/ *fáțiri*

a IV-a A /-í/ *fuđiri*

B /-â/ *zburári*.

Într-un număr limitat de cazuri, infinitivul poate juca rolul de verb principal în propoziție. Utilizarea lui ca predicat este rară și pretențioasă. În calitate de verb, infinitivul are un subiect, adică un autor al acțiunii, care, de obicei, este comun cu subiectul propoziției:

- după verbele *va*, *lipsęáști*: *ńelu va mâcári* (mielul trebuie mâncat)

ńelu lipsęáști mâcári

- după *ună* cu valoare adverbială:

Fęáta, únă vidęári țe-l fęáțe, ți-I căđú tu ínimă. (Fata cu o singură privire i-a căzut dragă.)

- după verbe de mișcare, ocupând poziția sintactică de circumstanțial de scop:

náse-I câftárá s-ęásă a primnáre síngure. (Ele i-au cerut să meargă la plimbare singure).

Infinitivul poate fi folosit și cu valoare de supin:

Și s-ascúmse dúpă úșe, sum métura di arńire căsa (și se ascunse după ușă, sub mătura de măturat casa).

Modul participiu

Participiul, în aromână, este o formă verbală simplă alcătuită de la tema de perfect a indicativului, la care se adaugă sufixul **-tî / -tă** la verbele cu accent pe sufix la perfectul simplu și **-sî / -să** sau **-tî / -tă** la verbele cu accent pe radical la perfectul simplu.

a) Formele participiilor verbelor cu perfect simplu “slab” sunt:

Conj. I *cântátă, lucrátă, mâcátă*

Conj. a II-a	<i>bătútă, tricútă, vindútă</i>
Conj. a IV-a	A: <i>adukítă, fuçđtă, mutrítă</i>
	B: <i>avđđtă, pâŃtă</i>

După cum se observă, în dialectul aromân, participiile cu sufix accentuat la perfectul simplu au structura: *radical + sufix* (identic cu cel al perfectului) + [-tŃ] / [-tă] (sufix participial).

b) Participiile verbelor cu perfect simplu „tare” (conjugarea a III-a) au următoarea structură: *radical + sufix participial* [-sŃ] / [-să] sau [-tŃ] / [-tă]:

Conj. a III-a:	<i>đăsă, dúsă, scqásă</i>
	<i>agúmtă, alęáptă, frămtă.</i>

Forma de feminin singular a participiului, folosită invariabil, intră în alcătuirea formelor verbale compuse: *am* ^u*aflătă, am* ^u*căntátă, aveam* ^u*căntátă.*

Uneori participiile în **-tu** provin din participii sigmatice, refăcute prin analogie cu alte verbe: lat. *sparsu(m)* > *spartu* și nu *sparsu*; *fexu(m)* > *friptu* și nu *fisu*.

Numeroase verbe cu participiul perfect pasiv în **-ctu(m)** în latină și-au refăcut, după perfectul simplu, un participiu în **-su**:

lat.	<i>allectu(m)</i> >	<i>alésu</i>	<i>aléptu</i>
	<i>tractu(m)</i> >	<i>trásu</i>	<i>dar și tráptu</i>
	<i>planctu(m)</i> >	<i>plănsu</i>	<i>plăntu</i>

Formele *aléptu, tráptu, plăntu, fáptu* există și astăzi în dialectul aromân.

La participiu, aromâna a conservat, ca și la perfectul simplu, o serie de forme din latină, substituite în dacoromână prin forme analogice (cf. Capidan 1932:458; Caragiu-Marioțeanu 1975: 251; Saramandu:1984: 460; Ionescu-Ruxăndoiu 1973: 202).

În aromână, participiul mai este întrebuințat și cu valoarea de infinitiv corespunzătoare dacoromânei: *Fićóru, tu turátă, viđú sémnu la pqártă.* (Băiatul, la întoarcere, a văzut semnul la poartă).

Modul gerunziu

Gerunziul este în aromână a formă verbală simplă invariabilă. Structura morfematică este: radicalul verbului + sufixul [-Ńnda(lui)], [-Ńnda(lui)]: *aducánda(lui), umplánda(lui).*

La conjugarea a IV-a, la verbele cu radical terminat în grup consonantic ([t], [d]) – (tipul *ávdu*) , finalele [t], [d], sub influența elementului palatal devin [tŃ],

respectiv [d]: *pâțândaluĭ*, *dișclîdândaluĭ*, *avdândaluĭ*. Această grupă de verbe păstrează urme ale iotacizării verbelor în aromână, fenomen prezent în perioada românei comune și la prezentul indicativ. În aromână, spre deosebire de dacoromână (care păstrează dialectal fenomenul și la indicativ prezent) în concurența formelor iotacizate vs. neiotacizate la indicativ prezent, au învins formele neiotacizate pentru dezambiguizarea omonimiei pers. I.sg / pers a II –a sg.

Adverbul

Menționăm adverbele cele mai folosite (moștenite din latină sau împrumutate din greacă, turcă, albaneză).

A) Adverbe de loc

a) Moștenite din latină:

acó ‘acolo’ (< *eccum* + *illoc*)

ațîa ‘acolo, lângă tine’ (< *ecce* + *hic*)

aȳá (*aqá*, *aȳáȳe*) ‘aici’ (< *ad* + *hac*)

al’úrğa ‘aiurea, altundeva’ (< *aliubi re*)

didinde ‘dincolo, de celalaltă parte’ (< *de* + *de* + *inde*)

di gós^u ‘jos’ (< *de* + *gós^u*)

ĭu ‘unde’ (< *ubi*); *ĭuvá* ‘nicăieri’ (< *ĭu* + *va*)

náparti ‘de cealaltă parte’ (< *in hac parte*)

pisúpră ‘pe deasupra’ (< *per supra*).

b) Împrumutate din limbile balcanice: *aȳánğa* ‘în depărtare’ (< gr. *αγώνισμα*); *hímă* ‘la vale’ (< gr. *χόμα*).

c) Compuse (elemente moștenite + împrumuturi): *nvăríga* ‘în jur, de jur împrejur’ (< *în* + sl. *veriga*); *ĭuȳidó* ‘oriunde’ (*ĭu* + *ȳi* + alb. *do*); *mpádi* ‘jos’ (< *în* + sl. *padi*).

B) Adverbe de timp

a) Moștenite din latină sau formate din cuvinte moștenite din latină:

aérĭ ‘ieri’ (< *ad* + *heri*)

áďă ‘azi’ (< *hac* + *die*)

an^u ‘anul trecut’ (< *annus*)

anțărĭ^u ‘acum trei ani’ (< *anno tertio*)

atúmtęa ‘atunci’ (< **ad tumce*)

dęanávra ‘adineáuri’ (< *de + in + illa + hora*)

éstan^u ‘în acest an’ (< *éstu + an^u*)

măne ‘măine’ (< *mane*)

tótăna ‘mereu’ (< *tot + únă*); *tręáră* ‘imediat’ (< *tru + ęáră*).

Substantivele care denumesc anotimpurile, momentele zilei, zilele săptămânii sunt întrebuințate, la forma articulată, ca adverbe: *tęámna*, *lúnęa*, *nęáptea* etc.

b) Împrumutate din alte limbi (sau compuse cu elemente împrumutate din alte limbi):

tahiná ‘dimineață’ (< gr. *ταχυνά*); *tóra* ‘acum’ (< gr. *ώρα*).

C) Adverbe de mod

a) Moștenite din latină sau formate din cuvinte moștenite din latină:

ahăt^u ‘atât’ (< *eccu + tantus*)

ahtári ‘așa’ (< *eccu + talis*)

bunăęáră ‘de exemplu’ (< *bona + hora*)

cáma ‘mai’ (< *ca + ma* (< *magis*))

cum^u ‘cum’ (< *quomodo*)

dęadún^u ‘împreună’ (< *de + ad + unum*)

gíni ‘bine’ (< *bene*)

ma ‘mai’ (< *magis*)

năhámă ‘puțin’ (< *infima*)

va^h ‘poate’ (< *va + *hie*).

b) Împrumutate din limbile balcanice sau compuse cu un element împrumutat:

aríhina ‘adevărat’ (gr. < *αληθινά*)

anáęu ‘încet’ (< *an + gr. αργά*)

anápuda ‘pe dos’ (< gr. *ανάποδα*)

dip^u ‘deloc’ (< tc. *dib*)

fanará ‘pe față’ (< gr. *φανερά*)

ič ‘deloc’ (< tc. *hiç*)

maxús ‘din adins’ (< tc. *maksus*)

napándica ‘pe neașteptate’ (< *n-* + gr. *απάνακα*)

nínga ‘încă’, cf. alb. *nëngë*

táha ‘parcă’ (< gr. *τάχα*).

Printre **deicticele locale sau spațiale** se înscriu adverbele locale de tipul *aici, acolo*.

Graiurile grămostean și fărșerot ale aromânei prezintă la fel ca limbile romanice portugheză, spaniolă, catalană, occitană – un sistem deictic ternar în ceea ce privește adverbele de loc: *aqá* (*aqáti*) ‘aici’ < lat. *ac-hac*, *aíia* ‘aici’ < lat. *ecce-hic*, *acló* (*acóti*) ‘acolo’ (< lat. *eccum-illoc*). Adverbele cu semnificații general-abstracte, care indicau numai distanța (în timp sau în spațiu) față de actul vorbirii, ca *hic*, primesc la fel ca pronumele demonstrative, elemente de întărire a valorii deictice (lat. *eccum* + *hic* > it. *qui*, fr. *ici*, sp., pg. *aquí*; lat. *hicce* > rom. *ici, aci*, it. *ci* (Iordan/ Manoliu 1965: 202-203). Acesta constituie și o mărturie a legăturilor dintre sistemele pronominale și cele ale unei anumite categorii de adverbe, pe care unii cercetători le consideră pro-adverbe, nu numai datorită sensului lor general abstract-relațional, ci și posibilității de reluare a unui circumstanțial exprimat anterior.

Putem spune că, încă din latina vulgară, s-a confundat locul cu direcția și avem: *aici* și *vino aici* sau *aquí* – *vien aquí*. Astfel, în portugheză, dintre cele trei adverbe de loc, *aicí, ailá, aquí*, două, *aicí* și *aquí* se raportează la demonstrativele *aiçò, aquò* (Wolf 1986: 38-59).

În spaniolă și în catalană, adverbele pronominale deictice de loc respectă persoana gramaticală și se raportează la cele trei persoane:

sp. *ahí* < **ad-hic* – pers. I *aquí* < **accu-hic* – pers. a II-a *allí* – pers. a III-a
cat. *ací, aquí, allà*.

În portugheză adverbele de loc formează un sistem care se regăsește în sistemul demonstrativelor: *aicí, ailá, aquí* formează în portugheză o serie organizată care reprezintă o diviziune a spațiului în trei zone. Aceste trei zone sunt corespunzătoare pronumelor demonstrative: *este, esse* și *aquele* și acoperite în mare parte de cele trei persoane ale verbului: eu, tu, el: *Aquí onde estou* ‘aici unde stau’ *Aí ande você estás* ‘aici unde stai tu’; *Ali onde ele está* ‘acolo unde stă ea’. În portugheza de astăzi, pentru deicticele spațiale se folosesc adverbele *cá* ‘aici’/ ‘acolo’ și *lá* ‘acolo’. Aceste două adverbe corespund unei perspective spațiale de tipul interior - exterior: *cá* (este perspectiva în care subiectul se vede prezent aici, în interior, iar *lá* este perspectiva spațială unde subiectul se vede în exterior): *cá fora* ‘aici, afară’; *cá dentro* ‘aici înăuntru’; *lá dentro* ‘acolo afară’; *lá fora* ‘acolo afară’.

Referindu-se la deicticele de loc, Grigore Brâncuș arată că o situație asemănătoare există și în albaneză. Adverbele pronominale *këtu, aty* și *atje* se distribuie ca rom. *aici, aci* și *acolo*: *këtu* semnifică ‘în locul unde ne aflăm, în acest loc’, *aty* ‘în locul apropiat de conlocutor’, unde se află persoana cu care se

vorbrște, *atje* „într-un loc departe de noi”, raportat deci la persoana a III-a: *Atje banonte*, *atje punonte* „Acolo locuia, acolo muncea” (Brâncuș 1999: 18-19).

Pentru aromână, DDA înregistrează cele trei forme adverbiale, dar nu precizează sensul exact pentru *ația*:

„*ația* adv., ‘acolo, y, la; en cet endroit’. 1. *lu-arde dor tra-s yină ația* (îl arde dor să vină acolo). 2. *coara a omlui si-adună ația-di-ația* (firul vieții se strânge din ce în ce mai mult). 3. *Dumnidzălu ahiursi ația-di-ația s lă adună curăile* (Dumnezeu începu din ce în ce să strângă curelele). 4. *arăspândiț ația-di-ația* (răspândiți din loc în loc) < lat. *ecce-hic*.”

Tache Papahagi pornește în definirea termenilor de la graiul pindean, graiul său matern. Pentru *ația*, nu ia în considerare sensurile din graiurile grămostean și fărșerot: *ația* în graiurile amintite arată locul unde se află persoana cu care se vorbește. Acest pronume adverbial se opune atât lui *aqá* (care arată locul unde se afla persoana care vorbește), cât și lui *acló* (locul unde se află persoana sau obiectele despre care se vorbește). Astfel, sistemul deicticelor adverbiale în aromână (graiurile grămostean și fărșerot) se prezintă astfel.

pers. I: *aqá*, *aqáři* ‘la mine, la noi’; pers. a II-a: *ația* ‘la tine, la voi’; pers. a III-a: *aclo* (grămostean), *acó*, *acóři* (fărșerot) ‘în altă parte’.

În *Kisím dól'i cu Hristu // aqá _ația* / nu șțeam ș-lócu / //(Saramandu 2007 / *çarám picurár*)

ă! / Pándu Manól'i?! // ři cářt *ația*?”//

„esc _cu cáli *aqá* mín'i”// //(Saramandu 2007/Întâmplare)

În exemplele date *ația* are, precum *cá* în portugheză, atât sensul de „acolo la tine, în partea celalată, din persepectiva exterioară”, cât și de „aici la tine”.

Este cunoscută strânsa legătură dintre adverbele locative și pronumele demonstrative, ele derivând din aceleași rădăcini. Același lucru este valabil și în aromână, unde în mod obișnuit spunem *aistu/ ařistu* ‘acesta’ când vorbim despre o persoană/obiect/situație și folosim *ația*, *aqáři* când acțiunea se întâmplă în locul unde se află vorbitorul sau în imediata sa apropiere. La fel se întâmplă și când este vorba de așa numita depărtare spațio-temporală. Folosim *ațél* ‘acela’ despre obiecte/persoane care nu sunt de față și *acló*, *acóři* ‘acolo’ pentru a arăta că acțiunea se va petrece sau se petrece altundeva decât în imediata apropiere spațio-temporală a vorbitorului (Cf. Nevaci 2011: 168).

Existența acestui sistem deictic ternar în limbile romanice, dar și în limbile slave și în albaneză, în anturajul cărora aromâna s-a dezvoltat (mai ales graiul fărșerot), demonstrează că în aromână este vorba de o tendință romanică dezvoltată în context balcanic.

Prepoziția

În aromână toate prepozițiile sunt de origine latină sau sunt formate din cuvinte de origine latină: *la*, *cu*, *di* ‘de’, ‘de la’, *dit^u* ‘din’, *dúpă* ‘după’, *fără* ‘fără’, *nínga* ‘lângă’, *ntră* ‘pentru ca’, *pi* ‘pe’, *pit^u* ‘prin’, *písti* ‘deasupra’, *sum^u* ‘sub’, *cătă* ‘înspre’, *di la* ‘de la’, *fără di* ‘fără de’.

Conjuncția

A) Conjuncții moștenite din latină sau formate din cuvinte de origine latină:

cára ‘dacă’, *că* ‘căci’, ‘pentru că’, *ma* ‘dar’, *mácă* ‘dacă’, *ni* ‘nici’, *să* ‘să’, *ta* ‘ca să’.

Locuțiuni conjuncționale: *dicára* ‘după ce’, *dúpă ți* ‘după ce’ etc.

B) Conjuncții de altă origine: *áma* ‘dar, însă’ (< tc. *ama*); *em^u* ... *em^u* (‘și ... și’ (< tc. *hem*); *i* ‘sau’ (< gr. *ή*).

Interjecția

Cele mai întrebuințate interjecții sunt:

a! → mirarea *A, tíni viníși?* ‘A, tu ai venit’.

A, móre fǵátă! ‘A, măi fată!’

oh! → supărarea *Ah, ți mǵ-agudíj la cǵcór^u!* ‘Ah, ce m-am lovit la picior!’
durerea

e! → ei: *E, ți faț tóra?* ‘Ei, ce faci acum?’

→ uimirea: *E! Căt^u kiró tricú!* ‘E, cât timp a trecut!’

ea! → uite: *ǵa, aúrá vǵr^u!* ‘Uite, strigă cineva!’

ī! → spaima: *Ī, ți vimt^u báte!* ‘Vai, ce vânt suflă!’

uī! → mirarea: *Uī!* ‘O!’

ǵa! → mirarea: *ǵa! Ți urút^u zburáște!* ‘O! Ce urât vorbește!’

Interjecții cu valoare adresativă:

bre! → măi *Bre, om^u!* ‘Măi, omule!’

móre! → măi *Móre, ți mușát ǵáste!* ‘Măi, ce frumos este!’

óre! (pentru persoane mai în vârstă) *Ore, pap^u!* ‘Măi, bunicule!’

moj! → măi *Moǵ, dáda mǵáo!* ‘Măi, mama mea!’

la! → măi *La, fǵátă, ju neǵ!* ‘Măi, fato, unde mergi!’

lăi! → măi *Lăi, fi c'ór^u, ți faț?* 'Măi băiet, ce faci?'
óla! (ólăi) → măi *Óla, va ne đ sārúnă?* 'Măi, o să mergi în oraș?'.

Raportată la dacoromână, aromâna actuală, prin elementele conservatoare îndeosebi în domeniul foneticii și al fonologiei, se apropie în bună măsură de româna comună. Inovațiile care se constată se explică atât prin evoluția internă a dialectului cât și prin influența exercitată asupra aromânei de limbile balcanice. Ca impresie generală, aromâna actuală ne apare ca o fază mai veche în evoluția de la latină la română.

III. Particularități ale graiurilor aromânești actuale

1. Particularități ale graiului fărșerot

Fonetică și fonologie

Vocale

Sistemul vocalic al graiului fărșerot cuprinde 6 vocale (la, e, i, ă, o, ul), spre deosebire de cel al graiurilor grămostean și pindean¹⁶ cu 7 vocale (la, e, i, ă, î, o, ul) (cf. Saramandu 1984: 428).

În graiul fărșeroților *plisoț* [ă] sub accent urmat de nazale, se rostește atât ca *ă* nazalizat *săbătă*, *pățe*, cât, și mai ales, în prezent, ca [ä] *sămbătă*, *păințe*, (sâmbătă, plânge), ceea ce reprezintă o evoluție recentă, probabil sub influența unor rostiri ca *băr* ‘brâu’, *găr* ‘grâu’.

O particularitate a graiului fărșerot este distribuția lui *lăl* accentuat în poziție nazală și (sau) după [ț, ȕ, s, r] în aceleași contexte unde apare *lăl* în restul aromânei:

<i>păni</i>	față de	<i>păni</i>
<i>sămbătă</i>		<i>sămbătă</i>
<i>rău</i>		<i>arău</i>
<i>ȕăc</i> ^u		<i>ȕăc</i> ^u
<i>puțăn</i> ^u		<i>puțăn</i> ^u

În lucrările de specialitate se semnalează faptul că în graiul fărșerot nu există, în general, [a] protetic.

graiul fărșerot	față de	graiul grămostean
<i>rău</i>		<i>arău</i>
<i>rămăn</i> ^u		<i>armăn</i> ^u
<i>raft</i> ^u		<i>arăftu</i>

¹⁶ În urma anchetelor efectuate în Pind în august 2011, am constatat că graiul are, izolat, în anumite localități sistem de șapte vocale.

veg^{lʷ}

avég^{lʷ}u

Proteza lui *a* apare totuși în graiul fărșerot în cuvinte ca: *aráfi* ‘rece’, *acúmpur^{lʷ}* ‘cumpăr’, *aspárg^{lʷ}* ‘stric’, *aspár^{lʷ}* ‘sperii’, *alúmt^{lʷ}* ‘lupt’, fome pe care le-am înregistrat la fărșeroții din Albania. Fenomenul poate fi interpretat ca o evoluție recentă, paralelă cu cea înregistrată în graiurile aromânești care au [a] protetic.

Labilizarea lui [ă] neaccentuat în silabă posttonică, prin asimilare la timbrul vocalei scurte finale reprezintă o particularitate a fărșeroților *plisófi*: *acúmpur^{lʷ}* ‘cumpăr’, *lǝagun^{lʷ}* ‘lǝágǎn’, *tálur^{lʷ}* ‘putină’, față de *acúmpǎ^{lʷ}*, *lǝágǎn^{lʷ}*, *tálǎr^{lʷ}* la fărșeroții *şópaí* și la ceilalți aromâni. Labializarea lui *ă* în silabă protonică este un fenomen întâlnit foarte des în graiul fărșeroților. După consoane nepalatale, trecerea lui *lǎl* la *lul* apare atât în cuvinte moștenite cât și în împrumuturi, iar după consoane palatale, schimbarea se produce numai în cuvinte împrumutate din turcă și albaneză (cf. Saramandu 1972: 48). Theodor Capidan afirma că „labializarea lui *ă* provine: 1 din cauza unei labiale; 2 sub influența unui *u* din silaba precedentă sau următoare” (Capidan 1932: 221).

Labializarea lui *ă* în silabă posttonică, după consoane nepalatale (*t*, *d*, *l*): *málumǎ* (< gr. *μάλομα*) ‘aur’, *úǵur^{lʷ}* (< lat. *uber*) ‘uger’, *vátum^{lʷ}* (< lat. **vatimare*) ‘omor’ față de *málâmǎ*, *úǵâr^{lʷ}*, *vátâm^{lʷ}* în alte graiuri ale aromânei.

Labilizarea lui [i] neaccentuat (provenit din [e] neaccentuat), ca în dacoromână: *vǎǵurǎ* ‘văzurǎ’ pentru *viǵurǎ*, *nvǎscúrǎ* ‘îmbrăcarǎ’ pentru *nviscurǎ* în restul aromânei.

Labializarea lui [i] neaccentuat apare în graiul fărșerot în următoarele cuvinte împrumutate: *mísur^{lʷ}* (< tc. *mıcır*) ‘porumb’, *alunusésc^{lʷ}* (< gr. *αλωνίζω*) ‘treier’, *udusésc^{lʷ}* (< tc. *uydurmak*) ‘potrivesc’.

Fonetismul *ǵáǵbuǵe* ‘arbore’, cu diftongarea lui *a* în poziție inițială, semnalat de Th. Capidan (1931: 176) în graiul fărșeroților din Albania e general.

Semnalez, pentru trecerea de la *é* la *í* fonetismul *bim^{lʷ}* ‘bem’, *biǵ* ‘beți’ la fărșeroții *şópaí*, în loc de *bem*, *beǵ* (forme ce apar la ceilalți aromâni) și fonetismul *pǵift^{lʷ}* ‘preot’ la fărșeroții *plisófi* pentru *prefi^{lʷ}* (în restul dialectului).

Diftongarea lui *é* la *ǵá* apare după consoane nepalatale în câteva împrumuturi din albaneză și greacă: *dǵágǎ* ‘creangǎ’ (< alb. *degë*), *mǵáse* ‘mijloc’ (< gr. *μέση*) pentru *mési* în rest, *purtǵáicǎ* ‘nuia’ (< alb. *purtekë*) pentru *purtécǎ* în rest.

La fărșeroți *í* > *ǎ* și după *r*: *curpǎǵǎ* și *cuppǎǵǎ* pentru *cuprǐ* în rest (< gr. *κουπρία*) ‘gunoi’, *sǎǵǎmǎ*¹⁷ ‘fǎrǎmǎ’ (< alb. *thërrime*).

¹⁷ DDA 1096, s.v. *sǎǵmǎ*.

Vocalele *e* și *i* se întâlnesc la finală de cuvânt mai ales la fărșeroții *šópaň* (Š), în timp ce *e* final apare mai ales la fărșeroții *plisóť* (P) din Albania: *múnte*: P, *mínte* (*minti*): Š ‘minte’; *múnte*, *múnte*: P; *munti*: Š ‘munte’. Referindu-se la acest fenomen, Theodor Capidan afirmă: „În limba fărșeroților pronunțarea lui *e* final oscilează între *e*, *e* și *i*” (Capidan 1931: 183).

Diftongi și vocalele scurte finale. În graiul fărșeroților *plisóť* vorbit astăzi în Albania, diftongii *ça*, *qa* se realizează ca *e*, *o*: *fěťă* ‘fată’ *sópi* ‘soare’. În ceea ce privește diftongul *ça*, am notat rostirea lui ca *ia*: *fīată*, fenomen nesemnalat până în prezent la fărșeroții *plisóťi*, nici la cei stabiliți în Dobrogea, ceea ce ne face să considerăm că este vorba de o evoluție recentă. Surprinzător, am notat rostiri cu diftongul *qa*: *sqari*, în variație liberă cu *o*. Rostirile cu *qa* nu au fost semnalate până în prezent la fărșeroții din Albania; este posibil să fie vorba de un arhaism sau de o evoluție recentă, o revenire la rostirea cu *qa*, sub influența fărșeroților *šópaň*, care l-au păstrat pe *qa*, netrecut la *o*.

Reducerea diftongului *ça* la *a*, după [r], am înregistrat-o în forma *mutráam* (pentru *mutrčám*) ‘priveam’. De asemenea, am înregistrat rostirea diftongului *éj* ca *é* în *trésprăđăte* ‘treisprăzece’ față de *tréšprăđăte* în rest, reducerea diftongului *qá* la *á* în fonetismele: *ráyű* ‘rouă’, *dáyű* ‘două’, *adayára* ‘a doua oară’, *náyű* ‘nouă’ și reducerea lui *ói* la *ó* în fonetismul *dósprăđăte* ‘doisprăzece’.

Se știe că, în graiul fărșeroților, [u] final asilabic este generalizat, întâlnindu-se atât după consoană simplă, cât și după grup consonantic: *pot^u* ‘pot’, dar și *preft^u* ‘preot’ (rostit în restul graiurilor aromânești cu *u* plenison: *préftu*). Semnalată parțial la fărșeroți de Th. Capidan și ilustrată cu numerpase exemple de Nicolae Saramandu (Saramandu 1972: 41, 51, 178-179) este afonizarea vocalelor finale [i] și [ă]: *muntĭ* ‘munte’, *aftă* ‘află’ etc. În ceea ce privește rostirile de tipul *aftă*, fenomenul amuțirii lui *-ă* (în poziție finală) se întâlnește în dialectul gheg al limbii albaneze, așa cum a semnalat Gr. Brâncuș. Credem că în gariul fărșeroților *plisóť* din Albania este o evoluție internă, dialectul tosc cu care ei sunt în contact ne reprezentând fenomenul. În plus, amuțirea vocalei apare și la *-i* final, realizându-se o serie completă [-u, -ă, -i]. La fărșeroții din Albania apare reducerea lui *i* scurt final după *r* la pluralul câtorva substantive feminine: *gup* ‘guri’, *nupăp* ‘nurori’ etc.

Consoane¹⁸

Consoanele palatale se realizează ca *č, ģ, š, ž, ḳ, ģ, h^v, ĵ, ě, ñ, č, ģ, š, ž* se rostesc dur iar *ḳ, ģ, ħ, ĵ, l^v, ñ* au o articulație postpalatală sau chiar prevelară.

¹⁸ În acest subcapitol voi prezenta doar particularitățile de natură fonetică și unele schimbări care pot indica anumite tendințe în evoluția consonantismului acestui grai.

Marca distinctivă a graiului fărșeroșilor *plisóť* – în ceea ce privește consonantismul – o constituie vibranta *lrl*. Aceasta se realizează atât ca [r] (apical), cât și ca [p] [r velar] sau [p] (*r* uvular) mai ales atunci când rezultă din reducerea grupurilor consonantice [rn] și [rl]: *cápte* ‘carte’, *iáǎ* ‘iarnă’, *cáǎ* ‘carne’, *sóǎ* ‘soarele’ (cf. Capidan 1931: 190–192; cf. Saramandu 1984: 431). În graiul fărșeroșilor *șópań*, nu întâlnim această situație, vibranta [r], realizându-se doar ca [r] (*r* apical).

Grupul consonantic *mn* se reduce la *lml*, care se pronunță mai lung (*m̃*): *le m̃* ‘lemn’, *sca m̃* ‘scaun’, *se m̃* ‘1. semn; 2. logodnă’, *untulé m̃* ‘untdelemn’ față de *lémnu*, *scámnu*, *sémnu*, *untulé mnu* etc. (cf. Saramandu 1972: 183).

În urma reducerii grupurilor consonantice *rn* > *r* și *rl* > *r*, consoana nazală *n* și lichida laterală *l* sunt non-ocurente după vibranta *r*: *cáǎ* ‘carne’, *iáǎ* ‘iarnă’, *aúǎ* ‘urlu’, *máǎ* ‘marele’, *nváǎ* ‘(oaie) capie’, *sóǎ* ‘soarele’ față de *cárni*, *iárnă*, *aúrlu*, *marli*, *nvárlă*, *sǎarli* etc. (cf. Capidan 1931: 192–193).

Fărșeroșii din Albania, în afară de *l*, așa cum se aude la toți aromânii, prezintă un *ť* (*l* velar) ca în graiul grabovean (datorită influenței albanezei): *atásť* ‘las’, *cáť* ‘cale’, *ťunť* ‘luni’, *moť* față de *alásť*, *cále*, *lunť*, *multť* (la fărșeroșii *șópań*) (cf. Capidan 1931: 199).

Trecerea lui [ʔ] la [y], [i], schimbare recentă, semnalată parțial în graiul grămostean (cf. Saramandu 1972: 116–117), am înregistrat-o pentru prima dată și în graiul fărșeroșilor *plisóť* din Albania: *fúpyi/fúǎi* ‘hoții’, *yap/ǎap* ‘peștiť’, *ursóťyi* ‘ursuleťii’ pentru *fúrť*, *lar*, *ursóńť* la ceilalți aromâni.

Grupul consonantic *ɲd* devine *ɲ* în: *líɲă* (< gr. *λίγδα*): *ș* pentru *líγďă*: P, ‘untură’¹⁹.

Schimbarea *l:ɹ* are loc mai rar și, în cele mai multe cazuri, e influențată de apropierea unui *ɹ* (< *r*). „Rostirea lui *ɹ* – afirmă Theodor Capidan – se datorește, probabil, fenomenului de asimilație. La bază trebuie să avem un *ɣ* din *lʳ*”²⁰. Transformarea are loc numai la fărșeroșii *plisóť* (mai ales în vorbirea femeilor): *ďáǎ* pentru *ďálă* ‘lapte bătut’, *muǎǎi* pentru *mulári* ‘catâr’, *ǎcăǎ* pentru *lăcrăń* ‘lacrimi’ etc.

Înlocuirea fricativei palatale sonore *ɣ* cu oclusiva corespondentă *ǵ* apare în cuvintele împrumutate din greacă sau din turcă: *ǵivăśésť* (< gr. *διαβάζω*) ‘citesc’, pentru *ǵivăśésťu* în restul aromânei; *ǵiftť* (< gr. *γύφτος*) ‘țigan’, față de *ǵiftu*, *liǵéne* (< gr. *λεγένι*) ‘lighean’, față de *liǵéne*.

¹⁹ Cf. Geagea 1931: 165.

²⁰ Capidan 1931: 195.

Semnalăm și următoarele forme, pe care le-am atestat izolat, la fărșeroții din Albania, pentru prima dată:

ntărbă ‘întrebă’ cu grupul *ntră* trecut la *ntăr*

zdifęi ‘desfăcu’ cu *zdi-* inițial pentru prefixul *dis-*

dę-avígăra ‘de jur împrejur’ (pentru *dę-avrigăra* în alte graiuri), cu reducerea lui *vr* la *r* prin disimilare.

Morfologie

Substantivul

În cazul numelor proprii de persoană, forma de plural terminală în [-*ań*] sau [-*aǫ*] are valoare de substantiv colectiv: *Gákań*, *Líbań*, *Pítań*, *Furfulǵıǵ*, *Tuǵırǵıǵ*. Același sens îl capătă și alte nume de persoană atunci când primesc aceste terminații: *pápań* față de pl. *pǵpǵń* ‘strămoși’ (cf. Saramandu 1984: 434).

Theodor Capidan, referindu-se la desinența de plural [-*ań*] afirma: „Originea acestui sufix [...] trebuie căutată în slavul [-*ǵín*] (< *ęni*), care, după un element palatal, trebuia să dea *-ańi*. Derivațiunea cu înțeles colectiv a trebuit să pornească de la numele de familii derivate de la numele locale [...]” (Capidan 1932: 377).

În graiul fărșeroților *şópań* se manifestă tendința de a deosebi vocativul de forma de N., Ac. (sau de N., Ac., G., D.) la substantivele feminine terminate în -*â* (sg.), -*i* (pl.) prin modificarea desinențelor [â] în [ă] și [i] în [e]:

V sg. *fǵátă* ≠ N sg. *fǵátâ*

V pl. *fǵáte* ≠ N sg. *fǵáti*.

O formă de vocativ în [-o], [-e] apare, în graiul fărșerot, la substantivele proprii, nume de persoană, terminate în [ʷ], [-u], [i], [i]: *Ǵórʷo*, *Níco*, *Néle*, *Mítro*, *Vasíle*, de la forma de nominativ: *Ǵórʷu*, *Nícu*, *Mitrʷ*, *Ǵanáǵ*, *Néli*, *Vasíł*.

Articolul

În ceea ce privește articolul hotărât enclitic al substantivelor masculine, graiul fărșerot prezintă anumite particularități generate de transformări în plan fonetic (cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu 1968: 169), ceea ce-l deosebește de celelalte graiuri ale dialectului aromân:

graiul fărșerot

celelalte graiuri ale aromânei

N–Ac. sg.

ómu

ómlu

bǵpbátu

bǵrbátlu

fıćóru

fıćórlu

G–D sg.

a ómu(i)

a ómlui

a băpbátu(i)

a fićópu(i)

a bârbátului

a fićórlui.

În studiul *Fărşeroşii* – vorbind despre asemănările pe care graiul acesta le arată cu celelalte dialecte româneşti, Theodor Capidan (1931: 1–120) relevă că dispariţia articolului *-l* de la substantivele masculine şi neutre (*fócu, mǎnđu*) este aceeaşi ca în dialectele dacoromân şi meglenoromân, deosebindu-se de dialectul aromân, în care această particularitate lipseşte. Prin aceasta Theodor Capidan încerca să stabilească o mai mare apropiere între graiul fărşeroşilor şi celelalte două dialecte.

Ovid Densusianu (1961: 377–380), într-o recenzie asupra acestui studiu respinge, teoria, lui Theodor Capidan, afirmând că: „Dispariţia lui *-l* de la formele articulate ale masculinelor şi neutrelor e greşit interpretată de Theodor Capidan. Între meglenită şi dacoromână, de o parte, şi fărşerotă de alta, asemănarea e în cazul acesta numai întâmplătoare: *fićoñu* în fărşerotă este rezultat din **fićorlu*, prin fonetismul special al lui *-l* în acest grai, pe când în forma asemănătoare din dacoromână şi meglenită avem a face cu *-l* căzut în alte condiţii. Prin urmare e de luat în consideraţie numai asemănarea între meglenită şi dacoromână, cu excluderea fărşerotei”. În sprijinul acestei păreri, autorul îl citează pe Tache Papahagi (1932: 72), la care, într-un curs litografiat, *Aromânii* formele articulate din fărşerotă sunt explicate la fel, adică aşa cum le explică şi Densusianu.

În studiul său, *Aromânii*, Tache Papahagi, analizând problema dispariţiei articolului *-l* la fărşeroşi, afirma că: „în aromâna nordică, mai ales la fărşeroşi şi *-lu* şi *-ul* se reduc la *-u*: în nord: *fágu, coř*, în sud: *fáglu, córlui*”. În continuare, Tache Papahagi susţine că această dispariţie a lui *-l* are ca punct de plecare forme în care acest *-l* apărea precedat de *r* formând laolaltă grupul *rl*. Prin urmare, autorul trimite la fenomenul *rl*, (*rn > ñ*), conform căruia acest *rl* trebuia să se reducă la în *r*: *cóñmulu > cóñulu > cóñulu > cóñlu > córu*.

Tache Papahagi afirma că, de vreme ce *-l* a dispărut în asemenea forme, prin analogie s-a zis şi *ţérbu* în loc de *ţérbul* etc. Prin urmare, articolul *-l* la fărşeroşi nu a amuţit ca un sunet final, cum este cazul în aromână şi dacoromână, ci a dispărut din grai, pe cale de analogie.

Al. Rosetti (1930: 113) şi Matilda Caragiu-Marioţeanu nu admit părerile lui Ovid Densusianu şi ale lui Tache Papahagi deoarece această analogie nu se putea produce din cauza deosebirilor de sonorităţi ce prezintă în graiul fărşerot rostirea lui *ř < rl* şi a lui *r* simplu. Această deosebire este confirmată şi de limba scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea. „În textele acestor scriitori, dar mai cu seamă în Codex Dimonie (în care *ř (rl)* apare la orice pas), nu există – afirmă Matilda Caragiu-Marioţeanu (1968: 164) nici măcar un singur caz de articulare a

substantivelor masculine și neutre fără *-l*. Există *fićóru* (din *fićórlu*), însă pretutindeni *berbécul*, *lócul*, *lúpul*, *mésul*, nu *birbécu*, *lócu* etc”.

În articolul *În legătură cu articolul enclitic al masculinelor (cu privire specială la graiul fărșeroșilor)* Matilda Caragiu-Marioțeanu face o analiză riguroasă privind articolul enclitic la fărșeroși: „O cercetare mai atentă a structurii fonetice, fonologice și gramaticale a graiului fărșeroșilor ne-a permis să ajungem la o altă concluzie: considerăm că formele articulate de tipul *omu* nu sunt urmașele lui *omulu* > *omul* > *omu*, ca în dacoromână, ci ele urmează aceeași evoluție ca în întreaga aromână: *omulu* > *om^ulu* > *omlu* > *omu*” (Caragiu-Marioțeanu 1968: 163–169).

Prin urmare, trecerea de la stadiul *om^ulu* la *omu* se explică fonetic în interiorul fărșerotei, prin pronunțarea velară a consoanelor „r” și „l” și prin influența lor asupra sunetelor vecine. Astfel, grupurile consonantice „rl” și „rn” s-au redus prin asimilare:

rl (< *rul*, *ril*) > *rr*: arom. *fićór(u)lu* > fărș. *fićóphu*, *fićóppu*

rn > *rr*: arom. *cárne* > fărș. *cárră*.

„Modificări similare s-au produs și în cazul lui *-l* din articolul enclitic masculin *-lu*,—*lui*. Acesta se afla inițial între două vocale labiale: *ómulu*. Această poziție (sau cea imediat următoare, în care după sincoparea lui *u*, se formează grupul consoană + *l*: *om(l)u*) a permis velarizarea și apoi vocalizarea lui *l*: *ómulu* > *ómuh* > *óm^uhu* > *ómh* > *ómu* > *ómu* > *ómu*”. (Caragiu-Marioțeanu 1968: 164-165).

Prin urmare, deosebirea dintre tipul de articulare enclitică a masculinelor existent în graiul fărșerot și cel existent în celelalte graiuri aromâne se explică în timp și nu în spațiu: articularea cu *-lu* este un stadiu anterior celui cu *-u*.

Al doilea aspect interesant al articulării la fărșeroși se referă la cazul genitiv:

<i>a fićióñu</i>	față de	<i>a fićórlu<u>i</u></i>
<i>a lúpu</i>		<i>a lúplu<u>i</u></i>
<i>a băřbátu</i>		<i>a bărbátlu<u>i</u></i>

Matilda Caragiu-Marioțeanu consideră că la forma articolului de genitiv singular *-lu* s-a ajuns prin amuțirea lui *i* final semivocalic – datorită calității de vocală neaccentuată –, precum și datorită caracterului velar al lui *-l*. Explicația fonetică e întărită de cea morfologică: opoziția dintre N–G se realizează în primul rând prin prezența lui *a* proclitic. Așadar, *i* poate să lipsească, este superfluu, iar vorbirea fărșeroșilor realizându-se într-un ritm accelerat, vocalele și chiar silabele

neaccentuate se sincopează. Asemenea forme de genitiv le-am întâlnit și la fărșeroții *plisóŧ* la care am efectuat o anchetă lingvistică.

La fărșeroții *șópań* variază formele de genitiv, întâlnindu-se atât tipul *a fićóru*, cât și *a fićóruj*, fără amuțirea lui *i* final.

În urma acestei analize se poate observa că sistemul de articulare din graiul fărșerot este un stadiu de evoluție al celui existent în celelalte graiuri ale dialectului aromân. Pornind de la același prototip *ómulu*, aromâna a evoluat la *óm^ulu* și apoi la *ómu*, iar dacoromâna vorbită la *ómu*, prin reducerea lui *l* final. La cele două stadii identice, din fărșerotă și dacoromâna vorbită, s-a ajuns pe două căi diferite.

Articolul hotărât proclitic. Articolul hotărât proclitic apare la nume de persoană (inclusiv nume de animale, plante și obiecte personificate). Se folosește numai la genitiv-dativ singular și are forme diferite de masculin și feminin: G. D sg. masc. *al^u*, fem. *ali*:

masc.: *al^u fićor^u*, *al^u amirá*, *al^u aféndi*

fem: *áli dádi*, *áli fǵáti*, *áli nvǵásti*.

Unele din aceste substantive cunosc o dublă modalitate de articulare, atât cu articol hotărât enclitic, cât și cu articol hotărât proclitic:

al^u auș^u → *a aúșuluǵ*, *a aúșu(i)*

áli nvǵásti → *a nvǵásti^lej*, *a nvǵásti^li*.

Articularea numelor proprii de persoană. Numele proprii de persoană primesc articol hotărât enclitic la plural și articol hotărât proclitic la genitiv-dativ singular. Numele proprii de persoană masculine nu primesc articol hotărât enclitic ca în graiul grămostean (*Téŋu* nu *Téŋlu*):

MASCULIN sg. față de

FEMININ sg.

N. Ac. *Nelu*, *Téŋu*

María, *Chiráța*

G. D. *al^u Nelu*, *al^u Téŋu*

ali Marí, *ali Chiráți* (cf. Saramandu 1984: 440 și cf. Caragiu-Marioțeanu 1968: 92).

PLURAL

N. Ac. *Líbań^li*, *Pítań^li*

G. D. *(a) Líbańir^u*, *(a) Pítańir^u*.

Articolul nehotărât. Articolul nehotărât este întotdeauna proclitic.

Spre deosebire de dacoromână²¹ și istroromână, la feminin se păstrează forma așteptată din latină: *ună (ună)* (< lat. *una*): *ună căsă, ună făcă*.

La plural, se folosește cu rol de articol nehotărât pronumele nehotărât: *născănt, născănti* ‘niște’: *născănt oămin, născănti făti, născănt păpăd, născănt meș, născănti zbăără*.

Pronumele

La fărșeroții *plisôț* din Albania, am înregistrat următoarele forme pronominale, care se regăsesc la *plisôți* stabiliți în Dobrogea: *aic* ‘acești’, *a noč* ‘ai noștri’, *a voč* ‘ai noștri’, față de *aistî, a nôști, a vôști* în alte graiuri.

Semnălam, de asemenea, formele pronumelui relativ: *caj* ‘care’ și *a cui* ‘a cărui’ față de *cări, a cûri* în restul aromânei. În cazul formei *a cui*, menționăm forma *cui* din dacoromână.

Formele *aist^u*, *aistă* caracterizează pronumele demonstrativ la fărșeroți²², față de *aestu, aestă* în rest.

Particularități ale pronumelui personal în graiul fărșerot:

a) La persoana întâi și a doua remarcăm o formă de nominativ identică cu forma de acuzativ: *mîni*.

b) La persoana a III-a apar forme paralele de pronume personal: *el^u, iîŭa, el*, *çali* și *năs^u, năș, nășă, nășe*. Uneori, se folosește cu valoare de pronume personal, pronumele demonstrativ de depărtare: *ațél^u, ațél, ațçáu, ațçáli*.

c) Forma de dativ este precedată de articolul genitival invariabil *a*.

d) Dintre întrebunțările pronumelor personale, este de semnalat frecvența așa-numitului dativ etic:

Lăsă-ŋ-mi, mărăta-ŋ!

e) Spre deosebire de dacoromână, acuzativul obiect direct nu este precedat de prepoziția *pe*:

ul viçûj el^u → ‘1-am văzut pe el’

nă viçûră noj → ‘ne-au văzut pe noi’²³.

²¹ Cf. în dacoromână: *ună > ună > ũă > uă > uo > o*.

²² Aceste forme sunt întâlnite și în graiul grabovenilor și în dacoromână (regional).

²³ Astăzi, sub influența dacoromânei, în România întâlnim la vorbitorii tineri formele:

u viçûj pi ũçă, calchiind modelul existent în dacoromână (se folosește prepoziția *pe* cu închiderea lui *e* la *i*).

Adjectivul. Grade de comparație

Comparativul se exprimă cu ajutorul adverbului *ma* sau *cáma* ‘mai’ iar superlativul în graiul fărșerot cunoaște opoziția relativ-absolut, opoziție pe care majoritatea graiurilor din dialectul aromân nu o au.

Comparativ: *ma bun^u, ma mușát^u*

cáma bun^u, cáma mușát^u.

Superlativul relativ se formează în două feluri:

a) prin articularea enclitică²⁴ a adjectivului de la comparativul de superioritate (în funcție de context): *cáma búnu, cáma mușáta*.

b) cu ajutorul adverbului *naĩ* (împrumutat din slavă), care precede adjectivul articulat²⁵: *naĩ ma²⁶ búnu*.

Superlativul absolut se formează cu ajutorul adverbului *mult^u* (+ adjectivul nearticulat): *mult^u búnă, mult^u mușát^u*

Complementul comparativului este introdus prin prepoziția *di* ‘decât, ca’: *El^u iásti ma mári di míni*. ‘El este mai mare decât mine’.

Verbul

În graiul fărșeroților, inclusiv la al celor din Albania, se constată un fenomen recent, anume reducerea numărului de conjugări de la patru la trei, prin trecerea verbelor de conjugarea a III-a, puțin numeroase, la conjugarea a II-a: *fățire* → *fățări* ‘facere’, *spúniri* → *spunări* ‘spunere’. De asemenea, unele verbe de conjugarea a IV-a trec la conjugările I sau a II-a. Verbele de conjugarea a IV-a slabă în -ăsc și verbele de conjugarea a IV-a tare trec la conjugarea întâi: (*avd^u*) *avđări* → *avđări* ‘auzire’ și (*amuțăsc^u*) *amuțări* → *amuțări* ‘amuțire’, în timp ce verbele de a IV-a slabă în -esc trec la conjugarea a II-a: (*aňurđesc^u*) *aňurđri* → *aňurđări* ‘mirosire’, (*mutrésc^u*) *mutríri* → *mutrări* ‘privire’.

O particularitate a graiului fărșerot este conjugarea verbului (*esc^u*), *fiu* ‘sunt’ la indicativ prezent: la persoana I sg. indicativ prezent întâlnim la fărșeroții *plisót*

²⁴ Vezi modul de articulare enclitică în capitolul *Articolul*.

²⁵ Capidan (1932: 101) și Caragiu-Marioțeanu (1975: 240) consideră că adjectivul articulat enclitic precedat de *ma* (*cama*) are valoare de superlativ relativ: *cáma marli, cáma búnu* (forme ce se deosebesc de comparativ: *cáma mári, cáma búnu*, unde adjectivul nu este articulat). Saramandu 1984: 475 consideră că, în funcție de context, această valoare o poate avea, însă, comparativul și atunci când după *cáma* urmează adjectivul nearticulat:

María iásti ma búnă di Tána (comparativ) ‘Maria este mai bună decât Tana’.

María iásti ma búnă di túti (superlativ) ‘Maria este cea mai bună dintre toate’.

²⁶ *ma* < lat. *magis*.

forma *esc^u* (la fel ca în graiul grămostean), în timp ce, la fărșeroții *șópañ* întâlnim forma *hiu* ca în graiul pindean. La persoana a II-a singular, indicativ prezent apare la fărșeroții *plisóť* forma *ešťí*, iar la fărșeroții *șópañ* forma *hií* (ca în restul dialectului aromân). La persoana a III-a întâlnim forma *iásti*. Imperfectul verbului *a fi*, pers. a 3-a sg. este *ará* în graiul fărșeroților din Albania (evoluție recentă) față de *irá* la ceilalți fărșeroți și *ǵará* în restul graiurilor.

O particularitate a aromânilor *plisóť* din Albania este forma de ind. prez. pers. 1 sg și 3 pl. *-est^u* la verbele de coj. a IV-a slabă în *-esc^u*: *mutrést^u* față de *mutrésc^u* ‘privesc’ la ceilalți fărșeroți, prin analogie cu forma de pers. a II-a sg.: *mutréști* (probabil și sub influența formei de pers. a III-a sg. *mutrǵíști*).

Formele: *bim^u* ‘bem’ și *biť*, ‘beți’ (verb de conjugarea a II-a: *bǵári*), atestate la fărșeroți, inclusiv la cei din Albania, se explică prin analogie cu verbele de tipul *mutrím^u*, *mutríť* (verb de conjugarea a IV-a trecut la de conjugarea a II-a: *mutríri* → *mutrǵári*, așa cum am semnalat mai înainte).

Forma de indicativ prezent, persoana a III-a pl., *știr^u* e înregistrată numai la fărșeroți, celelalte graiuri având forma *știu*.

La ind. imperfect, forma de pers. a 2-a pl. este *cǎntát^u* față de *cǎntát* în restul aromânei, sub influența formei identice a perfectului simplu: *cǎntát^u*. Observăm că s-a evitat confuzia cu forma de prezent, ajungându-se la confuzia cu forma de perfect simplu. În felul acesta, s-a marcat opoziția prezent–perfect: prez. *cǎntát* – impf., pf.s. *cǎntát^u*. De asemenea, forma de pers. a 2-a pl. a auxiliarului de mai-mult-ca-perfect este *avǵát^u*, față de *avǵát* la grămosteni: *avǵát^u* *cǎntátá* ‘cântaserăți’.

În graiul fărșerot, de la verbul *dipún^u* se formează perfectul simplu *dipunáǵ*, *dipunáš*, *dipuná*, *dipunám^u*, *dipunát^u*, *dipunáră*, formă slabă pentru forma *dipúș^u*, la ceilalți aromâni.

Se observă la perfectul simplu, la persoana a II-a singular, monoftongarea diftongului existent la aceleași forme verbale din restul dialectului aromân și apoi, închiderea vocalei rezultate. Astfel, accentul se mută pe sufix: *scuséś* pentru *scǵáseś*; *fǵǵéś* pentru *fǵǵátiś*. De asemenea, sufixul [-i] alternează cu [-e] în timpul conjugării (la persoanele a II-a și a III-a singular).

Verbul *ǵin^u*, la perfectul simplu, se conjugă atât cu accentul pe sufix, cât și cu accentul pe radical, formele existând în paralel:

<i>vin^u</i>	<i>vinǵ</i>
<i>viníś</i>	<i>viníś</i>
<i>vinǵ</i>	<i>vinǵ</i>

<i>vínim^u</i>	<i>viním^u</i>
<i>vínit^u</i>	<i>vinít^u</i>
<i>víniră</i>	<i>viníră.</i>

Forma de perfect compus 3 pl. a verbului *am* este *ar^u*, față de *ay* în restul aromânei, probabil sub influența formei de pers. 3 sg. *ari*.

În graiul fărșerot, alături de perfectul compus construit cu *am^u*, există și unul construit, la verbele de mișcare, cu *hîu* (*esc^u*) ‘sunt’: *áre ahăt^u kiró di când^u nu hiu* (*esc^u*) *dus^u la múma* ‘de mult timp nu m-am dus la bunica’; *di mult^u nu ești vinít^u* ‘de mult timp nu ai venit’ (cf. Capidan 1932: 541).

În graiul fărșerot viitorul se formează fără conjuncția (s-): *va cânt^u*, *va cânt,* *va cântă*, *va cântám^u*, *va cântát*, *va cântă*; forma omonimă cu cea din celelalte graiuri (cu conjuncția s-) are sensul de ‘trebuie să...’: *va s-cânt^u* ‘trebuie să cânt’.

În ceea ce privește vechimea viitorului construit cu *va* + *conjunctiv* în aromână, Theodor Capidan consideră că este relativ recent, urme ale vechiului viitor, format cu infinitivul fiind păstrate în adverbul *va hî* (**va** + *hî* < **hîe* ‘fie’) ‘poate’. Referindu-se la structura formelor de viitor, Nicolae Saramandu observă analogia cu formele verbale compuse din limbile balcanice (greacă, albaneză), subliniind totodată specificul aromânei de idiom romanic – printre idiomurile balcanice: „Astfel, în timp ce în neogreacă și în albaneză forma de indicativ viitor I – θα[va] χάνω, *do të afro* – poate fi analizată în auxiliarul *voj* + conjuncție (elidată în neogreacă) + indicativ prezent, în aromână *va s-cântu* trebuie analizat în: auxiliarul *voj* + conjunctiv prezent. În mod analog trebuie interpretate și celelalte forme verbale compuse amintite mai înainte. Această particularitate a aromânei se explică prin faptul că forma de conjunctiv prezent din latină s-a moștenit” (Saramandu 1969: 161).

Auxiliarul viitorului la fărșeroții din Albania (zona Përmet) este *u* (cf. dacoromână: *o*): *u s-cânt^u* ‘o să cânt’, iar la cei din zona Corceë este *a*: *a z-cânt^u*. Situația este asemănătoare în albaneză: *do* ‘vreau’ + conjunctivul: *do të shkoj* ‘o să merg’; *do* este invariabil și, probabil, impersonal, ca și *o* (< lat. *volet*), corespondentul românesc, care s-a impus relativ târziu în textele scrise. Construcția albaneză cu *do* + conj. este generală în ambele dialecte principale. În ceea ce privește forma de indicativ viitor în limba română cu auxiliarul *vrăa* (< lat. *volere*), Grigore Brâncuș o încadrează între „particularități gramaticale atribuite substratului” (Brâncuș 2002: 47), subliniind concordanțele dintre graiul fărșeroților și dialectul tosc al albanezei: alb. *të*, ar. *să*: alb. *do shkoj*, ar. (fărș.) *va neg^u* (Brâncuș 2007: 172)

Conjunctivul are în componența sa invariabilul *va / vr̥a* (forma de persoana a III-a a auxiliarului *voḷ*) spre deosebire de *vr̥aḷ* în restul aromânei.

O particularitate a graiului fărșerot este folosirea lui *hiḷ* ‘a fi’, (*esc^u*) la conjunctiv în locul lui *a avea* pentru exprimarea nuanței dubitative în enunțuri interogative: *Caḷ s- hībă vinītă?* ‘Cine să fi venit?’, față de *Cári s-ăḷbă vinītă?* în alte graiuri. În graiul fărșerot, conjunctivul mai-mult-ca-perfect se formează și cu ajutorul lui *a fi* (*hiḷ*) (*esc^u*) la imperfect și participiul verbului de conjugat: *s-iră vinītă* ‘să fi fost venit’. Această construcție are valoare²⁷ și de optativ trecut din dacoromână.

Theodor Capidan (1932: 545) menționează pentru condiționalul trecut o formă întâlnită numai la aromânii din Albania, compusă din imperfectul verbului *esc^u* (*hiḷ*) și imperfectul conjunctiv al unui alt verb, formă întâlnită și în cercetările noastre: *s-ară să șṭeam^u* ‘de-aș fi știut’.

Menționăm pentru fărșeroții din Albania forma de imperativ compusă din *as* (*az*, atunci când următorul cuvânt începe cu o consoană sonoră) și conjunctiv prezent:

<i>as cǎnṭ</i>	<i>az greṣṭ!</i>
<i>as cǎntǎṭ</i>	<i>az griṭ</i> (cf. Capidan 1932: 450).

Adverbul

Folosirea adjectivului *gṵálă* fem. sg. cu valoare adverbială având sensul ‘doar, numai’ e atestată numai la fărșeroți, în celelalte graiuri se folosește adjectival, având flexiune:

graiul fărșerot	celelalte graiuri ale aromânei
<i>víni el^u gṵálă</i> ‘a venit numai el’	<i>víni el^u gol^u</i> ‘a venit el singur’
<i>víniră eḷ gṵálă</i> ‘au venit numai ei’	<i>víniră eḷ gol</i> ‘au venit ei singuri’
<i>víni ũa gṵálă</i> ‘a venit numai ea’	<i>víni ǵa gṵálă</i> ‘a venit ea singură’
<i>víniră ǵáli gṵálă</i> ‘au venit numai ele’	<i>víniră ǵáli gṵáli</i> ‘au venit ele singure’.

Interjecția

more! – măi(ore!) (pentru persoane mai în vârstă).

la! → măi *La fǵátă, ǵu ne qḷ!*; *lăi!* → măi ‘Măi, fato, unde mergi!’

²⁷ Pentru valori vezi Nevaci 2006: 150-165.

ola! → măi *Ola, va neḡsărúnă*²⁸?; *olăi!* → măi ‘Măi, vei merge la oraș?’

Lexic

În cercetările noastre de teren la fărșeroți am înregistrat câțiva **termeni neatestați** în DDA:

bácavă ‘(despre lână oilor) de culoare roșcată’
*bi'lóc*²⁹ ‘loc’
*bizbíł*³⁰ ‘fluier’
călămîște ‘prumbiște’ (der. de la *călâmi*)
cóță ‘strâmt’ (< alb. *koce*)
cutură ‘bucată de brânză’ (< tc. *guioeuturi*)²⁹
grămbă ‘pir’
gumitícă ‘cană de băut apă’ (probabil derivat de la *gumétă*)
lafí ‘bârfă’ (< alb. *lafe*³⁰)
*scăndrămă*³¹ ‘podea’ (de la *scăndură*)
sínxa ‘sine’ (lat. *se+ne*)
*vič*³² ‘vițel’ (< alb. *viç*).

sensuri neatestat în DDA

*ancún*³³ ‘fumez’ ațâț (focul) în celelalte graiuri’ (< lat. **in-cunneare*)³²;
blănă ‘bucată de brânză’ (< sl. **blana*)
parmaticó ‘copil deștept (precoc)’ (< gr. *πληματικός*)
*pipirítă*³³ ‘ardei’ (derivat din *pipér*, în DDA); noi credem că e un derivat de la radicalul gr. *πιπέρι* ‘ardei’
ρufkíe ‘minune’ (< alb. *rrufë*)³⁴
*sămítă*³⁵ ‘pâine proaspătă’ (< tc. *simit*)

²⁸ *sărună* < *Sărună* ‘Salonic’ în graiul fărșerot are sensul de ‘oraș’, *căsâbă*, în restul aromânei.

²⁹ Cf. alb. *kuturú*.

³⁰ Termen dialectal în albanezăcu sensul ‘vorbă’; cf. tc. *laf*.

³¹ Formă creată după modelul *căldărmă* ‘caldarâm’, prin contaminare cu *scăndură*.

³² Etimologie necunoscută în DDA.

³³ Pentru *pipirítă*, DDA nu atestă sensul de ‘ardei’. Este atestat sensul ‘solniță’.

³⁴ Sens neatestat DDA; atestat în Saramandu 2007: 546 (s.v. *rufkíe*).

sărúnă ‘oraș’ (< *Sărună*)³⁶

dádă ‘bunică’, cf. srb. *dada*, alb. *dadë*, tc. *dady*. DDA îl înregistrează numai cu sensul de ‘mamă’, păstrat în vorbirea fărșeroților *şópañ*; *átă* ‘mama’, cf. alb. *atë* ‘tată’, pl. ‘părinți’ este un împrumut recent la fărșeroții din Albania.

Câțiva termeni înregistrați de noi prezintă interes privind concordanțele cu albaneza:

bánă, s. f. ‘viață’. DDA pune sub semnul întrebării originea directă din albanezul *banë*, care în albaneză (învechit) semnifică ‘locuință, colibă ciobănească’. În aromână există verbul *bânédʷ* ‘trăiesc’ de la care, probabil, pe teren aromânesc, s-a realizat un derivat regresiv *bană*, cu sensul ‘viață’.

čilimǵán, înregistrat de DDA numai cu sensul ‘băiat’, l-am atestat cu sensul vechiului albanez *çilimi* ‘copil (3-8 ani), fiu’.

fuméy, pl. *fuméyă* ‘copilul, copiii dintr-o familie’ < lat. *familia*. Pentru sens, comp. alb. *fēmijë*³⁷ ‘copil’ (< lat. *familia*), cu deosebirea că, în timp ce în aromână prin *fuméy* înțelegem ‘totalitatea copiilor dintr-o familie’, în albaneză sensul include și părinții ‘membrii familiei’

ǵiǵá (invariabil) < alb. *xhixha* ‘scânteie’: *Nu tǵaprqáki di focʷ*, *ǵásti ǵiǵá* ‘nu te apropia de foc, este scânteie’

úmplu ‘împlinesc (anii)’, cf. alb. *mbush* ‘împlinesc (anii)’: *Méni umplúi ǵínǵiǵ ań*; cf. *Unë mbusha njëzet vjet*.

nou, *năi* a dobândit sensul de ‘tânăr’, fiind un calc semantic după albanezul *i ri* ‘1. nou; 2. tânăr’; la fel și grecul *νεος*; termenul apare și în sintagma *nveǵístâ náu* ‘nevastă tânără’.

O altă categorie o reprezintă cuvintele de origine latină comune cu albaneza, neînregistrate ca fomă sau ca sens în alte graiuri; cuvintele sunt semnalate și comentate pentru aromână, în general, de Cătălina Vătășescu (1997: 45, 441):

căntʷ ‘a citi’, alb. *këndoj* (< lat. *cantare*), în alte graiuri *ǵivăsésescu* (< gr. *διαβάζω*)

númirʷ ‘a număra’, alb. *numëroj* (< lat. *numerare*), în celelalte graiuri: *misúrʷ* < lat. *mensurare*)

scrîrʷ ‘a scrie’, alb. *shkruaj* (< lat. *scribere*), în alte graiuri *nyrăpsésescu* (< gr. *γράφω*)

³⁵ *sămítă*, inițial însemna ‘pâine făcută cu maia din năut’.

³⁶ În DDA 1061, s.v. *sărúnă*, se afirmă „cuvânt inexistent”, cu valoare poetică. Cuvântul e prezent și astăzi în vorbirea fărșeroților *şópañ* cu sensul ‘oraș’.

³⁷ Vezi și Brâncuș (1999: 84) „*femeie* avea, până în secolul al XVII-lea sensul *familie, casă, neam* (pop.), înțelegându-se toți membrii unei familii, ori numai soția și copiii” și Vătășescu 1997: 17.

sămt^u ‘sfânt’, alb. *i shentjë* (< lat. *sanctus*), în alte graiuri *aŋ*^u (< gr. *ἅγιος*).

Câțiva termeni comuni cu albaneza, înregistrați de noi la fărșeroții din Albania au fost discutați recent de Grigore Brâncuș în studiul *Atlasul lingvistic al albanezei. Concordanțe cu româna* (publicat în FD XXX1/ 2012: 5-19):

barq^u ‘alb’, alb. *barðë*

daş^u ‘drag’, alb. *dash* ‘berbec’; în aromână avem de-a face cu evoluție semantică, la început termenul semnifica ‘mielul preferat’

şută ‘oaie fără o ureche’, alb. *shutë*.

În cea ce privește lexicul, schimbările produse în gariul fărșeroților din Albania se explică îndeosebi prin influența recentă exercitată de limba albaneză: *deŋurimıştî* ‘obligatoriu’, adv. < alb. *detyrimisht*; *ose* ‘sau’ < alb. *ose*; *vêtâm* ‘doar că’ < alb. *vetëm*.

Aspecte etnolingvistice

Ocupațiile de bază ale aromânilor fărșeroți au fost, secole de-a rândul, *păstoritul* și *carvănăritul* (transportul mărfurilor în caravane, pe cai). Ei au practicat și practică, de asemenea, *comerțul* (negoțul) și *meșteșugurile* (aromânii orășeni). În mai mică măsură se ocupă de agricultură. În lucrarea de față ne ocupăm de câteva aspecte etnografice din viața pastorală a aromânilor fărșeroți și reflectarea lor în grai.

Păstorii din Albania, cunoscuți sub numele de *fărșeroți* – unii dintre ei – își mânău turmele la iernat spre câmpia Muzachia, coborând până aproape de portul Valona (alb. Vlorë). Alții apucau drumul spre Tesalia. Păstorii așezați la nord de râul Şcumbi se îndreptau spre satele Beala de Sus și Beala de Jos. Cei din ținuturile Dangli și Colonia (cu centrul Fraşari) își mânău turmele la văratec în Munții Gramos.

Fărșeroții din Albania, trăind sub continuă amenințare din partea populației albaneze, și-au părăsit, cei mai mulți, locurile de baștină și au ajuns cu turmele până la muntele Neaguș, deasupra Veriei. Aici ei au ocupat comuna Selia de Sus. O parte dintre aceștia duceau turmele la iernat în apropiere de orașul Neaguște, iar alții își coborau turmele pe țărmul mării, așezându-se în apropierea orașului Caterina, de la poalele Olimpului. Cei din Neaguște, cu timpul, au fondat o comună numită Hurpani. Cei mai mulți iernau la Caterina, restul în Câmpia Salonicului (unde de ocupau și cu agricultura).

Păstorii nomazi trăiau în *fălcări*³⁸. O *fălcare* era alcătuită din mai multe *fumë*^l (< lat. *familia*), iar căpetenia unei *fălcări* era *kîhăélu* (< tc. *kehaja*). Păstorul

³⁸ Cf. Capidan (1926: 165): *fălcăre* (< lat. *falx*, *cem*) ‘secere’: „Un derivat adjectival *falcalis*, -em, din care am avea *fălcare*, a trebuit să însemneze, la început, porțiunea de pământ în forma ‘secerei’ locuită de o grupare de familii”.

se numește *picurâr*^u (< lat. *pecorarius*). Majoritatea fărșeroților – mai ales cei care practicau păstoritul nomad – locuiau în *călive* (< gr. *καλύβα*), dar cei care numai iarna plecau la șes și vara reveneau la locuințele lor de munte aveau case.

Așezările păstorilor aromâni se găsesc pe înălțimi de munte, departe de drumurile mari. Ca înfățișare, ele se arată impunătoare, fiindcă mai toate au poziții frumoase, sunt situate pe lângă ape curgătoare și în apropiere de păduri seculare. Originea acestor așezări este foarte modestă. La început ele se alcătuiau din simple *călive* ‘colibe’ de sub conducerea unui *celnic*, grupate de cele mai multe ori în mai multe cătune așezate aproape unele de altele. Adesea aceste cătune izolate prin munți se făceau numai pentru siguranța femeilor și copiilor. Și astăzi se mai păstrează în tradiția locală amintirea despre vechea structură a celor mai multe sate românești din Pind. Această stare primitivă a așezărilor românești se poate înțelege numai dacă ținem seama de faptul că aromânii, la început, îndeletnicindu-se cu păstoritul, au dus o viață transhumantă sezonieră și chiar semi-nomadă cu obișnuitele pendulări între munte și câmpie. Dacă și-au ales așezările de munte, aceasta au făcut-o din mai multe motive. Ca păstori, ei aveau nevoie de ținuturi cât mai întinse și bogate în pășuni. În astfel de împrejurări, ei nu s-au putut stabili nici pe vârfuri de munte, și nici de-a lungul văilor, ci pe povârnișul munților, departe de marile artere de comunicație

În cercetarea ritualurilor pastorale³⁹ se are în vedere relația păstor-turmă-natură, pe de altă parte relația păstor-obște-familie.

O *fălcare* reprezenta o grupare profesională cu caracter economico-social, dar era bazată pe frăție și solidaritate. Picurarii erau *fărtați*. Un moment important din viața păstorilor era și iertarea vinovaților, care se făcea numai de către bătrânii obștii; stingerea vendetei era, de asemenea, importantă pentru viața obștii. Încheierea vendetei se făcea tot prin amestecul de sânge, prin frăția de cruce sau prin căsătorie. Familiile împlicate trebuia să jertfească oi și câte un miel. Mielul trebuia să se taie în prag, tămâiat cu lemne în cruce. Sângele care curgea simboliza sângele care ar fi curs dacă ar fi continuat vendeta.

Cupia ‘turma’ era formată din oi, capre, catâri, cai. Turma se afla în stână. Ridicarea stânei se făcea pe un loc sacru, ales de turmă cu o noapte înainte. În stână trebuia să existe obiectele strămoșești: *tămbarea* și *cărligul*, care *aduceau noroc stânei*; la intrarea în stână se îngropa un ban de la strămoși, iar sub talpa stânei trebuia să fie un șarpe care veghea asupra ei. Întotdeauna la temelia stânei se puneau un os al unui om mort în luptă. Se jertfea un miel și se aprindea focul viu. Inițierea păstorului începea să se facă, mai întâi, în cadrul familial. A doua zi de la naștere, mieii erau încredințați copiilor și câteva nopți dormeau cu ei în pat în semn de o

fălcare a însemnat, la început, porțiunea de pământ în forma ‘secerei’ locuită de o grupare de familii”.

³⁹ Ritualurile pastorale descrise mai jos au fost relatate de subiectul Lefterie Trășu (Kristalopiți, Grecia).

primă apropiere față de oi. Copilul trebuia să cunoască semnele cerului, pământului, arborilor, plantelor, animalelor; asista la evenimente astrale importante; întâlnirea dintre soare și lună, o dată la 5 ani, întâlnirea dintre luceafărul de zi și cel de noapte, o dată pe an. Înainte de deschiderea stânei, păstorii mergeau în pelerinaj la biserici, peșteri sau copaci, cu icoane, pe vârful de munte. Copiii știau graiul muntelui după înfățișarea lui, care se schimba mereu. Când muntele se întunecă – plouă, când strălucește neaua pe munte, la soare – va fi mare bucurie. De la 10-15 ani, băiatul intră în ucenicie pe lângă părintele său sau pe lângă un păstor bătrân. Mai întâi trebuia să treacă prin diferite încercări grele: să doarmă pe zăpadă, să rabde de foame și sete, să meargă pe drumuri lungi și obositoare prin vânt și ploaie; i se aplica „bătaia rituală” pentru a putea suporta durerea fizică, mai târziu când va fi nevoie, fără să se vaite. Trebuia să învețe să stea în mijlocul turmei și să o pască; trebuia să învețe „limba oilor”: să știe să îndemne oaia, să-i cânte, s-o cunoască după glas, să se înțeleagă cu ea. Pe pășune trebuia să facă exerciții ca să pască turma; să ferească oile de soare, de vânt, de fiare; să cunoască apa bună, umbra bună. Treptat, era pus să mulgă oile, să le tundă, să întoarcă două turme care se întâlnesc. Pe drumuri de iernatic, pe furtună și zăpadă, trebuia să ia inițiativa, să știe să se descurce în orice situație. Trebuia să aibă cunoștințe în domeniul matematicii, chirurgiei empirice, botanicii, trebuia să știe să ridice adăposturi rapide.

Tânărului cioban i se arătau și căile de a stăpâni virtuțile: cumpătarea, stăpânirea de sine, chibzuința. Dar cel mai important lucru era să nu dispere niciodată, în cazul în care și-a pierdut turma. El trebuia să și-o refacă, neapărat prin muncă.

Inițierea ciobanului se făcea și pentru a fi bun luptător. Exercițiile de curaj începeau la stână. Lupta de apărare a păstorilor era în ceață organizată, la nevoie păstorul se apăra și singur. Era învățat să călărească pentru a transmite repede o veste, să folosească brâul pentru a trece peste prăpăstii. El trebuia să cunoască semnalele de primejdie: lătratul câinelui, bătaia a două pietre, focul aprins, diferite feluri de fluierat, o creangă ruptă, un grup de pietre pus la răscruce de drumuri. În final, după ce învăța toate aceste lucruri, trebuia să depună jurământul: „*turma trebuie păstrată ca viața*”. Jurământul se făcea punând mâna pe cârligul străbun și înfingând un cuțit în pământ. Urma primirea turmei de către tânărul cioban. Primirea turmei se făcea așternând în pragul țarcului brâul păstorului, presărat cu ierburi. Se arunca apoi un colac rupt în mai multe bucăți și se stropeau oile cu apa culeasă din roua din 23 aprilie. Turma, în frunte cu batalul, care avea coarnele împodobite cu verdeață și colaci, intra în stână. Aici, ritualurile aveau loc în funcție de cele două mari cicluri ale păstoritului: văratic și iernatic. Întâmpinarea fătutului de iarnă se făcea prin ritualuri diferite, prin care se urmărea să fie înfrânte duhurile rele: toată familia ciobanului bea „apă sfințită de foc”. Oile fătau pe rând în locuri neatinsse. Primul miel născut era menit pentru jertfă.

Pe la începutul lui ianuarie (6 ianuarie) se sfințeau apele. În ziua de sfântul Gheorghe avea loc „legarea” sau deschiderea stânei. Tot acum se făcea curmarea mieilor-înțârcatul ritual, prin trecerea mieilor peste foc. Urma primul muls, ritual

executat numai de baci. Din primul lapte muls, se aruncau câțiva stropi în foc sau se stropeau boturile mieilor. Păstorul care mulgea mai repede și mai mult lua fictiv locul baciului, ceea ce însemna că tinerii luau locul bătrânilor. Din primul muls se dădea pomană și pentru morți.

Urma plecarea oilor la pășune. Se arunca după oi apă, iar pe stână un mănunchi de iarbă. Primul caș se dădea de pomană sau se arunca în fântână. Ceremonia plecării oilor la pășune se sfârșea cu o masă rituală. Toți păstorii și bătrânii satului se așezau pe iarbă în funcție de rang și vârstă. Se mânca din mielul jertfit.

Furtul *mănarului* ‘mielul preferat’ era interzis. De asemenea, era interzis furtul țapului, berbecului, câinilor, oilor. La stână, păstorului îi era interzis să aducă sau să se ducă la vreo femeie, aceasta însemnând încălcarea purității stânei și a păstorului, care uneori se pedepsea cu moartea. Despre păstor în popor se credea că este posesorul unei forțe supranaturale: el poate învinge zânele, găsind fluierul fermecat ascuns de ele; supune fata pădurii, pe care o leagă cu brâul ca să-i spună buruienile cu care vindecă oile; învinge dracul prin istețime.

Exemplificăm prin câteva texte particularitățile dialectale din lexicul păstoresc al aromânilor fărșeroți:

ari lōtă di căt aō di căt acóti” // e...nēsi un^l șăm⁴⁰... mări / ți să spun^l!//
mutrám di căt aō/ mutrám di căt acó / iē // **mī-aspár^l/ caft^l / mutrést^l** dijunōră
 míni // li misurái //

[Ahiléa Tico, 61 ani]

[Fier (= arom. Fëárică), Albania; originar din Saranda]

la dósprăyngiț arám pecurár^l t-on loc^l // și ... ațél^l aveá vără ... șáse su-de
 oī / aveá vără șáse su-de oī el^l // neáseu^l cu căpără ș-cu un **tap^l** s-**pástă** / ș-ațél'
 cu căpără / ... nu ęará l^lócu-a lor^l // [...]u^l căftără/ neásiřă acásă la el' / a mă-sai l'-
 đásiřă că [...] „**ficóřu**-a tău ęará fur^l” đási // **nvăscut** picurár^l//

[Ahiléa Tico, 61 ani]

[Fier (= arom. Fëárică), Albania; originar din Saranda]

lăna ... / nū-ávea ... / cum ári t^lóra ți **acúmpără** duháua / di tras lăná // u
 fățęá **fiáta**... aveá un^l ... fel^l așé cu káptini / și fiicáre și-u fățęá acásă // și-u
 turțęá / ęále / anțășęá ... / lúcare ... ahtăr^l //

Marușa Gagici, 71 ani]

[Beala di Supră, R. Macedonia]

⁴⁰ șământă = scandal

vęára dęapóęa ľiřámŲ tu múnti / băgámŲ stánęa // cândŲ yarámŲ picurárŲ
 uóġi li băgám tő-arađă / řti / ... nă făęęánŲ fălcărġ // fălcărġ ádică / [ε] ęarám treġ
 pátru ġiņřġ...aveámŲ treġ **fićóri a noć**/ ... li misticám Ųóġi t-un locŲ // mulđęám
 Ųóġę-a táli i câ yara **laí**, i **calęři**, i **báři** ř-pe-aęęáli **rúdi** ř-pe aęęali **řúti** / mġ-
alumtámŲ cu óġę-a męáli / ... căt láptġ arŲ / láptġli l-băgámŲ ... ul mulđęám /
 băgám dáu treġ sticătŲórġ tu căzání ... // âvęám căzăn mărġ / **tălurŲ** ...**tălurġ** ... //
 l'-băgám sticătŲóră ... dáu treġ sticătŲór ul ligám ġíni ř-muřátŲ așę s-nu s-**aspărgă**
 / ... ř-ul turám láptġli dęapŲóęa řġ ... Ųu Ųcl'igámŲ // Ųu Ųcl'igám ř-lő-adunám tu
 sticătŲórġ dęăpŲăęă / ... ř-ul făęęámŲ tġġmé // făęęámŲ tġġmé dęăpŲőę făęęámŲ ġġ
 băġŲ // băġu ... lő-adunám tu **tălurŲ** //

[Pitu Gheorghe 67 ani; Pleasa, Albania]

În cea ce privește lexicul păstoresc, semnalăm existența unor termeni comuni la aromâni, albanezi și sârăcăceani (cf. Kahl 2007: 186-234)⁴¹:

	Aro- mâni	Etimon	Dacoromâni	Albanezi	sârăcăceani
1	țap	din substrat	țap	cjap, cap	πορτσους
2	șut	din substrat	ciut	shütë	σιούτος
3	strungă	din substrat	strungă	shtrungë	στρούγκα
4	stirpărŲ	der. de la <i>stęărpă</i> ; neatestat în DDA	cioban pt. oai sterile	shteripar	στερφιάρις
5	baġŲ	probabil din substrat	cf. dr. baci	baxho	μπάτζιος
6	ġíză	< alb. ġjizë	urdă	urdhë, ġjizë	γκίζα
7	stęărpă	<lat. steripus	stearpă	shterpë	στέρφα
8	rúdă	< lat. rudis	cu lână scurtă	rrudë	ρουντιος
9	lajŲ	< lat. lajus	oaie cu corpul maron	llajë	λάγιου
10	fluiară	< din substrat	fluier	fyell	φλουιάρα

În ceea ce privește lexicul păstoresc, putem spune că e vorba de populație autohtonă de păstori dintre care unii sunt albanezii actuali care și-au păstrat limba, alții sunt aromânii, autohtonii romanizați și alții sunt sârăcăceanii, aromâni grecizați.

⁴¹ Sârăcăceani (cunoscuți și ca *saracațani*, *cărăcăciani* și *caracăciani*; gr. Σαρακατσάνοι, bg. Каракачани) transhumanți, vorbitori doar de greacă. Sârăcăciani ar fi aromâni grecizați iar etnonimul lor derivă din aromânescul *sărac*. Căsătorii mixte între aromâni și sârăcăciani au loc doar de câteva decenii (Weigand 1895: 277).

2. Particularități ale graiului pindean

Fonetică și fonologie

Graiul pindean se caracterizează prin câteva particularități fonetice precum:

Vocale

Păstrarea lui *i* final asilabic după consoanele *ț*, *đ* (în alternanță morfologică cu *c*, *g*): *sațî* (sg. *sac*^u ‘sac’), *fuđî* (pers. I. *fug*^u ‘plec’), *porțî* (sg. *pórcu* ‘porc’), *múldî* (per. I *múlgu* ‘mulg’), față de *saț*, *fuđ*, *pórț(â)*, *múld(â)* în alte graiuri.

Păstrarea lui *u* final plenison după o consoană la pindenii din Mețovo: *ámu* ‘am’, *ómu* ‘om’, *pótu* ‘pot’ *vrăámu* ‘voiam’ etc. față de *am*^u, *om*^u, *pot*^u, *vrăam*^u.

Consoane

Sonorizarea consoanelor surde *c*, *t*, *p*, *k*, *č* urmate de nazală: *ngárcu* ‘încarc’, *múndi* ‘munte’, *scúmbu* ‘scump’, *ndérnu* ‘cern’, *scúnđi* ‘scumpi’, *ngórníc*^u ‘sașiu’ etc., față de *ncárcu*, *múnti*, *scúmpu*, *nđernu*, *scúnki*, *ncórníc*^u în celelalte graiuri.

Prezența, în cuvinte împrumutate din greacă, a consoanelor *θ*, *δ*, *γ*, trecute la *t*, *d*, *g* în graiurile aromânești vorbite în mediu lingvistic slav: *θimél*^u ‘temelie’ (< gr. *θεμέλιον*), *luskídă* ‘așchie’ (< gr. *λουσκίδα*), *yambró* ‘mire’ (< gr. *γαμπρός*), față de *timél*^u, *luskídă*, *grambó*.

Consoana *ș* se rostește dur, având ca urmare trecerea vocalelor anterioare în seria centrală: *șî* ‘și’, *șăd* ‘șed’, față de *și*, *șed*^u în celelalte graiuri.

Sunt interesante fonetismele *čápă* (< lat. *caepa*), *čer* (< lat. *caelum*), *pláče* (< lat. *placere*) în care s-a păstrat africata *č* față de *ț*, în restul aromânei. Precizez faptul că *pláče* l-am întâlnit într-un singur punct de anchetă, în localitatea Siracu.⁴²

Accidente fonetice. Sincopa vocalelor în poziție neaccentuată apare cu o frecvență mai mare în graiul pindean față de celelalte graiuri ale aromânei: *ftăa* ‘făcea’, *vđăa* ‘pleca’, *mga* ‘mânca’, *țăa* ‘zicea’, *alnă* ‘urca’, *aná* ‘a aduna’ etc., față de *fățăá*, *fuđăá*, *măcă*, *dățăá*, *alína*, *adună*.

⁴² Cf. DDA 992, s.v. *plac*: „Acest verb e complet anemiât și, în general, e înlocuit cu *arăsescu*” [< gr. *αρέζω*].

Adverbul *acși* ‘așa’ (< lat. *ac-sic*) are o formă specifică graiului pindean (față de *așé* în graiul fărșerot, *ași* la grămosteni).

Particularități comune cu graiul fărșerot

Surprinde faptul că, alături de particularitățile specifice graiului pindean, găsim elemente de grai fărșerot, explicabile prin stabilirea păstorilor fărșeroți în Mețovo, așa cum ne-a relatat subiectul interviuat: *noi aqá Amínću avǵám⁴³ dǵáu táxi⁴³ di qámiñ/ avǵámu víñiñ⁴⁴ ți bâgá dímtă⁴⁴ ți erá fáptâ tu luláke⁴⁵ ș-lǵa únă culoáre așá vínitâ, mușátă⁴⁶, arhundikáscă ș-ațǵá u bâgá zanačáđl⁴⁷ / u bâgá émbur⁴⁸l⁴⁸ / u bâgá qámiñi⁴⁸l⁴⁸ di nvițătúră / dásca⁴⁸l⁴⁸ ațél⁴⁹ /șî avǵámu șî álgi⁴⁸l⁴⁸ / álgi⁴⁸l⁴⁸ erá picurár⁴⁸l⁴⁸ [...] șî erá greų când⁴⁸l⁴⁸ ună fătă vínitâ sâ mǎrtá la algi⁴⁸ s-duțǵá la picurári // próta fătă dǵ-aqa dǵ-Amínću ți s-dúsi la picurári erá Táma al⁴⁸ Aprázi // [Noi aici în Aminciu aveam două feluri de oameni: îi aveam pe vîneñii, ce puneau postav ce era făcut [vopsit] în liliachiu și căpăta o culoare așa vânătă, frumoasă, domnească și pe aceea o purtau meșteșugarii, o purtau negustorii, o purtau oamenii cu învățătură, dascălii aceia; și îi aveam și pe *albi*, albi erau ciobanii [...] și era greu când o fată „vânătă” se mărita la „albi”, se ducea la ciobani. Prima fată de-aici din Aminciu ce s-a dus la ciobani a fost Tama a lui Aprazi].*

Fenomenul se regăsește și în alte așezări orășenești, întemeiate de aromâni: Crușova, Moscopole, Târnova.

De asemenea, în Moscopole, fiecare cartier reprezenta un alt grup de aromâni: fărșeroți, graboveni din Greava, pindenii din Mețovo, grămosteni din

⁴³ *táxi* s. pl. de la *táxe* ‘clasă’ < gr. *τάξις*.

⁴⁴ *dímtă* s. ‘dimie, postav de lână’ < gr. *δίμτον*; *adímtă*, cu proteză, în celelalte graiuri.

⁴⁵ *luláke* ‘liliachiu’ < gr. *λουλάκι*.

⁴⁶ *mușátă* adj. ‘frumoasă’ < lat * (in)*formus*iatus, formă pe care în dacoromână o regăsim în *înfrumușa* (CDDE; DER).

⁴⁷ *zanačáđl* s. pl. art. de la *zanačáđ* < *zănáti* < tc. *sanat* ‘meserie, meșteșug’ cu desinența de plural: [-(ǵ)áđ] la substantivele masculine. Desinența de plural în discuție vine din greacă [-áδες], iar substantivele cărora li se adaugă la plural sunt împrumuturi relativ recente din greacă și turcă: [á]: [-áđ]: *amirá*: *amiráđ*, *căsăbă*: *căsăbáđ*, *pără*: *părăđ*, *udă*: *udáđ*.

⁴⁸ *émbur⁴⁸l⁴⁸* s. m. pl. art. de la *émbur* ‘negustor’ < gr. *ἐμπορος*. Adaptarea împrumutului din greacă s-a realizat prin articularea cu art. hot. enclitic *l*, ca în graiul grămostean; în graiul fărșerot, grupul *rl* s-a redus la *r*, probabil înaintea fazei de palatalizare a lui *l*, deoarece în graiul *fărșerot* forma articulată definit la masculin este *émburi* (grupul *rl* nu se putea reduce la *r*).

⁴⁹ Forma *ațél* păstrează pe *l* etimologic, care în dacoromână a evoluat la *i*.

Gramos. De aceea denumirea de *moscopolean* nu acoperă o realitate dialectală, însemnând ‘locuitor al Moscopolei’, iar prin ceea ce s-a denumit *grai moscopolean* este, de fapt, ținând seama de particularități, graiul *grabovean*, numit ca atare de Gh. C. Roja: este graiul vorbit în localitățile Greava, Lunca, Nicea, localități de unde provenea doar o parte a populației Moscopolei.

^u *final* asilabic după grup consonantic în fonetismul *plăng^u* ‘plâng’, *caft^u* ‘caut’, pentru *plăngu*, *caftu* (forme așteptate în griul pindean).

La fel ca în graiul fărșerot, înregistrăm labializarea lui *i* neaccentuat în: *aputrusîrâ* ‘năvăliră’, *prumuvăîră* ‘primăvară’, *alunusescu* ‘treier’, pentru *apitrusîrâ*, *primuvăîră*, *alunisescu* în restul graiurilor pindene.

În graiul pindean am înregistrat, de asemenea, trecerea lui *i* la *î/ă* în silabă neaccentuată, ca în graiul fărșerot: *trăcûră* ‘trecură’, *văđûj* ‘văzui’ etc., pentru *tricûră*, *viđûj*.

Forma *săntu* ‘sunt’ (3 pl.) este în graiul pindean vorbit în Meșovo identică cu cea a fărșeroților *plisoț*, față de *suntu* (prin asimilare: *săntu* > *suntu*).

Năsă, pron pers., 3 sg. fem. ‘ea’, formă specifică graiului fărșeroților din Albania, apare și în graiul din Meșovo.

În poziție finală neaccentuată, *e* nu se închide la *i* (la fel ca în graiul fărșeroților din Albania): *măre* adj. ‘mare’, *túte* ‘toate’, *ărme* ‘arme’, *pále* ‘săbii’, față de *mări*, *túti*, *ărmi*, *páli*.

Va, prez. impers. III sg. ‘trebuie’ se folosește la fel ca în graiul fărșerot, față de *prindi* ‘trebuie’ în celelalte graiuri pindene: *va s-cântâm*, față de *prîndi s-cântâm*.

Graiul pindean, cel mai conservator dintre graiurile aromânei, este totodată neunitar, fapt conștientizat de vorbitori:

Mațúți / Calări / Sirácu/ vécl'u Sirác^u ș-Vaθimít / ațgáli sănt^u a noastră ținț / ș-álte ma-nsus^u dē-apóęa cári va ájbâ Vavúsa/ Avdéla / Fúrca / erá múlți / ála nu zburăsc tuț únă íđýa límbă/ [Mațúți / Calări / Sirácu/ vechiul Siracu ș-Vaθimít / acelea sunt ale noastre cinci [sate]/ și apoi altele mai sus care trebuie sa fie Vavúsa/ Avdéla / Fúrca / erau/ dar nu vorbesc toți același grai] [Cósta al^u Mití , 69 ani; Siracu, Grecia].

Morfologie

Articolul enclitic are la G. D. sg. fem. forma *-li* (față de *-leî* în alte graiuri): *a cási'li*, *a fęáti'li*.

Articolul proclitic. La plural are forma *níște* (ca în dacoromână), formă neîntâlnită în alte graiuri ale aromânei: *níște fićóri*, *níște cáse*. La G.D. apar și

forme analitice, cu *di* la genitiv și la dativ: G. *di un^u fićór^u*, *di únâ fěátâ*; D. *la un^u fićór^u*, *la únâ fěátâ*.

Pronumele. Pronumele personal pers. I sg. are forma *io* față de *míni* la fărșeroți.

Pronumele demonstrativ de apropiere are forma *aéstu*, *aéstă* ‘acesta, aceasta’, ca la grămosteni, față de *aíst*, *aístă* la fărșeroți.

Numeralul: *dəauă* ‘două’, cu diftongul *əa* păstrat, care s-a redus la *a* în graiurile fărșerot și grămostean: *dáuă*.

Verbul: *suntu* ‘(ei) sunt’, ca la grămosteni, față de *sănt^u* (*săn*) la fărșeroți; *hiu*, *hi*, ca la fărșeroți, față de *éscu*, *éștă* la grămosteni.

Viitorul se formează cu *vai* + forma de conjunctiv a verbului de conjugat, cu elidarea conjuncției *să*: *vai scápă* ‘o să scape’.

La conjunctiv prezent conjuncția are forma *si* (nu *să*): *si scápă* ‘să scape’.

Opoziția pers. I sg. / II sg. la verbele terminate în *c* este *c/ți* (față de *-c/-ț* în celelalte graiuri): *fac^u* / *fațⁱ*, *tac^u* / *tațⁱ*.

Este curentă forma de condițional sintetic, aproape dispărută în celelalte graiuri: *si scápárim* ‘aș fi scăpat’, *si cătárim* ‘aș fi cântat’.

Imperativul are și forma *as cántă*, *as cántăț* (alături de *cántă!* *cántăț!*).

Se păstrează forma moștenită a verbului *vado*, *-ere* cu sensul din latină ‘a porni (la drum)’ în sintagma folosită unipersonal (pers. a II-a sg.): *iú vai* ‘unde mergi, unde (te) pornești’.

Adverbul: *acși* ‘așa’, formă specific pindeană, față de *ași* în celelalte graiuri.

Prepoziția: *pri* ‘pe’, *tră* ‘pentru’, față de *pi*, *ti* în celelalte graiuri.

Conjuncția: *si* ‘să’, față de *să* în alte graiuri: *sí-ávdă* ‘să audă’, *si nvěăță* ‘să învețe’, față de *s-ávdă* (din *să ávdă*), *să nvěăță* în alte graiuri.

Lexic

Din bogatul material lexical înregistrat în graiul pindean ne-au atras atenția câțiva termeni de origine latină păstrați în zona *Siracu-Mețovo*.

Zona Mețovo-Siracu este una din vetrele românismului sud-dunărean, ceea ce explică păstrarea unor termeni latinești, în timp ce în alte graiuri au fost înlocuiți cu termeni împrumutați din slavă, greacă, albaneză. Toți termenii sunt comuni cu dacoromâna.

floare

- *flăré* (< lat. *flos*, *florem*) în Pind, față de *lilíce* (cf. alb. *lule* ‘floare’ + suf. *-íce*), *lulúdă* (< gr. *λολούδι*), în restul aromânei

pară

- *perû* (< lat. *pîrus*) în Pind, față de *górțu* (cf. sl. *gora* ‘pădure’ + suf. *-(i)țu*), *dárdă* (< alb. *dardhë*), în restul aromânei

înțeleg

- *anțilég* (< lat. *intelligere*) în Pind, față de termenii împrumutați din greacă: *akicăsescu* (< gr. *απεικάζω*) și *dukésescu* (< gr. *δοκιμάζω*), în restul aromânei.

vindec

- *víndic^u* (< lat. *vindicare*) în Pind, față de *yitripsésescu* (< gr. *ιατρεῖω*), în restul aromânei

cătușă ‘pisică’

- *cătușă* (< lat. *catta* + suf. *-ușă*): în Pind, față de *măță* (cf. alb. *mace*), în restul aromânei

O altă categorie o constituie termenii de origine latină păstrați numai în zona menționată, dar care au în celelalte graiuri alți termeni corespondenți de origine latină sau cu origine necunoscută, cum ar fi:

răcit (fig.)

- *frigurát* (derivat din *frig* < lat. *frigus*) în Pind, față de *arcurát* (derivat din *arcǎre* ‘frig’ < lat. **recor*, *-orem*), *arățít* (derivat from *aráte* ‘rece’ < lat. *recens*) în restul aromânei

mă culc - *mi cúlcu* (< lat. *collocare*) în Pind, față de *mi bag^u* (origine necunoscută), în restul aromânei

apune (soarele)

- *apúni* (< lat. *apponere*) în Pind, față de *ascápită* (< lat. **excapitare*), în restul aromânei.

custă ‘sporește’ (pentru dacoromână, vezi Teaha 2005-2007: 245-249 și

Vătășescu 1997: 45, 441):

- *acústă* (lat. *constare*; cf. alb. *kushton*) față de *prucupsésescu* (< gr. *προκοπώ*) în alte graiuri.

În Siracu este păstrat adverbul *amó* < lat. **eccum modo*, înlocuit în toate graiurile aromânei de *tora* (< gr. *τόρα*), de origine grecească. Locuitorii din Siracu știu că numai în graiul lor se păstrează aceste cuvinte, fapt recunoscut și de locuitorii satelor învecinate. Aceste particularități conservatoare nu pot fi atribuite unei eventuale influențe culte din partea românei literare, căci în Siracu nu au existat școli românești.

În localitățile din Pind terminologia agricolă s-a conservat mai bine decât în celelalte graiuri ale aromânei, deși zona este o enclavă în mediu grecesc:

arátu (< lat. *aratu(m)*) ‘plug’

áru (< lat. *arare*) ‘a ara’

cámbu (< lat. *campus*) ‘câmp’

sġáminu (< lat. *seminare*) ‘a semăna’

sġáțiru (< lat. **sicilare/sicilire*) ‘a secera’

sápu (< lat. *sappare*) ‘a săpa’

sărc'l'ėđu (< lat. *sarculare*) ‘a prăși’.

strîmburári (< lat. *stimulu(m)*) ‘strămurare’

trîru (< lat. *tribulare*) ‘a treiera’

yízmu (< lat. *vindemiare*) ‘a culege via’

vómeră (< lat. *vomer, -ere*) ‘fier de plug, brăzdar’

Pindul este o arie conservatoare veche, care confirmă cele menționate anterior. Ultimii trei termeni *yízmu*, *vómeră*, *sărc'l'ėđu* nu s-au păstrat în graiurile nordice ale aromânei.

Deși este o zonă montană, favorabilă păstoritului, acești termeni dovedesc faptul că în măsură egală s-a practicat și agricultura în mod neîntrerupt.

O preocupare lingvistică în direcția inaugurată de George Murnu a fost pentru noi, în timpul cercetărilor de teren, identificarea unor cuvinte de origine aromână în graiurile grecești nordice, fapt care evidențiază importanța românității în acest spațiu. Exemplificăm cu termeni precum *arat*, *plug*, *cupăc'U* ‘stejar’ (cu derivatele *cupăcînă* și *cupăcár*) și cu toponimele existente.

Alte cuvinte atestate de noi în graiurile grecești din Epir sunt:

alás ‘las’ < ar. *las'U* (< lat. *laxare*), pentru gr. *αλίμωνω*

álbu ‘alb’ < ar. *álbu* (< lat. *albus*), pentru gr. *άσπρος*

áuș ‘bătrân’ < ar. *auș'U* (< lat. *avus*, cu suf. *-uș*), pentru gr. *γέρος*

ápă < ar. *apâ* (< lat. *aqua*), pentru gr. *νερό*

áțe ‘aici’ < ar. *aqáțe* (< lat. *ad-hicce*), pentru gr. *εδώ*

yin ‘vin’, subst. < ar. *yin'U* (< lat. *vinum*), pentru gr. *κρασί*

pátru < ar. *pátru* (< lat. *quattuor*), pentru gr. *τέσσερις*

murízo ‘muri’ < ar. *mor'U* (< lat. *moriri*), pentru gr. *πεθαίνω*.

Alte cuvinte au fost atestate în zona estică a muntelui Olimp (cf. Douga-Papadopulu, Tsitsilis 2006):

acrişus ‘acreală’ < ar. *acriş*⁵⁰ (derivat de la lat. *acru* + suf. *-iș*),
 pentru gr. *τυρόγαλω*
anıla ‘milă’ < ar. *ńılă* (< sl. *milŭ*), pentru gr. *παίδεμα*
arítus < ar. *aríc*⁵¹ (< lat. *ericius*)⁵⁰, pentru gr. *σκαντζόχοιρος*
bárba < ar. *bárbă* (< lat. *barba*), pentru gr. *πυγούνι*
batán ‘dârstă’ < ar. *bătán* (< lat. *batualia*), pentru gr. *μέρος με νερό, όπου χτυπούν τα υφαντά για να πυκλώσουν*
blúda ‘urticarie’ < ar. *blándă* (< lat. *blandus*), pentru gr. *αλγείνος*
briásca < ar. *brǎscă* (< lat. **broasca*), pentru gr. *βάτραχος*
cačúla ‘căciulă’⁵¹ < ar. *căciulă* (cf. alb. *kësuljë*), pentru gr. *καπάκι γούνα*
cánura ‘canură’ < ar. *cánură* (< lat. *cannula*), pentru gr. *μάλλινη κλωστή γνεσμέση στη ρόκα*
canútus ‘cărunț’⁵² < ar. *cănút*⁵² (< lat. *canutus*), pentru gr. *γκρίζος*
capúša ‘căpușă’⁵³ < ar. *căpúșă* (cf. alb. *këpushë*), pentru gr. *τσιπούπι πλατι*
cása < ar. *cásă* (< lat. *casa*), pentru gr. *σπίτι*
curnútus ‘cornut’ < ar. *curnut*⁵⁴ (< lat. *cornutus*), pentru gr. *αυτός που έχει κέρατα*
dála ‘zară’ < ar. *đálă* (cf. alb. *dhallë*), pentru gr. *βουτυρόγαλα*
fócus ‘foc’ < ar. *foc*⁵⁵ (< lat. *focus*), pentru gr. *φωτιά*
gurgúla ‘gurgui’ < ar. *gurgúl*⁵⁵ (< lat. *gurgulio*) pentru gr. *στρογγυλή πέτρα*
gúša < ar. *gúšă*⁵⁴ (<probabil lat. *geusiae*; cf alb. *gušë*⁵⁵), pentru gr. *βρογχοκήλη*
laĭ ‘negru’ < ar. *laĭ* (< lat. *laius*) pentru, gr. *κόρακας*
mútus ‘mut’ < ar. *mut* (< lat. *mutus*), pentru gr. *μουγγός*

⁵⁰ Cf. Murnu (1902: 22): „din rom. provine ngr. *apítzious*”.

⁵¹ Vezi și Brâncuș 1983: 53; Brâncuș (1995: 56) atestă forma *căsuuă* ca „o încrucișare a termenului fărșerot cu corespondentul albanez”.

⁵² Vezi și Vătășescu 1997: 257.

⁵³ Vezi și Brâncuș 1995: 31.

⁵⁴ Murnu (1902: 24): „Din. rom. provin ngr. *γχοῦσα*”

⁵⁵ Vezi și Brâncuș 2012: 17.

*pétur*⁵⁶ ‘foaie de plăcintă’ < *péturâ* (< lat. *pitula*), pentru gr. *φιάλες*, *κομμάτι της πίτας*
strúnga ‘strungă’⁵⁶ < ar. *strungă* (cf. alb. *shtrungë*⁵⁷), pentru gr. *πόρτα των προβάτων*
şóputus ‘izvor’ < *şóput* (< bg. *šipot*), pentru gr. *πηγή*
vitúl ‘vătui; ied de un an’ < ar. *vitúl*⁵⁸ (cf. alb. *vëtulj(ë)*⁵⁸), pentru gr. *κατσίκι μετα ένα έτος*.

Interesantă este pătrunderea în greacă a cuvintelor *stragl'átos* ‘străgheață’ < ar. *strâgl'át*⁵⁹ (< lat. *extra-coagulata*), *marcát* ‘iaurt’ < ar. *mârcát*⁶⁰ (< lat. *marcere* REW 5345) și *úrda* ‘urdă’⁵⁹ < ar. *úrdă*⁶⁰ (cf. alb. *urdhë*), generale în aromână. *Stragl'átos* este folosit curent în terminologia culinară pentru comercializarea produsului specific aromânesc. Păstrarea termenului latinesc *mârcát*⁶⁰ în aromână (cu sensul ‘a putrezi, a se macera’ din latină), față de dacoromână și de limbile balcanice, în care a pătruns *iaurt* (< tc. *yogurt*), demonstrează că aromânii au păstrat vechea rețetă de preparare a acestuia, nefiind nevoie să împrumute un alt procedeu, și implicit, termenul pentru produsul finit.

Observăm că în lista termenilor aromânești pătrunși în graiurile grecești din Epir și regiunea Pieria, cu excepția lui *şóput*⁶⁰, de origine slavă, toți sunt moșteniți din latină sau din substrat, fapt explicabil prin vechimea termenilor aromânești. În formele grecești apar consoanele *č*, *ǵ*, *š*, *j*, inexistente în greacă, iar *đ* trece la *d*, de unde rezultă că termenii nu au fost adaptați fonetic la sistemul limbii grecești. Existența acestor fonetisme în graiurile grecești de nord se explică printr-o importantă prezență aromânească în zonă. Este posibil ca aceste cuvinte să fi rămas de la o populație aromânească grecizată. Tot în acest sens amintim faptul că în graiurile grecești de nord, vocalele *e*, *o* în poziție neaccentuată se închid la *i*, *u*, ca în aromână: *γεράματα* > *γῖράματα* ‘bătrânețe’, *αλωνίζω* > *αλοννίζω* ‘treier’. La nivel consonantic, atestăm fonetismele *cl*, *gl*, specifice aromânei, pentru *cl*, *gl* din greacă: *κλαφται* > *κλ'αφται* ‘scâncesc’, *γουλανός* > *gl'ανός*. Fenomenul este semnalat pentru albaneză în dialectul tosc de Grigore Brâncuș, pe baza *Atlasului dialectal al limbii albaneze*: „În aceeași zonă sudică, și grupul paralel *gl* (rostit *gl'*) a evoluat la fel (I, h. 59 b): vechiul grup *gl* în *gju* „genunchi”, *zgju* „stup”, *i gjatë* „lung”. Am

⁵⁶ Vezi și Brâncuș 1983: 117-118; Brâncuș 1995: 44; Saramandu 1981: 395.

⁵⁷ Vezi și Brâncuș 2012: 18.

⁵⁸ vezi și Brâncuș 1983: 150-151.

⁵⁹ vezi și Brâncuș 1983: 125-126.

⁶⁰ Tot din română provin ngr. *ούρδα* (Murnu 1902: 37), bg. *urda*, sb., slov., rut., ceh. *urda*, pol. *horda*.

reținut reprezentarea pe hărți a grupurilor consonantice *kl*, *gl* pentru motivul că acestea s-au păstrat mai ales în satele locuite și de aromânii fărșeroți, în al căror grai, după cum se știe, *cl*, *gl* se rostesc *cl̥*, *gl̥*: *cl̥aj̥e*, *gl̥emu*” (Brâncuș 2012: 9).

O problemă interesantă privește cuvântul *sărmăniță* ‘leagăn’, a cărui origine este controversată: în DDA se spune că termenul provine din greacă în timp ce în *Dicționarul etimologic al limbii grecești* al lui Triandafilidis se precizează că termenul provine din aromână. Identificăm în acest cuvânt partea finală *-iță*, care pare a fi un sufix diminutival, fără a cunoaște cuvântul de bază.

Toponimia

Un aspect interesant în zona Pindului privește unele toponime, de origine românească, pe care le-am întâlnit în zone unde populația aromânească a fost asimilată: *Discăta* (de la *disíc* ‘despic’ < lat. *dissecare*), *Carpenísi* (de la *cărpiniș*, der. de la *cărpín* < lat. *carpen.*). Alte toponime există azi în localități aromânești: *Ġug* ‘jug’ < lat. *jugum*, *Ampirătoare* < lat. *(Via) Imperatoria* (toponim înregistrat în apropiere de Mețovo, cea mai importantă așezare aromânească din Pind). Altele sunt localități ale căror nume a fost tradus în greacă: *Nkare* (de la *kári* ‘piere’, adică ‘locul unde apune soarele’ < lat. *perire*), tradus de greci în *Anílion* ‘fără soare’, *Amér* (de la *mer^u* ‘măr’ < lat. *melum*), tradus de greci în *Miliá* ‘măr’ sau au fost lăsate ca în graiul aromânilor: *Cornu* și *Paltin*.

Aspecte etnolingvistice

În ceea ce privește unele aspecte etnografice din zonele cercetate menționăm jocul *aruyuăării*, echivalentul *căiușilor* (Ghinoiu 1997). În localitatea aromânească Vlahoclisura, pe care am vizitat-o, acest joc îl practică, în noaptea de Anul Nou, tineri în port de soldați cu mască pe față. Semnificația este aceeași ca în cazul *căiușilor* din spațiul dacoromân, aceea de ritual cu măști practicat pentru alungarea spiritelor rele. Termenul *aruyuăărĭ* are la bază cuvântul grecesc *άλωγος* ‘cal’. La fărșeroți termenul apare sub forma de *liyuăărĭ*, care susține această etimologie.

În dimineața Anului Nou, băieții se fac *liyuăări* sau *aruyuăări*, își pun o mască cu o coadă de vulpe în vârf, o trag peste față și mai pun o coadă de vulpe în spate, după care se duc în mijlocul satului și joacă, sunând cu clopoței. Abia apoi urmează colindul prin case. În Pind se îmbracă în costum de soldat⁶¹, își pun o mască pe față și poartă săbii din lemn. Se strâng în cete și pornesc pe la case spre a ura. Ceremonialul presupune lovitul săbiilor și săritul peste foc. Recent au fost primite și fetele în cetele de *liyuăări*. „Un alt obicei interesant este și acela

⁶¹ Brâncuș (2004: 48): *călăraș* în limba română însemna și ‘soldat de cavalerie’.

cunoscut la păstori din Pind sub numele *arugucari* sau *ligucari*, care se identifică cu *Călușarii* de la noi”, afirmă Th. Capidan. „În ziua de Anul Nou se formează cete de tineri în fiecare comună, travestiți în fel și chip, purtând clopote de diferite mărimi, cu masca pe față și înarmați cu măciuci și săbii de lemn, aleargă din casă în casă spre a strânge daruri” (Capidan 1942: 83).

În multe din localitățile vizitate se practică obiceiul Sânzienelor, numit în aromână *Taianí* (cu sensul de ‘Sfântul Ion’, echivalentul *Sânzienelor* din dacoromână). I.-A. Candrea afirmă că în dacoromână termenul *Sânziene* provine din *Sanctus/a dies Johannis*. Interesant este, așa cum a arătat Grigore Brâncuș, concordanța cu alb. *Shëngjiin*, termen preluat din lat. *Sanctus Johannis* (Brâncuș 2004: 166-169; vezi și Vătășescu 2009: 475). În aromânescul *Taianí*, *ta* (fem.) provine din lat. *Sancta* din *Sanctus/a dies* Corespondentul lat. *Johannis* este în aromână *Iani* ‘Ion’, formă adaptată după gr. *Ιώνης*. Semnificația magică este aceeași ca în spațiul dacoromânesc. Sărbătoarea *Taianí* se ținea în ziua de 23 iunie. Papahagi Pericle (1900: 29) firmă că grecii, bulgarii, sârbii și albanezii nu cunosc această sărbătoare.

La Vlahoclisura, în ajunul zilei de 23 iunie femeile porneau în căutarea unei plante numite *cusîță* ‘ferigă’ și o acopereau cu frunze pentru a nu fi luată de altă femeie. Atunci când găseau planta căutată, o însemnau, adică fiecare femeie lega planta găsită cu un șnur roșu, apoi culegeau sulfină, pe care o foloseau la împodobirea găleții în care aruncau *cusîța* împletită în cunună. După ce găleata era ornată cu flori se mergea la trei izvoare, *șópati*. La fiecare *șópat*, cât timp se lua apă, se interpreta un cântec ce a intrat în ceremonialul de nuntă: *úmplesóră, vǵársǎ frate*. La miezul nopții găleata, în urma unui ritual, era « condusă la culcare ». În dimineața zilei de 24 iunie fetele mergeau și luau *cusîța* din găleată și o împleteau în cozi pentru ca părul să crească mai frumos. Însoțite de băieți, care purtau săbii din lemn, mergeau la casele oamenilor să dea apă din găleata în care a fost planta: pentru această apă primeau un ban de argint. Cine bea apa în care a dormit *cusîța*, nu se îmbolnăvea tot anul, femeile deveneau fertile iar fetele își găseau ursitul.

Fetele din satele din jurul orașului Veria împodobesc găleata cu piese de argint din port. Când se întâlnesc două cete, schimbă câte un ban de argint, spunând că podoabele de argint spălate cu apă de la *Taianí* nu se mai înnegresc.

În jurul Avdelei, în timp ce femeile desfășoară ritualurile de *Taianí*, bărbații petrec și ei într-un mod diferit. Ei îmbracă pe unul dintre ei în mireasă, îl urcă pe un măgar și îl plimbă pe la fântâni – trei fântâni – unde îl pun să se închine. Tot drumul se trag focuri de pușcă. După ce încheie acest drum, se duc în centrul satului (*misuhóri*) și joacă.

Seara merg cu băieții prin sat cântând:

Taíaní ianizmáta ‘Taíaní înmiresmata’,

Cócâza ș-ma hícâza ‘Coacăză și mică’,
ĭu-nkisiși di-n tē-adrášĭ ‘Unde te pregătești să pleci de mi te-ai gătit’,
Nkisĭ la nául'i frașĭ, ‘Mă pregătesc să plec la cei nouă frați’,
Nául'i fraș, ninsuráš, niisusĭt ‘Nouă frați, neînșurați, nelogodiți’,
S-nu țâ párá arău, gâlăátâ sor^u ‘Să nu-ți pară rău, găleată, soro’
Câ mŭlți șóputi nu tĭ-alâgám^u ‘Că nu te-am dus la multe izvoare’,
Câ di vĕárâ, ma s-bânám^u ‘Că, la vară, dacă o să trăim’,
Ma mŭlți va tĭ-alâgám^u ‘La mult mai multe [izvoare] o să te ducem’.

Cele două fapte etnografice, *Sânziennele* și *căiuții*, evidențiază o moștenire probabil latină, sau mai veche, comună la românii nord- și sud-dunăreni, care, în cazul Sânzienelor, se regăsește și la albanezi.

3. Particularități ale graiului grămostean

Fonetică și fonologie

Vocale

Sistemul vocalic al graiului grămostean are 7 vocale (la, e, i, ă, î, o, ul), existând opoziția între *arău* ‘rău’, și *arău* ‘rău’, *arăd* ‘obiceiuri’ și *arăd* ‘râzi’.

O particularitate a graiului grămostean (și a celor mai multe graiuri) este păstrarea lui [u] final asilabic ([u] scurt final) după orice cuvânt care se termină într-o consoană: *cap^u*, *bun^u*, *dor^u* etc. Acest [u] se rostește plenison când cuvântul se termină în grup de consoane: *lémnu*, *sémnu*, *cându*, *cântu* etc. Acestei reguli i se supune și [i] final (rostit [î] după consoane dure): *plândi* [= plângi], *múnfi* [= munți] etc.

În graiul grămostean, spre deosebire de cel fărășerot, este mult mai frecventă proteza vocalei [a] la cuvinte care încep îndeosebi cu consoanele [r] și [l]: *arău* ‘rău’, *armân* ‘aromân’, *alíngu* ‘ling’, *arád* ‘râd’, *alikéscu* ‘lipesc’, *aúmbără* ‘umbră’ etc.

În poziție neaccentuată, vocalele de deschidere medie [e, ă, o] apar în variație liberă cu vocalele închise corespunzătoare [i, â, u], realizându-se, de obicei, ca vocale închise: *fiêôr*, *pâdúri*, *lupâtâ* etc.

După consoane palatale, rostite moale, se neutralizează opoziția între *e* și *ă*, *i* și *â*, arhifonemele realizându-se ca *e*, *i*: *șed^u*; *moași* (sg. = pl.).

Diftongii *æ* și *ɔa* se păstrează: *môără* ‘moară’, *fěătă* ‘fată’.

Consoane

În graiul grămostean s-au depalatalizat consoanele *tʃ* și *dʃ* din cadrul alternanțelor *c~tʃ* și *g~dʃ*: *pôrâ* înseamnă atât ‘porți’ cât și ‘porci’.

La finală de cuvânt consoanele sonore își pierd sonoritatea în graiul grămostenilor din Bulgaria (sub influență slavă): *slap^u* ‘slab’, *asút^u* ‘asud’. La aceiași grămosteni *lʹ > i*: *iaú* ‘iau’, *iepur^u* ‘iepure’, *gâîînâ* ‘găină’ etc., față de *laú*, *lepur^u*, *gâlînâ* la ceilalți aromâni; tot așa *clʹ*, *glʹ > k*, *g*: *kem^u* ‘chem’, *gem^u* ‘ghem’, față de *cl'em^u*, *gl'em^u* la ceilalți aromâni.

Morfologie

Substantivul

Forma de genitiv-dativ a numelor feminine de persoană este *a dádăl'ej* ‘(a) mamei’, *a fěătăl'ej* ‘(a) fetei’, față de *áli dádi*, *áli fěáti* în alte graiuri.

În urma asurzirii consoanelor în poziție finală, alternanțele se realizează diferit în graiul grămostenilor din Bulgaria: *slap^u* ‘slab’ ~ *slak* ‘slabi’, față de *slab^u* ~ *slag* în restul graiurilor.

După consoanele palatale, rostite moale, se neutralizează opoziția singular ~ plural la unele substantive feminine terminate în ș moale ca în Oltenia de nord-est: *úși* ‘ușă; uși’, *măși* ‘babă; babe’.

Articolul

Articularea substantivelor masculine: *ómlu* ‘omul’, *fičór’li* ‘feciorii’, față de *ómu*, *fičóri* la fărșeroți.

Unele din aceste substantive cunosc o dublă modalitate de articulare, atât cu articol hotărât enclitic, cât și cu articol hotărât proclitic:

al^u auș^u → *a aúșuluĵ*

áli nvęásti → *a nvęásti’leĵ*.

Numele proprii de persoană cunosc o articulare mixtă, primind articol hotărât enclitic la plural și la nominativ-acuzativ singular și articol hotărât proclitic la genitiv-dativ singular:

masculin sg.	feminin sg.
N. Ac. <i>Hálčul^u</i> , <i>Téĵu</i> , <i>Nículu</i>	<i>María</i> , <i>Chiráța</i> , <i>Limbęáda</i>
G. D. <i>al^u Hálču</i> , <i>al^u Téĵu</i> , <i>al^u Nícu</i>	<i>áli Marĵi</i> , <i>áli Chiráță</i> , <i>áli Limbęádi</i> .

Numele de familie folosite ca plural colectiv se articulează astfel:

N. Ac. *Líbań’li*, *Pítań’li*

G. D. (a) *Líbańlór^u*, (a) *Pítańlór^u*.

Adjectivul. Gradele de comparație

Comparativul se exprimă cu ajutorul adverbului *ma* (< lat. *magis*) sau *cáma* (< *ca + ma*) ‘mai’: *ma bun^u*, *ma mușát^u*, *cáma bun^u*, *cáma mușát^u*.

Superlativul cunoaște opoziția relativ-absolut în graiurile fărșerot și grămostean, opoziție pe care alte graiuri din dialectul aromân nu o au. Superlativul relativ se formează în două feluri:

- prin articularea enclitică a adjectivului de la comparativul de superioritate (în funcție de context): *cáma búnlu*, *cáma mușáta*
- cu ajutorul adverbului *naĵ* (împrumutat din slavă), care precede adjectivul articulat: *naĵ(ma) búnlu*.

Superlativul absolut se formează cu ajutorul adverbului *múltu* (+ adjectivul nearticulat): *múltu búnă, múltu muşát^u*.

Complementul comparativului se construieşte cu prepoziţia *di* ‘decât, ca’: *ma bun di mini* [= mai bun decât mine].

Pronumele

Particularităţi ale pronumelui personal:

La persoana I, pronumele personal are forma *io*, faţă de *míni* la fărşeroţi.

În unele graiuri grămostene, forma de nominativ *io* se foloseşte şi la acuzativ: N. *io mác^u* ‘eu mănânc’; Ac. *ýnu la io* ‘vino la mine’.

Forma accentuată de dativ este precedată de *a* invariabil: *a néja* ‘mie’, *a ţéja* ‘ţie’, *a lor^u* ‘lor’ etc.

Pronumele reflexiv. Pronumele reflexiv de pers. a II-a sg.: D. Ac. *ţă*, faţă de *îţ*, *ţ* la fărşeroţi.

Pronumele relativ-interogativ. În aromână se cunosc următoarele pronume personale relativ-interogative: *cari* ‘care, cine’, *ţi* ‘ce’ şi *cât^u* (*cât^u*, *cătî*, *cătă*, *cătî*). Dintre acestea *ţi* este invariabil, iar *cât^u* are forme deosebite după gen şi număr. *Cari*, singurul pronume relativ-interogativ cu flexiune casuală, este invariabil după gen şi număr (N. Ac.; *cári*; G. D.; *a cúri*).

Pronumele negativ. În graiul grămostean apar următoarele pronume negative, folosite invariabil: *ţivá*, ‘nimic’ *vârnú* ‘nimeni’, *cánâ* ‘nimeni, niciunul’.

Pronumele demonstrativ de apropiere cunoaşte formele: N. Ac.sg. *aéstu*, *aéşti* pl. *aéşfi*, *aésti*.

Pronumele (şi adjectivul) posesiv cunoaşte următoarele forme specifice graiului grămostean:

Pers. I sg. *a me^u*, *a męă*, *a nóstu*, *a nqástă*; pl. *a meⁱ*, *a męáli*; *a noşfi*, *a nqásti*.

Pers. a II-a sg. *a tă^u*, *a táu*; *a vóstu*, *a vqástâ*; pl. *a tăⁱ*, *a táli*; *a vóşfi*, *a vqásti*.

La persoana a III-a se folosesc formele de genitiv ale pronumelui personal: *luⁱ*, *a l^e_i*, *a lor^u*.

Exemple: *cálu-* *a me^u*, *fęátile a nqásti* etc.

Sunt folosite ca adjective posesive următoarele forme enclitice de singular ale pronumelui posesiv, ce apar pe lângă substantivele care denumesc grade de rudenie (un singur posesor) şi cunosc flexiunea, deosebind N. Ac. de G. D.:

N. Ac.: *fráti-hu*, *dádă-męă*, *tátă-tu*, *sor-ta*, *tátă-su*, *sor-sa*

G. D. *a frăti-nu(j)*, *a dădă-mă(j)*, *a tătă-tu(j)*, *a sor-ta(j)*, *a tată-su(j)*, *a sorsa(j)*.

Dativul posesiv. În poziție encitică, se folosesc și formele neaccentuate ale pronumelui personal: *fumăi'-h* ‘copiii mei’, *căsa-t* ‘casa ta’, *făta-I* ‘fata sa’ (uneori și *căsa-nă* ‘casa noastră’, *avărea-vă* ‘avearea voastră’).

Numeralul

În graiul grămostean, apare o formă de feminin la numeralul *trei*: fem. *tréi* (< lat. *tria*), atestată în italiană și păstrată până azi în dialectele italiene meridionale. O formă de feminin se întâlnește, de asemenea, în albaneză: masc. *tre*, fem. *tri*; în greaca actuală există o formă de masculin-feminin (τρεις), diferită de cea de neutru (τρία). Forma de feminin *tréi* apare și în componența numeralelor compuse. (Pentru întreaga chestiune, vezi Saramandu 1996: 207-215). Remarcăm prezența în dacoromână, dialectal, a unei forme de feminin a numeralului *trei* în componența numeralelor colective: *toate trele*, sau distributive: *câteși trele*.

Verbul

Se remarcă alternanța *sc/șt* în flexiunea verbală: *créscu* ~ *créștă* ‘cresc ~ crești’, *múșcu* ~ *múștă* ‘mușc ~ muști’, față de *sc/șt* la fărșeroți și la pindenii: *cresc^u* ~ *creștiⁱ*, *mușc^u* ~ *muștiⁱ*.

Viitorul este un timp analitic format din *va* (forma de persoana a III-a singular a auxiliarului *voi* ‘vreau’) și *conjunctivul prezent* al verbului de conjugat: *va s-cânt^u*, *va s-cănț*, *va s-cântă*, *va s-cântăm^u*, *va s-cântăți*, *va s-cântă*.

Lexic

Kivérnisi ‘guvern’ (< gr. κυβερνήση)

ăjcă ‘smântână’ (< alb. *ajkë*)

adýisescu ‘a răsturna conținutul, a goli’ (< gr. ἀδειάζω)

afrándă ‘fragă’ (< lat. *fraga*)

angârlím^u ‘a se cățăra’ (< ?)

angăldăsescu ‘a înțelege, a pricepe’ (neatestat DDA)

apărñescu ‘porni’ (< vsl. *porinati*)

apudidescu ‘podidi’ (< vsl. *podūtiti*)

aríză ‘prosop’ (< alb. *rizë*)

armířă ‘saramură’ (neatestat DDA)

azdiséscu ‘a exalta’ (< tc. *azdırmak*)
bâldâsésescu ‘a extenua’ (< tc. *bayıltmak*)
barbútă ‘prosop’ (neatestat DDA)
bârgâdân^u ‘mămăligă’ (< bg. *bŭrkadanŭ*)
blízni ‘gemeni’ (neatestat DDA)
cámat ‘scul de lână vopsită’ (< it. *camata*)
cápit ‘lână tunsă de pe capul și de la coada oii’ (< lat. **capitare*)
câstáni ‘castană’ (< lat. *castanea*)
čiurutipsésescu ‘a degenera’ (< tc. *çŭrŭtmek*)
dăinsésescu ‘a rezista’ (< tc. *dayanmak*)
distiméli ‘batistă’ (< tc. *dest-mal*)
dódâ ‘mătușă’ (< ? DDA)
čirníc ‘dud’ (< bg. *černica*)
furnu ‘cuptor’ (< lat. *furnus*)
ilácâ ‘prosop’ (< ? DDA)
ipráki ‘plăcintă cu brânză’ (< tc. *yaprak*)
lâhúri ‘broboadă’ (< tc. *lahuri*)
kítcâ ‘floare’ (< bg. *kitka*)
pâtrâgân ‘pătlăgică roșie; roșie’ (< tc. *patlican*)
pipércă ‘ardei gras’ (< bg. *piperka*)
șumác^u ‘frunziș’ (< bg. *šumka*)
uřilisésescu, a folosi (gr. < *ὀφελω*)
umúti ‘speranță’ (< bg. *umutŭ*)
úrmani ‘pădure în câmpie’ (< tc. *orman*)
vidǵálâ ‘lumină’ (< bg. *vidělo*)

Aspecte etnolingvistice

Baterea alviței (halviței) reprezintă un obicei de Lăsata Secului, de *Pręásin* (< *quadragesima*), cf. dr. *păresimi*, de fapt o ceremonie practică și în România, în sudul țării: alvița, legată cu o sfoară, este plimbată prin fața tinerilor care, cu mâinile legate la spate, încearcă s-o prindă cu gura. Cei care reușesc, mușcă din ea, își pun o dorință, crezându-se că vor fi însoțiți de noroc și împliniri, iar tinerii se vor căsători.

4. Particularități ale graiului aromânesc din Muloviște

Un grai aparte au aromânii așezați în Republica Macedonia, localitatea Muloviște, din apropierea orașului Bitolia. „Ca înfățișare, afirmă T. Capidan, ei nu se deosebesc de aromânii grămusteni în mijlocul cărora trăiesc. Numai graiul lor este puțin deosebit. [...] Ei sunt oameni inteligenți, muncitori ca toți aromânii, și foarte întreprinzători” (Capidan 1932: 19). Theodor Capidan, ocupându-se de originea meglenoromânilor, pe baza unui nou element din graiul muloviștenilor și gopeșenilor, și anume rostirea lui *î*, *ă* sub accent ca *o*, a presupus că „tulpina acestor Aromâni ar ținea de Megleniți”. În graiul fărșeroților originari din Albania, *ă* accentuat în poziție nazală, uneori, în vorbire se pronunță ca *o* deschis.

Tache Papahagi (1923: 195-256), în studiul *Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte*, publicat în „Grai și Suflet”, IV, 1923, p. 195-256, afirmă că desprinderea din grupul megleniților a muloviștenilor ar fi avut loc în secolul XVI.

Ca și aromânii din celelalte grupuri, muloviștenii n-au rămas toți în locurile lor. Unii din ei au fost colonizați de către turci în părțile nordice ale Peninsulei Balcanice, alții, în calitate de negustori, s-au așezat în Serbia, Bulgaria și România.

Graiul muloviștenilor se aseamănă cu cel al fărșeroților și al grabovenilor.

Fonetică și fonologie

Vocale

După $t < (c + e, i)$ trecerea lui *e* la *ă* are loc, în graiul din Muloviște, numai în forma *ațăl*, pentru *ațél* (< lat. *eccum illum*), ca și cum *t* ar proveni din *t + e, i*.

să-l' da fićórlu ațăl „să-i dea băiatul acela” ,

s-dúse pi lócul ațăl „se duse în locul acela”.

Tot în această formă, *ațăl* se întâlnește și în Ohrida (Weigand 1894: 146).

Reducerea lui *i* final după *r* la forma de plural a substantivelor apropiate graiul din Muloviște de graiul fărșeroților din Albania: *șási fićór*.

Graiul din Muloviște se plasează între grupul grămostean și cel fărșerot/grabovean prin faptul că *u* final după o consoană inclusiv *m* și după un grup consonantic dispare sau se rostește șoptit: *am, spun*, în variație liberă cu situația în care se rostește plenison: *cúmu*.

În textele înregistrate, diftongul *ǣ* apare în variație liberă cu *é*: *fǣti* dar și *fǣiti*; *dǣdi* dar și *dǣdi*.

Sunt și cazuri când apare *ǣ* după *ș* (rostit moale): *așǣu* ‘șă’.

Tipul de monoftongare *uă > o* apare numai în graiul din Muloviște: *nó* pentru *nǣuă* ‘nea’, *g’ițó* pentru *g’ițuă* ‘viștea’.

În textele analizate am înregistrat și forma *sânătóșă* cu monoftongarea lui *ǣ* la *ó*.

În poziție neaccentuată *e* și *o* apar în variație liberă cu *i*, *u*: *teneráme*, *Domnezău*

Sufixul *-ǣn* se rostește *-án*: *mulovištán* (*mulovištánâ*) ‘locuitor din Muloviște’.

Consoane

Particularitatea fonetică prin care graiul aromânilor din Muloviște se deosebește de restul aromânei este rostirea lui *ǧ* ca *j*: *ajutór* pentru *ǧutór*, *joc* pentru *ǧoc* etc. Prin urmare, în graiul din Muloviște înregistrăm *j* pentru *ǧ* ca în dacoromână și în meglenoromână: *jǧácă*, *njumitáte*, *ajúmsiră*, *ajutór*.

În Muloviște, ca și într-o parte din graiul aromânilor din Albania, avem *ǧ* pentru *ȳ*: *ǧáspe* ‘viespe’; *ǧișin* ‘vișini’: *pri sum ǧișinli anflurít* ‘pe sub vișinii înfloriți’; verbul *ȳin* ‘vin’: *ǧin*, *ǧin*, *ǧine*, *ǧiním*, *ǧinít*, *ǧin* (imperf. *ǧinǧám*, *ǧinéǧi* etc.).

Un fenomen specific este trecerea lui *ǧ* la *z*: *Dumnezău* pentru *Dumniǧău*, *am șizútă*, *fuz* pentru *fuǧ* ‘fugi’, *traz* pentru *traǧ* ‘tragi’, *márzine* pentru *márfine* ‘margine’ etc.

Sufixul verbelor de conj. I slabă se pronunță *-ez*: *bânéz* - *bânǧáză* ‘trăiesc, trăiește’. Desinența de plural a substantivelor în *-ǧǧ* se realizează ca *-áz*: *dukanáz* ‘negustori’.

Redarea lui *șt* ca *șc* este o particularitate a graiului din Muloviște care se regăsește în graiul din Crușova: *zburášci* ‘vorbește’, *vluhutǧášci* ‘aromânește’.

Morfologie

Articularea substantivelor masculine este ca în dialectul dacoromân: *bărbátul* și *bărbáti!*, în loc de *bărbátlu* și *bărbáti!*. În urma amuțirii lui *-u* final, se păstrează tipul mai vechi de articulare, care se identifică cu acela din dacoromână: *ánul*, *aușáticul*, *mușátul*, *cápul*, *pápul* etc. Acest fel de articulare se întâlnește

foarte des la scriitorii sec. XVIII și în special în *Codex Dimonie: episcopul, lúpul, jócul, mészul*.

Pronumele personal de persoana a III-a singular se realizează ca în graiul fărșeroților *plisót* (originari din localitatea Pleasa din Albania): *năsă*, în timp ce pronumele de persoana I singular se realizează ca în graiul grămostenilor: *io*.

Pronumele nehotărât „tot, toți” apare în forma *tot, tqátă tót, tqáte*, formă apropiată de cea din graiul fărșeroților din Albania, în loc de *tut, tútă, tuț, túti* la ceilalți aromâni (Nevaci 2011: 125).

Verbul „a fi” la imperfect se realizează ca în graiul fărșeroților *irá* față de *ǵará* la ceilalți aromâni (Nevaci 2006: 81).

Adverbul „deloc”, pentru a exprima negația, se realizează ca în graiul fărșeroților, reluat prin împrumutul *puté: ic...puté*.

5. Particularități ale graiului aromânesc din Crușova

Conform datelor existente, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Crușova era un mic *ciflic* (teritoriu sub administrație turcească), înființat de aromânii plecați din Moscopole, după distrugerea orașului în 1788 (cf. Weigand 1894: 31-35; Goțab 1984: 78). Au fost două valuri de așezări: primul, format din moscopoleni și al doilea, mai târziu, format din aromânii grămosteni veniți din N-V Greciei. În memoria locală, la Crușova se cunoaște proveniența locuitorilor originari din: Albania: *fărșeroți* din: Buruva, Corcea, Moscopole (fărșeroți și graboveni), Pleasa, Pojani și *grămosteni* din Nicolița; Grecia: *pinden* din Breaza, Vuhorina, Mețovo, Samarina și *grămosteni* din Gramoste, Linotopi.

Este interesant faptul că, în tradiția locală, se face încă o distincție clară între cei care au venit ca „orășeni” (spre exemplu cei din Moscopole sau Niculița) și cei care au venit ca păstori (din Gramoste).

Fonetică și fonologie

Graiul din Crușova prezintă, în general, particularități grămostene, dar și trăsături comune cu graiurile fărșerot și grabovean.

Sistemul vocalic are șase unități – ca în graiurile fărșerot și grabovean. Lipsește vocala *â*.

Distincția între *arău* 'rău' și *arău* 'râu' e rezolvată prin crearea unei noi opoziții: **ă~o**: *arău* ~ *arou* (*ăști un om arău*, iar *arou ăști iu cură apă*).

Distincția între *ă* și *î* apare în vorbirea celorlalți grămosteni din R. Macedonia.

În graiul din Crușova, diftongii *ea* și *oa* se realizează, în general, ca [ea] și [oa], așa cum apar pretutindeni la grămosteni și la pinden (Saramandu 1970: 469). Cu toate acestea, am notat și rostirile [e] (*e* deschis) și [o] (*o* deschis), particularitate prin care graiul din Crușova se apropie de graiurile fărșerot și grabovean (vorbite, în special, în Albania) și de graiul din Muloviște: *tinirēja* 'tineretul', *fēja* 'fată'.

Diftongul *oa* se reduce la *a* în cuvintele: *arăuă* 'rouă', *dăuă* 'două', *năuă* 'nouă', ca la grămosteni și fărșeroți, față de *arouă*, *două*, *nouă* la pinden.

U scurt final nu este ocurent după bilabiala nazală *m*, după care a amuțit: *pom*, *sculăm* 'sculăm' etc. Prin această particularitate, semnalată deja la scriitorii

aromâni din secolul al XVIII-lea (C. Ucuta), graiul din Crușova face arie comună cu graiul grabovean.

În poziție finală apare *u* scurt după o consoană și *u* plenison după un grup consonantic, la fel ca la grămosteni: *duc^u*, *spel^u*, *tac^u*, dar *căftu* ‘caut’, *ávdú* ‘aud’ etc.

Sistemul consonantic este cel cunoscut și altor graiuri aromânești, grămostene și pindene.

În graiul din Crușova apar unele particularități fonetice care se regăsesc în graiul aromânilor din grupul fărșerot și grabovean. Menționăm câteva dintre ele:

- fonetismul *nău* ‘nou’ (față de *noú* în alte graiuri);
- reducerea grupului *nt* la *t* în *frimít^u* ‘frământ’;
- forme nesincopate: *mul'ári* ‘femeie’, *șuțálă* ‘sucitor’, față de *m'l'ári*, *ștálă* la grămosteni.
- fonetismele *aístu* ‘acesta’, *aístă* ‘aceasta’ etc., față de *aéstu*, *aéstă*.

Comună cu graiul fărșeroților este forma *luhídă* ‘omidă’, față de *uhídă* la grămosteni.

Graiul din Crușova prezintă și câteva particularități, care îl apropie de graiul din Muloviște și care îl individualizează printre celelalte graiuri. Astfel este prezența grupului *șc* acolo unde celelalte graiuri au *št* (pindenii, graboveneni) sau *šť* (grămosteni): *aščéptu* ‘aștept’, *aščérgu* ‘șterg’, *șciú* ‘știu’ etc., particularitate semnalată deja de Weigand, Th. Capidan, N. Saramandu (Weigand 1894: 355; Capidan 1932: 221; Saramandu 1970: 468).

Morfologie

Substantivele *sóră*, *nóră* apar sub forma *sor^u*, *nor^u*, atestată și la fărșeroți (cf. Saramandu 1979: 160).

Substantivul *l'épure* ‘iepure’ este de genul feminin; în celelalte graiuri: *l'épur^u* este de genul masculin: *acățăț únă l'épure mușătă* ‘am prins un iepure frumos’.

Superlativul relativ se formează cu particula *nai* (de origine slavă) *nai búnlú* ‘cel mai bun’.

La forma de viitor a verbelor se păstrează conjuncția *să*: *va sâ stau* ‘o să stăm’, *va s-măc^u* ‘o să mănânc’, ca în graiul grămostean, față de *va stau*, *va măc^u* la pindenii și fărșeroți.

Prefixul *pri-*, împrumutat din slavă, apare ca element derivativ în *s-prinsură* ‘s-a însurat a doua’, *s-primărtă* ‘s-a măritat a doua oară’.

În graiul din Crușova sunt două variante, în funcție de generație: una, mai conservatoare a generației mai vârstnice și alta, mai inovatoare, a tinerei generații. Acest aspect e reliefat în realizarea morfemelor de plural. În varianta conservatoare morfemul de plural al substantivelor masculine cu finala în *c, g* este *i*: (*túrču*) *túrți*, (*êumág^u*), *êumágđi*. Varianta inovatoare nu distinge cele două realizări ale vocalei desinențiale –*i* condiționată de finalele *c, g*: (*túrcui*) *túrță*, (*êumág^u*) *êumágđă*.

Pronumele demonstrativ se realizează ca în graiul fărșeroților: *aíst^u*, *aístâ*.

În ceea ce privește verbul, am putea vorbi de un calc lingvistic în folosirea auxiliarului de perfect compus. Astfel, în loc de *a avea*, vorbitorul folosește *a fi*: *éscu ținăt*, în loc de *am ținătă* ‘am cinat’, sub influența lui *sum večeral* din slava macedoneană.

Lexic

Apar o serie de cuvinte care nu au circulație generală în aromână:

Elementul latin:

arǵăpită ‘aripă’ (de la *áripă* < lat. *alapa*)

árje ‘arie’ (< lat. *area*); în sud: *alóni* (< gr. *αλώνη*)

avinător^u ‘vânător’ (< lat. *venator*); în alte graiuri: *avǵi* (< tc. *avci*)

bucătă ‘bucată’ (< lat. **buccata*); în alte graiuri: *cumătă* (< gr. *κομμάτα*)

cătúși ‘pisică’ (< lat. *catta* + suf. *-úși*); în alte graiuri: *măță* (cf. alb. *mace*, sb. *maca*) Gramos, Frașari; *păsă*, *písă* (cf. alb. *pisë*) Moscopole;

ǵúngu ‘taur tânăr’ (< lat. *juvencus*); în sud: *đîmálǔ* (< gr. *δαμόλι*);

mǝáre ‘varză’ (< lat. **moria, muria*); în alte graiuri: *véřđu* (de la *vǵărđă* < lat. *vir(i)dia*);

mudulărǔ ‘ceafă’ (< lat. **medullarium, medullaris*); în alte graiuri: *zvércă* (< alb. *zverk*);

purúmbu ‘porumbel’ (< lat. *palumbus*); în sud: *piristérǔ* (< gr. *περιστέρι*).

Elementul albanez:

carcaléřǔ ‘greier’ (cf. alb. *karcalec*, gr. *καρκάλετσι*);

căťie ‘lopată’ (cf. alb. *kacijë*, gr. *κατσι*); în alte graiuri: *lupátă* (< sl. *lopata*);

ťupátă ‘topor’ (cf. alb. *sëpatë*); în alte graiuri: *tupórǔ*, *tupoáră* (< sl. *toporǔ*).

Elementul grecesc:

pilicánǔ ‘barză’ (< gr. *πελεκάνος*); la fărșeroți: *lilécǔ* (cf. alb. *lelek*);

stízmă ‘perete’ (< gr. *στήσιμο*); în alte graiuri: *tihű* (< gr. *τοιχος*) la pindenii;
murű (< lat. *murus*) la fărșeroți .

Elementul slav:

gráncă ‘creangă’ (< sl. *granka*); în alte graiuri: *lumáki* (cf. gr. dial. *λουμάκι*), *culnári* (< gr. *κλονάρι*), *dǵágă* (< alb. *degë*);

ízbă ‘beci’ (< sl. *izba*); în alte graiuri: *podrúm* (< tc. *bodrum*), *kılǵárʷ* (cf. gr. *κελλάρι*, alb. *qilar*, bg. *kelarű*, tc. *kiler*), *catóǵi* (< gr. *κατώγι*);

zǎdúhű ‘caniculă, zăduf’ (< bg. *zaduhű*); în alte graiuri: *cǎrǵáre* (< lat. *calor, -orem*).

IV. Aspecte privind lexicul aromânei vorbite în spațiul balcanic

Termeni de origine latină

În ceea ce privește lexicul, două aspecte sunt de relevat:

a) prezența în aromână a unor termeni latinești care nu apar în dacoromână: *căprărăgăță* (< lat. *capraricia*) ‘locul unde se adăpostesc caprele’, *dimându* (< lat. *demandu*) ‘a porunci, a trimite veste’; prezența în aromână a unor termeni latinești care au evoluție de sens diferită de dacoromână: *apús*, -ă ‘scund’, *fumăile* ‘familie’ etc.

b) împrumuturi locale din limbile balcanice, îndeosebi din greacă și din albaneză. În aromână e, de asemenea, mare numărul de împrumuturi de origine turcească, pătrunse fie direct, fie prin filieră (greacă, slavă) (vezi *infra*).

Pentru elementul latin, dăm câteva exemple, care fie unesc dialectele sud-dunărene, opunându-le dacoromânei, fie grupează dialectele în diferite moduri:

ar. *bașu* (< lat. *basiare*) – dr. *săruta* (< lat. *salutare*, cu o evoluție semantică specifică în dacoromână)

ar. *fúrnu* (< lat. *furnus*) – dr. *cuptor* (< lat. *coctorium*, derivat de la *cocere* ‘coace’)

ar. *muru* (< lat. *murus*) – dr. *perete* (< lat. *parietem*)

ar. *mesu* ‘lună de zile’ (< lat. *mensis*) – dr. *lună* (< lat. *luna*)

Trebuie să observăm că termenii latinești păstrați în aromână (care lipsesc din dacoromână) apropie acest dialecte de limbile romanice occidentale: it. *baciare*, fr. *baiser*; it. *forno*, fr. *four*; it. *muro*, fr. *mur*; it. *mese*, fr. *mois*.

Deși aparțin romanității răsăritene, dialectele românești sud-dunărene fac un fel de „trecere” spre romanitatea apuseană.

Importanța cuvintelor de origine latină este dată de frecvența lor utilizare, de bogăția de sensuri pe care ele le-au dezvoltat, de construcțiile sintactice și expresiile în care apar. Faptul că instrumentele gramaticale cel mai des întrebuințate - prepozițiile - sunt în totalitate de origine latină și că adverbele și conjuncțiile uzuale sunt cele moștenite din latină (constatare valabilă, de altfel, și pentru celelalte părți de vorbire) pune cu prisosință în evidență caracterul predominant romanic al vocabularului aromânei.

Deoarece elementul latin l-am relevat și în alte subcapitole (vezi pronumele nehotărt, numeralul, adverbul, prepoziția, conjuncția), menționăm aici câțiva termeni de origine latină din aromână, care lipsesc sau sunt slab atestați în celelalte dialecte:

ápir^u ‘mă apucă zorile’ (< lat. *aperire*)
arús^u ‘blond, bălan’ (< lat. *russus*)
aúuă ‘struguri’ (< lat. *uva*)
ávřă ‘răcoare’ (< lat. *aura*)
baș^u ‘sărut’ (vb.) (< lat. *basiare*)
câprínă ‘păr de capră (pentru țesături)’ (< lat. *caprina*)
cărqări ‘caniculă, arșiță’ (< lat. *calor, -orem*)
câstăn ‘castană’ (< lat. *castanea*)
cusurín^u ‘văr’ (< lat. *consobrinus*)
dimându ‘trimit vorbă, cer, comand’ (< lat. *demandare*)
disfingu ‘îmbucătățesc aluatul’ (< lat. *disfingere*)
fitál^u ‘perioada fătutului oilor’ (< lat. *fetalia*)
hávři ‘friguri’ (< lat. *febris*)
hícă ‘smochină’ (< lat. *fica*)
hic^u ‘smochin’ (< lat. *ficus*)
mes^u ‘lună de zile’ (< lat. *mensis*)
mânăr^u ‘miel crescut cu grijă’ (< lat. *manuarius*)
mur^u ‘zid’ (< lat. *murus*)
ntríc^u ‘hrănesc (copilul) din gură’ (< lat. *nutricare*)
nęárcă ‘(marnă) vitregă’ (< lat. *noverca*)
pap^u ‘moș, bunic’ (< lat. *pappus*)
púscă ‘oțet’ (< lat. *pusca*)
șáră ‘ferăstrău’ (< lat. *serra*).

Elementul comun eu albaneza

Dintre cuvintele moștenite din substratul comun românei și albanezei, care se întâlnesc, în general, și în celelalte dialecte, menționăm:

ábur^u ‘abur’ (alb. *avull*)
arândă ‘rânză’ (alb. *rrëndës*)

báscă ‘lână obținută de la oaie la un tuns’ (alb. *bashkë*)
brân^U (*brân^U*) ‘brâu’ (alb. *brez*)
búđă ‘buză’ (alb. *buzë*)
căcúlă ‘căciulă’ (alb. *kësulë*)
căpúșă ‘căpușă’ (alb. *këpushë*)
cúrmu ‘curm’ (vb.) (alb. *kurmoj*)
fluğără ‘fluier’ (alb. *flojerë*)
gárdu ‘gard’ (alb. *gardh*)
grôáapă ‘groapă’ (alb. *gropë*)
gúși ‘gușă’ (alb. *gushë*)
mâylilă ‘movilă’ (< alb. *magullë*, cf. dr. *măgură*)
mânđu ‘mânz’ (alb. *mëz, mǎz*)
môási ‘bătrână’ (alb. *moshë*)
nâpártică ‘vipera’ (alb. *nëpërkë, nëpërtkë*; cf. dr. *năpârcă*)
scârpă ‘surcea’ (alb. *shkarpe*)
șcrum^U ‘scrum’ (alb. *shkrumb*)
sârmă (*sărǎmǎ*) ‘fărâmbă’ (alb. *thërrime*)
șut^U ‘ciut’ (< alb. *shyt*)
țárcu ‘țarc’ (alb. *cark, thark*)
urdă ‘urdă’ (alb. *hurdhë*)
vátră ‘vatra’ (alb. *vatër*).

Elementul slav

Termenii de origine slavă sunt numeroși și generali în aromână: *agărșescu*, ‘a uita’ (< vsl. *grěšiti*)

alikéscu ‘lipi’ (< vsl. *lěpiti*)
anăpădésucu ‘năpădi’ (< vsl. *napado*)
anvârtésucu ‘învârti’ (< vsl. *vrūtěti*)
anvălésucu ‘înveli’ (< vsl. *valiti*)
apărhésucu ‘porni’ (< vsl. *porivati*)
arnésucu ‘a mătura’ (< vsl. *rinōti*)
aγunésucu ‘goni’ (< vsl. *goniti*)
bilésucu ‘beli’ (< vsl. *bělitì*)

călăescu ‘căli’ (< vsl. *kaliti*)
clučescu ‘cloci’ (< bg. *kloča*)
clucutescu ‘clocoti’ (< vsl. *klokotati*)
dugurescu ‘dogori’ (< vsl. **dogoriti*, cf bg. *dogorjavam*)
fălăescu ‘făli’ (< vsl. *hvaliti*)
gréscu ‘grăi’ (< vsl. *grajati*)
hrănăescu ‘hrăni’ (< vsl. *hraniti*)
huhutescu ‘hohoti’ (< vsl. *hohotati*)
jilăescu ‘jeli’ (< vsl. *žaliti*)
mintăescu ‘a amesteca’ (< vsl. *mōiti*)
năvădăescu ‘năvădi’ (< vsl. *navedō*)
năvălăescu ‘năvăli’ (< vsl. *navaljati*)
pudidăescu ‘podidi’ (< vsl. *podūditi*)
șuguăescu ‘șugui’ (< vsl. *šjagovati*)
tukăescu ‘topi’ (< vsl. *topiti*)
upărăescu ‘opări’ (< vsl. *opariti*).

Câteva împrumuturi verbale din stratul vechi de elemente de origine slavă se găsesc numai în aromână:

alinăescu ‘a apărea’ (< vsl. *ličiti*)
ancăč^u ‘a certa’ (< vsl. *kačiti*)
arăvuăescu ‘a năvăli’ (< vsl. *rŭvati*)
ădudăescu ‘a se mira’ (< vsl. *čuditi*)
mutrăescu ‘a privi’ (< **mōtriti*) (forma simplă și neatestată a lui *sūmotriti*)
zburăescu ‘a vorbi’ (< sl. *zboruvam*).

Elementul grecesc

Cuvintele de origine grecească se întâlnesc în număr mai mare în graiurile aromânești aflate în contact direct cu greaca:

đáscal^u ‘profesor’ (< gr. *δάσκαλος*)
aráft^u ‘croitor’ (< gr. *ράφτης*)
đivășăesc^u ‘a citi’ (< gr. *διαβάζω*)
γiliăescu ‘a străluci’ (< gr. *υαλάζω*)
γitripsăescu ‘a vindeca’ (< gr. *ιατρέω*)

γrambó ‘mire’ (< gr. γαμβρός)
haráϋă ‘bucurie’ (< gr. χαρά)
kivérnisi ‘guvern’ (< gr. κυβέρνηση)
pólim ‘război’ (< gr. πόλεμος)
putírʷ ‘pahar’ (< gr. ποτήριον)
ufiliséscu, ‘a folosi’ (< gr. όφελω)
undzéscu ‘a se aseăna’ (< gr. ομοιάζω)
urséscu ‘a dori’ (< gr. οπίζω)
zíğă ‘cântar’ (< gr. ζύγι)
vuluséscu ‘a sigila’ (< gr. βουλλόνω)
zilipséscu ‘a râvni’ (< gr. ζελέω).

Elementul turcesc

Termenii împrumutați din turcă au o răspândire generală în dialect, fiind cunoscuți și în alte limbi balcanice (care au servit uneori și ca intermediar pentru dialectul aromân):

ambári ‘hambar’ (< tc. *anbar*)
azdiséscu ‘a exalta’ (< tc. *azdırmak*)
bildiséscu ‘a extenua’ (< tc. *bayıltmak*)
bitiséscu (*mi*) ‘a (se) termina’ (< tc. *bitirmek*)
buiáϋă ‘vopsea’ (< tc. *boya*)
bustáni ‘bostănărie’ (< tc. *bostan*)
căsâbă ‘oraș’ (< tc. *kasaba*)
căhtéscu (*mi*) ‘a râde cu hohote’ (< tc. *kahkaha* + *kahtit* < alb.)
čilihtiséscu ‘a forța’ (< tc. *çalışmak*)
cirácʷ ‘argat, servitor’ (< tc. *çirak*)
cirécʷ ‘sfert’ (< tc. *çeyrek*)
čiurutipséscu ‘a degenera’ (< tc. *çürümek*)
dăinséscu ‘a rezista’ (< tc. *dayamak*)
hâbári ‘veste’ (< tc. *haber*)
hâiri ‘noroc, fericire’ (< tc. *hayır*)
hălă ‘hal’ (< tc. *hal*)
hărgi ‘cheltuială’ (< tc. *harç*)

hâsáp ^h ‘măcelar’ (< tc. *kasap*)
hărguéscu ‘a cheltui’ (< tc. *harcamak*).
ináti ‘necaz, ciudă’ (< tc. *inat*)
isápi ‘socoteală’ (< tc. *hyssab*)

Cercetarea asupra neologismelor din aromână, relațiile care există între neologisme, proveniența lor oferă informații importante privind evoluția aromânei în perioada modernă.

Dezvoltarea societății impune îmbogățirea lexicului cu termeni care să acopere noi realități, modernizând totodată denumirile mai vechi legate de viața materială și spirituală: termeni politico-sociali, administrativi, juridici și științifici.

Contactul lingvistic presupune o situație de comunicare ce determină utilizarea alternativă de către anumite grupuri sau indivizi a două limbi diferite (cf. DSL s.v.). Contactul este sursa bilingvismului de grup sau individual. Ponderea contactului lingvistic este dependentă de acțiunea unor factori extralingvistici: zona geografică, natura populației (indigenă sau imigrată, rurală sau urbană), specificul cultural al grupului, vârsta, statutul social, ocupația vorbitorilor (Weinreich 1953: 54). Unii dintre aceștia facilitează contactul lingvistic: grupurile imigrate față de autohtoni, populația urbană față de cea rurală, tinerii față de vârstnici, bărbații față de femei (mai ales în comunitățile rurale). Indivizii cu statut socio-cultural superior își însușesc mai ușor limba unor grupuri cu care vin în contact. Aromânii din țările balcanice sunt cel puțin bilingvi. Datorită faptului că spațiul în care au trăit în timpul Imperiului otoman acoperă astăzi teritorii din nordul Greciei, Albania, R. Macedonia, Bulgaria, în majoritatea cazurilor aromânii sunt multilingvi (vorbesc dialectul matern, înțeleg sau/și vorbesc româna literară, vorbesc limba țării în care trăiesc și încă o limbă balcanică)⁶².

Împrumutul este un proces de încorporare a unui element lingvistic dintr-un idiom în altul. Afectează oricare dintre subsistemele unei limbi, dar are o pondere deosebită în lexic. De aceea, împrumutul este definit în multe lucrări drept mijloc extern de îmbogățire a vocabularului unei limbi (în opoziție cu mijloacele interne). Împrumutul se poate produce între dialectele (graiurile) aceleiași limbi sau între limbi diferite. În cazul aromânei, fenomenul de împrumut s-a produs dinspre albaneză, greacă, slavă, turcă către aromână. Împrumutul termenilor din albaneză, greacă, slavă, turcă în aromână a fost favorizat de acțiunea unor factori extralingvistici: conviețuirea populației aromâne cu cea albaneză, greacă, slavă, turcă (prin contact direct în timpul Imperiului otoman), raporturile economice și culturale între comunități etc.

⁶² Greaca (mulți dintre cei care locuiesc în Albania și R.Macedonia), albaneza (mulți dintre cei care locuiesc în Grecia)

Noua realitate socială, politică și economică din epoca modernă trebuia acoperită semantic. Astfel, sunt împrumutați și calchiați termeni din turcă, albaneză, greacă, slavă, ca o consecință imediată a interferenței lingvistice între populații. În cele mai multe cazuri *împrumutul* a fost un fenomen de *substituire* lexicală. Bloomfield distinge două categorii de împrumuturi: **împrumuturi necesare** (*cultural borrowings* în terminologia lui Bloomfield (1933: 445) și **împrumuturi redundante (sau de lux)**.

Din materialul studiat⁶³ am constatat faptul că majoritatea termenilor sunt asimilați fonetic și morfologic la structura aromânei.

Domeniile în care termenii din greacă, albaneză, slavă, turcă, au pătruns ca „împrumuturi culturale”, deci necesare, sunt:

Domeniul social

andămusescu ‘a se întâlni’ < gr. *ανταμώνω*

bănă ‘viață’ < derivat regresiv de la *bănédqʷ* ‘a trăi’ < alb. *banoj*

besă ‘cuvânt dat’ < alb. *besë*

bórġi ‘obligatie, îndatorire’ < tc. *borç*

díkî ‘dreptate’ < gr. *δίκαιον*

câsâbă ‘oraș’ < tc. *kasaba*

dicără ‘monedă grecească (a zecea parte dintr-o drahmă)’ < gr. *δεκάρα*

ġirimé ‘amendă’ < tc. *cereme*

ġramié ‘graniță, frontieră’ < gr. *γραμμή*

kéfi ‘petrecere, distracție, chef’ < tc. *keyif*

kéndră ‘adunare de oameni’ < alb. *qendër*

kivérnisi ‘guvern’ < gr. *κυβέρνηση*

líră ‘galben; monedă de aur’ < gr. *λίρα*

míră ‘ursitoare’ < gr. *μοίρα*

nom ‘lege’ < gr. *νόμος*

sínur ‘graniță, frontieră’ < gr. *σύνορο*

stíhîmă ‘pariu, rămășag’ < gr. *στοίχημα*

tíhî ‘soartă, destin; noroc’ < gr. *τύχη*

tiskirîe ‘pașaport’ < tc. *tezkere*

⁶³ Studiul se bazează pe analiza înregistrărilor efectuate la aromânii din Grecia, Albania, R. Macedonia în perioada iulie-septembrie 2011.

θimirída ‘ziar’ < gr. *εφημερίδα*

vási'lé ‘împărat’ < gr. *βασιλέας*

Domeniul obiectelor de uz casnic

čirčáp^u ‘cuptor (la mașina de gătit)’ < sl. *črěpŭ*

díscu ‘platou pe care se servesc dulciuri’ < gr. *δίσκος*

ȝlíe ‘oglinďă’ < gr. *υαλί*

sáti ‘ceas’ < tc. *saat*

putír^u ‘pahar’ < gr. *ποτήρι*

tálar^u ‘putină’ < gr. *τάλαρος*

Termeni din domeniul comercial

émbur^u ‘negustor’ < gr. *έμπορος*;

pâzári ‘târg’ < tc. *pazar*

tuĝár^u ‘comerciant’ < tc. *tüccar*

zígă ‘cântar’ < gr. *ζύγι*

Termeni din domeniul transporturilor

aftukínă ‘mașină (de transport), autovehicul, automobil, autobuz’ < gr. *αυτοκίνητο*

amácsi ‘mașină’ < gr. *αμάξι*

pampóri ‘tren’ < gr. *βαπόρι*

Domeniul îmbrăcăminte

aráftu ‘croitor’ < gr. *ράφτης*

culári ‘pafta, glugă’, cf. alb. *kular*

ĝépi ‘buzunar’ < tc. *cep*

kindímati pl. ‘decorațiuni în diverse culori pe ciorapii femeiești de lână’ < gr. *κέντημα*

pârpódi, pl. *pârpód* ‘partea ciorapului care acoperă piciorul de la gleznă în sus; ciorap’ < gr. *περιπόδιον*

șamíe ‘batic; batistă’, cf. alb. *șami*

Domeiul construcțiilor

catie ‘acoperiș la casă’ < tc. *çati*

udă ‘cameră, încăpere’ < tc. *oda*

pátumă ‘etaj’ < gr. *πάτωμα*

Domeniul instructiv-educativ

cundílʷ ‘creion’ < gr. *κονδύλιο*

dáscalʷ ‘profesor’ < gr. *δάσκαλος*

grámă ‘literă’ < gr. *γράμμα*

tetráđiu ‘caiet’ < gr. *τετράδιο*

Domeniul militar

askéri ‘armată’ < tc. *askerî*

pólim ‘război, conflict armat’ < gr. *πόλεμος*

tuféki ‘armă’ < tc. *tüfek*

Domeniul formule de politețe

efharistusésucu ‘a mulțumi, a satisface’ < gr. *ευχαριστώ*

Domeniul medical

gârKínʷ ‘cancer’, cf. alb. *gërqinjë*

ýátru ‘doctor’ < gr. *γιατρός*

Termeni din ritualul de nuntă

grambó ‘mire’ < gr. *γαμβρός*

nvǵástă ‘mireasă’ < sl. *nevěsta*

Domeniul agricol

alóni ‘arie’ (suprafață de teren) < gr. *αλώνι*

biriKéti ‘recoltă’ < tc. *bereket*

cuflíki ‘moșie’ < tc. *çiftlik*

luluştrúfă s.f. ‘fragă’ < alb. *luleshtrydhe*

parméndă s.f. ‘plug’ < alb. *parmendë*

Domeniul culinar

aylicó ‘dulceață’ < gr. γλυκό

bucuválă s.f. ‘papară’ < alb. *bukë* ‘pâine’ + *valë* ‘cald’

culǎș ‘mămăligă’ < bg. *kuljaša*

cúuă s.f. ‘coajă la pâine’ < alb. *kua*

gélă s.f. ‘mâncare’ < alb. *gjellë*

lăcúmi ‘rahat, produs de cofetărie’ < tc. *lokum*

maýirýó ‘bucătărie’ < gr. μαγειρεία

Domeniul muzical

avýlíe ‘viori’ ‘instrumente muzicale’ < gr. βιολί

bilbiľ ‘fluiet’ < alb. *bilbil*

Domeniul medical

fărmác ‘otravă’ < gr. φαρμάκι

ýtríe ‘medicament, doctorie’ < gr. ιατρεία

Domeniul familie

isózmată ‘logodnă’ < gr. ισώματα

isuséscu ‘a (se)’ < gr. ισιάζω

lihǎnă ‘lăuză’ < gr. λεχόνα

nicukír ‘gospodar, stăpânul casei, proprietar; soț (soție)’ < gr. (ν)οικοκίρης

Domeniul religios

ángil ‘înger’ < gr. άγγελος

ifkíe ‘binecuvântare’; daŋ *ifkíe* ‘a da binecuvântarea’ < gr. ευχή

θimhámă ‘tămâie’ < gr. θυμίαμα

Domeniul stări sufletești, simțuri

ancáč ‘a certa’ < vsl. *kačiti*

añurǵescu ‘a mirosi; a emana un miros neplăcut’ < gr. μυρίζω
arǵvuǵescu ‘a nǎvăli’ < vsl. rǔvati
bizdisi = (*ni si bizdisi*) ‘mi s-a scârbit’ < alb. bezdisem
cǎndisǵescu ‘a convinge’ (< alb. kandis)
ǵudusǵescu ‘a se mira’ < vsl. ǵuditi
daş^U ‘mielul preferat; drag, iubit, îndrǎgit’ < alb. dash
dukǵescu ‘a simţi; a pricepe’ < alb. dukem
harǵǵǵǵ ‘bucurie’ < gr. χαρά
hǎrsǵescu ‘a petrece, a se distra’ < gr. χαίρω
minduǵescu ‘a gândi, a crede’ < alb. mendoj
mutrǵescu ‘privesc’ < *motriti (forma simplǎ şi neatestată a lui sǔmotriti)
húrizmǎ ‘miros plăcut, aromǎ’ < gr. μυρίζω
rihǵti ‘linişte’ < tc. rahat

Domeniul geografic, astronomic

hǎrǵie ‘zori (de zi)’ < gr. Χαραγή
kíró ‘timp, vreme; perioadă de timp; moment’ < gr. καιρός
mǎyǵlǎ ‘dâmb, movilǎ’ < gr. μαγουλα
óhtu ‘dâmb; colinǎ’ < gr. όχθος

Domeniul magico-imaginar

pirmíθ^U ‘poveste; basm’ < gr. παραμύθι

Domeniul vǎnǎtoare

balǵǵados^U ‘bursuc’ < alb. baladosë
hútǎ ‘şoim’ < alb. hutë
lilec^U ‘cocor; barzǎ’ < alb. lejlek

Domeniul geografic

nisíe ‘insulǎ’ < gr. νήσος

Împrumutarea acestor termeni a fost determinată de nevoia umplerii unor lacune din sistem (absenţa unor cuvinte).

Aceste împrumuturi culturale sunt determinate de presiunea factorilor extralingvistici: o dată cu evoluția culturii, a civilizației apar realități noi, care trebuie denumite; contactul dintre limbile balcanice și aromână a presupus contactul dintre aceste stadii de dezvoltare culturală și, implicit, transferul lor, împrumuturile culturale fiind o oglindă a ceea ce o comunitate lingvistică are de învățat și a învățat de la o alta (Weinreich 1953: 56).

O limbă, un dialect are la dispoziție două posibilități de a denumi obiecte și concepte noi: fie preluând, adaptând termenul din limba de contact, fie refolosind materialul lexical vechi, noțiunile noi putând fi desemnate prin termeni indigeni care trimit la noi realități, termenii extinzându-se semantic.

Împrumutul de acest fel poate afecta sistemul lexical al limbii de bază în mai multe feluri: suprapuneri de semnificații între cuvântul vechi și cel nou; dispariția cuvântului vechi prin înlocuirea totală cu cel nou; supraviețuirea ambelor cuvinte, dar specializarea contextual-stilistică etc. Această situație se apropie de cazul împrumuturilor de „lux”, redundante, care au o motivație în primul rând extralingvistică. Ele vin să dubleze termeni deja existenți, funcționând ca un indice de superioritate socială și culturală a celui care le folosește. Cuvintele se împrumută pentru că sunt resimțite ca purtătoare de prestigiu (Meyers-Scotton 1993: 172) sau, pur și simplu, pentru că sunt noi, iar realitatea lor are la bază realitate psihologică a vorbitorului, care se simte inferior lingvistic în raport cu altul. Trebuie făcută o precizare în legătură cu aceste observații cu caracter general, anume că împrumutul este mult mai activ și mai pregnant în cazul comunităților bilingve, dat fiind că bilingvul are o sensibilitate mai mare la lipsurile uneia sa alteia dintre limbi, prin asumarea paralelă a două sisteme lingvistice. El are oricând posibilitatea unei priviri comparative, poate sesiza mai bine deficiențele sa insuficiențele structurale și, în plus, fiind familiar cu o altă cultură, are o altă perspectivă asupra necesității și noutății unor noțiuni (Weinreich 1953: 56-58).

Domeniile în care aceste împrumuturi de lux au pătruns sunt:

Domeniul social

lafi ‘bârfă’ < alb. *lafe* (dialectal)

Domeniul îmbrăcăminte

cóřă adj. ‘strâmt, referitor la haine’ < alb. *koce* ‘trestie’, pentru *strímtu*

haséi ‘pânză albă fină, folosită la confecționarea fețelor de pernă’ < gr. *χασές*, pentru *pândă*

Domeniul instructiv-educativ

nřăpsescu ‘a scrie’ < gr. *γράφω* pentru *scriu*

gîvăsesc^u ‘a citi; a citi textul de slujbă în biserică, a sluji’ < gr. διαβάζω, pentru *alég*^u

Domeniul stări sufletești, simțuri

arâșăști ‘a(-i) plăcea’ < gr. ἀρέσω pentru *în plăce*, păstrat în graiurile pindene din Siracu și Mețovo.

Domeniul vânătoare

kiniyó ‘vânător’ < gr. κυνηγός, pentru *avinător*^u

Rezultă din analiza efectuată situația actuală a aromânei vorbite în spațiul balcanic: pe de o parte, îmbogățirea considerabilă a vocabularului cu termeni împrumutați din albaneză, greacă, slavă, turcă (împrumutri necesare) și, pe de altă parte, coexistența unor termeni din fondul comun, tradițional al aromânei, cu împrumuturi recente. Cei mai numeroși termeni sunt împrumuturile de origine greacă și turcă, după care urmează cele de origine slavă și albaneză. Totodată, aromâna păstrează un fond comun, care permite înțelegerea între vorbitori ai dialectului din țări diferite. Bilingvismul, care este, în prezent, generalizat la aromâni, nu împiedică înțelegerea dintre vorbitori, care se face pe baza acestui fond comun.

Se știe că, oricât de numeroase ar fi împrumuturile, ele nu duc la apariția unei „limbi mixte”, ca fază premergătoare dispariției idiomului. Limbile dispar prin părsirea lor de către vorbitori. Așa s-a întâmplat odinioară cu dalmata și așa se va întâmpla – probabil, nu peste mult timp – cu istroromâna. Ce soartă va avea aromâna depinde de vorbitorii ei.

Concordanțe lingvistice balcanice. Formule de politețe

În continuare ne propunem să studiem formulele de politețe în dialectul aromân, dat fiind faptul că nu există un termen consacrat pentru *actul de mulțumire*, ci ne întâmpină o serie de urări, folosite diferențiat, în funcție de interlocutori și de contextul situațional.

Politețea este văzută, din punct de vedere pragmatic, ca „o constantă a comportamentului comunicativ, determinată de natura interacțională a proceselor de comunicare care reglementează realizarea și menținerea coeziunii sociale” (Ionescu-Ruxăndoiu 2003: 66). În mod curent, termenul *politețe* este înțeles ca „atitudine/conduită/ comportament amabil, conform cu buna-cuviință și cu respectul reciproc” (cf. DEX: 820).

Perspectiva empirică asupra politeții presupune percepția unei societăți structurate ierarhic (Ionescu-Ruxăndoiu 2003: 60); a fi politicos înseamnă „a respecta anumite norme de comportament care funcționează prin tradiție, într-o comunitate dată” (Ionescu-Ruxăndoiu 1995: 84).

Aproape de uzul comun este și definiția dată de G. Leech, orientată tot spre coordonatele sociale și psihologice ale comunicării: „forme de comportament care stabilesc și mențin curtoazia-abilitatea participanților de a se angaja în interacțiuni sociale într-o atmosferă de relativă armonie” (Leech 1983: 131). Încadrat cu funcția de a menține echilibrul social, principiul politeții nu numai că interferează cu principiul cooperării, dar îl și condiționează, justificând presupunerea atitudinii cooperante a interlocutorilor.

În interacțiunile verbale cotidiene se caută un echilibru constant între colocutori, în încercarea de a proteja propria personalitate dar și pe cea a interlocutorului (Brown și Levinson 1978).

Maximă universală a comunicării, politețea cere o atitudine respectuoasă față de om, bazată pe recunoașterea demnității umane. *Formulele de mulțumire* utilizate sunt pertinente, adecvate și se potrivesc partenerului de dialog.

Formulele de exprimare a mulțumirii sunt, în aromână, condiționate contextual⁶⁴ și presupun o adecvare la interlocutor (vârstă, statut social, situație de comunicare) și au formă de urări.

Particularizând, în cadrul situației de comunicare, *contextualizarea* capătă aspecte specifice de situație a mesajului într-un anumit context:

a. social (statutul social al interlocutorului; vârstă)

- unei persoane mai în vârstă i se mulțumește de către o persoană mai tânără cu formule de mulțumire sub formă de urări, de tipul: *Mi nc'lin'ŭ ali tiñie* ‘Mă închin Domniei voastre’, *S-aj inima mări* ‘Să ai inima mare’, *Pistipsim'ŭ câ va ti hârseshtë... și noi di-adun'ŭ cu tîni* ‘Credem că o să te bucuri ... și noi împreună cu tine’; *S-bânéq și si nkirdâseshtë* ‘Să trăiești și să prosperi’;
- unui tânăr, aflat la vârsta căsătoriei, persoanele mai în vârstă i se adresează cu formule de mulțumire de tipul: *Pi harăya-ț* ‘Să ai bucurie (lit.) = Să te căsătorești’; *S-aj tîhi* ‘Să ai noroc [în căsătorie]’; *Și-amó nvăstâ / ȳrambó* / ‘Și acum [să te vedem] mireasă / mire’; *Cu-nkérdu (s-qârâ la númtâ)* ‘Să fie cu spor (se urează în timpul

⁶⁴ Ne referim la *contextul sociocultural* ca reflectare a tradițiilor, mentalităților, aspectelor particulare care definesc fiecare comunitate (a)locutorială; includem aici și contextul cutumiar și contextul laic.

desfășurării nunții)’ [atunci când cei vârstnici mulțumesc mirelui/ miresei, pentru anumite gesturi de respect făcute de el/ea] ;

- unei persoane căsătorite, având copii, i se urează de către alte persoane cu același statut social: *S-țâ bânĕĕđă fumăĭl'a* ‘Să-ți trăiască copiii’; *S-ti hârséšť di bânâ, și-ai hâiri di tăifâ* ‘Să te bucuri de viață, să ai noroc de familie (copii)’;
- unui copil, persoanele mai în vârstă i se adresează cu formule de mulțumire ca: *S-bânéđ și ca hēpu s-ti faț* ‘Să trăiești și să fii ca fierul’; *Ambârĕĭtâ* ‘Să-ți fie bine/ Să crești mare’.

b. situațional (contextul la care se referă formula de mulțumire poate fi reprezentat de acțiuni viitoare ale interlocutorului; în acest caz urările de mulțumire au ca referent *norocul* în ceea ce acesta urmează să întreprindă):

S-bânéđ ș-cu sănâtăti, cu prucukie (așî s-ġârâ cându ankisăi vârnū ti vârnâ căli icâ ti vârnū lucrū) ‘Să trăiești, cu sănătate și cu spor (așa se urează când cineva se pregătește de drum sau să înceapă un lucru)’; *S-țâ ĩmnâ lucrū ambârĭ* ‘Să-ți meargă treaba (afacerea) bine’; *Lucrū-ambârĭ* ‘Lucru cu noroc’; *S-ai tîhi* ‘Să fie cu noroc’; *S-prucupséšť ca algîna alĭ* *Giuvâra* ‘Să procopsești ca stupul lui Giuvâra’; *Hârlâtîcâ s-țâ hîbâ* ‘Să ai noroc’; *S-ai hâiri* ‘Să ai noroc’; *S-țâ cústâ* ‘Să-ți meargă bine’.

Observăm că cele mai multe formule de mulțumire sunt adresate tinerilor deoarece contextul cultural presupune ca într-o societate tradițională serviciile să fie făcute de către cei tineri celor mai în vârstă ca ei.

Interesante sunt formulele de mulțumire prin care, de fapt, se adresează urări de bine, complimente familiei interlocutorului: *Ancĭlînâcûh mûlti* ‘Complimente multe’; *Hiratîmati mûlti* ‘Complimente multe’.

Datorită faptului că în aromână pronumele de politețe lipsește, formulele de mulțumire sunt însoțite de comportamente nonverbale și paraverbale (tonul și mimica joacă un rol decisiv pentru efectul de politețe) și de mărci ale exprimării gratitudinii: utilizarea conjunctivului cu valoare imperativă sau enunțuri nominale conotate semantic cu [+noroc, bunătațe, prosperitate, bucurie]. Observăm că, în funcție de context (social sau situațional), aceeași urare are semnificații diferite: *S-ai tîhi* ‘Să ai noroc [în căsătorie]’ (context social); *S-ai tîhi* ‘Să fie cu noroc’ (context situațional).

3. Studiul interferențelor lingvistice la nivel balcanic este o temă de actualitate, dată fiind situația actuală din zonele cercetate în Albania, Grecia, R. Macedonia, unde, alături de aromâni, există greci, slavi și albanezi. Interesul contribuției noastre constă în relevarea modului în care elementul romanic, aromâna, se conservă în mediu aloglot. Din acest punct de vedere am studiat, la

nivelul formulelor de mulțumire, concordanțele dialectului aromân cu albaneza și cu greaca.

Concordanțe cu albaneza. Referindu-se la teritoriul de formare a limbii române⁶⁵, discutând raporturile dintre română și albaneză, Nicolae Saramandu afirmă: „Concordanțele dintre română și albaneză nu presupun un spațiu restrâns de conviețuire, în trecut, a vorbitorilor celor două limbi; concordanțele în cauză se explică în mod satisfăcător printr-o moștenire comună, ca elemente de substrat în română, albaneza fiind continuatoarea directă a limbii autohtone”.

Includem în categoria concordanțelor cu albaneza formule de mulțumire având, ca centru, cuvinte precum ar. *ambár*^U ‘auguri’ < alb. *mbarë*; ar. *bánă* ‘viață’, probabil un derivat regresiv de la *bănéd*^U < *banoj* ‘a viețui, a locui’; *tiñie* ‘respect, onoare’ < gr. *τιμή*:

ar. *Lucru-ambár*^U ‘Lucru cu noroc’ = alb. *Puna mbarë*;

ar. *S-țâ ímnâ lucrulu ambár*^U ‘Să-ți meargă bine’ = alb. *Të të shkojë puna mbarë/ Të të shkojë mirë*;

ar. *Mi nc!in*^U *áli tiñie* ‘Mă închin valorii voastre, onoarei voastre’ = alb. *Faleminderit*;

ar. *Anc!inâcúñ mûlti* ‘Complimente multe’ = alb. *Shumë të fala*;

ar. *S-țâ bânęd’ă fumęd’a* ‘Să-ți trăiască copiii’ = alb. *Të rrofshin fëmijët*;

ar. *Ș-la tîni sâ s- tǎrnâ amó* ‘Și la tine să se întoarcă acum’ = alb. *Paç të njejtin fat!/U*

gëzofsh edhe ti/ Në kokën tende/ Edhe në fëmijet tuaji;

ar. *S-a! dîuû bûnâ* ‘Să ai o zi bună’ = alb. *Ditën e mirë*.

Concordanțe cu greaca. Includem în categoria concordanțelor cu greaca formule de mulțumire având, ca centru, cuvinte împrumutate din greacă, precum *prucupsescu* < gr. *προκόπτω*, *nkérdu* < gr. *κέρδος*, *haráuă* < gr. *χαρά*, *tîhi* < gr. *τύχη*:

⁶⁵ Saramandu (2004: 71-72): „Originile dialectelor românești – afirmă Nicolae Saramandu-trebuie căutată în vastul spațiu romanizat din nordul și din sudul Dunării, unde, în ținuturile stăpânite de romani, s-a creat un *continuum romanicum*, o „pânză de romanitate”, care s-a destrămat în urma așezării slavilor în sudul Dunării. Unitatea limbii române nu se opune admiterii acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat.”

ar. *Sâ-nî prucupséştî* ‘Să te pricopsești [să crești în valoare spirituală și materială]’ = gr. *Να μου προκόψεις σαν*;
 ar. *S-prucupséştî ca algîna al^u Giuvára* ‘Să procopsești ca abina lui Giuvára’ = gr. *Να προκόψεις σαν η μέλισσα του Γιουβάρα*;
 ar. *Hiratímati mûlî* ‘Complimente multe’ = gr. *Πολλά χαιρετίσματα / Πολλούς χαιρετισμούς*;
 ar. *Cu-nkérdu* ‘Să fie cu noroc’ = gr. *Με κέρδος*;
 ar. *S-ai tíhi* ‘Să fie cu noroc’ = gr. *Με τύχη*;
 ar. *S-ti hârséştâ* ‘Să te bucuri/ Să fii fericit’ = gr. *Να χαίρεσαι*;
 ar. *Pi haráma-ť* ‘Să te căsătorești’ = gr. *Στις χαρές σου*;
 ar. *Lúclu bun* ‘[Să faci] un lucru bun/ Să-ți meargă treaba bine’ = gr. *Καλό αυτό!/Καλό πράγμα*.

Concordanțe cu albaneza și cu greaca. Includem în categoria concordanțelor cu greaca și cu albaneza formule de mulțumire având, ca centru, cuvinte precum: *prucupsescu* <gr. *προκόπτω*, *nkérdu* < gr. *κέρδος*, *haráũa* <gr. *χαρά*, dar și: *ambar^u* < alb. *mbarë* ; *hâiri* ‘noroc’ < tc. *khair*:

ar. *S-bânéd şi si nkirdâséştî* ‘Să trăiești și să te-mbogățești’ = alb. *Bëfsh jetë* = gr. *Να ζήσεις και να κερδίσεις*;
 ar. *S-bânéd ş-cu sânâtáti, cu prucukíe* ‘Să trăiești, cu sănătate și cu avere’ = alb. *Bëfsh jetë/ Rrofsh me shëndet dhe pasuri /Shëndet dhe fat* = gr. *Να έχεις χαρά, υγεία και προκοπή*;
 ar. *S-bânéd şi ca héru s-ti fať* ‘Să trăiești și să fii ca fierul’ = alb. *Qofte (u bëftë) i fort si hekuri* = gr. *Να ζήσεις σαν τα ψιλά βουνά*;
 ar. *S-hiũ gínî* ‘Să fii bine’ = alb. *Qofsh mirë* = gr. *Να’σαι καλά*;
 ar. *S-ai hâiri* ‘Să ai noroc’ = alb. *Të kesh fat!/ Pať fat* = gr. *Να έχεις τύχη!/Καλή τύχη*;
 ar. *Hârláticâ s-ťâ híbâ* ‘Să ai noroc’ = alb. *Pať fat* = gr. *Να έχεις τύχη!/Καλή τύχη*;
 ar. *Şi-amó nváistâ / γrambó /La márxa haráũa* ‘Şi acum [să te vedem] mireasă / mire / La marea bucurie [= nuntă]’ = alb. *Në dasmën tende /Dasmën /Në kokën tende / Në dasmë të djalit (të vajzës)/Të hengshim dasmën/Të pafsha nuse* = gr. *Στις χαρές σου*;
 ar. *S-ti hârséştî di bánâ, si-ai hâiri di táifâ* ‘Să te bucuri de viață, să ai noroc de familie, copii’ = alb. *Jetë të gjatë dhe u gëzofsh me fëmijë* = gr. *Να ζήσετε και με πάρα πολλούς απογόνους*;

ar. *Pistipsím^u câ va ti hârséştî... ş-noi dî-adún^u cu tîni* ‘Credem că o să te bucuri ... şi noi împreună cu tine’ = alb. *Mendojmë se do të gëzohesh dhe ne bashkë me ty* = gr. *Πιστεύουμε ότι θα χαρείς ...και εμείς μαζί σου*;

ar. *Ambârëâtâ* ‘Să-ţi fie bine/ Să creşti mare’ = alb. *Qofsh mirë* = gr. *Νά'σαι καλά*;

ar. *Sâ-î banéđ* ‘Să trăieşti ’ = alb. *Rrofsh* = gr. *Να ζήσεις*;

ar. *S-aî înima mări* ‘Să ai inima mare’ = alb. *Zemër i madh* (Brâncuş 1999:111) = gr. *Να δείχνεις μεγαλοψυχία*.

Împrumuturi. Am înregistrat, de asemenea, ca răspuns şi următoarele împrumuturi, care apar sporadic, neintrând în concurenţă cu cele prezentate anterior: *Efharistó* ‘mulţumesc’ < *Ευχαριστώ*; *Mersi* ‘mulţumesc’ < fr. *merci*, folosite, primul, în spaţiul grecesc şi, cel de-al doilea, în cel albanez.

Sistemul complex de *exprimare a mulţumirii* în aromână se explică prin complexitatea contextelor sociale şi situaţionale într-o comunitate tradiţională riguros organizată, după norme stricte privind politeţea. Acest sistem reflectă o *forma mentis* specifică acestei comunităţi, în care ierarhiile sunt bine stabilite.

V. Prenume la aromânii din Balcani

Prenumele la aromâni este un capitol puțin cercetat în lingvistica românească. Nu există până în prezent un inventar al prenumelor aromânești. Singura sursă care poate fi consultată – ca inventar cuprinzător de nume și prenume – este *Dicționar onomastic românesc* (1963) de N. A. Constantinescu. În acest dicționar sunt incluse și prenume aromânești culese din câteva izvoare sau lucrări cu caracter istoric (de exemplu, I. Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1899).

Având în vedere lipsa unui *corpus* de nume și prenume aromânești, am considerat că este util să prezentăm un scurt inventar de prenume care circulă în prezent la aromâni, pe baza cercetărilor noastre recente de teren. Am alcătuit două inventare, pentru două din grupurile importante de aromâni: grămosteni și fărșeoți. Rezultă din aceste inventare atât elementele comune cu prenumele la dacoromâni, cât și unele particularități specifice. Am ordonat prenumele, după modelul consacrat, în calendaristice și laice, alcătuind liste separate pentru împrumuturi recente. *Împrumuturile recente* sunt ilustrative pentru dinamica procesului de adoptare a numelor noi de botez, preluate pe cale cultă din româna literară, evidențiind orientrea spre romanitate și românitare. Am indicat originea prenumelor, pe baza informațiilor oferite de dicționarele onomastice.

În ceea ce privește numele de botez (prenumele) la aromâni, predomină cele calendaristice, la care se adaugă foarte puține laice și împrumuturi recente.

PRENUME MASCULINE LA GRUPUL GRĂMOSTEAN

A. Calendaristice

ALEXIE (gr. Αλέξεις): *Aléxe*

ANASTASIE (gr. Αναστάσιος): *Násta, Táșcu, Táși, Táșa*

ANTONIE (lat. Antonius): *Andóni, Dóni, Dóna*

ATANASIE (gr. Αθανάσιος): *Tanási, Nási, Náci, Nașcu*

CONSTANTIN (lat. Constantinus): *Constantín, Costáchi, Custíca, Cóstă, Cóta, Cócui, Dínca, Dína, Dín*

CRISTOFOR (gr. Χριστοφόρος): *Hrísta, Hrístu*

DIMA (gr. Δημας, Διμος): *Dímci*

DUMITRU (gr. Δημήτριος): *Dimítri, Mítri, Míttra, Mitrúș, Túșa, Tóșa,*

Tácu, Táchi

GHEORGHE (gr. Γεώργιος): *Γῆόργι, Γῆurῆῖta, Góga, Gióga, Ghíta, Ghíti*

IOAN (gr. Ιωάννης, lat. Ioannes): *Iáni, Iáncu, Ianáchi, Ianúș, Nácu, Náca, Nachi*

MIHAIL (gr. Μιχαήλ): *Miháli, Miha, Mihálcu, Mihălúș, Mihaláchi, Hálciu, Háli*

NICOLAE (gr. Νικόλαος): *Niculáchi, Culáchi, Cólí, Cóla, Cúșa, Cúșu*

STELIAN (gr. Στυλιανός): *Stére, Stérῖu*

TEODOR (gr. Θεόδωρος): *Thódor, Todi, Tudorachi*

VASILE (gr. Βασίλειος): *Vasíli, Vasílciu, Sili, Sílciu*

B. Laice

PARIS (grec: numele eroului troian): *Páris*

ZISU (gr. Ζήσος, < να ζήση 'să trăiești'): *Zísa*

C. Împrumuturi recente

AUREL (rom. Aurel): *Aurél*

VICTOR (rom. Victor): *Vituráchi*

PRENUME FEMININE LA GRUPUL GRĂMOSTEAN

A. Calendaristice

ANASTASIA (de la Anastasie): *Sía, Síca*

ECATERINA (gr. Αικατερίνα): *Tínca*

ELENA (gr. Ελέον, lat. Helena): *Léna, Lénca, Lénci, Lenῖti*

EVANGHELIA (gr. Ευάγγελος): *Vánghea*

EVANTIA (gr. Ευανθία): *Vanθία, Vanῖfía*

IOANA (de la Ioan): *Ianúla, Iancula*

MARIA (ebr. Maryam; din lat. Sancta Maria): *María, Marúșa, Múșa, Mía, Mariqára, Marénca*

STELIANA (de la Stelian): *Striḡána*

VASILIA (de la Vasile): *Vasilíca, Vasílca*

ZOE (gr. Ζωή): *Zuíta, Iṭa*

B. *Laice*

AURICA (de la Aurelius): *Órcea, Ócea*

BOCEA (de la masc. **Bocio* < bg. *boče*): *Bócea*

CHIRA (gr. κύρα 'doamnă'): *Chiráta, Chirána, Chiralína, Chíra, Țáta*

HAIDA (de la Haida 'fiica lui Andronic din Grecia'): *Háida, Haidúla*

SULTANA (de la *sultan*): *Sultána, Súлта, Tána, Tánca* (Constantinescu 1963: 291)

C. *Împrumuturi recente*

CORNELIA (rom. Cornelia): *Curnéla*

PRENUME MASCULINE LA GRUPUL FĂRȘEROT

A. *Calendaristice*

ADAM (ebr. Adam): *Dámu*

AHILE (gr. Αχιλλεύς): *Ahiléa, Hiléa*

ALEXIE (gr. Αλέξεις): *Aléxe*

ANASTÁSE (gr. Αναστάσιος): *Anastáse, Násta, Táșiu, Tanási, Náșu*

ANTONIE (lat. Antonius): *Ndóna*

CONSTANTIN (lat. Constantinus): *Custícă, Cósta, Cócui, Cóta*

CRISTOFOR (gr. Χριστοφόρος): *Hristu, Hrísta, Chíta, Chícíu*

DIONISIE (gr. Διονίσιος): *Níșu*

DUMITRU (gr. Δημήτριος): *Dimitráchi, Míta, Mitél, Mítu, Túșa*

GHEORGHE (gr. Γεώργιος): *Giórȳu, Gógu*

IOAN (gr. Ιωάννης, lat. Ioannes): *Țianachi, Nachi, Nácu*

MIHAIL (gr. Μιχαήλ): *Mihaláchi, Miháli, Míha*

NICOLAE (gr. Νικόλαος): *Niculáchi, Cóla, Cólí, Cúșa*

PANTELIMON (gr. Παντελεΐμον): *Pándu*

STELIAN (gr. Στυλιανός): *Aristíde, Stere, Stérȳu, Téȳu, Tiȳúșa, Gúșa*

SPIRIDON (gr. Σπυρίδων): *Spíru*

TOMA (ebr. Thomas, gr. Θόμας): *Tumáchi, Máchia*

VASILE (gr. Βασίλειος): *Vasíli, Țíli*

B. *Laice*

LEONIDA (gr. Λεονιδάς, lat. Leo): *Nída*

C. Împrumuturi recente

AUREL (rom. Aurel): *Aurél*

CEZAR (rom. Cezar): *Cézar*

DECEBAL (rom. Decebal): *Déciu*

FERDINAND (rom. Ferdinand): *Férdinand, Férdú*

VICTOR (rom. Victor): *Vituráchi*

PRENUME FEMININE LA GRUPUL FĂRȘEROT

A. Calendaristice

ALEXA (de la Alexie): *Léxa*

ANASTASIA (de la Anastasie): *Násta, Náta, Sía, Síca*

ANDRONICA (de la *Andronic < gr. Ανδρόνικοζ): *Andruníchia*

DOMNICA (lat. Dominic (pop.)): *Dumníca*

ELISABETA (ebr. Elizewa): *Béta*

EVANTIA (gr. Ευανθία): *Vanθία, Vanfía, Fíca*

ECATERINA (gr. Αικατερίνα): *Caterína, Tínca, Tínça*

ELENA (gr. Ελέον, lat. Helena): *Léna, Lénca, Lenús*

EVANGHELIA (gr. Ευάγγελος): *Vánghea*

FLORICA (de la *Flor < lat. Florus): *Flóra*

IOANA (de la Ioan): *Gianúla, Núla, Néla*

MARIA (ebr. Maryam; din lat. Sancta Maria): *María, Marúșa, Múșa, Mariqára*

OLIMPIA (de la *Olimpie < gr. Ολύμπιος ‘locuitor al Olimpului’): *Limbǵádǎ, Limbíca*

PARASCHEVA (gr. Παρασκευή): *Parașchivía*

SOFIA (gr. Σοφία): *Sofíca, Fǵa*

STELIANA (de la Stelian): *Striǵána*

VERONICA (gr. Βερονίκη): *Vérǵa, Véra*

ZOE (gr. Ζωή): *Zóǵa, Zuíca*

B. Laice

ATENA (numele zeiței grecești Αθήνα): *Aθína*

CHIRA (gr. κύρα ‘doamnă’): *Chirața*

HAIDA (de la Haida ‘fiica lui Andronic din Grecia’): *Háida, Haidúla, Dúla*

URANIA (muza astronomiei la greci): *Uranía*

D. *Împrumuturi recente*

CORNELIA (rom. Cornelia): *Curnéla*

VICTORIA (de la Victor): *Vituría, Tóia, Chía*

Așa cum rezultă din listele de mai sus și după cum s-a constatat deja „în aria culturală sud-est europeană, fondul comun onomastic este alcătuit din calendarul ortodox, adică din elementul hagiografic în formă greco-slavă” (Constaninescu 1963: XIII). La acest fond onomastic comun se adaugă prenume preluate din fondul greco-latin și ebraic (prin filieră creștină), precum și câteva împrumuturi recente intrate pe cale cultă din româna literară. Cum era de așteptat, predomină cele calendaristice. „Deși calendarul este, cu puține deosebiri, același la toate popoarele ortodoxe, formele derivate ale unui nume-tulpină capătă aspecte diferite în graiul fiecărui popor”. (Constaninescu 1963: XVIII).

Analizând prenumele existente în cele două grupuri – grămosteni, fărșeroți – observăm că numele hipocoristice sunt uneori diferite în cele două grupuri: grămosteni și fărșeroți. La grămosteni predomină hipocoristicile influențate de slava macedoneană și de bulgară: *Dínca, Dína, Dîni* (de la CONSTANTIN), *Dímci* (de la DIMA), *Hálcui, Háli* (de la MIHAIL), *Sílcui* (de la VASILE), *Lénci, Lénți* (de la ELENA), *Marénca* (de la MARIA), *Vasílca* (de la VASILIA). La fărșeroți sunt mai frecvente hipocoristicile influențate de greacă: *Ndóna* (de la ANTON), *Cósta, Cóta* (de la CONSTANTIN), *Hrístu, Chíta* (de la CRISTOFOR), *Nachi* (de la ION), *Spíru* (de la SPIRIDON), *Hiléa* (de la AHILE), *Nída* (de la LEONIDA), *Pándu* (de la PANTELIMON), *Léxa* (de la ALEXA), *Léna* (de la ELENA), *Núla* (de la *Īianúla*, vezi IOANA), *Dúla* (de la *Haidula*, vezi HAIDA).

Toate prenumele calendaristice din listele de mai sus se regăsesc la românii din nordul Dunării (dacoromânii). Diferă, uneori, aspectul fonetic și modul de „scurtare” a prenumelor (cf. Constaninescu 1963: XXIX-XI): *Andóni* (Anton), *Īiórȳu* (Gheorghe), *Vanθía* (Evantia), *Striýána* (Steliana), *Chia* (Evdochia), *Súlta* (Sultana). În ceea ce privește prenumele formate prin derivare, semnalăm sufixul diminutival *-úla* (preluat din greacă) pentru prenumele feminine: *Ianúla* de la *Iána* (Ioana), *Haidúla* de la *Háida*.

La fărșeroți remarcăm prezența unor prenume de origine latină, împrumutate pe cale cultă din româna literară, ca urmare a dobândirii unei puternice conștiințe românești. Împrumuturile sunt de dată recentă, din perioada existenței școlilor

românești în spațiul balcanic (mijlocul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea): *Aurél, Cézar, Décebal, Férdinand, Vituráchi, Curnéla, Vituría*. Acordarea acestor nume copiilor aromâni născuți în spațiul balcanic a fost și o modalitate de apărare a românismului de politicile de deznaționalizare, fapt întâlnit și la românii din Ardeal, în perioada stăpânirii austro-ungare.

VI. Dialectul aromân vorbit în Balcani. Texte dialectale și comentarii lingvistice

Colecția de texte care urmează reprezintă o selecție din bogatul material dialectal cules de noi la fața locului de la aromânii din Grecia, Albania și R. Macedonia. Ea apare la peste opt decenii de la textele publicate în 1931 de Th. Capidan în urma călătoriei de studii la fărșeroții din Albania în 1928. Dacă textele publicate de Th. Capidan proveneau de la un singur grup și dintr-o singură țară – fărșeroții din Albania – textele culese de noi provin din trei țări (15 localități), ilustrând graiul celor trei grupuri principale de aromâni – fărșeroți, pindenii, grămostenii – și, de asemenea, graiul aromânilor din Muloviște (R. Macedonia) cu anumite particularități care îl individualizează, ca și graiul din localitățile Crușova (R. Macedonia) și Vlahoclisura (Grecia), care ilustrează fenomenul de *amestec de graiuri*.

Textele sunt însoțite de bogate note de subsol în care se fac precizările necesare de ordin lexical (cu indicarea etimologiei cuvintelor, când a fost necesar) sau se dau explicații privind fonetica, morfosintaxa etc. În aceste note, care înlesnesc înțelegerea textelor, am reținut particularități ale graiului în cauză, pe care le-am supus unei duble raportări: la alte graiuri ale aromânei și, când a fost cazul, la dacoromână. Nu lipsesc referirile la limbile romanice și limbile balcanice. Fenomenele generale au fost prezentate în capitolul *Structura dialectului aromân. Trăsături generale*, fără a mai fi preluate în note. Particularitățile specifice au fost prezentate în subcapitolele consacrate descrierii fiecărui grai al dialectului aromân. Pentru a facilita citarea unui fenomen lingvistic prezent într-un anumit text am dat un titlu și un număr fiecărui text.

Textele ilustrează mai multe generații de vorbitori, persoanele care ni le-au furnizat fiind bărbați și femei.

1. Grai fărșerot. Texte

[límba nóstpă di când^U apám^U cîlimán]

[T1F]

că cu-ațîiá límbi [k] ațá límbă u-avdám^U tu [...] noi cîlimáni⁶⁶ țe-avém^U cpăscútă⁶⁷ cu pap^{U68} ș-cu dádă⁶⁹ u-avém^U grítă límba⁷⁰ / límba nóstpă⁷¹ di când^U

⁶⁶ *cîlimáni* pl. *cîlimán*^U ‘copil’ < alb. *çilimi*. Reducerea diftongului *ça* la *a*, după [m], e întâlnită numai la grupul fărșeroților din Albania; [ça] nu se monoftonghează în graiul fărșeroților *șópai* (din localitățile Gramaticova, Fetița, Horopáni - azi Stenímahos -, Paticína, Sélia di Súpră).

apám^{U72} ċilimáñ/ di când^U adukím^{U73} ți zbupám^{U74} // ș-míni⁷⁵ ȳ-am^U zbupătă că
míni avíám^{U76} pápu⁷⁷ acásă / avíám^U și păpínty / ma avíám^U ș-pápu / ș-cu pápu
detȳurimíștí⁷⁸ u zbupám vláhica⁷⁹ / óse⁸⁰ rămănește ți cum^U đățém^{U81} noi rămăńi⁸² /

⁶⁷ *avém^U cpăscútă* m.m.c.pf. vb. *crest^U* ‘cresc’ este un timp perifrastic, format din auxiliarul *am^U* la indicativ imperfect și participiul verbului. Capidan (1932: 464) afirmă că originea mai-mult-ca-perfectului trebuie căutată în limbile balcanice (greacă, albaneză și bulgară); vezi și Nicolae Saramandu 1969, Banfi 1985: 78. Nevaci 2006: 109 arată că este o tendință romanică, dezvoltată în context balcanic (cf. it. *avevo cantato*, fr. *avais chanté*, cat. *havia cantat*, sp. *habia cantado*, pg. *tinha cantado*) și în dacoromâna veche. În latina târzie apar construcții perifrastice echivalente cu mai-mult-ca-perfectul (ex. *quod comparatum habebat*). Din punct de vedere fonetic, notăm faptul că vibranta [r] se realizează ca [p] (r uvular), - specific vorbirii femeilor din grupul fărșeroților din Albania - ceea ce determină trecerea lui *i* la *ă* în silabă protonică.

⁶⁸ *pap^U* ‘bunic’ < lat. *pappus*; cf. gr. *πάππος*.

⁶⁹ *dádă* ‘bunică’, cf. srb. *dada*, alb. *dadë*, tc. *dadi*. DDA îl înregistrează cu sensul de ‘mamă’, păstrat în vorbirea fărșeroților *șópañ*. Pentru sensul ‘bunică din partea tatălui’ se folosește termenul *múma*, pentru sensul ‘bunică din partea mamei’, termenul *dádă*.

⁷⁰ *límba* [în text] ‘graiul natal’. În *ȳ-avém^U grítă límba* ‘o vorbisem limba’: un tipar sintactic existent și în limba română veche (ex. *O am aflat...* în ILR 1961: 263): complementul direct reluat exprimat prin pronume personal forma neaccentuată antepus verbului urmat de complementul direct [inanimat].

⁷¹ *nóstpă* ‘noastră’, [qa] se realizează ca [q] în graiul fărșeroților din Albania; [qa] nu se monoftogheză în graiul fărșeroților *șópañ*.

⁷² *apám^U*, față de *irám^U* la fărșeroții *șópañ*, cu arii dialectale în interiorul graiului fărșerot.

⁷³ *adukím^U* ind. prez., 1 pl. al vb. *adukést^U* ‘înțeleg’ < alb. *dukem*, cf. gr. *δοκειομαι*.

⁷⁴ *zbupám^U* ind. impf., 1 pl. al vb. *zburást^U* ‘vorbesc’ < *zbor^U*; cf. dr. *sobor*.

⁷⁵ *míni* ‘eu’ < lat. **mene*. În graiul fărșeroților forma de nominativ este identică cu cea de acuzativ.

⁷⁶ *avíám^U* ind. impf., 1 pl. a vb. *am^U* ‘am’. În ceea ce privește diftongul *ea*, am notat rostirea lui ca *ia*, fenomen nesemnlat până în prezent la fărșeroții *plisoț*, nici la cei stabiliți în Dobrogea, ceea ce ne face să considerăm că este vorba de o evoluție recentă.

⁷⁷ *míni avíám^U pápu acásă* ‘eu îl aveam pe bunicul acasă’, cu obiectul direct exprimat prin substantiv articulat neprecedat de prepoziția *pe* și neanticipat prin formă pronominală atonă, construcție frecventă în textele de limbă română din secolul al XVI-lea (ex. *ċere se omorěscă elu*, Rosetti 1986: 522).

⁷⁸ *detȳurimíștí* ‘obligatoriu’, adv. < alb. *detyrimisht*.

⁷⁹ *vláhica* ‘aromână’. Numele *vlah* este de origine celtică și a fost introdus în Balcani pe cale slavă (cf. Capidan 1942: 146). Termenul *vlah*, denumind o populație românească (probabil aromânească), apare în secolul al XI-lea la istoriograful bizantin Kedrenos și se referă la un eveniment petrecut în anul 976. E atestat apoi în *Strategiconul* lui Kekaumenos (secolul al XII-lea) unde se menționează prezența unei populații românești în Balcani încă din secolul al X-lea. *Vlah* / *valah* constituie, așa cum afirmă Arvinte

șă ș-nafópă când^U zbupám^U nafópă noi aviám^U únă θécsi [nuc e di si iθónă]⁸³
 aviám^U únă θécsi áltă cu límba / cu límba ți zbupám^U / apvanică⁸⁴ / șă n-adukám^U
 /șă míni di fuméy⁸⁵ a nóstpă / míni mī-adukést^U ma múttă⁸⁶ di θécsi / θécsi áli ..
 áli⁸⁷ [k] al^U zbópop^U⁸⁸ /șă ũ-avém^U zbupátă mǔltă límba / ș-míni nu ũ-am^U agârșétă
 ș-nu póti s-ũ-agârșést^U⁸⁹ tǔtă bána⁹⁰ / ș-fićópu⁹¹ a néu când^U apă ma níc^U aviá dáđă

(1979: 346) „o probă de necontestat cu privire la modul în care s-a reflectat în conștiința altor comunități lingvistice europene, într-o epocă mai veche, ideea romanității românilor, a apartenenței lor și a limbii lor la familia limbilor și popoarelor romanice”. De asemenea, termenul ilustrează continuitatea de receptare, prin scris, a unei tradiții legate de romanitatea valahilor din sudul Dunării.

⁸⁰ *óse* ‘sau’ < alb. *ose*.

⁸¹ *đățém* ‘zicem’. În inventarul consonantic al aromânei (cu excepția grupului din Gopeș și Muloviște) apare fonemul [đ] (care există dialectal în Banat și Moldova).

⁸² Dintre toate grupurile de aromâni, fărșeroții sunt singurii care își păstrează numele etnic „cu o pronunțare mai apropiată de numele comun al tuturor românilor, spunându-și *rămăń* (sg. *rămăń^U*), fără proteza lui *a*, dar cu un *r* inițial pronunțat ceva mai apăsător” (Capidan 1942: 146).

⁸³ *únă θécsi* [nuc e di si iθónă] ‘un accent [nu știu cum i se spune]’ < alb. *theks* ‘accent’.

⁸⁴ *apvanică* ‘albaneză’ < gr. *απβαρικá*.

⁸⁵ *fuméy* pl. *fuméyă* ‘copilul, copiii dintr-o familie’ < lat. *familia*. Pentru sens, cf. alb. *fëmijë* ‘copil’, împrumut din latină, cu deosebirea că, în timp ce în aromână prin *fuméy* înțelegem ‘totalitatea copiilor dintr-o familie’, în albaneză sensul include și părinții, ‘membrii familiei’.

⁸⁶ *ma múttă* ‘mai bine’, cu *t* (*l* velar) ca în graiul grabovean (datorită influenței albanezei), neînregistrat la fărșeroții *șópań*.

⁸⁷ *áli* [k] *al^U*: Capidan (1932: 393) *ali* < lat. *illae*, care s-a contopit cu prepoziția *ad* (< lat). În dialectal aromân articolul hotărât proclitic apare la nume de persoană (inclusiv nume de animale, plante și obiecte personificate). Se folosește numai la genitiv-dativ singular și are forme diferite de masculin și feminin: *al^U*, *áli*.

⁸⁸ *zbópop^U*, genitiv pl. de la *zbop^U* ‘cuvânt’ < vsl. *sǔborŭ*.

⁸⁹ *agârșést^U* ‘uit’ < sl. *grěšiti*. O particularitate a aromânilor *plisóť* din Albania este forma de ind. prez. pers. 1 sg și 3 pl. *-est^U* la verbele de coj. a IV-a slabă în *-esc^U*: *agârșést^U*, față de *agârșesc^U* ‘uit’ la ceilalți fărșeroți, creată prin analogie cu forma de pers. a II-a sg.: *agârșéšť*.

⁹⁰ *bána* s. art. ‘viața’. DDA pune sub semnul întrebării originea directă din albanezul *banë*, care în albaneză (învechit) semnifică ‘locuință, colibă ciobănească’. În albaneză există verbul *banoj* cu sensul ‘a locui, a viețui’ de la care, probabil, pe teren aromânesc (ar. *bânéq^U* ‘trăiesc’), s-a realizat un derivat regresiv *bană* cu sensul ‘viață’.

⁹¹ *fićópu* ‘băiatul’ < lat. **fetiolus*. Sistemul de articulare din graiul fărșerot, pornind de la un prototip comun cu dacoromâna: *fićórule* a evoluat la *fićór^Ulu*, *fićór^Ulu* > *fićór^Uu* > *fićór^Uu* și apoi la *fićóru*, în timp ce în dacoromână s-a ajuns la la *fećóru* prin evoluția:

ș-pap^U ș-cu păpínțyi⁹² a néi⁹³ zbupá mult^U g'íni⁹⁴ / ma⁹⁵ dicápa⁹⁶ ey mupípă / fićópu
 nu u zbupá / u-avíá ca ... ca cu sicléti⁹⁷ s-u zbupá / vétám⁹⁸ zburá nafaópă cu
 sóťál⁹⁹ / d-apóia u nviťá *italíști* / nviťá *anglíști* / nviťá *frăngíști* / ș-nu că nu u-
 adukěști / u-adukěști mult^U búnă / ș-ári¹⁰⁰ zbópă ți li đăťi mult^U búni / ma când^U
 apă níć^U zbupá mult^U ... mult^U búnă / u zbupá ca míni / tópa nu u zbupáște / ș-noi
 tópa¹⁰¹ când^U avíám^U păpínťayi / apám^U ca detiurít¹⁰² ta s-u zbupám^U mult búnă
 límba / tópa u-avém^U aťásátă nihámă¹⁰³ / cu tútă aťá¹⁰⁴ límba ți i nviťátă di cu níć^U
 nu s-agârșěști puté¹⁰⁵ // tópa sǎ spun^U ti¹⁰⁶ lucp^U¹⁰⁷ // míni est^U¹⁰⁸ măptátă / am^U un
 fićóp^U / tópa s-fáťi di ýínýiť¹⁰⁹ án / bǎpbátu ęști *mecanic^U* / ári lucpátă la únă *fabrică*
 ți fǎťiǎ pǎppód¹¹⁰ / dicápa s-fěťipă d-apóia *privatizími* / noi avém^U luátă dáu-tpe

fećóru > *fećóru* > *fećóru*. La cele două stadii identice (din fărșeroťă și dacoromâna vorbită) s-a ajuns pe căi diferite (Caragiu-Marioțeanu 1968: 163–169).

⁹² *păpínťyi*, s. pl. ‘părinții’ Trecerea lui [t] la [y], schimbare recentă, semnalată parțial în graiul grămostean (Saramandu 1972: 116–117), am înregistrat-o pentru prima dată și în graiul fărșeroților *plisóť* din Albania: *fuměya* ‘copiii, frații’, *păpínťyi* ‘părinții’ *ey* ‘ei’ pentru *fuměla* ‘copiii, frații’, *păpínťli* ‘părinții’, *e!* ‘ei’ la ceilalți aromâni.

⁹³ *a néi* ‘ai mei’, formă specifică la fărșeroții din Albania cu palatalizarea labialei *m*, diferită de forma *a me!*, proprie fărșeroților *șópań*.

⁹⁴ *zbupá mult^U g'íni* ‘vorbea foarte bine’, formă de superlativ absolut alcătuită cu adverbul *mult^U* ca în limbile romanice it. și sp. și ca în toate limbile balcanice (bg. *mnogo*, alb. *shumë*, gr. *πολύ*).

⁹⁵ *ma* ‘dar’, conjuncție < it. *ma*; cf gr. *μά*, alb. *ma*.

⁹⁶ *dicápa* adv. ‘după ce’ < *di* + *cára* (< *că era*).

⁹⁷ *sicléti* ‘greutate, efort’ < tc. *sıqlet*, alb. *siklet*.

⁹⁸ *vétám* ‘doar că’ < alb. *vetëm*.

⁹⁹ *sóťál* s. pl. de la *soť^U* ‘prieten’ < lat. *socius*.

¹⁰⁰ *ári* vb., 3 sg., impers. ‘există’.

¹⁰¹ *tópa* ‘acum’ < gr. *τόπα*.

¹⁰² *detiurít* ‘datorie’ < alb. *detyrë*.

¹⁰³ *nińámă* ‘puțin’ < lat. *infima*.

¹⁰⁴ *cu tútă aťá* loc. conj. ‘cu toate astea; în ciuda acestui fapt’.

¹⁰⁵ *puté* adv. ‘niciodată’ < gr. *ποτέ*

¹⁰⁶ *ti* prep. ‘pentru; despre’ < lat. *intra*.

¹⁰⁷ *lucp^U* ‘lucru, serviciu’, cu [ʰ]după grupul muta cum *liquida*.

¹⁰⁸ *est^U* ‘sunt’. Formă de ind prez., 1 sg. specifică graiului fărșeroților din Albania, față de *escu* în graiul grămostean sau *hiu* în graiul fărșeroților *șópań*.

¹⁰⁹ *ýínýiť* ‘douăzeci’ < lat. *viginti*. Spre deosebire de dacoromână, aromâna – și implicit graiul fărșerot – a conservat lat. *viginti* sub forma *ýínýiť* ‘douăzeci’.

¹¹⁰ *pǎppód* s. pl. de la *pǎppóde* ‘ciorap’ < gr. *περιπόδιον*.

*makíni*¹¹¹ / ş-avém^U zdăfáptă¹¹² un lucp^U de-anóst^{U113} / lucpám^U dófi: băpbátu ş-
míni // el^U lucpáđă ş-dip^{U114} la aţeli *mecaníkili* că míni nu li şti ahănt^{U115} ma tų-
agút^U ş-míni / avém^U zdăfápt^U aíst^{U116} lucp^U / avém^U vǎpă¹¹⁷ đáti an ți lucpám^U / ş-
hím^{U118} ġ íni / avém^U sculátă nihámm^U di iconomíi / ş-ți sǎ-ț đăc^U altțivá //

[Vasílca- 1^U Pit^U, 48 de ani; Pleasa, Albania]

[aísti gǎyínli/ cum_{es}^U /cum_s-fac^U?]

[T2F]

fǎáta¹¹⁹ erá¹²⁰ nícă ş-nîđǎ tu próta¹²¹ clásă la şcótă¹²² // di dúpŭ¹²³ cásă noi
avém un^U [ε] ți-avǎá

gǎyín¹²⁴ đǎ-a lui // ş- fǎáta işǎ tu [...] pǎngǎre¹²⁵ [k] paraθíri¹²⁶ // şǎ mi
ntǎrbǎ // đǎşǐ //

¹¹¹ Notăm prezența unor împrumuturi ca *mecaníc^U*, *fabrícă*, *makíni*, *mecaníkili*, *iconomíi* < alb. *mekanik*, *makinë*, *mekanik*, *ekonomi*.

¹¹² *zdăfáptă* ‘desfăcută’ (participiu de la *zdifást^U*), cu metateză, de la *disfác^U* în restul aromânei.

¹¹³ *anóst^U* pron. pos. ‘al nostru’, formă specifică graiului fărșerot (față de *anóstru* la pideni).

¹¹⁴ *dip^U* adv. ‘chiar la’ < tc. *dib*.

¹¹⁵ *ahănt^U* adv. ‘atât’ < lat. *eccu-tantus*, cu *ă* (*ă* nazal) specific fărșeroților *plisót*.

¹¹⁶ *aíst^U* pron. dem. de apropiere, masc. sg., ‘acesta’, formă specifică la fărșeroți, față de *aéstu*, sau *aţéstu*, în alte graiuri (Siracu).

¹¹⁷ *vǎpă*, adj. nehot. ‘vreo’ < lat. *vere unus*.

¹¹⁸ *hím^U* ind. prez., 1 pl. de la *hių* ‘sunt’ < lat. *fio, fieri + sum* (DDA).

¹¹⁹ *fǎáta* ‘fata’: diftongul [ɕa] se realizează ca [ɕ] în graiul fărșeroților din Albania; diftongul [ɕa] nu se monoftogheză în graiul fărșeroților *şópań* (din localitățile Gramaticova, Fetița, Horopáni - azi Stenímahos -, Paticína, Sélia di Súpră).

¹²⁰ *erá* ind. imperfect, 3, sg. de la *escú* ‘sunt’; semnalăm lipsa preiotării, prezentă în dacoromână.

¹²¹ *próta, prot* ‘prima’ < gr. *πρώτος*.

¹²² *şcótă* ‘şcoală’: diftongul [ɔa] se realizează ca [ɔ]; *t* (*l* velar) în *şcótă*, sub influență albaneză.

¹²³ *dúpŭ* pentru *dúpâ* în restul aromânei: [ă] > [u] în graiul fărșerot, în silabă posttonică după consoane nepalatale (*t, d, l*).

¹²⁴ *l* > *y* (*gǎyín* pentru *gǎlín*). Această transformare este „un proces de evoluare a lui *l* palatal spre *i*, așa cum se rostește în dialectul aromân, pe care l-am observat pe alocuri și în dialectul meglenoromân” (Capidan 1931: 197). Fenomenul apare la fărșeroții *plisót*, nu și la fărșeroții *şópań*. Schimbarea însă nu este generală, în vorbirea acestora *l*

„táte” / ɖǎʃɪ / „aísti gǎyínli/ cum esʷ”/ ɖǎʃɪ/ „cum s-facʷ127?”/ ʃ-míni¹²⁸ /
acǎtǎi lʷ-u spuʃʷ129 //

„li ya ɔʷuli” ɖǎʃʷ míni/ „li bǎgǎ... tu páyǎ¹³⁰ // fac un aʃé ca cubáʷurʷ.../ ʃ-
ýini gǎyína li ngǎldǎʃti¹³¹ .../j dúpû dǎu stǎmǎn¹³² / trei stǎmǎn / esʷ...puyítyǎ atéy
nítyǎ”¹³³ //

„ma / fe-nú¹³⁴” ɖǎʃɪ / „spu-n-u cumʷ... s-fǎʃi dǎ-aríhina¹³⁵” // ʃ-u feĉ míni //
y-u spuʃʷ.../ ca tu prácticǎ¹³⁶ // tu frigoriférʷ¹³⁷... avǎám ʃási ɔʷǎ¹³⁸ // ʃ-íya¹³⁹ si
scǔtǎ¹⁴⁰ d’imnáta/ tahinǎi¹⁴¹ / dinínti ʃi s-niǎǎ la ʃcǔǎlǎ // avǎǎ íʃétǎ nafǔrǎ / avǎǎ

alternează cu y (cf. Nevaci 2011: 84). Pentru aceeași schimbare la grămosteni, cf. Saramandu 1972: 116-117.

¹²⁵ *pəŋǧǧé* ‘fereastră’ < tc. *pencere*.

¹²⁶ *paraθiri* ‘fereastră’ < gr. *παράθυρον, παράθυρι* (DDA înregistrează formele *pǎlǎ íri*, *pǎrǎ íri*).

¹²⁷ O particularitate a graiului fărșerot este ocurența lui [ʷ] după orice consoană sau grup consonantic:

1) după o consoană: *mǎcʷ, cadʷ, cumʷ*.

2) după un grup consonantic: *muʃcʷ, caftʷ, porcʷ*.

3) după grupul muta cum *liquida*: *cuscrʷ, socrʷ, aflʷ*.

¹²⁸ *míni* ‘eu’ la persoana întâi; remarcăm, în graiul fărșerot, o formă de nominativ identică cu forma de acuzativ.

¹²⁹ La fel ca în tot dialectul aromân, se întâlnesc în graiul fărșerot două feluri de perfect simplu: perfecte „tari” cu accentul pe radical și perfecte „slabe”, cu accentul pe sufix. Perfectul tare apare la verbele de conjugarea a III-a și prezintă sufixul tematic [-i] neaccentuat.

¹³⁰ *lʷ* > y (vezi nota 124): *páyǎ* pentru *pǎlǎ* în graiul fărșeroților *ʃópañ*.

¹³¹ diftongul [ɕa] se realizează ca [ɕ] (vezi nota 119).

¹³² *stǎmǎn* ‘săptămâni’: *á* > *ǎ* în poziție nazală (Capidan 1931: 179-180).

¹³³ *nítyǎ* ‘micii’, pl. art. de la *nícʷ* pentru *nítǎlʷ* în graiul fărșeroților *ʃópañ* (vezi notele 124 și 130).

¹³⁴ *fe-ínu* ‘tatăl meu’ < *aféndi a mey*; *aféndi* < gr. *αφένδης*.

¹³⁵ *dǎ-aríhina* ‘într-adevăr’ < gr. *αληθινά*.

¹³⁶ *practicǎ* < alb. *praktikë*.

¹³⁷ *frigoriférʷ*: prezența lui [ʷ] confirmă adaptarea neologismului < alb. *frigorifer*.

¹³⁸ diftongul [ɔa] se realizează ca [ɔ] (vezi nota 122).

¹³⁹ *íya* ‘ea’, formă specifică fărșeroților; în celelalte graiuri: *ǎa*. La persoana a 3-a, fem. sg. apar în graiul fărșeroților din Albania forme paralele de pronume personal: *íya*, *nǎʃǎ*, *aʃǎu*.

¹⁴⁰ Prezența lui *ʃ* (l velar) în *scǔtǎ* ‘școală’ (vezi nota 122).

lõtă páyě ř-lě-avęá băgátă tu cântă¹⁴² // Țuo dău ọũă ř-li băgă tu cântă tu páyě // ř-fuđí / nęsi¹⁴³ la řcõtă // cãn_víni muyéręa ti prăndũ / ta s-prăndám.../ va s-fęęęă ọũă ti mặcări // zdifęti¹⁴⁴ frigoriféru ři-n đặsi a nęya / đặsi/

„aị mặcátă ọũă tíni?” n-đặsi a nęya / ị míni nu li mặc_ọũuli //

„nu óre criřtínă”-y đặşũ / „nu-am mặcátă ọũu” //

„aị mặcátă” đặsi //

„móre¹⁴⁵ nu- am mặcátă ọũu” //

„aị lõtă dău ọũu” //

„nu móre / n-om lõtă”-y đặşũ/

„aị lõtă di căt_ăó di căt_acóti” // e...nęsi unũ şăm¹⁴⁶... mări / ị sặ spunũ!// a nęya n-víni cặcũla đę-avígăra // mutrá¹⁴⁷ di căt_ăó/ mutrá¹⁴⁷ di căt_acó / ic¹⁴⁸ // nęsi ř-tu frigoriférũ [k] s-mutréstũ¹⁴⁹ đijunợă míni // li misuráj¹⁵⁰ //

„ma căt_ọũă avęáj tíni?” y-đặşũ ali muyéri-mi //

„şási” đặsi //

„ma ăó pátru sặnũ” //

¹⁴¹ *đimńáta* (< lat. *de-*manitia*) e concurat cu *tahiná* (< gr. *ταχινό*); aici are sensul ‘devreme; dimineață devreme’ (pentru evoluția lexicului latin în aromână, cf. Brăncuș 2003-2004: 37-45).

¹⁴² *cântă* ‘poșetă’ < tc. *řanta*, cf. alb. *řantë*.

¹⁴³ *nęsi* ‘merse’ (perf. simplu de la *negũ*) pentru *nęsi*: diftongul [ęa] se realizează ca [ę] (vezi notele 119 și 131).

¹⁴⁴ *zdifęti*, perf. simplu de la *zdifácũ*, cu metateză de la *disfácũ* ‘deschid’ (în restul aromânei).

¹⁴⁵ *móre* ‘măi’ < alb. *moré*, interjecție care apare în toate graiurile; cf. dr. *măre*.

¹⁴⁶ *şămăă* ‘scandal’ < tc. *řamata*; cf. alb. *řamatë*.

¹⁴⁷ *mutrá¹⁴⁷* ind. imperfect, 2, sg. de la *mutréstũ* ‘privesc’: reducerea diftongului *ęa* la *a*, după [r].

¹⁴⁸ *ic* ‘deloc’ < tc. *hię*.

¹⁴⁹ *mutréstũ* ‘privesc’: o particularitate a fărșeroșilor *plisóř* din Albania este forma de ind. prez. pers. 1 sg și 3 pl. *-estũ* la verbele de conj. a IV-a slabă în *-éscũ*: *mutréstũ* față de *mutréscũ* ‘privesc’ la ceilalți fărșeroși, prin analogie cu forma de pers. a II-a sg.: *mutreřtĩ* (probabil și sub influența formei de pers. 2 sg. *mutřăřti*).

¹⁵⁰ *misuráj* perf. simplu de la *misúrũ* ‘număr’. În graiul fărșeroșilor din Albania am întâlnit și *númĩrũ* (< lat *numerare*), întărit probabil sub influența limbii albaneze, în care există verbul *numëroj*.

„ma iu lə-ai dáu ?” n-dăsi a néya // [...]

„ma noi [k] nu li măc ǫʰuli”-y dăşʰ // dúpû trei dăli / cân mutrést míni /
vini fəáta di la şcǫtă ş-u-alăşă cânta pi-aváš¹⁵¹ / pi-avihó // ma dăşʰ cu mǫntəa //
„cǎţe u-alášă cântă aǫ la frigoriférʰ / ma híccă al bábi¹⁵²”/ dăşʰ míni // „ya-u dǫ-
aǫti j bag-u-acó tu bilócʰ¹⁵³ ma nclo” //

„a! nu u cǎrtǣá¹⁵⁴” n-dăsi a néya //

„a!” dăşʰ míni // ma nu-n nǣsi mǫntǣá napóǫ acó¹⁵⁵ // ş-intrǎ fəáta tu
cuzínă¹⁵⁶ // ş-míni dăşʰ « tac!¹⁵⁷ zdifǣţeri cânta » // cân ved míni... / páyili ş-ǫʰúli
nun¹⁵⁸! // ş-i-dăşʰ

„muyéri !” //

„a! ʰi?” //

„ái ʰcǫleá tóra” -y dăşʰ //

„ʰi-i?” dăsi //

„mutréá aǫ”-y dăşʰ míni // „tǣa¹⁵⁹ iu lə-ai ǫʰúli”-y dǎj míni // „tǣ-aţǣa nu-
n dǎţǣá a néya « ʰi-n fǣţéş ǫʰúli ? »-y dăşʰ míni // „míni nu li măc ǫʰuli”-y dăşʰ
míni // „ma ǫʰuli sǎn fápti aǫ tǣa s-li fácă gǣyín”-y dăşʰ míni // „z-ýínă sǣ-i fácă
puyítyǎ” dăşʰ míni //e! cǎrpǎ un arǎşʰ acó dǫ-apóǫa...// ǣa! aístu¹⁶⁰-i pǎrmíθu¹⁶¹ //

[Ahiléa Țico, 61 ani; Fier (arom. Fǣárică), Albania; originar din Saranda]

¹⁵¹ *aváš* ‘încet’ < tc. *yavaş* şi alb. *avash*.

¹⁵² *bábi* ‘tată’ < tc. *baba* (cf. şi alb. *baba*), împrumut recent pentru *aféndi* în restul aromânei; cf. nota 134.

¹⁵³ *bilócʰ* ‘loc’; neatestat în DDA.

¹⁵⁴ *nu cǎrtǣá* ‘nu atinge’ imperativ de la *cǎrtéstʰ*, cf. alb. *qërtonj*, bg. *kúrtja*, dr. *cǎrti*; pentru verbele de conjugarea a IV-a, în aromână, imperativul la pers. a II-a sg., are o formă prescurtată de tipul *pǎzea*, *ferea* din dacoromână.

¹⁵⁵ *acó* ‘acolo’ pentru *acló* în restul aromânei.

¹⁵⁶ *cuzínă* ‘bucătărie’ < gr. *κουζίνα*, cf. şi alb. *kuzhinë*.

¹⁵⁷ *tac* ‘iată’ < tc. *tak*; interjecţie (redă zgomotul).

¹⁵⁸ *nun* haplologie de la *núntru* ‘înăuntru’.

¹⁵⁹ *tǣa* ‘uite’ interjecţie.

¹⁶⁰ *aístʰ* ‘acesta’ formă specifică a pronumelui demonstrativ de apropiere în graiul fărşerot, faţă de *aéstu* în restul aromânei.

¹⁶¹ *pǎrmíθʰ* ‘basm’ < gr. *παρμιθ*.

[úr̥sa ś-cu uṛsón̥y̥i-aṭ̥éi níty̥ă]

[T3F]

aṛă¹⁶² unóră¹⁶³ únă¹⁶⁴ fiátă¹⁶⁴ nícă // nu aṛă fiátă búnă // ś-máma [k] ś-nu-avḑă¹⁶⁵ máma ś-táti // íya plănḑă¹⁶⁶ tótăna¹⁶⁷ / nu stăṭeă bun¹⁶⁸ acásă... // ś-aṣṣe / únă ḑúyă...áta¹⁶⁹ ś-táti alăsáṛă úṣa zdifáptă¹⁷⁰ // fiáta fuḑí [...] // eṭ-y¹⁷¹ ḑásīṛă¹⁷²

“nu eṣ¹⁷³ nafóṛă¹⁷⁴ / stă nunt̥¹⁷⁵ acásă...” // fiáta nu-ṭ avḑă / ca tótăna / ś-fuḑí di n-cásă // imnă¹⁷⁶ / imnă / imnă / ś...cândă ...víni nḡápt'a¹⁷⁷ // aṛă tu pḑdúri // nu-aṛă níki¹⁷⁸ un_om / nu-aṛă ni ki ... [k] nu víḑeăi¹⁷⁹ ṭăvă tu pḑdúri // tăṛcúṛă ányă

¹⁶² ară ‘era’ imperfect, pers. 3 sg., față de iră la ceilalți fărșeroṭi, evoluție recentă la fărșeroṭii plisóṭ din Albania.

¹⁶³ unóră ‘odată’, cu ɔa > ɔ; vezi notele 122, 138.

¹⁶⁴ fiátă ‘fată’, cu ɛa > ia (ɛa > ɛ, ia în graiul fărșeroṭilor plisóṭ).

¹⁶⁵ avḑă ‘auzea’ imperf. 3 sg., cu au > av; sensul din text este ‘ascult (de cineva)’, calc după albaneză dëgjoj ‘a auzi’ are și sensul ‘a ascult de părinți’.

¹⁶⁶ plănḑă, ‘plângea’, imperf. 3 sg., cu ġ > ḑ; acestui [ḑ] îi corespunde [ġ] în dacoromână. În plănḑă, ɛa > a, după [ḑ], cu trecerea de la conjugarea a II-a la conjugarea I.

¹⁶⁷ tótăna ‘totdeauna’ < tot + una, cf. dr. totúnă.

¹⁶⁸ bun ‘bine’ adj., folosit adverbial.

¹⁶⁹ áta ‘mama’; cf. alb. atë ‘tată’, pl. ‘părinți’. Termenul este folosit ca modalitate de adresare pentru mamă, fiind un împrumut recent la fărșeroṭii din Albania.

¹⁷⁰ zdifáptă ‘desfăcută’, participiul vb. zdifasc^u de la disfác^u, cu metateză.

¹⁷¹ y, formă neaccentuată de pronume personal, pers. 3 sg. îl, cu l > y.

¹⁷² O trăsătură a graiului fărșeroṭilor din Albania – în ceea ce privește consonantismul – o constituie vibranta [r], care se realizează atât ca [r] (apical), cât și ca [ɾ] [r velar] sau [ɹ] (r uvular).

¹⁷³ Pentru eṣ ‘ieși’, imperativ, 2 sg., semnalăm lipsa preiotării, specifică dialectului dacoromân; forma negativă este nu + forma pozitivă.

¹⁷⁴ În fonetismul nafóṛă ‘afară’ < n+ afoáră (< lat. ad-foras), diftongul [ɔa] se realizează ca [ɔ] (vezi nota 122).

¹⁷⁵ În fonetismul nunt̥ ‘înăuntru’ vibranta [r] se realizează ca [ɹ] (r uvular) (vezi nota 172).

¹⁷⁶ imnă, perf. simplu pers. 3 sg. de la imn^u ‘merg’ < lat. ambulare.

¹⁷⁷ Deși în graiul fărșeroṭilor plisóṭ vorbit astăzi în Albania, diftongul ɔa se realizează ca ɔ (unóră ‘odată’), surprinzător, am notat rostiri cu diftongul ɔa: nḡápt'a, în variație liberă cu ɔ. Rostirile cu ɔa nu au fost semnalate până în prezent la fărșeroṭii din Albania; este posibil să fie vorba de un arhaism sau de o evoluție recentă, o revenire la rostirea cu ɔa, sub influența fărșeroṭilor śopaṇ, care l-au păstrat pe ɔa, netrecut la ɔ.

¹⁷⁸ Observăm forma de adjectiv pronominal negativ níki ‘nici’, în loc de nică (< ni+ că).

// mă-sa ʃ-tátă-su u căftă /ma nu...află-y ʃăvǎ¹⁸⁰ // únǎ ɖúuǎ.../ [ɛ] ʉ-aveám
 agǎʃátǎ¹⁸¹ niʃámǎ¹⁸² // bărbátu-aflǎ ʃiáta tu pǎdúri.../ cu úrsa¹⁸³ ʃ-cu úrsóhɥi¹⁸⁴ -aʃéi
 nítyǎ¹⁸⁵ // u ʃo¹⁸⁶ / u dúsi tu hǒri¹⁸⁷ // víniǎ toʃ¹⁸⁸ / u videǎ // íia ...[ɛ] nɥ-aǎ ca uŋ
 om / mǎ¹⁸⁹ aǎ ca únǎ úrsǎ tóǎ¹⁹⁰ // víniǎ ʃ-prínʃǎy a ey // u vǎdúǎ / ʃ-ma nǎpóǐ¹⁹¹
 u cǎnǎscúǎ¹⁹² cǎ ɛǎ ʃeátǎ a lor¹⁹³ // u lǒǎ / u nvǎscúǎ / u láǎ¹⁹³ ʃ-u ʃeǎǎ ca om¹⁹⁴
 // [...] ʃ-de-astúmʃǎna¹⁹⁴ nu plǎndeám¹⁹⁴ //

[Muşa Esmeralda, 26 ani; Fier (= arom. Fëáricǎ), Albania]

¹⁷⁹ Labilizarea lui [i] neaccentuat (provenit din [e] neaccentuat), ca în dacoromână, reprezintă o particularitate a fărşeroţilor din Albania: *vidǎǎi* ‘vedei’, pentru *vidǎǎi* la fărşeroţii *ʃópaŋ* şi la ceilalţi aromâni; *vǎdúǎ* ‘văzură’ (cf. dr. *vǎzurǎ*).

¹⁸⁰ *ʃăvǎ* ‘nimic’ pentru *ʃivǎ*.

¹⁸¹ Pentru *avǎm agǎʃátǎ* ‘uitasem’, semnalăm trecerea verbului de la conjugarea a IV-a la conjugarea I.

¹⁸² În fonetismul *niʃámǎ* ‘puţin’ (< lat. *infima*), observăm un stadiu al palatalizării finale: *f* > *h* şi apoi *h* > *ʃ*.

¹⁸³ *úrsa* ‘urs’. Spre deosebire de dacoromână, genul este feminin.

¹⁸⁴ *úrsóhɥi* ‘puii de urs’ pentru *ursópi* la ceilalţi fărşeroţi; notăm sufixul *-ón* (cf. *-oi* din dr.) cu valoare diminutivală.

¹⁸⁵ *nítyǎ* ‘cei mici’ pentru *nítǎ!*; observăm trecerea lui [t] la [y].

¹⁸⁶ În *ʃo* ‘luă’ semnalăm un *ʃ* (l velar) ca în graiul grabovean (datorită influenţei albanezei). Acest *ʃ* (l velar) nu este prezent în graiul fărşeroţilor *ʃópaŋ*.

¹⁸⁷ *hǒri* pl. ‘sate’ < gr. *χώρα* cu realizarea diftongului [ɔa] ca [ɔ], faţă de *hǒari* în alte graiuri.

¹⁸⁸ Forma de pronume nehotărât *toʃ* ‘toţi’ este ca în dacoromână şi nu ca în restul aromânei: *tuʃ* cu închiderea lui *o* la *u*. Această formă este specifică fărşeroţilor din Albania.

¹⁸⁹ *mǎ* ‘dar’ conjuncţie < it. *ma*; cf. gr *μά*, alb. *ma*.

¹⁹⁰ *tóǎ* ‘acum’ < gr. *τόρα*.

¹⁹¹ *ma nǎpóǐ* ‘apoi, după aceea’ < lat. *id-ad-post*. Sensul din text apare doar la fărşeroţi, la ceilalţi aromâni *nǎpóǐ* semnifică ‘înapoi’. De asemenea, un alt sens este acela de ‘din nou’, întâlnit doar la fărşeroţi. Ceilalţi aromâni folosesc *ǎra*, care la fărşeroţi se confundă cu termenul care desemnează noţiunea de ‘iarnă’ prin reducerea lui *m* la *r*. Această omonimie „insuportabilă” a determinat eliminarea adverbului *ǎra* şi înlocuirea lui cu *nǎpóǐ*.

¹⁹² *cǎnǎscúǎ* ‘cunoscură’, perf. simplu, persoana 3 pl. de la *cunósc*¹⁹³, pentru *cunuscúǎ*, în restul dialectului. Trecerea lui [u] neaccentuat la [ǎ] se produce în cuvinte moştenite şi în împrumuturi, prin asimilare sau disimilare după alveolare (*s*), velare (*c*, *g*, *ʃ*), lichide (*r*, *l*) (în silabă protonică şi posttonică).

¹⁹³ *láǎ*, perf. simplu, persoana a III-a, pl. de la *lau* ‘spăl’ < lat. *lavare*. Termenul există şi în dacoromână, în limba veche şi dialectal în graiurile de nord-vest.

¹⁹⁴ *astúmʃǎna* ‘atunci’ pentru *astúmʃina*, *i* > *ǎ* în silabă posttonică.

[Tătă a nost^U]

[T4 F]

Tătă a nost^U cá¹⁹⁵ hî¹⁹⁶ tu țer^U¹⁹⁷ / s-a¹⁹⁸îsească núma a Ta / s-ýínâ amirârî¹⁹⁹la
a Ta / s-fácâ vreărea a Ta / așe cum^U tu țer^U / așe ș-písti loc^U²⁰⁰ // pănça a noăstâ ațgă
di túti dălili /dă-nâ-u a náu áđâ / ș-nâ li l'ártă amărtíli a noăsti /așe cum^U li l'irtám^U²⁰¹
ș-noi un^U alântú^U /ș-nu nâ du noi la cârțări /ma nâ veágli di ațél^U rău // câ a Ta găsti
amirârî¹⁹⁹la ș-puteărea a Tatălui ș-a híllului ș-a spíritului sânt^U²⁰² // tóra / tótâna și tu
éta²⁰³ étilor^U / Amín^U //

[Dimitrák Veríga, 58 ani; Corcea, Albania]

[nveásta]

[T5 F]

nési nveásta ș-státú s-măcâ²⁰⁴ cu soácřă-sa // ș-măcâ pání cu másini // măcâ
soácřă dísa²⁰⁵ di másinâ²⁰⁶ / măcâ nveásta tútâ másina // și-l' dăsi soácřă pi dáu²⁰⁷

¹⁹⁵ cá^U, pron. rel. 'care' la fărșeroți, față de *cári* < lat. *qualis* la ceilalți aromâni.

¹⁹⁶ hî^U, ind. prez. 2 sg. 'ești' la fărșeroți și pindenii, față de *éștâ* la grămosteni.

¹⁹⁷ țer^U, s. n. sg. 'cer' (< lat. *caelum*) la fărșeroți și grămosteni, față de *uranó* < gr. *οὐρανός* la pindenii.

¹⁹⁸ a¹⁹⁸îsească, ind. prez. 3 sg. 'sfințească' < gr. *αγιαζω*.

¹⁹⁹ amirârî¹⁹⁹la, s. f. 'împărăția', der. de la *amiră* 'împărat' < gr. *αμυράς*. În graiul din Mețovo, este atestat toponimul *Mpirătoăre* (< lat. *imperatoria*, din *Via Imperatoria*)

²⁰⁰ loc^U < lat. *locus* 'pământ' (pe lângă sensul 'loc'), în toate graiurile; *pimintu* (< lat. *pavimentum*) e ieșit azi din uz.

²⁰¹ l'irtám^U, ind. prez. 2. pl. de la *l'értu* 'iert' (< lat. *libertare*), cu păstrarea unui stadiu mai vechi în evoluția lat. *l* + iot.

²⁰² sânt^U 'sfânt' (< lat. *sanctus*), general în aromână, față de dr. *sfânt* (< sl. *svetŭ*).

²⁰³ éta, s.f. 'veșnicie' < lat. *aetas*; cf. alb *jetë* (Brâncuș 1999: 120).

²⁰⁴ s-măcâ 'să mănânce', cu *ă* (între *ă* și *e*) pentru *ă* (*măcă*, la ceilalți aromâni); fonetism fărșerot.

²⁰⁵ dísa 'jumătate' < lat. * *divisus*.

²⁰⁶ másinâ 'măslină' < sl. *maslina*.

²⁰⁷ dáu 'două' la fărșeroți și grămosteni, față de *doăuă* la pindenii.

*nvǎstǎ / pi dǎu // dǎu mǎsini mǎcǎ nvǎsta²⁰⁸ // ʃi-l ǎsi ǎapóia soǎcǎ-sai / nvǎstǎ
mǎcǎ cum^u mǎcǎi / cum^u ʃtǎi di tátǎ-tuǐ // ǎsi // tǎ s-nu faǝ mǔltǎ zǎi²⁰⁹ //*

[Alécu al^u Tǎrʃu, 52 ani; Florina, Grecia]

[cum băneǎdǎ řămǎni]

[T6 F]

[ʃi hii tǐni ?] //

hiu²¹⁰ fǎrʃirót^u //

[cum^u s-feǎǝi hoǎra?]

hópa²¹¹ nóstpǎ ʃ-túti hópǎ²¹² di řămǎn²¹³ aǎ tu Makidunǐ aǎa Pǎespa s-
fǎǝǝ tu únǎ níli náu súti ʃiǎǎǝǝǝsi // vǐniǎ pǎpǐnǝǝ a noǎ²¹⁴ di Igumenǐǝ di Ípǐr^u /
di Íǎnina / di cǎtǎ aǝǎ pǎǝti / di cǎtǎ acóǝ²¹⁵ // vǐnǎ cu cu tutǐputa²¹⁶ vǐǎǎ²¹⁷
Ǧǎmuste²¹⁸ // iǎǎ²¹⁹ dipunǎ²²⁰ tu-arǐǝ Ǧumenǐǝ // ma nínti tútǎ Řămǎnǐa²²¹ / ʃuǝ
iǎ²²² picupǎǝ //

²⁰⁸ *nvǎsta* ‘nora’ < vsl. *nevesta*; cf. dr. *nevestǎ*. DDA precizeazǎ sensurile de *nevestǎ* ʃi de ‘mireasǎ’. Noi am înregistrat ʃi sensul de ‘norǎ’ cf. alb. *nuse* ‘mireasǎ; nevastǎ; norǎ’.

Soacra, în mod obiʃnuit, se adreseazǎ nurorii cu apelativul *nvǎstǎ*.

²⁰⁹ *zǎi* ‘pagubǎ’ < gr. *ζημία*.

²¹⁰ *hiu* ‘(eu) sunt’, la fǎrʃeroǝi ʃi pindenǐ, faǝ de *ǎscu* la grǎmosteni.

²¹¹ *hópa* ‘satul’ (< gr. *χώρα*), cu ǝ < ǝa ʃi ǝ [= *r* uvular] în unele graiuri fǎrʃerote.

²¹² *hópǎ* ‘satele’, pl. art. la fǎrʃeroǝi (*hoǎrǎli* în alte graiuri).

²¹³ *řămǎn* ‘aromǎni’, fǎrǎ a protetic la fǎrʃeroǝi.

²¹⁴ *a noǎ* ‘ai noʃtri’, formǎ specificǎ graiului fǎrʃerot, faǝ de *a nóʃtri* la pindenǐ ʃi *a nóʃtǎ* la grǎmosteni.

²¹⁵ *acóǝ* (ʃi *acó*) ‘acolo’ la fǎrʃeroǝi, faǝ de *aclóǝ* (*acló*) la ceilǎlǝi aromǎni.

²¹⁶ *tutǐputa* ‘avere în animale (oi, capre, cai etc.)’ < gr. *το τίποτα*.

²¹⁷ *vǐǎǎ* ‘varǎ’, cu *iǎ* (< ǎǎ) în unele graiuri fǎrʃerote.

²¹⁸ *vǐnǎ* ... *Ǧǎmuste* ‘veneau în Gramoste’, complementul de direcǝie fǎrǎ prepoziǝie, ca în latinǎ; la fel: *dipunǎ* ... *Ǧumenǐǝ* ‘coborau în Igumenǐǝ’.

²¹⁹ *iǎǎ* ‘iarna’, cu *ř* < *rn*, la toǝi fǎrʃeroǝii; cf. ʃi *aǎǝ* ‘loc de iernat’ (< lat. *hibernivum*); în celelalte graiurri: *iǎrna* ʃi *arnǐǝ*.

²²⁰ *dipunǎ* ‘coborau’ (< lat. *deponere*), conj. I la fǎrʃeroǝi, faǝ de *dipunǎǎ*, conj. a II-a , la ceilǎlǝi aromǎni.

²²¹ *Řămǎnǐa*, ȝinutul locuit de *řămǎn*.

²²² *iǎ* ‘erau’ la fǎrʃeroǝi, faǝ de *ǎǎǎ* în alte graiuri.

[ți va sâ spúnâ *tútâ Rămănia* ?]

Rămănia / noi fărșiróțij / noi rāmăni //

j-de apoiá aflārâ loc^U aúá hořlĩ góli / l-adúsirâ aúá cřátu²²³ // l-adusi ř-acâțārâ aúá loc^{U224} // noi lăólu²²⁵ ři him^U cáma puřánli²²⁶ / noi catařýisím^{U227} s-avém^U noi cumánda²²⁸ // noi him^U comúnă²²⁹ cum đâțet voi ti đimařhíu²³⁰ // tóřa nâ řeățim^U únă²³¹ ř-cu Křistalopiřýú²³² // Přespa nâ išém^{U233} dinínti j-luám^U j-đimařhíu // míni ésc^U đimářh^{U234} ali comúnă // pāmăni s-akicăsésc^U / s-adúnă ř-fac^U muabéti / ř-tótâna cuscpâm^U un^U đe-alánt^U // fićópi a řeji zburăřt^U múlt^U gíni řămăneřti // ma²³⁵ ři pāmăni him^U ma²³⁶ s-nu fâțem^U fumel'a ta s-buřască řămăneřti / míni li zbuřăřt^U ř-amindóli²³⁷ zbuřăřt^U múlt^U gíni //

[Vasílĩ al^U Tépa, 50 ani; Prespa, Grecia]

[númta]

[T7 F]

tu kirólu-a nost^{U238} / cănd^U irám^U řeățe řiř / acăřá²³⁹ númta // di Stămăříř / cuřmám / ma nínře zbópu²⁴⁰ // álĩ řveăște // dup-ațeă / loam supțel^{U241} // ře-adună

²²³ *cřátu* ‘statul’ < gr. *κράτος* (neatestat în DDA); împrumut recent.

²²⁴ *acâțārâ...loc^U* ‘ocupară teren’.

²²⁵ *lăólu* ‘poporul’ (< gr. *λαός*), împrumut recent din greacă, pentru *pópul* (< it. *popolo*); cf. ři alb. *pópull*) ři *rářă* (< it. *razza*).

²²⁶ *cáma puřánli* ‘cei mai puřini’ (*ma* < lat. *magis*), superlativul relativ format prin articularea enclitică a adjectivului de la comparativul de superioritate.

²²⁷ *catařýisím^U* ‘ne străduim’ < gr. *καταργῆ*

²²⁸ *cumánda* ‘conducerea’ < fr. *commande* (DDA 403): unul din puřinele împrumuturi din franceză.

²²⁹ *comúnă*, cuvânt preluat din româna literară.

²³⁰ *đimařhíu* ‘primărie’ < gr. *δημαρχεῖο*.

²³¹ *nâ řeățim^U únă* ‘ne-am unit’.

²³² formă articulată hotărât enclitic.

²³³ *nâ išém^U* ‘[ne]-am ieřit’, construcție cu dativ etic ři cu trecerea verbului la conj. a II-a față de *iřím^U* în alte graiuri (conj. a IV-a).

²³⁴ *đimářh^U* ‘primar’ < gr. *δήμαρχος*.

²³⁵ *ma* ‘însă’ < it. *ma*.

²³⁶ *ma* ‘dacă’ < it. *ma*.

²³⁷ *amindóli* ‘amândoi’ < lat. **ambi-doi* (DDA 147).

²³⁸ *a nost^U* ‘al nostru’, la fărșeroři, față de *a nóřt(r)u* la ceilalři aromâni.

²³⁹ *acăřă* ‘începea’ (< lat. **accaptiare*); acest verb are multe sensuri (vezi DDA); aici este folosit ca sinonim pentru *ahurhă* ‘începea’.

słója²⁴² tútâ / năđđă²⁴³ tu pădúpe / tu múnți / ləa nel fpipt²⁴⁶ / pănĭ / căș / băgá meşálċa²⁴⁴ / măcă / ģucá cu flámbupa²⁴⁵ ntpu²⁴⁶ mănă // đeapója scăpcă²⁴⁷ / aduțǵă lċámċ / vinċă ācásă / słója tútă aștıptă / acásă / băgá meşálċ / măcă / cǣntă / ģucá / flámbupa ... / ȳ ləa / ȳ băgá pe căsă // s-cuņoșțǵă cās-ațǵă / cǣ ĩpă ... númtă // đeapója sı-acățǵă númta / dĭ ģoi²⁴⁸ // ģoi șǵápă / șǵ-adună słója / băgá sǵmĭtă²⁴⁹ / cǣntă / ģucá / vĭnĭpĭ taĥĭnă²⁵⁰ / fpǣmĭtă pǣnċa / fģģģ / ȳvéstģ / nuntăpa²⁵¹ / lǣ fǣțǵă pudȳģĭ²⁵² / lǣ băgá đĭnĭntģ / a tutulóp²⁵³ // s-cuņoșțǵă cǣ erǣ sóĭe //

[Leftéria al²⁴ Tǣrșu, 57 ani; Kristallopiȳĭ, Grecia]

²⁴⁰ *cuñmám ... zbópu* '[lit.] încheiam vorba' = 'făceam înțelegerea, logodna mică'; pentru *curmá*, cf. alb. *kurmoj* probabil, cuvânt din substrat (cf. Brăncuș 1983: 138). Sintagma *cuñmám ... zbópu* (cu sensul 'logodna mică') e cunoscută numai la fărșeroți; la grămosteni se folosește cu același înțeles termenul *bășǵǵrǵa* 'logodna mică'.

²⁴¹ *supĭđĭ* 'surcele' (< lat. *surcellus*), cu *ρ* (= r velar) caracteristic fărșeroților din Albania; fărșeroții *șópañ* au pierdut termenul, înlocuindu-l cu *scǣrpă* 'așchie, surcea' (alb. *shkarpĕ*).

²⁴² *słója* 'neamul, rudele' (< tc. *soy*); cf. dr. *nu-i de soĭ bun*.

²⁴³ *năđđă* 'mergea', cu fonetismul *nă-* pentru **ñe-* (< *me-* cu palatalizare) și reducerea grupului consonantic *rđ* la *đ* (în alte graiuri: *ñirđǵǵ*)

²⁴⁴ *băgá meşálċa* 'puneau masa'; *bag²⁴*, cuvânt din vocabularul fundamental al românei, rămas cu origine necunoscută (cf. gr. *βζω*, alb. *vĕ*); pentru *mesále*, cf. gr. *μεσάλλ*, alb. *mĕsallĕ*.

²⁴⁵ *flámbupa* 'steagul (de nuntă)' < gr. *φλάμπουρον*. *Flámbupa*, ca obiect ritualic de nuntă, nu este cunoscut de fărșeroții *șópañ*; la aceștia este prezent *bradul* (la fel ca la dacoromâni), împodobit în același fel ca *flámbupa*. Inițial, *flámbupa* simboliza un steag de pace; în timpul ocupației otomane, în Balcani, alaiul de nuntă era protejat de *flámbupa* cu pânză albă pentru a nu fi atacat de turci, mai ales că la nunțile de fărșeroți se trăgea cu pistolul în aer pentru alungarea spiritelor rele. Este interesant faptul că la fărșeroții *șópañ* *flámbupa* se face din vârful din mijloc al unui brad, împodobit de fete și femei cu lână roșie și lână albă. Pe crengile din partea de sus a *flámbupeĭ* se așază, în formă de cruce, trei mere roșii, ce simbolizează fecioria miresei. Bradul se pune pe casa mirelui ca simbol al nunții.

²⁴⁶ *ntpu* 'în' < lat. *intro*; cf. dr. *întru*.

²⁴⁷ *scăpcă* 'descărcău' (pentru *discǣrcă* în alte graiuri), formă specifică fărșeroților din Albania.

²⁴⁸ *ģoi* 'joi', cu *ģ* conservat (< lat. *jovis*), ca în subdialectul moldovean al dacoromânei.

²⁴⁹ *sǵmĭtă* 'pâine de calitate superioară' (< tc. *simit*), sens recent, neatestat în DDA; în DDA: *sǵmĭtă* 'pâine din năut'.

²⁵⁰ *taĥĭnă* adv. 'dimineață, în zori' < gr. *ταχινά*.

²⁵¹ *nuntăpa* 'nuntașii', derivat colectiv de la *núntă*.

²⁵² *pudȳģĭ* 'șorțuri' < gr. *ποδιά*.

²⁵³ *tutulóp²⁴* 'tuturor', cu disimilare regresivă.

[flámbura]

[T8 F]

când²⁵⁴ fec²⁵⁴ númta fec²⁵⁴ númtă pămănescă // númta ahurhí²⁵⁵ sámbătă²⁵⁶ // sámbătă sĕára noi // j ˘ dumănică²⁵⁷ la Vasílĭ [k] la ɣambpó²⁵⁸ // fĕáțim²⁵⁹ flámbuřă²⁶⁰ //

[ți ęásti flámbura?]

flámbura ęásti únă simée²⁶¹ ęę-anęástră // ș-u băgám²⁶² pi un²⁶² lem²⁶² // șâ ... neg²⁶² fĕțili tu pidúři cu-un²⁶² culác²⁶² // ș-acó kindisést²⁶³ // u cȑsă pi lem²⁶² // ș-u ȩa ęęapóia fĕțili // u-adúc²⁶² acásă // la ɣambpó s-fáti ațęă // j-ęęapóia când²⁶² neg²⁶² di ȩa²⁶⁴ ȩveásta²⁶⁵ / ȩa ș-flámbupa dinínti / băgă lăná póși²⁶⁶ pi flámbupă // ș-ȩđĕňă băgă nă cārúți²⁶⁷ de lem²⁶² j-băgă tpe mĕři // u băgă ęęapói pi balcóni ș-u-alásă acó únă stámăňă / j-ęęapóia u-aspărĕ²⁶⁸ si bitisęásti²⁶⁸ númta // astúmțina²⁶⁹ iřám²⁶⁹ tínipĭ ș-cântám²⁶⁹: „ți-ň stai fĕátă ȩĕ os²⁷⁰ tu váli²⁷⁰ // fĕátă lai mușátă²⁷¹ // ștéptu váleă si-ň mi nĕăcă // ĕóni²⁷²

²⁵⁴ *fec²⁵⁴* ‘făcui’, formă etimologică (< lat. *feci*) generală în aromână, cu *u* final analogic.

Din punctul de vedere al frecvenței, *fec²⁵⁴* este la fărșeroți mult mai întâlnit decât sinonimul său *adăr²⁵⁴*, formă frecventă la grămosteni și pindenii.

²⁵⁵ *ahurhí*, ‘începu’, *ahurhĕsc²⁵⁵* (< gr. *αρχινώ*), forma e specifică fărșeroților; pentru celelalte graiuri: *arhinsĕscu*, *arhusĕsc²⁵⁵*.

²⁵⁶ *sámbătă*, cu *ă* accentuat la fărșeroți, față de *sámbătă*, cu *â* în celelalte graiuri; la fărșeroți lipsește opoziția între *ă* și *â*.

²⁵⁷ *dumănică* (< lat. *domenica*), formă mai răspândită decât *duminică*.

²⁵⁸ *ɣambpó* ‘mire’ (< gr. *γαμπρός*).

²⁵⁹ *fĕáțim²⁵⁹* ‘făcurăm’, formă etimologică de perfect simplu, generală în aromână.

²⁶⁰ *flámbuřă* ‘steag de nuntă’.

²⁶¹ *simée* ‘steag’ (< gr. *σημία*), cuvânt neatestat în DDA.

²⁶² *lem²⁶²* ‘lemn’, cu *m* < *mn*, fonetism fărșerot (cf. și *sem* ‘semn’, *scam* ‘scaun’).

²⁶³ *kindisést²⁶³* ‘1. a coase, a broda. 2. a împodobi’ (< gr. *κεντώ*).

²⁶⁴ *ȩa* ‘ia’, cu *ȩ* păstrat, specific dialectului aromân.

²⁶⁵ *ȩvĕásta* ‘mireasa’; după ziua nunții se folosește cu sensul de ‘soție, nevastă’ și cu sensul de ‘noră’, neatestat în DDA.

²⁶⁶ *póși* ‘roșie’, la fărșeroți fără *a* protetic (în restul graiurilor: *aróși*).

²⁶⁷ *cārúți* ‘cruce’, cu *ă* epentetic la fărșeroți (în restul graiurilor: *crúți*).

²⁶⁸ *si bitisęásti* ‘se termină’ (< tc. *bitirmek*).

²⁶⁹ *astúmțina* ‘atunci’ la fărșeroți, față de *atúmțea*, la ceilalți aromâni.

²⁷⁰ *váli* ‘râu’ (< lat. *vallis*). La fărșeroți, unde nu se realizează opoziția *ă*: *â*, și *rău* semnifică atât ‘râu’, cât și ‘râu’, se folosește pentru dezambiguizare termenul *váli* cu sensul ‘râu’.

²⁷¹ *mușátă* ‘frumoasă’ (< lat. * (*in*)*formosiatus*), cu *ș* dur și reducerea diftongului *ęă* la *ă*.

kiřaġi²⁷³ // cum^u s-ti nićă ahtări²⁷⁴ fëătă // fëătă lai muşătă // că n-am^u ġónili tu
csęáni²⁷⁵ // ġóni kiřaġi // ți tăxęști²⁷⁶ s-țu lu-adúc^u // fëătă lai muşătă // páia²⁷⁷ tútă di la
dáda // // ġóni kiřaġi // nu-ț voi páia că-ț voi náta²⁷⁸ // / fëătă lai muşătă”//

[María_al^u Těpa (n. Arépa), 47 ani; Prespa, Grecia]

[dpácu ř-rămánu]

[T9 F]

dpácu²⁷⁹ ř-rămánu đási / „s-alásám^u ói^l” đási „z-bâgám^u ágări”²⁸⁰ // „țu-z-
bâgám^u”²⁸¹

éstan^u”²⁸² đási // „meă đă tíni” đási đrácu // „u z-bâgám^u gáp^u”²⁸³ đási řămánu
„țeă s-avém^u ti mácári”²⁸⁴ // „z-bâgám^u” đási dpácu / „ála u z-lau^u”²⁸⁵ míni²⁸⁶ ațéă di

²⁷² ġóni ‘june, tânăr’ (< lat. *iuvenis*), cu ġ păstrat în aromână.

²⁷³ kiřaġi ‘chirigiu, transportator de mărfuri’ (< tc. *kiraci*).

²⁷⁴ ahtári ‘asemenea, atare’ < lat. *eccum-talis*.

²⁷⁵ csęáni ‘străinătate’ (gr. *τα ζένα*).

²⁷⁶ tăxęști ‘oferi ca plată’ (< gr. *τάζω*).

²⁷⁷ páia ‘zestrea’ (< tc. *pay* ‘parte, lot’; cf. alb. *pajë* ‘zestre’) la fărșeroți, spre deosebire de *prică* (< gr. *ποίκα*) la grămosteni. Pentru fărșeroți, considerăm că originea albaneză a termenului este mult mai probabilă decât cea din turcă, dat fiind faptul că aromânii fărșeroți au venit în contact direct cu albanezii.

²⁷⁸ náta ‘tinerețe’ (< gr. *νεότητα*). Astăzi, *nátă* are și sensul de ‘voinicie, frumusețe, mândrețe’, sens neatestat în DDA.

²⁷⁹ dpácu ‘dracul’, la fărșeroți, față de *dráclu* la ceilalți aromâni (despre articolul enclitic la fărșeroți, cf. Caragiu-Marioțeanu 1968: 163-169).

²⁸⁰ ágări ‘ogoare’, cu sg. *águř* (< lat. *ager. agrum*); cf. dr. *águr* (I.-A. Candrea, *Psaltirea șcheiană*, 1916).

²⁸¹ *u z-bâgám^u* ‘o să punem’, ca în dacoromâna sudică; formă de viitor cu *volere* + conjunctiv, ca în limbile balcanice (albaneză, greacă, bulgară, slava macedoneană).

²⁸² *éstan^u* ‘în acest an’ (< *éstu* + *an*); pentru **est* (< lat *istum*) trecut la *ăst* în dacoromână, cf. Densusianu 1938: 29; Rosetti 1986: 138.

²⁸³ *gáp^u* ‘grâu’, la fărșeroți cu *p* (uvular) < *rn* (*gármu* și *grăn* în celelalte graiuri).

²⁸⁴ *s-avém^u ti mácári* ‘să avem de mâncat’: construcție cu infinitivul, generală în aromână, în loc de supin.

²⁸⁵ *u z-lau^u* ‘o să iau’, cu forma *u* (cf. dr. *o*) a auxiliarului, la fărșeroți, față de *va* în celelalte graiuri (cf. vdr. *va*).

²⁸⁶ *míni* ‘eu’ la fărșeroți, față de *io* (*eu*) la pindenii și grămosteni; repartiție dialectală nesemnaltă în studiile despre aromână.

pisúpřǎ” đási řămǎnu „ș-tíni u-z-lei²⁸⁷ ațǎ di pârg ós^U / di sum^U loc^U” / eh víni²⁸⁸ kírólu / tălǎrǎ gǎpu / ɣo²⁸⁹ řămǎnu ațǎ²⁹⁰ di pisúpřǎ / drácu nu-aftǎ țivǎ²⁹¹ // alánt^U²⁹² an^U / „ți u z-bâgǎm^U?” // „e / ți u z-bâgǎm^U” đási řămǎnu / „z-bâgǎm^U patǎț^U”²⁹³ // „mea nu me-apǎđ éstan^U” đási //”míni u z-la^U di pisúpřǎ j-tíni di sum^U loc^U” // ș-cpǎpǎ^U²⁹⁴ dpácu //

[Alécu al^U Tǎrșu, 52 ani; Florina, Grecia]

[Beála di Súprǎ]

[T10 F]

tóra cum am avđǎtǎ míni di aușátic^U²⁹⁵ că Beála di Súprǎ²⁹⁶ ș-Beála di Ğos^U sǎn_vinít^U²⁹⁷ dit^U Arbinișii²⁹⁸ / acó ęarǎ armǎn cai lucrǎ cu ói^Uli // ýineǎ pre-aqáte ațel / ș-fǎțǎ ca zńii²⁹⁹ tu váhtǎ^U³⁰⁰ ațǎ / ši-așé s-plǎndǎ lócu // «ți ięstǎz-voi» đǎsírǎ // « ħim^U ȷgust^U³⁰¹ / nu-avém^U cu țe z-bǎnǎm^U » đǎsírǎ «ș t-ațǎ noi curmǎm^U³⁰²

²⁸⁷ *lei* ‘iei’ la fǎrșeroți, față de *lai* la ceilalți aromâni; formǎ mai apropiatǎ de dr. *iei*.

²⁸⁸ *viní* ‘veni’, formǎ etimologicǎ de perfect simplu (lat. *venit*), general în aromână, cu accentul păstrat pe radical.

²⁸⁹ *ɣo* ‘luǎ’, cu *ɣ* < l, fonetism specific unor graiuri fǎrșerote.

²⁹⁰ *ațǎ* ‘aceea’, cu *ț* dur și *a* < *ǎ* în graiul fǎrșerot.

²⁹¹ *nu-aftǎ țivǎ* ‘n-a gǎsit nimic’; *țivǎ* ‘nimic’ cu valoare de pronume negativ în construcții negative și cu valoare de pronume nehotǎrât în construcții pozitive: *aflǎ țivǎ* ‘a gǎsit ceva’.

²⁹² *alánt^U* ‘celǎlalt’; cf. dr. dialectal *ǎlǎlalt* (graiurile sudice).

²⁹³ *patǎț* ‘cartofi’ (< gr. *πατάτα*), față de *cómbari* (de origine slavǎ) la grǎmostenii din Bulgaria.

²⁹⁴ *cpǎpǎ* ‘crǎpǎ’, la fǎrșeroți, ca în dacoromână, față de *cripǎ* (cu *i* păstrat) în celelalte graiuri.

²⁹⁵ *aușátic^U* ‘mulțimea bătrânilor; bătrânet’, substantiv colectiv format de la *aúș^U* ‘bătrân’ (< lat. *avus* + *-uș^U*) cu sufixul *-átic*.

²⁹⁶ *Beála di Súprǎ* ‘Beala de Sus’; *di Súprǎ*, format din *di* + *súprǎ* (< lat. *supra*); ca adverb, apare *disúprǎ* ‘deasupra’, cu elemente componente contopite.

²⁹⁷ *sǎn_vinít* ‘sunt veniți’, formǎ de perfect al verbelor de mișcare, cu auxiliarul verbului *essere* (nu cu *habere*), ca în limbile romanice occidentale.

²⁹⁸ *Arbinișii* ‘Albania’, substantiv colectiv, format de la *arbinés* ‘albanez’ (< lat. *Albanensis*) cu sufixul *-íe* după modelul lui *armǎnie*, *řămǎnie* ‘mulțimea aromânilor’.

²⁹⁹ *zńii* ‘pagubǎ’ < gr. *ζημία*.

³⁰⁰ *váhtǎ* ‘timp, vreme’ (< tc. *vakti*), în nord, față de *kiró* (< gr. *καρός*), mult mai răspândit în aromână.

³⁰¹ *ȷgust^U* ‘strǎmtorați, săraci’; folosirea lui *ȷgust^U* ‘îngust’ (< lat. *angustus*) cu sensul din text se explicǎ prin influența alb. *ngúshhtë* ‘strǎmtorat, în nevoie’ (*Dicț. alb.-rom.* 700,

dăuă³⁰³ oi ma nu-avém cu țe z-bână^u // ș-atúmțea ț-ul³⁰⁴ da aíst^{u305} loc^u tut^u // cu padă^u aístă tută pân-tu Beála di Súpră // iára³⁰⁶ ýineá cu prăvdâle³⁰⁷ // tu-aístă hoără / ma nu irá hoără ma aduțéá prăvdâle / tu hoără acó s-fițéá³⁰⁸ iára mare tu munte // ș-iára ýineá cu prăvdâle / fâțea turăște³⁰⁹ / și s-feáte Beála di Súpră hoără //

[Cóče Lúca, 73 ani; Beála di Súpră, R. Macedonia]

[o/ léle fěátă/ țî-n ti ncáče mă-ta?]

[T11 F]

o/ léle fěátă³¹⁰ / țî-n ti ncáče³¹¹ mă-ta?//
o/ nu-n mi ncáče / léle /ni³¹² țivá nu-n dățe//
o/ n-mi pitrěáți³¹³ /léle/ țî-únă apă aráte³¹⁴ /
o/ apă aráte /léle/ nu șțiu iu si zvóáme³¹⁵//
o / sum^{u316} țítate³¹⁷ /léle/ tu liváde vėrde³¹⁸ //

s.v.); prezența lui *u* final asilabic după un grup consonantic demonstrează apartenența graiului din Beala de Sus la graiul fărșerot.

³⁰² *curmăm* (*dăuă oi*) ‘sacrificăm, tăiem (două oi)’; *curm^u* < lat. **cormare* (< gr. *κομός*) (DDA 418 s.v., cu comentariul: „vitalitatea acestui verb [...] în domeniul românesc cere un etimon latin”), cf. și alb. *kurmoj*.

³⁰³ *dăuă* ‘două’ la fărșeroți, față de *dăuă* la pideni.

³⁰⁴ *ul* ‘il’ la fărșeroți, față de *il* în celelalte graiuri aromânești.

³⁰⁵ *aíst^u* ‘acest’ la fărșeroți, față de *aéstu* la grămosteni li pideni.

³⁰⁶ *iára* ‘iarna’ la fărșeroți (cu *r* < *rn*), față de *iárna* în celelalte graiuri.

³⁰⁷ *prăvdâle* ‘vitele’; *prăvdă* < bg. *pravda*.

³⁰⁸ *fițéá* ‘fața’, cu *i* < *ă* după *f*, sub influența cuvintelor în care *i* se păstrează după labiale în aromână: ar. *fitá* (dr. *fătá*).

³⁰⁹ *turăște* ‘stână’ la fărșeroți (cf. alb. *turishite*, DDA s.v. *turúște*; cf. și dr. *toriște* < bg. *torište*); în celelalte graiuri: *stáni* (cf. gr. *στάρι*, bg. *stan*), cf dr. *stână*.

³¹⁰ *léle fěátă* ‘măi fată’; *léle* folosit invariabil (ex. *léle fičórĭ* ‘măi băieți’, ca interjecție).

³¹¹ *țî-n ti ncáče* ‘ce mi te ceartă’ construcție cu dativ etic, frecventă în vorbirea aromânilor; *ncáč^u* ‘cert’ (< sl. *kačiti*).

³¹² *ni* ‘nici’, conj. < lat. *nec*.

³¹³ *mi pitrěáți* ‘mă trimite’ (< lat. *per-traicere*).

³¹⁴ *aráte* ‘rece’ (< lat. *recens*), cu *a* protetic (și *țe* < *ce*), formă curentă în toate graiurile.

³¹⁵ *zvóáme* ‘izvorăște’ (< lat. *ex-vomere* ? DDA s.v. *azvóm*).

³¹⁶ *sum^u* ‘sub’ (< lat. *sub*).

³¹⁷ *țítate* ‘cetate’ < lat. *civitas*, -*atem*.

o/ si-aminără³¹⁹ /léle/ trej tufék³²⁰ análte/
 o/ z-vâtâmără³²¹ /léle/ trej gón³²² pãrmătэфтă³²³ //
 o/ cáma mără³²⁴ /léle/ đăse „léle dădo³²⁵” /
 o / nũlgicáru³²⁶ /léle/ đăse „léle nvěstă³²⁷” /
 o/ cáma nícu /léle/ đăse „léle sóră” /
 o/ „léle sóră” / /léle/ feătă isusítă³²⁸ /
 o/ isusítă / léle/ pája³²⁹ ninkpirdăsítă³³⁰ //

[Nácu al^U Γ^Uiorí^U, 64 ani; Beála di Súpră, R. Macedonia]

[cum^U băná naínte nvęástile ?]

[T12 F]

bănáam naínte diméc^U³³¹ [k] nvęástile șideá doi meș^U³³² cu bărbátu³³³ / ș-fuđeá
 deapóia bărbátu tu cșęáne³³⁴ / tu-América/ nvęásta șideá cu șócra / cu sócru³³⁵ / ș-li
 făteá tiníja³³⁶ méré //

³¹⁸ *vęrde* ‘verde’, cu ę (< ęa) la unii fărșeroți.

³¹⁹ *âminără* ‘traseră, [lit.] aruncară’; *amín^U* ‘arunc’ < lat. *minare*.

³²⁰ *tufék* ‘puști’ (pl.) < tc. *tüfek* (tc. dial. *tufek*).

³²¹ *z-vâtâmără* ‘se omorâre’, refl. pasiv; *vátăm* < lat. *victimare*.

³²² *gón* ‘tineri, flăcăi’, cf. dr. dial. *june* < lat. *iuvenis*.

³²³ *pãrmătэфтă* ‘negustori’ < gr. *πραγματευτές*.

³²⁴ *cáma mără* ‘cel mai mare’, superlativ relativ, *mără*, cu morfem de determinare definită pentru *mărele* > *mărle* > *măre* (cu *rl* redus la *r*) > *mără* (cu *e* trecut în seria centrală); evoluție specifică graiului fărșerot.

³²⁵ *dădo* ‘mamă’ voc.; *dădă* ‘mamă’, la fărșeroți; cf. bg. *dada* ‘soră mai mare’, gr. *ντάνα*.

³²⁶ *nũlgicáru* ‘mijlociul’, derivat neînregistrat de DDA, de la o formă *nólğuc*, înregistrată în DDA, cu precizarea ‘apartine aromânei nordice, anume satelor Gopeș, Moloviște’ (< lat. *medius locus*).

³²⁷ *nvěstă* ‘nevastă, soție’, cu ę (< ęa) în unele graiuri fărșerote.

³²⁸ *isusítă* ‘logodită’, participiu adj. de la *isusésc^U* < gr. *ισαιάζω*.

³²⁹ *pája* ‘zestrea’ < tc. *pay*, cf. alb. *pajë*.

³³⁰ *ninkirdăsítă* ‘nefolosită’, participiu adj. de la *nkirdăsescu* < gr. *κερδίζω*.

³³¹ *diméc^U* ‘deci, așadar’ < tc. *demek*.

³³² *meș^U*, sg. *mes^U* ‘lună de zile’ (< lat. *mensis*), în toate graiurile aromânei, *lună* având numai sensul ‘astru ceresc’.

³³³ *bărbátu* ‘bărbatul’ [art.], la fărșeroți, față de *bărbátlu*, în alte graiuri.

[cum^U]

cum^U tinîja ? // s_{se} sculá soácra / caféça étemă³³⁷ / lig éneja si s-la³³⁸ tu făt³³⁹ // sócru lu kiptiná // ýinejá hílu³⁴⁰ / púnga di parád a tátă-sui // fićóru nu beja țiyáre³⁴¹ dinaínteja a tátă-sui³⁴² / și-a dádăei³⁴³ //

[Filóna Úca, 75 ani; Bęála di Súpră, R. Macedonia]

[cum li susím^U fęátili]

[T 13 F]

noi li susím^U³⁴⁴ fęátile³⁴⁵ / cáftă gónli // mutrím^U³⁴⁶ părintăl / dădănlę³⁴⁷ / cásili cum^U sãn³⁴⁸ / meja li dăm fęátile-anoásti // noi ... gónli-ahăt^U nu-l mutrím^U / ma s-híbă di sói³⁴⁹ ș-cu uęác^U³⁵⁰ / ș-li dădim³⁵¹ / li mărtăi cu isóte³⁵² // adúsiră nélu

³³⁴ *csęáne* [plt.] ‘străinătate’ (< gr. *τα ζένα*).

³³⁵ *sócru* ‘socrul’ [art.], față de *socr^U* [neart.] la fărșeroți; *sócrul* în alte graiuri.

³³⁶ *fătęá tinîja* ‘arăta respect’; *tinîe* < gr. *τιμή*.

³³⁷ *étemă* ‘pregătită, gata’ < gr. *έτοιμος*.

³³⁸ *si s-la* ‘să se spele’, *lau* (< lat. *lavare*) ‘spăl’, general în aromână cu acest sens; *spel* (< lat. *ex-per-lavare*) ‘clătesc’, cu acest sens în toate graiurile.

³³⁹ *făt* ‘obraji’; sg. *fătă* (< lat. *facia*) ‘obraz’, cu acest sens în toate graiurile. Forma de plural, *făt* e specifică fărșeroților din Beala de Sus, R. Macedonia, față de *făți* la fărșeroții din Grecia și din Albania.

³⁴⁰ *hílu* ‘fiul’ [art.], la fărșeroți, față de *híliu* în alte graiuri.

³⁴¹ *bęa țiyáre* ‘fuma’.

³⁴² *a tátă-sui* ‘lui tată-su’, formă de genitiv-dativ, de la *tátă-su* ‘tată-su’.

³⁴³ *a dádăei* ‘a mamei’, formă sintetică, față de *áli dádi* ‘a mamei’, formă mult mai frecventă la fărșeroți.

³⁴⁴ *susím^U* ‘logodim’, pentru *isusím^U* (< gr. *ισιάζω*) cu afereza vocalei *i*.

³⁴⁵ *noi li susím^U*³⁴⁵ *fęátile* ‘noi le logodim pe fete’; construcție cu obiectul direct nume de persoană fără prepoziții *pe*.

³⁴⁶ *mutrím^U* ‘privim’ < vsl. *mótriti*.

³⁴⁷ *dădănlę* ‘mamele’; sg. *dádă*, pl. *dáde*; pl. *dădăń*, neatestat în DDA, s-a format prin analogie cu *mămăń*.

³⁴⁸ *sãn* ‘sunt’ [pl.] la fărșeroți, față de *suntu* în alte graiuri.

³⁴⁹ *sói* ‘neam’ (< tc. *soy*), cf. dr. *soi* ‘fel’.

³⁵⁰ *uęác^U* ‘ogeac, sobă’ (< tc. *ocak*); prezența ogeacului în casă semnifica o familie cu rang social superior.

j-dúpa nel^U feățim^U isóțea máre// dapóia dúpa ún^U an^U fățem^U númtă / di ... vînirî /
 1a páia³⁵³ // sâmbătă ținăm^U feăta³⁵⁴ j-dumănică u dăm^U // lúneș nârđem^U cúscri /
 năpói și-așíte // deapoă dúpa stămână³⁵⁵ fățem^U pârýîtea³⁵⁶ / gustíia³⁵⁷: s-toárnă
 nveăsta la pârînte s-așteaptă pri gustíia/ pri măcáre pâne dățem noi // misticăm^U
 pânșă³⁵⁸ ș-așé nâ fățem^U únâ cásâ / ș-atúmțea nu s-meăștică deméc^U sóia // ș-
 dățem-ășé „míni ță ded^U³⁵⁹ feăta / tíni viníșî la míni ș-nâ him^U tóra únâ cásâ” //

[Filóna Úca, 75 ani; Bęála di Súpră, R. Macedonia]

[picurári³⁶⁰]

[T14 F]

nășî³⁶¹ pășteă óile / ș-le-aduțea seăra / li nclídeă tu turăște iu cáfi-și-un^U³⁶²
 mpărte / ma s-híbă³⁶³ a múlțâ domń³⁶⁴ / li mpart^U ș-li nclíd^U / ș-li 1a dimnșă³⁶⁵

³⁵¹ *dăđim* ‘dădurăm’, formă etimologică de perfect simplu, generală în aromână.

³⁵² *isóte* ‘logodnă’ (< alb. *i zoti*), DDA s.v. *izote*; cf. *isózmată* ‘logodnă’ (< gr. *ισόσματα*) în alte graiuri.

³⁵³ *páie* ‘zestre’ (< tc. *pay*), la fărșeroți, față de *prícă* (< gr. *προίκα*) la alți aromâni.

³⁵⁴ *ținăm^U feăta* [lit.] ‘cinăm fata’; verbul *țin^U* (< lat. *cenare*), intransitiv, e folosit tranzitiv cu valoare factitivă.

³⁵⁵ *dúpa stămână* ‘după o săptămână’, cu omiterea articolului nehotărât.

³⁵⁶ *pârýîtea* ‘calea primară: masa care se oferă tinerilor căsătoriți de către părinții fetei la prima vizită a acesteia la casa părintească’ (< bg. *părvice*).

³⁵⁷ *gustíia* ‘ospete’ (< sl. mac. *gostenje*), cuvânt neatestat în DDA.

³⁵⁸ *misticăm^U pânșă* [lit.] ‘amestecăm pâinea’; aici: ‘ne contopim într-o singură familie’, *nâ fățem^U únâ cásâ* ‘devenim o singură casă’.

³⁵⁹ *ded^U* ‘dădui’, formă etimologică de perf. s. (< lat. *dedi*), cu ^U analogic; cf. *feč^U* (< lat. *feci*), după *fac^U*.

³⁶⁰ *picuráru*, *picurári* ‘cioban’ (< lat. *pecorarius*).

³⁶¹ *nășî* ‘ei’ (< lat. *ipsus*) la fărșeroți, față de *e1* în celelalte graiuri; corespunde dr. *ins* (< **îns*; cf. dr. *dânsul*; cf. *dânsul* < *de* + *îns* + art.).

³⁶² *cáfi-și-un^U* ‘fiecare’, pron. din *cáfi* adj. + *și* + *un^U*.

³⁶³ *s-híbă* ‘să fie’, formă de conjunctiv prezent generală în aromână, sun influența lui *s-áibă*.

³⁶⁴ *dómń* ‘stăpâni’ (< lat. *dominus*), la fărșeroți, unde s-a păstrat termenul latinesc, față de *nicukír^U* (< gr. *νοικοκύρις*), la ceilalți aromâni (de ex., grămosteni).

³⁶⁵ *dimnșă* ‘dimineată’ (< lat. *de-*manitia*), la fărșeroți, concurat de *tahína* (< gr. *ταχινά*) păstrat în celelalte graiuri ale aromânei, unde *dimnșă* apare în *búnă dimnșă*.

năpói / li dúte di li páște / cai s-fáte tă tundeáre³⁶⁶ oáia u túnde ațéu³⁶⁷ picurár^u u túnde / cai fac^u nqátin³⁶⁸ / năși cresc^u nqátin / li mpart^u // tră mulđeári li mulg^u năși³⁶⁹ / ia dapóá il' pâlțeáști³⁷⁰ dómnu³⁷¹ a lui tu an^{u372} i câ tu șási meși³⁷³ i câ pi câte cápite are // tóra li da³⁷⁴ câte đáte níli pi únă oáje / atúmța irá cáma cu puțán pârád // tóra li-adúnă óile ș-li duc^u tu munte /tu turáște / áre un^u acó l-đác^u cășár^{u375} ațélúí // cășárlo ațéu adună câte dáuă trei su di cápite / țin su di cápite cum s-híbă // ș-lu mpárte cășu dapóia / dēapóia óli // li da a dómnilor^{u376} căti cum^u s-u făcă pázáręa³⁷⁷ / căti dáu kiláđ³⁷⁸ di caș^u / da umt^{u379} / da úrdă³⁸⁰ //

[Cóce Lúca, 73 ani; Beála di Súpră, R. Macedonia]

³⁶⁶ *s-fáte ta tundeáre* ‘se face de tuns’, construcție cu infinitivul cu valoare de supin (nu există supin, ca structură verbală, în aromână).

³⁶⁷ *ațéu* ‘acela’ (din **ațet^u*, cu *t>u*) la fărșeroți, față de *ațél^u* la ceilalți aromâni.

³⁶⁸ *nqátin* ‘miei de un an’ (< lat. *annotunus* ‘de un an’).

³⁶⁹ *tră mulđeári li mulg^u năși* ‘de muls le mulg ei’, construcție cu infinitivul în locul supinului din dacoromână; vezi și nota 302.

³⁷⁰ *dapóá* ‘după aceea’ și *pâlțeáști* ‘plătește’, fonetisme specifice graiului fărșerot vorbit în Beala de Sus (ca la grămosteni), față de *dēapóia* și *pulteáști* la ceilalți fărșeroți.

³⁷¹ *dómnu* ‘domnul’, cu articulare specifică graiurilor fărșerote (spre deosebire de *dómnul^u* la grămosteni), la fel ca în dacoromâna vorbită, dar pe căi diferite (arom.: *dómnulu* > *dómnul^u* > *domn^u*; dr.: *dómnul* > *dómnul^u*).

³⁷² *tu an^u* loc. adv. ‘la un an’.

³⁷³ *meși* ‘luni de zile’; *mes^u* (< lat. *mensis*), general în aromână.

³⁷⁴ *da* ‘dă’, verb, formă aproape generală în aromână, cu excepția graiului grabovean, unde apare *dă*, ca în dacoromână; la fel *sta* ‘stă’ și *la* ‘spală’, față de *stă* și *lă* la graboveni.

³⁷⁵ *cășár^u* ‘brânzar, meșterul care prepară brânza’; derivat de la *caș^u* (< lat. *caseus*) + *-ár*.

³⁷⁶ *li da a dómnilor^u* ‘le dau stăpânilor’; a *dómnilor*, formă de dativ identică cu cea de genitiv, generală în aromână.

³⁷⁷ *s-u făcă pázáręa* ‘să facă târgul, să facă înțelegerea’, construcție cu obiectul direct [inanimat, nepersonal] anticipat prin clitic; *pázári* < tc. *pazar* ‘târg’.

³⁷⁸ *kiláđ* ‘kilograme’, plural masculin cu desinența *-áđ*; *kiló* < *κοιλόν*.

³⁷⁹ *umt^u* ‘unt’ (< lat. *unctum*), cu *u* final asilabic după grup consonantic la fărșeroți, față de *úmtu*, cu *u* plenison în celelalte graiuri.

³⁸⁰ *úrdă* ‘urdă’, cf. *alb. hurdě*.

2. Grai pindean. Texte

[noi aqá Amínĉu]³⁸¹

[T1P]

noi aqá³⁸² Amínĉu³⁸³ avĉám^U dqáu tácsi³⁸⁴ di qámin/ avĉámu³⁸⁵ víniĉli ĩi bâgá
dímtă³⁸⁶ di dímtu di adímtu / adímtu c'limát³⁸⁷ voi / noi c'limámu dímtă / ĩi eră fáptă tu
luláke³⁸⁸ ř-lqá únă culqáre ařá vínită, muřátă³⁸⁹, arhundikăscă ř-ařă u bâgă³⁹⁰
zanaĉăđli³⁹¹ / u bâgă émburli³⁹² / u bâgă qáminĉli di nviĉătúră / dáscaĉli ařél³⁹³ / ři³⁹⁴

³⁸¹ Textul relatează venirea unui grup de fărșeroți în orașul *Aminciu* și, probabil, de aceea, se regăsesc particularități ale graiului fărșerot în vorbirea pindenilor din această localitate (vezi *infra*).

³⁸² *aqá* adv. 'aici' (< lat. *ad-hac*).

³⁸³ *Amínĉu* (arom. *Amínciu*, grec. *Μέτσοβο*).

³⁸⁴ *tăcsi* s. pl. de la *táxe* 'clasă, categorie' (< gr. *τάξις*).

³⁸⁵ *avĉámu* ind. imperf., 1. pl. de la *am^U* 'am'. În graiul pindean vorbit în Aminciu, *u* plenison este ocurent și după o consoană (inclusiv *m*), spre deosebire de restul dialectului aromân, unde înregistrăm [^U] *u* ca vocală scurtă finală.

³⁸⁶ *dímtă* s. 'dimie, postav de lână' < gr. *δίμτον*; în celelalte graiuri, termenul e înregistrat cu proteza lui *a*.

³⁸⁷ *c'limát* ind. prez., 2 pl. de la *c'lem^U* 'chem, numesc' (< lat. *clamare*). Observăm lipsa protezei lui *a*. În ceea ce privește grupul consonantic [cl'] este vorba de conservarea unui stadiu mai vechi în evoluția lat. [cl] + iot > [cl'] în care [l] s-a păstrat, spre deosebire de dacoromână, unde a evoluat la [k]: *kem*.

³⁸⁸ *luláke* 'liliachiu' (< gr. *λουλάκι*).

³⁸⁹ *muřátă* adj. 'frumoasă' < lat. *(in)*formusiatus*, formă care în dacoromână a dat *înfrumușa* (Candrea-Densusianu 2003; DER).

³⁹⁰ *ř-ařă u bâgă zanaĉăđli* 'și **pe** aceea o purtau meșteșugarii'. Din punct de vedere sintactic, observăm că, spre deosebire de dacoromână, în aromână substantivele nume de persoană nu sunt precedate, la acuzativ, de prepoziția simplă *pe*. Din punct de vedere morfologic, notăm pentru verbul *bag^U* (cf. *βάζω*, alb. *vë*, dr. *băga*), la indicativ imperfect, 3 pl. (*bâgă*) faptul că desinența la persoana a III-a plural se realizează întotdeauna **ă**, ca și cea de persoana a III-a singular. Astfel, imperfectul în aromână prezintă două serii de omonimii: I sg. = I pl.: *bâgám^U*; a III-a sg. = a III-a pl.: *bâgă*.

Neutralizarea opoziției de număr la persoana a III-a (singular = plural) se datorează faptului că această persoană este etimologică în dialectul aromân (lat. *cantabant* > *cântă* și *cantabat* > *cântă*).

³⁹¹ *zanaĉăđli* s. pl. art. de la *zanaĉăđ*, sg. *zanaĉi* (< tc. *zanaatçı*). Ca inovație morfologică, semnalăm, pentru dialectul aromân, la substantivele masculine, desinența de plural: [-

avęámu řî álgí'l'i / álgí'l' erá picurárl'i / gréř'l'i vínirâ nâ qará³⁹⁵ ř-řásirâ cá amincán'l'i bágárá láí³⁹⁶ dímtă cându si [k] i-áputrusírâ³⁹⁷ túřřil' / aéřtă ęásti únă mări mincúnă / ună mări mincúnă [...] cá avęá loátă amincán'l'i priviléng i di la túřřil' /câ i-alásárâ din ģug³⁹⁸ di trácúrá³⁹⁹ ř-nu i-alásárâ ma i-águtárâ s-treácă prin ģúgu cá ma naínte acâřárâ⁴⁰⁰ Sâřúna⁴⁰¹ ř-Iánina din Constantinópoli / ř-atúmřęáleř amincán'l'i / mincáni l-águtárâ řî loáră priviléng i / cum řâřęř cá bágárá láí /aéřte sântu⁴⁰² / tr-aéřtă ři řásíř⁴ ti Moscópole / ařęáli sântu mincúni /řî erá greř când⁴ únă řęátă vínită sâ mârťa la álg i s-duřęá la picurári // próta řęátă de-aqá de-Amínęu ři s-dúsi la picurári erá Táma al⁴ Aprázi / eř ámu *contrátlu* a řeř / ř-atúmřęáleř iřă⁴⁰³ un cânticu ři vínířřli táha⁴⁰⁴ s-

(ę)ář]. Desinența de plural în discuție vine din greacă [-ářęř], iar substantivele căroră li se adaugă la plural sunt împrumuturi relativ recente din greacă ři turcă: [á]: [-ář]: *amiră*: *amirář*, *căsăbă*: *căsăbář*, *pără*: *părăř*, *udă*: *udář*.

³⁹² *ėmburli* s. m. pl. art. de la *ėmbur* ‘negustor’ < gr. *ėμπορος*. Adaptarea împrumutului din greacă s-a realizat prin articularea cu art. hot. enclitic *li*, ca în graiul grămostean; în graiul fărșerot, grupul *rl* s-a redus la *r*, probabil înaintea fazei de palatalizare a lui *l* (*ėmburli* > *ėmburu*), forma articulată definit la masculin fiind *ėmburi*.

³⁹³ *ařél'* pron. dem. de depărtare, pl. de la *ařél'* ‘acela’ < lat. *ecce*-* *illus*. Forma *ařél'* păstrează *ř* etimologic care în dacoromână a evoluat la *i*. Ca inovație, africata surdă [ř] provine în aromână din lat. *c* + *iot* (particularitate comună dialectelor românești sud-dunărene). Astfel, pentru *ařél'* din aromână avem *acei* în dacoromână.

³⁹⁴ řî conj. *i* trece la *î* în graiul pindean datorită caracterului dur al lui ř.

³⁹⁵ *nâ qará* ‘odată’ < lat. *una hora*.

³⁹⁶ *láí* adj. fem. ‘neagră’, *lař'*, masc < lat. **lajus*. Termenul se găsește dialectal ři în dacoromână (DER afirmă că originea lui *lař* este necunoscută).

³⁹⁷ *áputrusírâ* ind. perf. s., 3 pl. de la *áputrusėscu* ‘a năvăli’ < gr. *πετρόνω*. Forma cea mai răspândită este *ápitrusėscu*. În graiul pindean, la fel ca în graiul fărșerot, înregistrăm labializarea lui [i] neaccentuat.

³⁹⁸ *ģug'* < lat. *jugum*. Africata palatală sonoră [ģ] se păstrează, în aromână (ca în unele graiuri dacoromâne din Moldova), în cuvinte de origine latină *iot* + [o], [u]: *ģoc*, *ģoi*, *ģone*, *ģudic*, *ģug'*. Aici este toponimul *Ģug'*.

³⁹⁹ *trácúrá* ind. perf. s., 3 pl. de la *trec'* ‘trec’: trecerea lui *i* la *î* are loc în silabă neaccentuată ca în graiul fărșerot.

⁴⁰⁰ *acâřárâ* ind. perf. s., 3 pl. de la *acář'* ‘ocup, iau în stăpânire’ < lat. **accaptiare*.

⁴⁰¹ *Sâřúna* (< lat. *Salona*): este vorba de orașul Salonic. Trecerea lui *l* intervocalic la *r* este un argument pentru vechimea aromânilor în regiune.

⁴⁰² *sântu* ind. prez. 3. pl de la *řiřu* ‘sunt’. Forma este identică cu cea a fărșerořilor, în restul graiurilor este *súntu*.

⁴⁰³ *iřă* ind. imperf., 3 sg. de la *es'* ‘ies’. Trecerea lui *i* la *ă*, datorită caracterului dur al lui ř, determină ři trecerea verbului de la conjugarea a IV-a la conjugarea I.

⁴⁰⁴ *táha* adv. ‘cică’ < gr. *τώχα*.

alâvdá⁴⁰⁵ câ únă feată ál bă lâ víni-n cásâ ş-ţea⁴⁰⁶: „gízărínă⁴⁰⁷ – câ erá gízără / erá di la oĭ / erá di la caş⁴¹ – gízărínă grásă ți nâ víni-n cásă” / cântá ánda⁴⁰⁸ ýingá⁴⁰⁹ nveásta⁴¹⁰ / c-aşé nu îĭ⁴¹ arúcă văr⁴¹ zbor láĭu / câ víniţ'ĭ / că aţél' adrá⁴¹¹ atúmţea hâlvă aqá Amínĉu / erá zanaĉăđ / adrá hâlvă / aţéá vindeá aqá / vindeá ş-tu hoárâ / vindéá şâ ... /ş-erá víniţ / şâ cum / móre/ voĭ halvaĝăđĭ vâ ncuscrátu cu picurár'ĭ / móre/ şâ năsă⁴¹² đe-apóĉea cântá „gízărínă grásă ți nâ víni-n cásă” //

[Ţiórŷi al⁴¹ Platári, 76 ani; Amínĉu (Meţovo), Grecia]

[múta ş-bímsa]

[T2 P]

múta erá ca un udă⁴¹³ nícu ş-bímsa⁴¹⁴ erá ca un udă máre⁴¹⁵ ți bâgám _ acló⁴¹⁶ sindúk⁴¹⁷ mărĭ cu străńi⁴¹⁸ núntru cu lúĉari đe-acşĭ⁴¹⁹ cu flurĭ⁴²⁰ cu-árme cu

⁴⁰⁵ *alâvdá* ind. imperf., 3 pl. de la *alâvdu* ‘laud’ < lat. *laudo*, -are. Ca inovație, semnalăm consonantizarea lui *u* înainte de labiale în cuvintele moștenite din latină. Fenomenul e prezent și în limbile balcanice

⁴⁰⁶ *ţea* (*đâţĉi*) ind. imperf., 3 sg. de la *đăc⁴¹* : specific graiului pindean este haplogia, scurtarea verbelor.

⁴⁰⁷ *gízărínă* ‘femeie cere prepară *gíza* (un tip de brânză asemănător urdei)’ (< *gíză* < alb. *gjzë*).

⁴⁰⁸ *ánda* adv. ‘ca și cum’ < gr. *ávδα*.

⁴⁰⁹ *ýingá* ind. imperf., 3 sg. de la *ýin⁴¹* ‘vin’: palatalizarea lui *v* (fenomen întâlnit și în Moldova) < lat. *venire*.

⁴¹⁰ *nveásta* s. art. ‘nora cea tânără’ < sl. *něvesta*.

⁴¹¹ *adrá* ind. imperf., 3 pl. de la *adár⁴¹* (< DDA propune ca etimologie *ad arare*). Observăm sincopa la verbul *adrá* pentru *adârá* (sincoparea este specifică vorbirii pindenilor și grămostenilor; apare foarte rar la fărșeroți).

⁴¹² *năsă* pron. pers., 3 sg. fem. ‘ea’, formă specifică graiului fărșeroților din Albania.

⁴¹³ *udă* s. m. ‘odaie’ < tc. *oda*. În dialectul aromân *udă* este un împrumut direct, în timp ce în dacoromână *odăie* este împrumutat prin filieră sârbă sau bulgară (bg., sb. *odaja*). În dacoromână *odăie* este de genul feminin, în timp ce în aromână este de genul masculin, ca toate împrumuturile din turcă cu accentul pe ultima silabă (ex. *un café*, *un băclăvă*, *un pârlă*).

⁴¹⁴ *bímsa* s.f. art. ‘pivnița’ < vsl. *pivnica*. DDA atestă forma *bímța*.

⁴¹⁵ *máre* adj. ‘mare’: *e* în poziție finală neaccentuată nu se închide la *i* (la fel ca în graiul fărșeroților din Albania); vezi și *túte* ‘toate’, *árme* ‘arme’, *pále* ‘săbii’.

⁴¹⁶ *acló* adv. ‘acolo’ < lat. *eccum-illoc*, formă specifică graiului pindean și celui grămostean, față de *acó*, în graiul fărșeot.

pále⁴²¹ / túte le băgám acló/ șâ când vreamu⁴²² s-intrámu năuntru spărdeámu / véclil⁴²³ pitrâțea⁴²⁴ mulérli⁴²⁵ la panăýíre⁴²⁶ dúya țea⁴²⁷ țea⁴²⁸ s-nu veadă/ „áide voi tóra va⁴²⁹ -z vâ duțet la panăýírlu di la Stă Măríje / ma⁴³⁰ la pănăýírlu di la kátra⁴³¹

⁴¹⁷ *sindúk* s. f. pl. de la *sindúkí* ‘ladă’ < tc. *sandouka*. *Sindúka* era lada de zestre, apoi devenea lada în care erau ținute hainele de sărbătoare și, apoi, hainele de înmormântare. Tot aici erau ținute și obiectele de valoare.

⁴¹⁸ *stráni* s.n. pl. de la *stránʷ* ‘strai, haină’. DER afirmă că etimologia cuvântului *stránʷ* în aromână ar putea fi diferită de cea a cuvântului *stráje* din dr. (< slov. *srajca* ‘îmbrăcăminte’, din sl. *sraha*, *sračica*), și propune ca etimologie: sl., cf. sb. *tranja*, *tralje* ‘zdrenje’. DDA îl înregistrează cu etimologie necunoscută.

⁴¹⁹ *acși* adv. ‘așa’ (< lat. *ac-sic*) este un formă specifică graiului pindean (față de *așé*, *așéți* în graiul fărșerot sau *ași* la grămosteni).

⁴²⁰ *flurî* s.f. pl. de la *fluríe* ‘monedă de aur’, cf. gr. *φλωρί*, alb. *flori*. Închiderea lui *o* la *u* arată adaptarea împrumutului la sistemul fonetic al aromânei.

⁴²¹ *pále* s. f. pl. de la *pálă* ‘sabie’ (< bg. *pala*, tc. *pala*), cf. și ngr. *πάλα*, alb. *palë*, bg. *pala*. Vezi și dr. *pălă* ‘iatagan, hanger’.

⁴²² *vreamu* vb. ind. imperf. 1 pl. de la *voi* ‘vreau’: *u* plenison este ocurent în graiul din Aminciu după o consoană și chiar după sonanta *m* (în celelalte graiuri ale dialectului aromân apare în aceleași condiții fonetice *u* scurt final).

⁴²³ *véclil* adj. m. pl. de la *vecʷlʷ*, aici cu sensul ‘bătrân’ < lat. *vēclus* (formă populară în loc de *vētulus*); *véclil* are atât sensul ‘bătrân’, cât și ‘vechi’, la fel ca în greacă *παλιά* și în albaneză *i vjetër*.

⁴²⁴ *pitrâței* vb. ind. imperf. 3 pl. de la *pitrecʷ* ‘trimit’ < lat. *per-trajicere*: desinența la persoana a III-a plural se realizează întotdeauna *ø* ca și cea de persoana a III-a singular, fiind etimologice în dialectul aromân; *i* trece în seria centrală *la â*, la fel ca în graiul fărșerot.

⁴²⁵ *mulérli* s. pl. art. de la *mulári* (< lat. *mulier*) conservă un stadiu mai vechi în evoluția lat. [l], + iot, în timp ce în dacoromână a evoluat la *j*: *muǎjere*.

⁴²⁶ *pănăýíre* s.n. ‘sărbătoare patronală’ (< gr *πανηγύριος*), cf. alb. *panajir*, tc. *panaiyr*. În continuare, substantivul împrumutat di greacă este folosit de subiect în forma adaptată cu articol hotărât enclitic, specific formei de masculin –*lu*: *panăýírlu*. Articulația se realizează ca în graiul grămostean, cu păstrarea grupului consonantic *rl* (*pănăýírlu*).

⁴²⁷ *țea* pron. dem. f. sg. ‘aceea’ (< lat. *ecce*-illa*): forma din graiul pindean este cu afereza lui *a*..

⁴²⁸ *țea* conj. subord. ‘ca să’ (< lat. *intra*).

⁴²⁹ *va* vb. ind. prez. impers. 3 sg. ‘trebuie’ de la *voi* (< lat. *volere*), folosit cu sensul ‘trebuie’ la fel ca în graiul fărșerot, în timp ce în graiul grămostean se utilizează *lipsăști*, iar în graiul pindean *príndi*.

⁴³⁰ *ma* conj. coord. ‘dar’ (< it. *ma*); cf. și gr *μά*, alb. *ma*.

⁴³¹ *kátra* s. f. art. ‘piatra’ (< lat. *petra*): palatalizarea labialei *p*, fenomen care se regăsește ca și în unele graiuri ale dacoromânei (îndeosebi din Moldova).

Aróșă / la pănăýírlu di Cursuýítă” / li pitrâțěă lărgu⁴³² dî-acăsâ / șâ spârțěă un lócu di grébul⁴³³ ațél țî-aveă di năínte ș-pe-acló intră / ș-apóĭ aveă másturlu a loru / ș-ul bâgá di lu máta⁴³⁴ adrá grébul ațélu ș-ul vătiseă⁴³⁵ acló/ și cându s-turná mulérli di la paniýíru erá túti ndrěápti /aveă loátă nicukírlu⁴³⁶ ațěă țî vrěă s-la di núntru //

[ma másturu nu spuneă la furĭ?] [...]

nu spuneă másturlu câ ș-kirděă⁴³⁷ căplu ca șâ spúnă/ că ațél' erá árhundă ș-aveă parád / bâgá lúmęa de-lŭ vâtâmá ațélu⁴³⁸ / șâ ațélŭ s-afireă / nu erá bímsi șâ de-aésti múte nŭ-aveă căsili⁴³⁹ túte / puțáne căse aveă / aveă Cutavéli / aveă alŭ Ğúmă / aveă alu Ğócă / aveă al Cráki / aveă al Culák / al Avérov / nŭ-aveă căsili túti / erá misuráti pi đěăđiti a⁴⁴⁰ unéĭ mănă / așâ //

[Γῆρύϊ alŭ Platári, 76 ani; Amínĉu (Meřovo), Grecia]

[algína]

[T3 P]

aísti sę-adrá la únâ níŭi náu súde pátru đăț / tu ndóĭlu⁴⁴¹ modiál pólim⁴⁴² // aųá tu lóclu aéstu aflără únă algína⁴⁴³ // și ęu ęarám níĉŭ⁴⁴⁴ și ýineámŭ⁴⁴⁵ aųá di

⁴³² *lărgu* adv. ‘departe’ (cf. gr. *αλάργα* și alb. *larg*), cuvânt cu etimologie diferită de adj. *lărgu* cu același sens ca în dacoromână ‘larg’ (< lat. *largus*).

⁴³³ *grébul* s.n., sg. art. ‘perete făcut din greb’ ‘pământ cleios’, cf. γρέμπανο, bg. *greblo*, it. *grebani*.

⁴³⁴ *máta* adv. ‘din nou’ (< gr. *μέτα*), cf. și alb. *meta*.

⁴³⁵ *vătiseă* vb. ind. imperf. 3 sg. de la *vătiseșcu* ‘a zidi, a tencui’ (< gr. *βάπτω*), neatestat în DDA.

⁴³⁶ *nicukírlu* s. m. sg. art. ‘gospodarul’ (< gr. *νοικοκύρης*).

⁴³⁷ *kirděă* vb. ind. imperf. 3 sg. de la *kérdu* ‘pierd’ (< lat. *perdere*) ca dacoromână (graiul moldovean).

⁴³⁸ *de-lŭ vâtâmá ațélu* ‘de-l omora pe acela’: obiectul direct [animat, uman] e folosit fără prepoziția *pe*.

⁴³⁹ *căsili* s. f. pl. art. de la *casâ* ‘casă’ prezintă sub accent alternanța á ~ ă (*cásă* ~ *căsì*).

⁴⁴⁰ *a*, art. pos. invariabil în dialectul aromân (ca în graiul moldovean).

⁴⁴¹ *ndóĭlu* ‘al doilea’.

⁴⁴² *pólim* ‘război’ < gr. *πόλεμος*.

⁴⁴³ *algína* ‘albină’, cu palatalizarea bilabialei *b*, fenomen general în aromână.

⁴⁴⁴ *níĉŭ* ‘mic’, cu palatalizarea labialei nazale *m*, fenomen general în aromână.

⁴⁴⁵ *ýineámŭ* ‘veneam’, cu *ýi* < *vi*.

mângám⁴⁴⁶ náre đeádún⁴⁴⁷ cu másturli / câ aúá nâ ęará ęóclu / cása ȳ-am⁴⁴⁸ aúá
 apróáęa⁴⁴⁶ / ma algína aístă písti noápti s-furá // cúmu⁴⁴⁷ s-fúră algína ęa⁴⁴⁸
 másturli // cúmu s-fúră algína ? // náca⁴⁴⁹ zburá ? // ma algína ęíni ... azburá / ma
 náreęa cúmu s-furá // e ... aúá n-aęucám⁴⁵⁰ cu álťă fićórĭ aúá // řĭ-n đási únu sótu⁴⁵⁰ -a
 meȳ⁴⁵¹ / „Ĭíórĭ ĭin⁴⁵² acásă?” // „ĭi-s adár⁴⁵³ acásă la tíni?” // „a z-nâđém⁴⁵³ pân
 acásă câ va z- mângám⁴⁵⁴ náre” // mi duř⁴⁵⁵ acásă // aflăi acló ti niĥám⁴⁵⁶ di náre
 đeádún⁴⁵⁷ cu ęára⁴⁵⁸ // ři duĥĭ⁴⁵⁹ câ algína đe-aúá ȳ-aveęă furátă aťeli / ma până
 astăđ nu-am spúsă cári u furá // mângái náre ĭ di la bășęárică ĭ di la furátă-n⁴⁶⁰ //

[Ĭíórĭ al⁴ Platári, 76 ani; Meřovo, Grecia]

[cása arhundikáscă]

[T4 P]

căndu únă cásă arhundikáscă⁴⁶¹ s-adrá aúá Amínĉu prindeęă⁴⁶² ři-adáră mŭta i
 bímsa // i mŭtă i⁴⁶³ bímsă⁴⁶⁴ vręa s-ęará⁴⁶⁵ // ři ęásti mŭta? // mŭta ęásti un⁴ lócu

⁴⁴⁶ *apróáęa* ‘aproape’, cu *a* deictic, formă generală în aromână.

⁴⁴⁷ *cúmu*, cu *u* final plenison după o consoană, fenomen specific graiului din Meřovo.

⁴⁴⁸ *ęa* ‘zicea’, cu sincopă specifică graiului pindean.

⁴⁴⁹ *náca* ‘nu cumva’ < *na* (interj.) + *că*.

⁴⁵⁰ *soř*⁴ ‘prieten’ (< lat. *socius*).

⁴⁵¹ *a meȳ* ‘al meu’, cu *a* invariabil (pentru dr. *al*, *a*, *aĭ*, *ale*), ca în graiul moldovean.

⁴⁵² *ĭin* ‘vii’(vb.), cu palatalizarea labialei ři păstrarea lui *ĭ*.

⁴⁵³ *z-nâđém*⁴ ‘să mergem’.

⁴⁵⁴ *va z- mângám*⁴ ‘o să mângăm’, cu *ng* < *nc*, sub influență greacă; particularitate a graiului pindean.

⁴⁵⁵ *mi duř*⁴ ‘mă dusei’, formă etimologică (< lat. *duxi*), cu *ř*, suntet între ř și *s*; particularitate a graiului pindean.

⁴⁵⁶ *niĥám* ‘puțin’ < lat. *infima*.

⁴⁵⁷ *đeádún*⁴ ‘împreună’, lat. *de-ad-unum* (DDA 464 s.v. *đeádún*).

⁴⁵⁸ *ęára* ‘ceara’ (< lat. *cera*), cu *ę* < *c* (+ *e*, *i*), fenomen general în aromână.

⁴⁵⁹ *duĥĭ* ‘înțelesei, pricepui’ < alb. *dukem*; cf. gr. *δοκιμάζω*.

⁴⁶⁰ *furátă-n* ‘furtul meu’ cu dativ etic, frecvent în dialectul aromân. *Furátă*, este identic formal cu substantivele din dacoromână de tipul *poruncita*, *rășărita*.

⁴⁶¹ *cásă arhundikáscă* ‘casă de oameni înstăriți’; cf. *árhundu* ‘om bogat, stăpân’ < gr. *ἀρχοντας*.

⁴⁶² *prindeęă* ‘trebuia’, formă specifică graiului pindean; la grămosteni: *lipsęă*, la fărșeroți *vręa*.

⁴⁶³ *i...i* ‘sau...sau’ (< gr. *ή*).

ascúmtu cári nu greáște / nu sâ spúne / nu poț s-lu védâ / lu ștîi maș nicukírľu⁴⁶⁶ //
 nicukíra va lu nveáță di cára va z-moárâ⁴⁶⁷ nicukírľu // acló bâgá pâráđľi // acló
 bâgá lírile ș-fluríile ți bâgá tu câcúlă ș-tu poálă⁴⁶⁸ ș-tu fustăń⁴⁶⁹ ș-acló // ș-acló bâgá
 străńle⁴⁷⁰ di máre acsîe⁴⁷¹ // tu mŭtă [ε] // ș-cum^u mŭtľu nu greáște așî⁴⁷² ș-lóclu
 ațel^u ęarâ mŭta ăa cásľeĭ [...] // mŭta ăa cásľeĭ poáti s-hĭbâ dáu pri⁴⁷³ dáu meátri și
 dáu⁴⁷⁴ treĭ meátre tu anâľtăme // ta z-nu treácă nudeáľa⁴⁷⁵ nuúntru u undeá cu
 curasáne⁴⁷⁶ / suvătiseá⁴⁷⁷ cu curasáne / ș-nu intră nădeáľa nuúntru // u undeá⁴⁷⁸ cu-
 arínă⁴⁷⁹ di rău⁴⁸⁰ // azvéstre⁴⁸¹ năúntru / cálcar șâ oáu / túte únâ hârmáne⁴⁸² / ș-u
 undeá / bâgám suvăľu⁴⁸³ tu mŭta túťă // tóra ți ęáste bímsa ? // cásili túte de-ayá de-
 Amínću au ahúre⁴⁸⁴ // și cáľi prінде-ľ bâgám^u țin-ahúre // tóra țin-ahúre bâgám^u
 mașínili / acló ĩu s-bĭtisęá⁴⁸⁵ gréblu⁴⁸⁶ /mŭrlu / adrám^u níņcă un^u mŭrlu ma năńte

⁴⁶⁴ *bímsă* ‘pivniță’ (cf. DDA s.v. *bimă* < sl. *pivňica*); cuvântul apare numai în graiul pindean; în alte graiuri: *ĭlár* (< lat. *cellarium*), *izbă* (sl.) *zímnic* (sl.), *catóĭi* (grec).

⁴⁶⁵ *vręa s-ęarâ* ‘va fi fost’.

⁴⁶⁶ *nicukírľu* ‘stăpânul casei’ (< gr. *νοικοκύρης*).

⁴⁶⁷ *va z-moárâ* ‘o să moară’ (*va să moară* în dacoromâna veche).

⁴⁶⁸ *poálă* ‘șorț’ (< sl. *poala*); cf. dr. *poală* ‘partea inferioară a rochiei, a șorțului etc.’

⁴⁶⁹ *fustăń* ‘rochii’, sg. *fustáni* (< gr. *φουστάνι*).

⁴⁷⁰ *străńle* ‘straiele’, cu sincopa vocalei *i* în poziție neaccentuată (pentru *străńile*); sincopa e mai frecventă la pindenii decât la ceilalți aromâni; cf. și *cásľeĭ* ‘casei’ (pentru *cásăľeĭ*).

⁴⁷¹ *acsîe* ‘valoare’ < gr. *αῖῥια*.

⁴⁷² *așĭ* ‘așa’, cu ș dur, rar în graiurile aromânei, fiind în general moale; cf. totuși *așă*, la unii fărșeroți; vezi și *șă* ‘și’.

⁴⁷³ *pri* ‘pe’ la pindenii, față de *pi* la fărșeroți și grămosteni.

⁴⁷⁴ *dáu* ‘două’, formă frecventă la fărșeroți și grămosteni; forma curentă la pindenii e *dădăuă* (cu diftongul *oá* păstrat); în Aminciu există și fărșeroți.

⁴⁷⁵ *nudeáľa* ‘umiditatea’, formă neînregistrată în DDA; cf. *nuțescu* ‘jilăvi’ (< gr. *νοτίζω*).

⁴⁷⁶ *curasáne* ‘tencuială’ < gr. *κουρασάνι* (< tc.).

⁴⁷⁷ *suvătiseá* ‘tencuiam’ < gr. *σοβατίζω*; cuvânt neînregistrat în DDA.

⁴⁷⁸ *undeá* ‘tencuia’, [lit.] ‘ungea’.

⁴⁷⁹ *arínă* ‘nisip’ (< lat. *arena*).

⁴⁸⁰ *rău* ‘râu’, ca la fărșeroți, fără realizarea opoziției *rău*: *rău*; în celelalte graiuri *rău*.

⁴⁸¹ *azvéstre* ‘var’ < gr. *αῖβεστής*.

⁴⁸² *hârmáne* ‘amestec’ < gr. *χαρμάνι* (tc. *harman*); cuvânt neatestat în DDA; multe cuvinte din turcă au intrat în aromână prin filieră greacă, îndeosebi în graiul pindean.

⁴⁸³ *suvăľu* ‘tencuială’; *suvă* (< gr. *σουβάς*), cuvânt neatestat în DDA.

⁴⁸⁴ *ahúre* ‘grajd’ (< gr. *αχούρι*) (< tc. *ahır*); împrumutat prin filieră.

⁴⁸⁵ *s-bĭtisęá* ‘se termina’, cf. gr. *μπντίζω* (< tc. *bitirmek*).

⁴⁸⁶ *gréblu* ‘peretele, zidul’ (cf. alb. *grem*), sinonim cu *mŭrlu* < lat. *murus*.

ș-alăsám⁴⁸⁷ un⁴⁸⁸ ca coridórlu⁴⁸⁷ dit⁴⁸⁸ únâ párti păn tu-alántă șî di năúntru lu
suvâtiseám⁴⁸⁸ cu curasáne [...] țea s-nu treacă nudeála // túte grábele dítu ahúre li
suvâtiseám⁴⁸⁸ cu țeară ál bă di la múnte / cu lut⁴⁸⁸ / șî sâ vidéá aclóți câ ęásti tútă únâ
suvâtisítă // șî bím sa țe nu u spunéá nicukírlu la vârl⁴⁸⁸ dit⁴⁸⁸ cásă // u spunéá cãn
vréa z-moárâ la márle fráte / la márle fiêoru / nu u ștea tuț / acló bâgá lúcarle de acsî
máre: lírile / mitilídăle⁴⁸⁹ / câ așá va s-adráml⁴⁸⁹ ș-tóra [...] // câ nâ va-l' mǎngǎ⁴⁹⁰
paráql'i băng íle⁴⁹¹ / îl' kirdúra paráql'i băng íle / ș-láră búđăle⁴⁹² //

[Γιόργι al⁴⁸⁸ Platári, 76 ani; Mețovo, Grecia]

[bâșărica Sta⁴⁹³ Vineri]

[T5 P]

am⁴⁸⁸ aflătă bâșărica íđya⁴⁹⁴ pi únu skítu⁴⁹⁵ [...] ți ȳrǎpsęǎști⁴⁹⁶ acló: únâ níli
pátru súde ȳnsprǎđáte // nu đǎți că bâșărica⁴⁹⁷ s-țeáte atúmțea / ma câ ęará șî
atúmțea// únâ sútă de ań cáma nańte ęará aístă bâșărică // únă níli ȳńti súde
uńsprǎđáte spúne că bâșărica aéstă s-renovǎ⁴⁹⁸ ánlu aestu // aéstă ęáse dit⁴⁸⁸ únâ
cárti⁴⁹⁹ ȳi-avęǎ pitricútă⁵⁰⁰ Vasíle Dýamandí Minćánlu la un⁴⁸⁸ đáscalu⁵⁰¹ de-ayǎ⁵⁰²

⁴⁸⁷ *coridórlu* ‘coridor’ cuvânt neatestat în DDA; poate fi dr. *coridor* (subiectul a venit în contact cu româna literară).

⁴⁸⁸ *lut* ‘lut’ < lat. *lutum*; folosit rar, mai alees în graiurile pindene.

⁴⁸⁹ *mitilídăle* ‘monedele’, sg. *mitilíc* (< tc. *metalik*).

⁴⁹⁰ *va-l' mǎngǎ* ‘o să-i mǎnânce’, cu *ng* < *nc*, sub influență greacă4.

⁴⁹¹ *bǎng íle* ‘băncile’, cu *ng* < *nc*.

⁴⁹² *ș-láră búđăle* ‘s-au ras pe bot, au pierdut’.

⁴⁹³ *Sta* ‘sfânta’ < lat. *sancta*.

⁴⁹⁴ *íđya* ‘identică’ < gr. *ίδιος*.

⁴⁹⁵ *skítu* ‘schiță’ < gr. *ζκίτσο*; cuvânt neînregistrat în DDA.

⁴⁹⁶ *ȳrǎpsęǎști* ‘scrie’ < gr. *γράφω*; verbul *scrie* (< lat. *scribere*) s-a păstrat la fărșeroți și graboveni.

⁴⁹⁷ *bâșărica* (< lat. *basilica*), cu *â* păstrat (cf. dr. *biserică*).

⁴⁹⁸ *s-renovǎ* ‘s-a renovat’: influența românei literare, vezi nota 107.

⁴⁹⁹ *cárti* ‘scrisoare’ < lat. *charta*.

⁵⁰⁰ *avęǎ pitricútă* ‘trimisese’, mai-mult-ca-perfectul format cu *avęǎ* (la imperfect) + participiul verbului de conjugat, general în aromână.

⁵⁰¹ *đáscalu* ‘învățător’ < gr. *δάσκαλος*; cu *u* final plenison.

⁵⁰² *ayǎ* ‘aici’ (< lat. *ad-hoc*), general în aromână.

de-Amínĉu la Dimítiri Méranlu // cárĉea aĉĉá u-am⁵⁰³ ĉu // únâ níli óptu súde spúne
 că se renovă bāseǵarica dúpâ pâráđli ĉi deǵade⁵⁰⁴ Ĝiórĝi Averov⁵⁰⁵ // ĩa státua⁵⁰⁶ al⁵⁰⁷
 Ĝiórĝi Averov u ved acló // ři únâ níli náu súti ĉinđđă ĩ óptu se-adrá tríta⁵⁰⁷ renovăre
 cu pâráđă a barónlui Tuşăĉa⁵⁰⁸ // ĩa státua sum⁵⁰⁹ căsa meă // aĉĉá u ved⁵¹⁰ ĉu
 cáĉi⁵¹¹ dúu⁵¹² //bāseǵarica s-clámă⁵¹³ Stă Vínereă //

Ĝiórĝi al⁵⁰⁷ Platári, 76 ani; Meĉovo, Grecia]

[horĉi cu-armăń]

[T6 P]

[căti horĉi cu-armăń sânt⁵¹⁴ aúăĉi?]

aúă sânt⁵¹⁴ ĉinĉ⁵¹⁴ hoári

[caĉi sânt⁵¹⁴ aísti?]

Maĉúĉi /Calári / Sirácu/ véclu Sirác⁵¹⁵ ř-Vaĉimĉi / aĉĉáli sânt⁵¹⁵ a noástri⁵¹⁶
 ĉinĉ / ř-álte ma nsus⁵¹⁷ de-apóĉa cári va áĉbă⁵¹⁷ Vavúsa/ Avdéla / Fúrca / erá múlti /
 ála⁵¹⁸ nu zburăsc tuĉ únă íđĉa⁵¹⁹ límbă/

⁵⁰³ *ĉu*, formă pronominală curentă la pindenii ři grămostenii (*ĉo*), față de *mĉni* la fărșeroĉi.

⁵⁰⁴ *deǵade* ‘dădu’ (< lat. *dedit*), formă etimologică.

⁵⁰⁵ *Ĝiórĝi Avérov*, aromân, personalitate politică (ministru de externe), originar din Aminciu (Meĉovo), iniĉiator al muzeului etnografic din Aminciu (Meĉovo).

⁵⁰⁶ *státua* ‘statuia’ < it. *statua*; neatestat în DDA; subiectul are cunoștințe de sculptură ři pictură, fiind el însuși artist plastic.

⁵⁰⁷ *tríta* ‘a treia’ < gr. *τρίτος*; forma (*a*) *tréĉa* este rar folosită în aromână.

⁵⁰⁸ *Tușăĉa*, aromân, personalitate politică, originar din Aminciu, înrudit cu familia Averov.

⁵⁰⁹ *sum* ‘sub’ < lat. *subtus*.

⁵¹⁰ *ved⁵¹⁰* ‘văd’ (< lat. *video*), cu *e* păstrat după labială.

⁵¹¹ *căĉi* ‘fiecare’ < gr. *κάθε*.

⁵¹² *dúu* ‘ziuă’ (cf. dr. dial. *zúuă*).

⁵¹³ *s-clámă* ‘se numește’, cu *cl* păstrat (< lat. *clamare*).

⁵¹⁴ *ĉinĉ* ‘cinci’, în variație liberă cu *ĉinĉi*.

⁵¹⁵ *sânt⁵¹⁴* ‘sunt’ (3 pl.), ca la fărșeroĉi; la grămostenii: *súntu*.

⁵¹⁶ *a noástri* ‘ale noastre’, față de *a noásti* la grămostenii ři fărșeroĉi.

⁵¹⁷ *va áĉbă* ‘ar avea [= ar fi]’, ca la fărșeroĉi, față de *va s-áĉbă* la grămostenii.

⁵¹⁸ *ála* ‘însă’ (< gr. *άλλα*), la pindenii, față de *ama* (*ma*) (< tc. *ama*), la fărșeroĉi ři grămostenii.

⁵¹⁹ *íđĉa* ‘aceeași’ (< gr. *ίδιος*).

[voi cu cai vâ undîț?⁵²⁰]

cu-aeștî de-aqá tîntî hoári avém ídya límbă / ne⁵²¹//

[tuț de-auá fuđeá cu óili di hórili aésti tîntî ?]

/ tuț cu óili așé vđeá⁵²² / ațél' di la Calár'li li duc^u tu Tesâl'li járna / acló au
htímati⁵²³ au ahtári / noi nâđeám^u tu-auá tu Ípir^u / ațél' di Mâțúti duțeá⁵²⁴
Prostaýrín^u / Taýrín^u ngos^u de-ațéá párti / pal'uhóri⁵²⁵ / nu vđeá palihóri așé⁵²⁶ cu
vécl'u Sirácu ațéi⁵²⁷ armâneá⁵²⁸ aqá mónima⁵²⁹ [...] // Calár'li au / Calár'li au / au
cáma múlti / au móno⁵³⁰ cáti đáti níli ș-cséro⁵³¹ / [...] noi nu-avém^u țivá / noi un^u
avém^u ca óptu súti di oi / ș-alt^u un^u Neró ți erá aqá đeanávra⁵³² cu trej súti /
cripáră⁵³³ óili túti / aveám^u patruđăț di níli di oi pal'á / pâpáni-nâ⁵³⁴ //

[Cósta al^u Mitl , 69 ani; Siracu, Grecia]

⁵²⁰ vâ undîț 'vă aseamnăți' < gr. ομοιάζω.

⁵²¹ ne 'da', grecism (< gr. vai), neînregistrat în DDA; se folosește numai în Grecia. Dialectul aromân pentru afirmație are e, în alternanță cu reluarea întrebării în răspuns: vîni fə́ta ? vîni! 'a venit fata? A venit!'.

⁵²² vđeá 'plecau', ca la grămosteni, pentru fuđeá (la fărșeroți); sincopa vocalei u în poziție neaaccentuată și sonorizarea (*fđ > vđ) prin acomodare în contact.

⁵²³ htímati 'terenuri în proprietate' (< gr. κτημα), împrumut recent, neînregistrat în DDA.

⁵²⁴ duțeá 'se duceau', folosit nereflexiv, sub influență greacă (cf. gr. φεύγω).

⁵²⁵ pá'uhóri 'sate vechi', din pá'lu 'vechi' (< gr. παλαιός), împrumut recent + horl 'sate'.

⁵²⁶ așé 'așa', ca la fărșeroți, față de așl la grămosteni.

⁵²⁷ ațéi 'aceia', fără a deictic, în toate graiurile.

⁵²⁸ armâneá 'rămâneau', cu a protetic în toate graiurile.

⁵²⁹ mónima 'stabili', grecism (< gr. μόνιμος), neînregistrat în DDA.

⁵³⁰ móno 'numai', grecism (< gr. μόνο), neînregistrat în DDA.

⁵³¹ cséro 'știu', grecism (< gr. ξέρω), neînregistrat în DDA.

⁵³² đeanávra 'adineaori' < lat. de-in-illa hora.

⁵³³ cripáră 'crăpară', fig. 'muriră'; cu i păstrat după r (lat. crepare) în toate graiurile.

⁵³⁴ pâpáni-nâ 'bătrânii noștri', cu forma scurtă (la plural) a posesivului numelor de rudenie (nâ).

3. Grai grămostean. Texte

[hoára a nõastă Livăđ]

[T1 G]

Pâpánli⁵³⁵ a nõştă⁵³⁶ vîniră⁵³⁷ di⁵³⁸ Grămoste / dúpu ți s-ársi Grămostea // eará
câsâbă⁵³⁹ mări / lă-aspársiră⁵⁴⁰ túrțâl // tricúră de-atúmțea⁵⁴¹ ma multu di únâ sûtă
ținďăť di an // de-acló nâ ýini núma / noi him⁵⁴² grămusteán // aúșli /cu túti fumél' /
fuđíră⁵⁴² lărgu⁵⁴³ // s-arâspândíră tu tûtă Makiduníja // agúmsiră Bítuli⁵⁴⁴ / Tárnova /
Crúșova // áltă dúsiră⁵⁴⁵ pána cáťă⁵⁴⁶ Știp/ iu⁵⁴⁷ suntu până tóra / ma múlťă di aťél' ți
tricúră Vardárlu agúmsiră tu múnťâl di Vârýârú⁵⁴⁸ / până Ríla și Pirín // áltă s-
alínáră⁵⁴⁹ tu Rodópi // dipunță⁵⁵⁰ cu óli tu-arníu⁵⁵¹ tu-a gréclui⁵⁵² / apróápă⁵⁵³ di

⁵³⁵ *pâpánli* 'bunicii, strămoșii', sg. *pap*⁵⁴ (< lat. *pappus* 'bătrân, bunic'); cf. *mumán*, *tátán*, plurale colective.

⁵³⁶ *a nõştă* 'ai noștri', la grămosteni, față de *a nõștri* la pindenii și *a noć* la fărșeroți.

⁵³⁷ *vîniră* 'veniră', cu păstrarea accentului pe radical (lat. *venerunt*).

⁵³⁸ *di* 'din, de la', ca în limba română veche (cf. Densusianu, *HLR* II, 402).

⁵³⁹ *câsâbă* 'oraș' (< tc. *kasaba*); la pindenii *politie* (< gr. *πολιτεία*); termenii pentru a denumi aglomerațiile urbane au fost împrumutați din turcă sau din greacă; din latină s-a păstrat cuvântul *țitate* (< lat. *cívitas*, -*tatem*).

⁵⁴⁰ *lă-aspársiră* 'l-au distrus'.

⁵⁴¹ *atúmțea* 'atunci', întotdeauna cu *a* deictic.

⁵⁴² *fuđíră* 'plecară', cu acest sens în toate graiurile aromânei.

⁵⁴³ *lărgu* 'departe' (cf. it. *largo* 'departe'); la fărșeroți *dipárti*.

⁵⁴⁴ *agúmsiră Bítuli* 'au ajuns la Bitolia': complementul de direcție fără prepoziție, ca în latină.

⁵⁴⁵ *dúsiră* 'se duseră' fără reflexivul *se* (cf. dr. *merseră*).

⁵⁴⁶ *cáťă* 'către' (< lat. *contra*), cf. dr. dial. *căťă* 'către'.

⁵⁴⁷ *iu* 'unde' (< lat. *ubi*).

⁵⁴⁸ *Vârýârú* 'Bulgaria', formă nearticulată enclitic.

⁵⁴⁹ *s-alínáră* 'urcară' (< lat. **anninare*), cf. dr. *anina*.

⁵⁵⁰ *dipunță* 'coborau' (< lat. *deponere*).

⁵⁵¹ *arníu* 'loc de iernat' (< lat. *hibernivum*).

⁵⁵² *tu-a gréclui* 'în ținuturile locuite de greci'.

⁵⁵³ *apróápă* 'aproape', cu *a* deictic.

Dráma / Séres / Cavála // cǎlívili l̥-aveǵá Batác⁵⁵⁴ / Bakíṭa / cáṭa Peṣtera // aṭél' tuṭ
sun_ǵrǎmusteǵán ca noi / cu óṭli / picurárǐ⁵⁵⁵ //

ń _adúc^U amínti hoǵara _a noǵástâ Livǎḍ /ǵará múltu mári⁵⁵⁶ / loc^U disfáptu⁵⁵⁷ /
pádi / ńsús^U tu múnti // aveǵá treji níli⁵⁵⁸ di suḑliti // prǎmveǵara / tu-apríir^U⁵⁵⁹ / s-aliná
túti fuméṭli tu múnti // ncârcá cal /mulárǐ / ṣ-fuḑǵá // dit^U cámpu pǎnâ ńsus^U
Livǎḍ⁵⁶⁰ / fṭeǵa cáḑeǵa únâ stâmǎnâ⁵⁶¹ // ṣideǵa acló túṭa veǵara // pâṣṭeǵa óṭli // néli-l' fitá
tu ṣcúrtu⁵⁶² //cu oi / cu néli / cu mulárǐ / cu pǎrṭáli⁵⁶³ ncârcáti / aǵunḑeǵa n-hoǵárâ /
Livǎḍ // acló discârcá// cáṭi⁵⁶⁴ táifǎ z-duṭǵá la cása _a lui // túṭa iǵarna ṣideǵa nclísi
cásili / firíḑli⁵⁶⁵ ncârfusíti⁵⁶⁶ cu scǎndurǐ // iǵarna dâdeǵa múltâ neǵáu⁵⁶⁷ / nu puteǵái z_
bânéḑ // fṭeǵa múltâ arcǵári⁵⁶⁸ //

ṣideǵám^U Livǎḍ túṭa veǵara / ṣ-toǵamna / pǎnâ tu Sumédru⁵⁶⁹ // mulḑeǵám^U óṭli /
adrá caṣ^U tunuréṭ^U⁵⁷⁰ di láptili di toǵamna // ma búnlu caṣ^U ǵára aṭél^U //

Livǎḍ aveǵá cási mǎrǐ / cu scǎrǐ⁵⁷¹ núntru // cása _a noǵastrâ u-aveǵám^U pi
ḑeǵánâ⁵⁷² // stri ḑeǵánâ acâṭǵa pâdureǵa // aveǵá cupâc⁵⁷³ / faḑ ṣ-álti leǵámni⁵⁷⁴ // pâdúrǐ
mǎrǐ / di cándu s-apreǵási éta⁵⁷⁵ //

⁵⁵⁴ *cǎlívili l̥-avǵá Batác* 'cǎlivele le aveau în Batac': complementul stării fără prepoziție..

⁵⁵⁵ *picurárǐ* 'ciobani, păstori' (< lat. *pecorarius*); termen general în aromână, dialectal în dacoromână (aria nord-vestică).

⁵⁵⁶ *múltu mári* 'foarte mare': superlativul absolut cu *múltu* (< lat. *multus*), ca în unele limbi romanice occidentale (italiană, spaniolă); pentru vechea dacoromână, cf. Densusianu, *HLR* II, 168.

⁵⁵⁷ *loc^U disfáptu* 'teren deschis; platou montan'.

⁵⁵⁸ *treji níli* 'trei mii': *treji* (fem.), *trei* (masc.); *níli*, formă identică de plural și de singular (*únâ níli*); pentru vechea dacoromână, cf. Densusianu, *HLR*, II, 178.

⁵⁵⁹ *apríir^U* 'aprilie' (< lat. *aprilis*); cf. dr. dialectal *prier*.

⁵⁶⁰ *fuḑǵá...Livǎḍ* 'plecau la Livezi'; cf. notele 10, 20.

⁵⁶¹ *stâmǎnâ* 'săptămână' (în alte graiuri; *siptǎmǎnǎ*); cf. dr. dialectal *stǎmǎnǎ*.

⁵⁶² *ṣcúrtu* 'februarie'; cf. alb. *shkurt*, cu același sens.

⁵⁶³ *pǎrṭáli* 'baloturile'; cuvântul *párti* 'parte' a dezvoltat sensul 'balot'.

⁵⁶⁴ *cáṭi* 'fiecare' (< gr. *κάθε*).

⁵⁶⁵ *firíḑli* 'ferestrele' (*firídǎ* < gr. *θρίδα*).

⁵⁶⁶ *ncârfusíti* 'fixate cu cuie, pironite' (cf. gr. *καρφώνω* 'a încuia').

⁵⁶⁷ *dâdeǵa neǵáu* (lit. 'dădea zăpadă') 'ningea'.

⁵⁶⁸ *arcǵári* 'frig'; cf. dr. *răcoare*.

⁵⁶⁹ *Sumédru* 'octombrie' (< lat. *sanctus Demetrius*).

⁵⁷⁰ *tunuréṭ^U* 'de toamnă' < lat. **autumnarius* (DDA s.v. *tunǎréṭǔ*).

⁵⁷¹ *scǎrǐ* 'trepte'.

⁵⁷² *ḑeǵánâ* 'deal' (< lat. **gena*); are și sensul de 'sprânceană'.

dúpu mún̄ti ári ún̄a hoár̄a / Ó̄s̄iñ / di migliníť / noj̄ lâ đ̄aťeám̄^U uşínóť // n-
adukám̄^U⁵⁷⁶ cu năş̄i / áma aveá ált̄a sói gráj̄lu //

[Tak̄i al^U Abráz̄i, 72 de ani; Livezi, Grecia]

[m̄i-adunái cu úrsa n-cáli]

[T2 G]

io⁵⁷⁷ m̄i-amintái⁵⁷⁸ Sârún̄a // cándu ęarám̄ f̄cor⁵⁷⁹ n̄ic^U / işám̄^U v̄ęara tu mún̄ti /
Livăđ̄ // s-ib̄a⁵⁸⁰ pásprať đ̄i-añ⁵⁸¹ di cándu nu m̄i-am^U dús̄a acló // sóęa⁵⁸² túťa lipşęá
z-ín̄a⁵⁸³ cu noj̄ // frať / surár̄i / cusurín̄⁵⁸⁴ // şideám̄^U şási meş̄i⁵⁸⁵ tu mún̄ti / şi-álťa
şási meş̄i tu câmpu //

cándu mi duş̄^U⁵⁸⁶ unqár̄a la stáni⁵⁸⁷ / m̄i-adunái⁵⁸⁸ cu úrsa⁵⁸⁹ n-cáli // m̄i-
asp̄areái⁵⁹⁰ // nu mi minái⁵⁹¹ dit^U loc^U / c-aş̄i şteám̄^U⁵⁹² câ lipşęáşti⁵⁹³ s-fac^U // úrsa

⁵⁷³ *cupác* ‘stejari’; cf. alb. *kopác*.

⁵⁷⁴ *lęámmi* ‘arbori’.

⁵⁷⁵ *di cándu s-apręási éta* ‘de o veşnicie’; [lit.] ‘de când s-a aprins viaťa’; cf. alb. *jetę* ‘viaťa’.

⁵⁷⁶ *n-adukám̄^U* ‘ne înťelegeam’; cf. alb. *dukem*.

⁵⁷⁷ *io* ‘eu’, la grămosteni; la fărşeroťi: *míni*.

⁵⁷⁸ *m̄i-amintái* ‘m-am născut’ (< lat. *augmentare*).

⁵⁷⁹ *f̄cor^U*, la grămosteni, cu sincopă; la fărşeroťi: *fičór^U*.

⁵⁸⁰ *s-ib̄a* ‘să fie’ (cf. dr. dial. *să fibă*), cu dispariťia consoanei palatalizate *h*; în alte graiuri: *s-ĥibă*.

⁵⁸¹ *pásprať đ̄i-añ*, [lit]. *paisprezece de ani*; cu prepoziťia *de* începând cu numeralul unsprezece.

⁵⁸² *sóęa* ‘neamul’ (< tc. *soy*); cf. dr. *nu-i soi bun*; *nu-i de soi*.

⁵⁸³ *z-ín̄a* ‘să vină’ cu dispariťia consoanei palatalizate *ȳ*; în alte graiuri: *z-ȳínă*.

⁵⁸⁴ *cusurín̄* ‘veri’ (< lat. *consobrinus*).

⁵⁸⁵ *meş̄i* ‘luni de zile’; sg. *mes^U* (< lat. *mensis*).

⁵⁸⁶ *mi duş̄^U* ‘mă dusei’, formă conservată de perfect sigmatic (< lat. *duxi*).

⁵⁸⁷ *stáni* ‘stână’, la grămosteni; la fărşeroťi *turăşte* (cf. dr. *torişte*).

⁵⁸⁸ *m̄i-adunái* ‘m-am întâlñit’.

⁵⁸⁹ *ursa* ‘ursul’, formă de feminin aproape generală; *urs^U* se aude rar.

⁵⁹⁰ *m̄i-asp̄areái* ‘mă speriai’, cu *a* protetic.

⁵⁹¹ *mi minái* ‘mă mişcai’ (< lat. *minare*).

nu ȣară dip⁵⁹⁴ aproápea // ȣa⁵⁹⁵ ȣară cáma lárġu // nu mi viđú // imná⁵⁹⁶ márđina di-
aráu⁵⁹⁷ / ȣ-tricú di-alántâ párti // io aȣtiptái pânâ z₋dipârtá⁵⁹⁸ / ȣ-fuđí⁵⁹⁹ //

[Takí al^U Abrází, 72 de ani; Livezi, Grecia]

mâcârġ armâneshġ

[culiȣíc^U]

[T3 G]

lipseáȣti⁶⁰⁰ s-ai: únâ cánâ fârinâ di mísur⁶⁰¹ / doiġ kiláđ di ápâ⁶⁰² / únâ
cumátâ⁶⁰³ caȣ^U di oái/ únâ

⁵⁹² *ȣtȣam^U* ‘ȣtiam’, formă aproape generală; în unele graiuri fărȣeroate apare *ȣtiġám* (bisilabic), ca în dacoromână.

⁵⁹³ *lipsȣáȣti* ‘trebuie’ (< gr. λείπω).

⁵⁹⁴ *dip^U* ‘chiar’ (< tc. *dib*).

⁵⁹⁵ *ȣa* ‘ea’; la fărȣeroȣi: *ȣȣa* (bisilabic).

⁵⁹⁶ *imná* ‘merse’ (< lat. *ambulare*).

⁵⁹⁷ *márđina di-aráu* ‘malul râului’.

⁵⁹⁸ *z₋ dipârtá* ‘s-a îndepărtat’ (de la *dipárti*, fără prepoziȣia în).

⁵⁹⁹ *fuđí* ‘plecai’.

⁶⁰⁰ *lipsȣáȣti* < gr. λείπω, aor. έλειψα ‘trebuie’, față de *va* (< lat. *volet*) la fărȣeroȣi și *príndi* (< lat. *aprehendere*) la pindenii.

La grămosteni s-a înlocuit *va* cu *lipsȣáȣti* deoarece, spre deosebire de fărȣeroȣi, formează viitorul cu *va* + conjunctiv (cf. dr. *o să am* cu *o* < *voi*, ILR II 1969: 268), în timp ce la fărȣeroȣi această formă are sensul ‘trebuie’, iar construcȣia *va* + indicativ are sensul de viitor:

	‘trebuie’	‘viitor’
grămosteni	<i>lipsȣáȣti s-ai</i> ‘trebuie să ai’	<i>va s-ai</i> ‘o să ai’
fărȣeroȣi	<i>va s-ai</i> ‘trebuie să ai’	<i>va ai</i> ‘o să ai’.

⁶⁰¹ *mísur^U* ‘porumb’ (< tc. *misır*) la grămosteni și fărȣeroȣi față de *călămbúk^U* (< gr. καλαμπούκι) la pindenii și *gărniȣór* (der. de la *gărnu* < lat. *granum*).

⁶⁰² *doiġ kiláđ di ápâ* ‘două kilograme **de** apă’, dar: *únâ cánâ untulémmu*, cu omiterea prepoziȣiei *di* în al doilea exemplu, sub influenȣa limbilor balcanice, care nu au un *de* partitiv ca limbile romanice (cf. *éva kiló vepó*, alb. *një kilogram ujë*).

cânâ untulémnu/ mǎyiripseára⁶⁰⁴ ǵaşti cum^U ȝa đâc^U // ăpa s-băgâ ta s-hărbâ
tu un^U tingîrê// cǎndu hirsǵaşti⁶⁰⁵ s-adăvgâ untulémnu⁶⁰⁶// đeapôá⁶⁰⁷ cáşlu kisát^U cu
bunéla⁶⁰⁸ ş-fărîna di mísur^U pispilítâ⁶⁰⁹// s-mintǵaşti⁶¹⁰ ǵ íni pânâ s-leăgâ culişiclu⁶¹¹
tu tiyáni // cǎndu ǵaşti ǵ íni adrát^U ş-mintít^U s-adăvgâ pisúprâ niháma⁶¹² untulémnu
ȝaryâsít^U ş-kipér^U aróş^U⁶¹⁴ // culişiclu-l mîcǎm^U ş-cu mǎrcát^U⁶¹⁵ //

[Fána_ al^U Tǎrȝa, 82 de ani; s Ohrida, R. Macedonia]

[đámâ di pâni cu caş^U]

[T4 G]

ȝa s-adărî đámâ⁶¹⁶ di pâni⁶¹⁷ cu caş^U⁶¹⁸ lipseáşti s-aǐ cumăţ di pâni tâlǎti
suptǎri/ doǐ kiláđ ápâ/ únâ ǵumitícâ di untulémnu / únâ cumátâ caş^U di oái// ăpa s-

⁶⁰³ *cumátâ* ‘bucată’ (< gr. κομμάτα) la grămosteni, pindenii şi fărşeroȝii *şópan*, faţâ de *bucátâ* (< lat. *buccata*) la fărşeroȝii din Albania, ca în dacoromână, unde s-a păstrat termenul latinesc.

⁶⁰⁴ *mǎyiripseára* ‘gătirea mǎncării’ (< gr. μαγειρεω), împrumut recent, faţâ de *fac^U* (*adár^U*) *mǎcári*, construcţie generală în graiuri.

⁶⁰⁵ *hirsǵaşti* imperf., 3 sg. ‘se evaporă’ < gr. *φυραίνω*.

⁶⁰⁶ *untulémnu* s. art., faţâ de *untulémnu*, art. la fărşeroȝi şi *untulémnu* în alte graiuri.

⁶⁰⁷ *đeapôá* adv., formă specifică graiului grămostean, faţâ de *đeapóia* < *de* + *apóia* ‘apoi’ (cf. v. dr. *apóia*) în graiul fărşerot.

⁶⁰⁸ *bunélâ* ‘furculiţâ’ < bg. *bunela*, formă curentă la grămosteni (*binélâ* la fărşeroȝi), faţâ de *pirúni* (gr. < *πηρούνι*) şi *ȝimbídâ* (< gr. *τσιμβίδα*; cf. alb. *cimbidhe*) la pindenii.

⁶⁰⁹ *pispilítâ* part. de la *pispilésu* ‘presar’ < gr. *πασπαλίζω*.

⁶¹⁰ *mintǵaşti* ind. prez., 3. sg. de la *mintésu* ‘amestecă’ < vsl. *mǎntiti*.

⁶¹¹ *culişiclu* s. n., art. ‘mǎmăligă prăjită’, formă diminutivală de la *culǵaş^U* < bg. *kuljaša*.

⁶¹² *niháma* adv. ‘puȝin’ < lat. *infima*, termen general în aromână.

⁶¹³ *ȝaryâsít^U* part. de la *ȝaryâsésu* ‘prăjesc’ < gr. *τσιγαρίζω*.

⁶¹⁴ *aróş^U* < lat. *roseus*, cu *a* protetic (ca la pindenii), faţâ de *roş^U* la fărşeroȝi.

⁶¹⁵ *mǎrcat^U* (< lat. *marcere* REW 5345), general în aromână. Păstrarea termenului latinesc în aromână (cu sensul ‘a putrezi, a se macera’ din latină), faţâ de dacoromână şi de limbile balcanice, în care a pătruns *iaurt* (< tc. *yogurt*), ne arată că aromânii au păstrat vechea reţetă de preparare a acestuia, nefiind nevoie să împrumute un alt procedeu şi, implicit termenul pentru produsul finit.

⁶¹⁶ *đámâ* ‘zeamă’ (< lat. **zema*), cu *đ* în toate graiurile, ca în dacoromâna din Banat şi nordul Moldovei.

⁶¹⁷ *pâni* ‘pâine’ (< lat. *panis*, -em) în toate graiurile, ca în graiurile dacoromâne nord-vestice.

hárbi tu un^U tingîrê// tu bitisîť s-toárnâ untulêmnul // cumăťli di pání s-andrêg^U⁶¹⁹
tu tâvâ cu cářlu sârmát^U pisúprâ / s-toárnâ ápa tu tâvâ písti pânęa cu cař^U // s-
anvêlēăřti tâvâlu cu únâ câpáki ta s-aburêăđâ⁶²⁰ mácářęa //

[Fána_U al^U Târťâ, 82 de ani; Ohrida, R. Macedonia]

[bucuválâ]

[T5 G]

bucuvála⁶²¹ s-adárâ cu ġumitáti kiló pání / únâ ġumitícâ di untulêmnul/ únâ
ġumitícâ di záhari⁶²² // đęapqá untulêmnul s-ťaryâřęăřti tu tiřáni / s-toárnâ pânęa
dińicátâ⁶²³ ři sârmátâ písti untulêmnul // s-meăřticâ⁶²⁴ di s-aruręăřti / s-adávġâ
záhareġa pispilítâ ř-iára s-minteăřti // bucuvála s-adárâ ti fićuríť⁶²⁵ //

[Fána_U al^U Târťâ, 82 de ani, Ohrida, R. Macedonia]

[târhânâ]

[T6 G]

târhânálu⁶²⁶ s-adárâ⁶²⁷ toámna ti tútâ⁶²⁸ járna⁶²⁹ // lipșęăřti s-aġ: fârínâ di
gârnu⁶³⁰/ qáuû/ lápti// s-frimítâ⁶³¹ fârína ř-cu láptili tu un^U tingîrê/ s-adávġâ qáuăli

⁶¹⁸ cař^U (< lat. *caseus*) se folosește atât pentru cař, cât ři pentru brânză (rar atestat în aromână).

⁶¹⁹ andrêg^U ‘aranjez’ (< lat. *dirigere*), același cu dr. *drege*.

⁶²⁰ aburêăđâ ind. prez., unipers. 3 sg. ‘aburește’, der. de la *abur^U*, cuvânt din substrat (cf. alb. *avull*, vezi Brâncuș 2007: 59), păstrat în toate graiurile.

⁶²¹ bucuválâ ‘papară’ (< alb. *bukë* + *valë* ‘pâine caldă’) (DDA s.v.).

⁶²² záhari ‘zahăr’ < gr. ζάχαρι.

⁶²³ dińicátâ part. ‘dumicată’, de la *dińíc^U* (< lat* *demicare*); cf. dr. *dumica*.

⁶²⁴ męăřticâ, ind. prez. 3. sg. de la *męăřtic^U* ‘amestec’ (< lat. **admixticare*), cu afereza lui *a*. În graiul fărșerot se păstrează *a* etimologic în *amęăřtic^U*, în timp ce la grămosteni, verbul *męăřtic^U* s-a confundat cu *męăřtic^U* ‘a mesteca în gură’ (< lat. *mixticare*).

⁶²⁵ fićuríť, s. pl. ‘copilași’, der. de la *fićór^U* < lat. *fetiolus*.

⁶²⁶ târhânálu s. sg. art. ‘trahanaua’ (< tc. *tarhana*), termen întâlnit în toate limbile balcanice.

⁶²⁷ adárâ, ind. prez. 3 sg. de la *adár^U* ‘fac’ (< lat. *dolare*? sau din substrat), frecvent la grămosteni ři pindenii, alături de *fac^U* (care este mai frecvent la fărșeroți).

și s-frimítâ g'íni sâ s-adárâ sânatós⁶³² // deapṙá s-treáti prit^U únâ sítâ cu gúvili⁶³³
máři ta sâ s-adárâ sármi⁶³⁴ cum^U ęásti gârnuțlu di aríz^U⁶³⁵ // deapṙá s-tíndi⁶³⁶ tu sṙári
sâ-s usúcâ únâ đúuâ // z-bágâ tu ċiręáp^U⁶³⁷ cu cârṙári⁶³⁸ pťânâ sâ s-usúcâ g'íni //

[Fána al^U Tárťâ, 82 de ani; Ohrida, R. Macedonia]

[târhânâ mâcári]

[T7 G]

ti târhânâ mâcári lipseáști s-ai trej Kiláđ ápâ/ ġumitáti kiló⁶³⁹ târhânâ / únâ
ġumitícâ⁶⁴⁰ seṙ di óái ícâ untulémn^U / ġumitáti kiló caș^U di óái // s-mâýiripseáști așí
// ápa s-hárbi⁶⁴¹ pânâ ġiriseáști⁶⁴² // s-adávġâ séulu icâ untulémnul/ s-toárnâ písti
târhânálu tu tâvâ/ s-adávġâ cáșlu sârmát cu bunéla/ s-minteáști pťân^U⁶⁴³ //

[Fána al^U Tárťâ, 82 de ani; Ohrida, R. Macedonia]

⁶²⁸ *tútâ* adj. pron. nehot. 'toată' (< lat. *tota*), (cf. vdr. *tute*, cu *ṙa* > *u*, din *toate*, aton în frază, Densusianu *HLR*: 61).

⁶²⁹ *ġârna* s.f. (< lat. *hiberna*) la grămosteni și pindenii, față de *ġára* la fărșeroți (cu *rn* > *r*).

⁶³⁰ *ġârnu* (lat. *granum*) la grămosteni, față de *grân^U* la pindenii și *ġâr^U* (cu *rn* > *r*, vezi nota 4) la fărșeroți.

⁶³¹ *frimítâ* ind. prez. 3 sg. de la *frimít^U* 'frământ' (< lat. **fragmentare*), față de *fârmít^U* la fărșeroți, mai aproape de etimon.

⁶³² *sânatós^U* adv. (< lat. *sanitosus*) are sensul 'tare, întărit'.

⁶³³ *gúvili* s. art. pl. de la *gúvâ* 'gaură' < alb. *guvë*.

⁶³⁴ *sármi*, s. pl. de la *sármâ* 'fărâmbă' (< alb. *thërimë*), (cf. Brâncuș 2007: 133, 204) cu sincopa lui *ă* la grămosteni, față de *sârmâ* la fărșeroți.

⁶³⁵ *aríz^U* 'orez' (< gr. *ρύζι*), față de *uríz^U* (< gr. *ορύζι*) la fărșeroți intrat, probabil, prin filieră slavă ca dr. *orez*.

⁶³⁶ *tíndi* ind. prez. 3 sg. de la *tíndu* 'întind' (< lat. *tendere*), față de dr. *întinde* (< lat. *intendere*).

⁶³⁷ *ċiręáp^U* 'cuptor' < sl.vdl. *ċrěpŭ*.

⁶³⁸ *cârṙári* s. f. 'căldură mare' (< lat. *calor*, *-orem*), termen general în aromână.

⁶³⁹ *ġumitáti kiló* 'jumătate de kilogram'; fără de partitiv.

⁶⁴⁰ *ġumitícâ* 'căniță', der. de la *ġumitáti* + *-ícâ* > *ġumitátícâ* (formă neatestată), cu sincopă.

⁶⁴¹ *hárbi* ind. prez. 3 sg. de la *ġerbu* 'fierb' (< lat. *ferbere*) cu palatalizarea lui *f* (+*e*, *i*), ca în graiurile dacormâne nordice, îndeosebi Moldova.

⁶⁴² *ġirisęásti* ind. prez. 3 sg. de la *ġiriséscu* 'se evaporă', față de *ġirășęásti* la fărșeroți, cu trecerea lui *i* la *ă* în silabă protonică; semnalăm palatalizarea fricativei *f* într-un cuvânt împrumutat din greacă (cf. și *ăkicăséscu* 'înțeleg' < gr *απεικάζω*).

⁶⁴³ *pťân^U* 'puțin' (< lat. **putinus*), cu sincopă la grămosteni și pindenii, față de *puťân^U* la fărșeroți.

[pipérki dińicáti țârȳâsíti]

[T8 G]

țea s-adárl pipérki⁶⁴⁴ dińicáti țârȳâsíti ti tuț dit^l cásâ lipșeăști s-aĭ doi kiláđ
pipérki / ģumitáti kiló pátârġáni⁶⁴⁵ / ģumitáti kiló caș^l di oái / ținți oáuâ / únâ
ģumitícâ di untulémn^u // untulémnul s-țârȳâșeăști tu tiȳáni ... tiȳâńicê / s-adávġâ
pipérkili spâstríti / láti stricuráti / dińicáti // s-mintęăști mácáreșă sâ s-moál'i pipérkili
//s-adávġâ pátârġánili spâstríti / láti ș-tâl'áti / s-męásticâ ĳára // s-adávġâ cáșlu tâl'át^l
ș-kisát^l cu bunéla / đeapqá oáuâli bătúti cu bunéla // s-mintęăști mácáreșă sâ s-
țârȳâșeășcâ ġíni //

[Fána al^l Tárġâ, 82 de ani; Ohrida, R. Macedonia]

[Ġévġeli]

[T 9 G]

Ġévġeli⁶⁴⁶ acló neășimq-acló ĳárna / ĳárna ęará búnâ / scqásim^l⁶⁴⁷ buń ħeĳ
⁶⁴⁸búni oi j-vęára iși Cójof⁶⁴⁹ âĳ đâc / Plánina⁶⁵⁰ // ġárníța⁶⁵¹ ġârțęășcâ // ișímq-aclóțe
// ĳárna ĳára neășim^l // adrâm^l pátru verĳ // ișęám^l Cójuf tu páturli verĳ⁶⁵² //
únâsprăĳingĳ it / dóĳsprăĳingĳ it / tręĳsprăĳingĳ it / pásprăĳingĳ it / vęára / țęáli verĳ li
fęățim^l Cójof // noi ațél^l múnti vream^l s-lq-avęám^l ti tótna / pânâ ĳu z-bânám^l ș-
noi / adrâm^l căsurĳ ca dit^l horĳ cu pódurme⁶⁵³ noi pirġ ós^l // ș-cára s-bânâ ș-aúșl'i ș-

⁶⁴⁴ *pipérki* s. pl. f. 'ardei' (< bg. *pipërka*), la grămosteni, față de *pipiríd* la fărșeroți, formă neatestată cu acest sens în DDA.

⁶⁴⁵ *pátârġáni* s.f. pl. 'pătłăgele roșii' (< tc. *patlican*), la grămosteni, față de *dumăț* (< tc. *domata*) la fărșeroți.

⁶⁴⁶ *Ġévġeli*, orașul Gevgelija din sudul R. Macedonia, la granița cu Grecia.

⁶⁴⁷ *scqásim^l* 'scoaserăm', formă de perf. s., fără extinderea lui -ră-, de la pers. 3 pl.

⁶⁴⁸ *ħeĳ* 'miei', pentru *ħel'*, cu ĳ < l' în unele graiuri grămostene.

⁶⁴⁹ *Cójof*, nume de munte.

⁶⁵⁰ *Plánina* 'munte'; *Cójof Plánina* 'muntele Cojof' (în slava macedoneană).

⁶⁵¹ *ġárníța* 'graniță' < bg., sl mac. *granica*.

⁶⁵² *páturli verĳ* 'cele patru veri'.

⁶⁵³ *pódurme* 'pivnițe, beciuri' < tc. *bodrum*.

tâtânl̩-a nỏ̩șt̩a ș-noi ta s-bânám^U acló vérli⁶⁵⁴ / víke⁶⁵⁵ ș-lo umúte⁶⁵⁶ ta s-ņeam
Sărúnâ⁶⁵⁷ // móre járna_U a z-bânám^U⁶⁵⁸ acló Gévǵeli j-vęára z-bânám^U⁶⁵⁹ Cójuf⁶⁶⁰ //

[Náca_U ǁ Furýí^U, 64 ani; Ubovo, R. Macedonia]

[Caléșlu⁶⁶¹]

[T 10 G]

míni⁶⁶² erám f̣cor^U⁶⁶³ di vâra daț_U-ań ș-părínțâi⁶⁶⁴ a nỏ̩șt̩a⁶⁶⁵ adrárâ cǎlív̩i⁶⁶⁶
/ ș-țǎțir̩a doǐ meș̩i⁶⁶⁷ cu cǎlív̩ili // tátu-su_U-l aéstu⁶⁶⁸ f̣cor^U / tátu-su_U a lui⁶⁶⁹ ęará țę-
ansurári⁶⁷⁰ / ș-anỏ̩șt̩a aúș̩i⁶⁷¹ adúsir̩a mǔlț̩a pǎrǎđ di ęǵos^U // ýínǵiț⁶⁷² / țisprǎínǵiț

⁶⁵⁴ *vérli* ‘verile, în fiecare vară = vara’, substantiv în formă de plural articulat folosit adverbial.

⁶⁵⁵ *víke* ‘în fine’ < sl. mac. *veke*.

⁶⁵⁶ *ș-lo umúte* ‘și-a luat speranța’; *umúte* ‘speranță’, cf. alb. *omuth*, bg. *umutǔ* (DDA s.v.).

⁶⁵⁷ *s-ņeam Sărúnâ* ‘să mergem la Salonic’, complementul direcției fără prepoziție (ca în latină); *s-ņeam* la grămosteni, față de *s-ņǎrđim* la ceilalți aromâni.

⁶⁵⁸ *a z-bânám^U* ‘am fi trăit’, formă de condițional-optativ perfect, alcătuită din (*v*)*a sǎ* + impefectul verbului.

⁶⁵⁹ *z-bânám^U* ‘să fi trăit’, formă de conjunctiv perfect cu valoare de condițional-optativ, formă alcătuită din *sǎ* + impefectul verbului.

⁶⁶⁰ *z-bânám^U Cójuf* ‘să fi trăit la Cojuf’, complementul locului fără prepoziție.

⁶⁶¹ *Caléșlu*, nume propriu; *caléș* ‘oacheeș’, cf. alb. *calesh*, sl. mac. *kaleš*.

⁶⁶² *míni* ‘eu’, deși la grămosteni e mai răspândită forma *io*.

⁶⁶³ *f̣cor^U* ‘fecior’, cu sincopă la grămosteni, față de *ficór^U* în alte graiuri.

⁶⁶⁴ *părínțâi* ‘părinții’, pentru *părínțâi* cu *ǃ* > *ǐ* la unii grămosteni.

⁶⁶⁵ *a nỏ̩șt̩a* ‘ai noștri’ la grămosteni, față de *a nỏ̩ștri* la fărșeroți.

⁶⁶⁶ *cǎlív̩i*, sg. *cǎlív̩â* ‘colibă’ < gr. *kalóβa*.

⁶⁶⁷ *adrárâ cǎlív̩e ș-țǎțir̩a doǐ meș̩i* ‘au făcut colibe și au făcut două luni’: *adrárâ (cǎlív̩e)* ‘făcură (colibe)’ (rezultativ), față de *țǎțir̩a (doǐ meș̩i)* ‘au făcut [=au trecut] (două luni)’ (nerezultativ).

⁶⁶⁸ *aéstu* ‘acesta’ la grămosteni, față de *aíst* la fărșeroți.

⁶⁶⁹ *tátu-su_U a lui* [lit.] ‘tată-su lui’, construcție pleonastică.

⁶⁷⁰ *ęará țę-ansurári* ‘era de însurat’, construcție cu infinitivul, generală în aromână, față de construcția cu supinul (*de însurat*) din dacoromână.

⁶⁷¹ *aúș̩i* ‘bătrâni’; *aúș* < lat. *avus* + *-us*; cf. dr. *aușel* (numele unei plante).

⁶⁷² *ýínǵiț* ‘douăzeci’ (< lat. *viginti*), general în aromână.

di ucáŧ⁶⁷³ di málmă⁶⁷⁴ / di líri // ŧ-tátă-nu ęará niĥámă⁶⁷⁵ lănđit⁶⁷⁶ / ŧi-l' deăde a
márlui ĥil⁶⁷⁷ púnga s-ŧem⁶⁷⁷ ta s-adúnă ęailélu⁶⁷⁸ ti cásă / ti túti // pápu-nu aveă ținți
fċorĭ // tátu-n ęará dúpu prótlu⁶⁷⁹ / aveă núma Cósta / ațélu-aveă túti tu mănă // j-
vręa s-fácă númtă ... ŧi scqásiră parád aŧi ta z-veádă c-atúmțęa di diğ ósu-adúsiră
pârăđ⁶⁸⁰ múlță a nóșță aúŧli // ŧ-páplu aveă a tutulór⁶⁸¹ cáti únă púnga ahórýa⁶⁸¹ di
lă dădeă a nveástilor⁶⁸² aŧi // ŧ-cum i scqásiră parádi aŧi taĥiná / dicșęáră⁶⁸² nu
vini // atúmțęa nu s-alăsă pę-aqă pę-acló parád / ŧ-li purtă cu el / j-vini fúrlu⁶⁸³ /
Caléŧlu-l⁶⁸⁴ bătú ŧi-l' lo parádli // caléŧlu ęará fur⁶⁸⁵ ditu-Arbiniŧi⁶⁸⁴ ŧ-aveă vinit-aqăti
/ ŧ-la nóospr an ħl lo pârăđli ŧi ģcârcă ýingis cai⁶⁸⁵ cu iámbuli⁶⁸⁶ ŧ-cu stráni⁶⁸⁷ / ŧi-l'
dúsi / ŧ-fuđi / dúsi⁶⁸⁸ // iára noi dapqă neásim⁶⁸⁹ Ģévęeli⁶⁸⁹ // acló neásim iárna
ŧiđúm⁶⁹⁰ aclóti iárna // primveára iára iŧim⁶⁹¹-aqăti // ațęáli horĭ ęará tuț ęégán⁶⁹¹
cum lă đățem⁶⁹² noi / arbinéŧi / ŧ-ęará qáspiț⁶⁹² a nóșță / ŧ-lă đásiră că «ĭn pári c-
ațél⁶⁹³ Caléŧlu va s-ĭbă⁶⁹³ iára aqăti // s-nu ýinĭț» // áma⁶⁹⁴ vără de-aéŧ a nóșță

⁶⁷³ *ucáŧ* ‘ocale’, pentru *ucăđ*, cu asurzirea consoanei finale sub influență slavă.

⁶⁷⁴ *málmă* ‘aur’ (< gr. *μάλμα*), cu sincopă (față de *málamă*) în alte graiuri.

⁶⁷⁵ *niĥámă* ‘puțin’ (< lat. *infima*), general în aromână; intră în categoria termenilor latineŧti păstrați numai în aromână.

⁶⁷⁶ *lănđit* ‘bolnav’ (< lat. *languidus*), general în aromână; cf. dr. *lanced*.

⁶⁷⁷ *s-ŧem* ‘să zicem’, ca la pindenii, față de *z-đățem* la fărșeroți.

⁶⁷⁸ *ęailélu* ‘grija’ (< tc. *gaile*), general în aromână.

⁶⁷⁹ *prótlu* ‘primul’ < gr. *πρώτος*.

⁶⁸⁰ *pârăđ* ‘bani’; sg. *pără* < tc. *para*.

⁶⁸¹ *ahórýa* ‘separat’ *χωρία*, cu *a* protetic.

⁶⁸² *dicșęáră* ‘seara’, cf. dr. *de cu seară*.

⁶⁸³ *fúrlu* ‘hoț, haiduc’ (< lat. *fur*), general în aromână.

⁶⁸⁴ *Arbiniŧi* ‘Albania’, formă nearticulată; numele proprii de țări se articulează numai în context: *Arbiniŧia ęăsti mári* ‘Albania este mare’.

⁶⁸⁵ *cai* ‘cai’ pentru *cał*, cu *i* < *ł* în unele graiuri grămostene.

⁶⁸⁶ *iámbuli*, sg. *iámbulă* ‘cergă nemițoasă’ < alb. *jamulli*.

⁶⁸⁷ *stráni* ‘straie, haine’, et. nec. (probabil din lat. *extranea*).

⁶⁸⁸ *dúsi* ‘se duse, plecă’, folosit nereflexiv, probabil sub influența gr. *φεύγω* ‘a pleca’.

⁶⁸⁹ *neásim* *Ģévęeli* ‘merseră la Ghevghelia’, complementul verbelor de mișcare fără prepoziție (ca în latină).

⁶⁹⁰ *ŧiđúm* ‘șezurăm’, formă etimologică, fără *-ră* extins de la pers. 3 pl.

⁶⁹¹ *ęégán* ‘albanezi din ținutul gheg, din nordul Albaniei’.

⁶⁹² *qáspiț* ‘1. prieteni; 2 oasepeți’.

⁶⁹³ *va s-ĭbă* ‘o să fie’, cu *ĭ* > *i*.

⁶⁹⁴ *áma* ‘însă’ < tc. *amma*.

đásirâ «aî móre⁶⁹⁵! / n-arâd⁶⁹⁶ ta s-nu ýiním^U s-câlcâm^U⁶⁹⁷ múntile» // ē ş-aşî arásirâ
j-vínirâ / vínirâ şidúrâ pátru meşî // tu pátru meşî ýini ĩára Calésłu / ş-lq-acátâ
pápâ-nú⁶⁹⁸ / acátâ ş-la doj lâlân⁶⁹⁹ / j-đáti álta íşi şi-ĩ tânú ýing it đáli / t-un^U loc^U
acló ş-câftá tĩnti níi di líri níca⁷⁰⁰ //

[Náca_1^U Γιurýít^U, 64 ani; Ubovo, R. Macedonia]

[Hásca⁷⁰¹]

[T11 G]

cându ęarám níţ fţeam^U⁷⁰² hásca / cându alásám^U pręásiń⁷⁰³ / nínti di Páşti //
şási stâmán⁷⁰⁴ nínti di Páşti // s-adună tútâ sóia⁷⁰⁵ la páplu⁷⁰⁶ ş-la máia⁷⁰⁷ // noĩ n-
adunám^U la páplu di pártęa a tátânui // ýineá frátłi-al^U táti / fraţ surárł de-a lui / ş-
cu nipótłi // n-adunám^U náuâ nipót / pátru fęáti ş-tĩnti fcorł // cáma mărł⁷⁰⁸ ş-cáma
níţ // io ęarám^U di mési⁷⁰⁹ // hásca s-fâţęá cu ou // páplu ligá un^U ou cu cęárâ⁷¹⁰ şi-l^U
ţânęá nsus^U / s-nu putém^U s-aęundém^U cu gúra la el^U // óulu s-miná⁷¹¹ tu cęárâ / na

⁶⁹⁵ *móre* ‘măre’, interj < alb. *more*.

⁶⁹⁶ *n-arâd^U* ‘ne mint’, cu *a* protetic (< lat. *ridere*).

⁶⁹⁷ *s-câlcâm^U* ‘să călcăm; aici (fig.) să prădăm’

⁶⁹⁸ *lq-acátâ pápâ-nú* ‘îl prinde pe bunicul meu’, obiectul direct nume de persoană fără prepoziția *pe*.

⁶⁹⁹ *lâlân* ‘unchi’ (pl.), cf. alb. *lalë*, tc. *lala*, gr. *λαλάς*.

⁷⁰⁰ *níca* ‘încă’ la grămosteni, față de *nínga* la fărșeroți și pindenii.

⁷⁰¹ *hásca* [lit.] ‘căscatul gurii’; obicei de lăsata secului (cu 40 de zile înainte de Paște) când se bate halvița; de la *háscu* ‘a căsca’ (< lat. **cascare*; cf. și gr. *χάσσω*).

⁷⁰² *fţeam^U* ‘faceam’ cu sincopă, față de *făţęám^U* la fărșeroți.

⁷⁰³ *alásám^U pręásiń* ‘lăsăm păresimi, lăsăm sec’

⁷⁰⁴ *stâmán* ‘săptămâni’, cu haplogogie, față de *săptāmán* în alte graiuri.

⁷⁰⁵ *sóia* ‘neamul’ (< tc. *soy*), general în aromână.

⁷⁰⁶ *páplu* ‘bunicul’ < lat. *pappus*.

⁷⁰⁷ *máia* ‘bunica’, cf. sb *maja* ‘bunică’ (DDA s.v.).

⁷⁰⁸ *cáma mărł* ‘mai mari’, comparativul de superioritate cu adj. la plural *mărł*, față de *marł* la grabovenii.

⁷⁰⁹ *di mési* ‘mijlociu’; *mési* ‘mijloc’ < gr. *μέση*.

⁷¹⁰ *ęęárâ* ‘sfoară’, etimologie necunoscută.

⁷¹¹ *s-miná* ‘se mișca’ < lat. *minare*; face parte din fondul de termeni latini păstrați în aromână.

stânga / na ndreăpta // ș-noi nu puteám⁷¹² s-lu acățám⁷¹² cu gúra // pânâ tu sóni⁷¹³
un⁷¹³ di noi lu-acățá și s-hârșeá⁷¹⁴ múltu // alánțâ sâ nviriná⁷¹⁵ // únâ qárâ lu-acățái jo
/ ș-páplu n-urá: «cu sănátati» // loái óulu și-l țânú / nu-l mâcái únășunâ⁷¹⁶ // mána
mi lo m-brățâ ș-mi bâșé⁷¹⁷ // a néja⁷¹⁸ n-ciscú ínima de-ahâtâ⁷¹⁹ vrăari⁷²⁰ //

[Iáni al⁷¹ Múși, 50 de ani; Livezi, Grecia]

4. Graiurile din Crușova, Muloviște și Vlahoclisura. Texte

GRAIUL DIN CRUȘOVA. TEXTE

[Crușova]

[T1 C]

tu kírólu⁷²¹ al⁷¹ Alí Páșa dúpâ țî s-aspárse⁷²² Grámustęa únâ híle di familí pȃa
s-aveá ș-cáma⁷²³ țî fuđírâ ș-s-arâspândírâ písti tútă Makiduníã _atúmțęa / ađúmsirâ
pân tu părțale a Văryáriíleí pri iuđidó⁷²⁴ aųá tu Makiduní _iu árę _armăń⁷²⁵ tuđ dé-
atúmțęa súntu fugát⁷²⁶ de-aclóți // tricúrâ iárna / vęára deapoá ș-loárâ cáli⁷²⁷ iuđidó aųá

⁷¹² *acățám* ‘prindem’ (< lat. *accaptiare); cf. dr. *agăța*.

⁷¹³ *pânâ tu sóni* ‘până la sfârșit’; *sóni* ‘sfârșit’ < tc. *son*.

⁷¹⁴ *s-hârșeá* ‘se bucura’; *hârșescu* < gr. *χαίρω*.

⁷¹⁵ *sâ nviriná* ‘se supărau’; *nvirín* < lat. *in-verenare*, păstrat în aromână.

⁷¹⁶ *únășunâ* ‘imediat’ < *únă* + *și* + *únă*.

⁷¹⁷ *bâșé* ‘sărută’; *baș* < lat. *basiare*, păstrat în dialectul aromân.

⁷¹⁸ *a néja* ‘mie’, la grămosteni, fașă de *a híja*.

⁷¹⁹ *ahâtâ* ‘atâta’ < lat. *eccu-tantus*.

⁷²⁰ *vrăari* ‘iubire, dragoste’ (< lat. *volere*), păstrat în aromână cu acest sens, neînlocuit de termeni slavi.

⁷²¹ *tu kírólu* ‘pe timpul’; *kíró* ‘timp, vreme’ < gr. *καίρός*.

⁷²² *s-aspárse* ‘s-a distrus’.

⁷²³ *ș-cáma* ‘mai [mulți]’, construcție eliptică, din *cáma mulț*.

⁷²⁴ *iuđidó* ‘oriunde’ < *iu* ‘unde’ + *ți* ‘ce’ + *do* (< alb. *do*).

⁷²⁵ *árę_armăń* ‘există aromâni’, cu *habere* impersonal, ca în limbile romanice (cf. fr. *il y a*) și balcanice (alb. *ka*, bg. *ima*, gr. *έχει*): concordanță romano-balcanică.

⁷²⁶ *fugát* ‘plecați’; verb de conjugarea a IV-A (*fuđire*), cu o formă de participiu contaminată cu verbele de conjugarea I.

Crúşova // próta⁷²⁸ nínite Crúşuva bâgără cǎlivi /la Edérǎ iu ęǎste ma ŋclo di tréile⁷²⁹
 ízvure⁷³⁰ ți-l' ęǎc ę-ápǎ ş-aşǐti ęapoǎ aflǎrǎ loco ǎ aųǎ iu ęǎste băseǎrica Sǎntu
 Nicóla / băgǎrǎ aţǐia⁷³¹ cǎlǐvele // cǎra bănǎrǎ vǎrǎ doi treǐ añ / dúpu doi treǐ añ
 apufusǐrǎ⁷³² ş-u-acumprǎrǎ di la nǎş⁷³³ únǎ nǐle ş-únǎ sútǎ ş-nu şǐti cǎt di líre // cǎra
 u cumprǎrǎ tuţ ş-adǎrǎ cǎsǎ / apufusǐrǎ ęapoǎ aţǐia / adrǎrǎ cǎleşa tóra iu ýíng ǎţǐia
 nu-l' trǎţǎ ię⁷³⁴ / u-adrǎrǎ cǎleşa ęapoǎ disfeǎţǐrǎ tu mǔlte lócurǐ c-aųǎ afitǎ⁷³⁵
 úrsele⁷³⁶ / j-vínirǎ tuţ mǎrǐlǐ kihǎiǎđ⁷³⁷ aųǎţi ş-adǎrǎrǎ nai búne⁷³⁸ cǎsurǐ //

[Cóşlu ǎl Dabǐja, 83 ani; Cruşova, R. Macedonia]

[valǐlu⁷³⁹]

[T2 C]

ţi cǎftǎ fúrlu túti li duţǎm aclóti a fúrlui // di cǎra⁷⁴⁰-l siligǐrǎ⁷⁴¹ ę-acló
 fǎnda-ńu⁷⁴² vǐni tu lócu ǎnturţǎscu⁷⁴³ / ul⁷⁴⁴ loǎrǎ túrtǎi⁷⁴⁵ cu ģindǎrǐ⁷⁴⁶ ş-i dúsirǎ
 Óhǎrda⁷⁴⁷ // nǎ erǎ frícǎ pit⁷⁴⁸ cǎle s-nu pǎtǎ⁷⁴⁸ ţǐvǎ // di Óhǎrda afǎnda-ńu⁷⁴⁹ l-dúsirǎ

⁷²⁷ loǎrǎ cǎli 'pornirǎ la drum'.

⁷²⁸ próta 'mai întǎi' < gr. *πρώτα*.

⁷²⁹ tréile 'cele trei', formǎ de numeral adjectival alcǎtuitǎ din numeral cardinal + articol hotǎrǎt.

⁷³⁰ ízvure 'izvoare' < bg., sl. mac. *izvor*, cu accentul pǎstrat pe vocala iniţialǎ.

⁷³¹ aţǐia 'aci' (cf. dr. *acia*).

⁷³² apufusǐrǎ 'deciserǎ, se hotǎrǎrǎ' < *αποφασίζω*.

⁷³³ nǎş⁷³³ 'el' (< lat. *ipsus*); cf. v.dr. *ńns*, *ńnsǎ*, pronume de pers. a III-a (Densusianu 1961: 117).

⁷³⁴ ię 'deloc' < tc. *hię*.

⁷³⁵ afitǎ 'fǎtau', cu *a* protetic.

⁷³⁶ úrsele 'ursoaicele'; ńn aromǎnǎ se foloseşte forma de feminin *úrsǎ* (rar *urs*).

⁷³⁷ kihǎiǎđ 'proprietari de oi' < tc. *kehaya*.

⁷³⁸ nai búne 'cele mai bune', superlativul relativ cu *nai* < bg., sl. mac. *naj*.

⁷³⁹ valǐlu 'valiul, prefectul' < tc. *vali*.

⁷⁴⁰ di cǎra loc. conj. 'dacǎ, din momentul ńn care'; *cǎra* < *cǎ* + *erǎ*.

⁷⁴¹ siligǐrǎ 'slobozirǎ, eliberarǎ' < gr. *σπαγωγή*.

⁷⁴² fǎnda-ńu 'tatǎl meu', *fǎnda* ńn loc de *fǎndi* (< gr. *αφέωτης*), cu *a* final dupǎ modelul *tǎta-ńu*.

⁷⁴³ nturţǎscu 'turcesc', derivat adjectival cu prefixul *ńn-* (fǎrǎ vocala de sprijin, general ńn aromǎnǎ) de la *túrçu*.

⁷⁴⁴ ul 'ńl' ca la fǎrşeroţi, ńn loc de *ńl*, rǎspǎndit ńn celelalte graiuri ale dialectului aromǎn.

⁷⁴⁵ túrtǎi 'turcii' pentru *túrţǎl*, cu *l* > *ń* ńn unele graiuri grǎmostene.

⁷⁴⁶ ģindǎrǐ 'jandarmi' < tc. *candar*.

⁷⁴⁷ şǐ-l dúsirǎ Óhǎrda 'şǐ l-au dus la Ohrida': complementul de loc cu verbe de mişcare fǎrǎ prepoziţie; vezi şǐ *l-dúsirǎ Bítule*.

⁷⁴⁸ s-nu pǎtǎ ţǐvǎ; verbul *pat⁷⁴⁸* 'a pǎţi' (< lat. *patire*) conjugat fǎrǎ sufix.

Bítule tu prucsiniía⁷⁵⁰ rusească / c-atúmțea aveá prucsiniie rusească // z-dúțē aclóți
și-l veáde cónsulu⁷⁵¹:

«ți eșc⁷⁵² así?»

«ia ți pâțám^U noi criștinátáțea⁷⁵³ // túrtăi / ia / ți n-au fáptă⁷⁵⁴ »

«cum / bre⁷⁵⁵? »

«ia cum»

cónsulu nu-ı víne gíne /

«șeq»

șidú și-ı deáde s-mácă páni ș-caș^U / ál la cu năs^U //

«háide cu míni»

de-áclo z-duc^U la valílu Bítule / valílu nturțáște z-dáțe⁷⁵⁶ /nai ma mărē⁷⁵⁷ / z-
dúțe la valílu prócsinlu⁷⁵⁸ cáre ęará ahát^U sácăldăsít^U⁷⁵⁹ cându s-aliná⁷⁶⁰ pi scărı j-
dăse: «ē » fáte prócsinlo-a valíluı «ți-ı aístă ți s-fáte pi crăștânátáęa noástă/ ți-ı aístă
cō-aístu om^U / nu-ı amărtie⁷⁶¹ sâ-l țâném nclis^U» // ș-aşı lu sâlâg írâ câ ęara bun^U
criștín^U //

[Ĝuș_al^U Tej, 66 ani; Crușova, R. Macedonia]

⁷⁴⁹ afëndă-ńu ‘tatăl meu’, cu -ă în loc de -i, după tătă (vezi nota 22).

⁷⁵⁰ prucsiniía ‘consulatul’ < gr. *πρωτεύειο*, sens neatestat în DDA s.v. *pruxiniíle*.

⁷⁵¹ cónsulu ‘consulul’, împrumut recent; cf. bg. *consul*, sl. mac. *konzul*.

⁷⁵² eșc ‘ești’, particularitate a unor graiuri aromânești di R. Macedonia (graiul din Crușova, graiul din Târnova-Magarova) cu șc < șt (sub influență slavă; cf. Weigand 1894: 344; Capidan 1932: 36).

⁷⁵³ criștinátáțea ‘lumea creștină’ (< *christianitas*, -atem).

⁷⁵⁴ au fáptă ‘au făcut’, cu forma de participiu *fapt* (< lat. *factum*) nerefăcută prin analogie (cf. viđút^U, putút^U etc.).

⁷⁵⁵ bre interj. ‘bre, măi’ (< tc. *bre*), formă curentă în aromână.

⁷⁵⁶ valílu nturțáște z-dáțe ‘valílu se zice pe turcește’ (precizarea subiectului).

⁷⁵⁷ nai ma mărē ‘cel mai mare’, superlativul relativ cu nai (bg., sl. mac. *naj*) în graiurile nordice.

⁷⁵⁸ prócsinlu ‘consulul’ < gr. *πρόξενος*; cuvânt neînregistrat în DDA.

⁷⁵⁹ sácăldăsít^U ‘măhnit, supărat’ < tc. *sıkılmak*.

⁷⁶⁰ s-aliná ‘se urca’ < lat. **anninare*; cf. dr. *anina*.

⁷⁶¹ amărtie ‘păcat’ < gr. *αμαρτία*.

[nɔ-avɛá bánă_atúmɛa]

[T3 C]

ș-așî câ duńáia⁷⁶² ɛará roǵ⁷⁶³ pi la túrtâ / nɔ-ávɛa bánă⁷⁶⁴_atúmɛa / pi cásurî
nɔ-avɛá firídă / maș⁷⁶⁵ pisúpră adrá únă báǵă⁷⁶⁶ așîȚi / câț^U de_acló sâ z-veádă //
duńáia tu kirólu-ațél^U nɔ-ávɛa lámbe⁷⁶⁷ / cu đádă⁷⁶⁸ / știȚi Ți-i ațɛá đádă ? / đáda ardɛá
tu loc^U di nâ cândílă⁷⁶⁹ // di-únâ párti báná bóli j-de_alántâ pártɛ ɔámińlî / ș-auá únâ
sucákɛ⁷⁷⁰ _ așî ti intráre-ŋ cásă // cuvái⁷⁷¹ nɔ-ávɛa / Țivá nɔ-avɛá / duńáia pit^U
păhnîe⁷⁷² / pit^U páde⁷⁷³ / pit^U iárbă / pre_acló durná ma múltu / nɔ-avɛá nă nvălitúrá //

[Ĝuș_al^U Tej, 66 ani; Crușova, R. Macedonia]

GRAIUL DIN VLAHOCLISURA. TEXTE

[taȣani ianízmáta]

taȣani⁷⁷⁴ ianízmata⁷⁷⁵ /
cócâza⁷⁷⁶ ș-ma nícăza⁷⁷⁷ /

⁷⁶² *duńáia* ‘lumea’ < tc. *dünya*.

⁷⁶³ *roǵ* ‘robi’ < sl. *robŭ*, cu palatalizarea bilabialei.

⁷⁶⁴ *nɔ-avɛá bánă* ‘nu avea viață = nu trăia bine’; *bánă* ‘viață’, derivat regresiv de la *bănéd^U* (< alb. *banoj*).

⁷⁶⁵ *maș* ‘numai’ < *ma* + *și*.

⁷⁶⁶ *báǵă* ‘horn’ < mac. *baĝa* (< tc. *baca*).

⁷⁶⁷ *lámbe* ‘lămpi’ < gr. *λάμπα*.

⁷⁶⁸ *đádă* ‘(lemn de) zadă’ < lat. *daeda*.

⁷⁶⁹ *cândílă* ‘candelă’, cf. gr. *καντίλι*, bg. *kandilo*.

⁷⁷⁰ *sucákɛ* ‘cărare’ < tc. *sokak*.

⁷⁷¹ *cuvái* ‘găleȚi’ < tc. *kova*.

⁷⁷² *păhnîe* ‘iesle’ < gr. *παχνί*.

⁷⁷³ *páde* ‘câmp’ < sl. *padŭ*.

⁷⁷⁴ *taȣani* ‘Sânziene’, formă în care se recunoaște (*ta*) < **st(a)* (< lat. *sanctus*) + gr. *Αἱγιαυνίου* ‘Sanctus Iohannis’ (cf. DDA 620, s.v. *Γῆανῖν*).

⁷⁷⁵ *ianízmata*, cuvânt neidentificat.

⁷⁷⁶ *cócâza* ‘măceș, fruct’, cf. alb. *kokëzë*.

⁷⁷⁷ *nícăza* ‘micuȚa’ < *nícă* + suf. diminutival -*ză*.

iu nkisíſi⁷⁷⁸ di-n tē-adráſi⁷⁷⁹ /
 nkisíſi la náuſi fraſi, /
 náuſi⁷⁸⁰ fraſi, ninsuráſi, niisusíſi⁷⁸¹ /
 s-nu ȝa párâ aráu, gâlġátâ sor⁷⁸² /
 câ múlſi ſóputi⁷⁸³ nu ȝi-alâġám⁷⁸⁴ /
 câ di vġárâ⁷⁸⁵ ma s-bânám⁷⁸⁶ /
 ma múlſi va ȝi-alâġám⁷⁸⁷ //

[Tana_{al}^U Hrísta, 53 ani; Vlahoclisura, Grecia]

GRAIUL DIN MULOVIȘTE. TEXTE

[Flórica]

ti míni ésti únă mărē ntribári / cum^U ... tu [ε] t-únă hqáră ahăd_U di dipárti s-
 áflă un^U númi ca Flórica / Speránȝa / Conſtánȝa // préftu⁷⁸⁶ nu ſtiġă⁷⁸⁷ / nu ſtiġă s-uſ
 scríe⁷⁸⁸ / ſ-uſ scríe⁷⁸⁹ Frólica / ſ-depſá t-ſtērsi ſi scríe Flórica // iſo mi feĉ^U tu [ε] tu
 Văġăſi / iu părinȝiſi a néi⁷⁹⁰ ... s-mutá [k] s-mutárâ dúpă Mulſiſteȝa fu evacuátă⁷⁹¹

⁷⁷⁸ nkisíſi ‘porſiſi’ < gr. κινώ.

⁷⁷⁹ n tē-adráſi ‘mi te-ai ġătit’, construcȝie cu dativ etic; adár^U ‘fac’ (< lat. *dolare*), cf. dr. *dura*.

⁷⁸⁰ náuſi ‘cei nouă’, numeral substantivizat, format din num. *náyu* + art. -ſi.

⁷⁸¹ niisusíſi ‘nelogodiȝi’; isusésc^U ‘logodesc’ < gr. ισαίω.

⁷⁸² sor^U ‘soră’ (< lat. *soror*), formă etimologică.

⁷⁸³ ſóputi ‘ſipote, izvoare’ < sl. *šipūtſi*.

⁷⁸⁴ alâġám^U ‘alġarăm’ (< lat. **allargare*), folosit tranzitiv: nu ȝi-alâġám^U ‘nu te-am dus, nu te-am plimbat’.

⁷⁸⁵ di vġárâ ‘la vară’, loc. adv.

⁷⁸⁶ préftu ‘preotul’ (< lat. *presbiter*), din **preȝtu*, cu consonantizarea lui *y*: *ey* > *ef*.

⁷⁸⁷ ſtiġă ‘ſtia’, formă rar întâlnită, faȝă de *ſteȝa*, în celelalte ġraiuri.

⁷⁸⁸ scríe (< lat. *scribere*), păſtrat la fărſeroȝi ſi la mulſiſteni, înlocuit în alte ġraiuri de *nȝrăpsēscu* (< gr. *γράφω*).

⁷⁸⁹ scríe ‘scriſe’ în ġraiul mulſiſteȝan, faȝă de forma de perfect simplu *scrísi*, răſpândită în alte ġraiuri.

⁷⁹⁰ a néi ‘ai mei’, faȝă de *a mei* în alte ġraiuri.

// ̣-noi n̄ dúsım Plév̄en di iu kinsím⁷⁹² // tr̄enurle ți ęrá plíne / toı⁷⁹³ // mŭłȃ
fuzírȃ⁷⁹⁴ / ń-sî pári cȃ nŭo-armási vǎrnȃ n-hoárȃ // ȣtiu io //

(Flórica ȣ al Mícȃtȃ Crȃȃ; 83 ani, Muloviȣte, R. Macedonia)

⁷⁹¹ *evacuȃtȃ*, împrumut din romȃna literarȃ; Flórica ȣ al Mícȃtȃ a frecventat ȣcoala romȃneascȃ.

⁷⁹² *kinsím* ‘pornirȃm’ (< gr. κινώ).

⁷⁹³ *toı* ‘toȣi’, formȃ specificȃ graiului muloviȣtean, faȃ de *tuȣ*, în celelalte graiuri.

⁷⁹⁴ *fuzírȃ* ‘plecarȃ’, cu *z* < *ȣ*, numai în graiul muloviȣtean.

VII. Descrierea călătoriei de studii

Călătoria de studii a început în R. Macedonia, la Skopje, capitala Republicii Macedonia. În Skopje există câteva sute de familii de aromâni, din toate grupurile (grămosteni, fărșeroți, gopeșeni-molovișteni, graboveni). Prezența aromânilor e remarcabilă. Există mai multe asociații ale aromânilor, iar la televiziunea de stat din Skopje există o secție aromână, care transmite, o dată pe săptămână, o emisiune de o oră în dialect.

Numărul aromânilor din R. Macedonia este de aproximativ 20 000.

La Skopje am stabilit legături cu reprezentanții asociațiilor aromânești din Ohrida (arom. *Óhărdă*) și Bitolia (arom. *Bítule*). În afară de aceste două orașe, am mai vizitat localitățile Struga, Beala de Sus (arom. *Bęála di Súpră*), Muloviște și Krușevo (arom. *Crúșova*).

În Ohrida există un cartier aromânesc în apropiere de centrul orașului (*Vlaška mala*, arom. *măhălălu armânéscu*), întemeiat de aromâni, care au început să se stabilească în acest oraș începând cu secolul al XVIII-lea, îndeosebi după distrugerea de către musulmani (în perioada 1769-1780) a faimoasei citadele culturale a aromânilor, orașul Moscopole. Aromânii din Ohrida sunt, în majoritate, fărșeroți și provin atât din Moscopole (familiile vechi, de exemplu, familia Dimonie, la care s-a descoperit *Codex Dimonie*), cât și din alte așezări aromânești, precum *Struga*, *Beala de Sus*, *Beala de Jos*. În cartierul aromânesc există două biserici vechi, construite de aromâni (cu inscripții murale originale), în care în prezent se slujește în slava macedoneană. Într-una din ele, pe fresce, încă se mai pot citi urme ale românismului în denumirea sfinților; deși de origine slavă, cuvântul *sfânt* apare în formă românească: *Sfântul Clement*, *Sfântul Mihai*.

Am vizitat în Ohrida mai multe familii de aromâni, care m-au primit cu afecțiune, manifestând un mare interes pentru cercetarea noastră. Într-una din aceste familii, gazdele ne-au arătat manualele școlare, unde aromânii sunt menționați, precizându-se originea lor romană.

Tot în Ohrida am vizitat muzeul local, găzduit de o impozantă clădire, cu două etaje, datând din secolul al XVIII-lea, care a aparținut unui mare bogătaş aromân, care avea legături cu centrul Europei, îndeosebi cu Austro-Ungaria.

Numărul aromânilor din Ohrida este de câteva sute. Există o asociație culturală, care organizează manifestări folclorice (cântece și dansuri aromânești) și se preocupă de păstrarea dialectului.

Cu sprijinul Asociației culturale a aromânilor din Ohrida, am vizitat cele două biserici amintite mai sus și am înregistrat texte dialectale și etnotexte de la mai multe familii de aromâni. Dialectul aromân se păstrează foarte bine și e vorbit în mod curent, chiar de către generațiile mai tinere. În unele familii (de obicei, bilingve) copiii au o cunoaștere pasivă a dialectului, pe care îl înțeleg, dar nu-l vorbesc sau îl vorbesc cu dificultate. Toți subiecții intervievați au conștiința clară a asemănărilor mari dintre aromână și dacoromână. Această conștiință s-a întărit în perioada recentă, îndeosebi după 1990, de când foarte mulți tineri de origine aromână își fac studiile universitare (uneori și liceale) în România.

În Bitolia există cea mai însemnată comunitate aromânească din R. Macedonia. Numărul vorbitorilor este de câteva mii. Numele Bitolia este derivat din vechiul cuvânt slav *Obitel* ‘mănăstire sau reședință’. Când sensul numelui nu a mai fost înțeles, el a pierdut prefixul slav *o*. În perioada bizantină, numele a fost grecizat în *Voutélion* (*Βουτέλιον*) sau *Vitolia* (*Βιτώλια*). Numele în aromână *Bítuli* este, de asemenea, derivat din numele slav. Un alt nume grecesc sub care orașul era cunoscut este *Monastiri* (*Μοναστήρι*) ‘mănăstire’.

Recent, România a deschis la Bitolia un consulat. Bitolia a fost, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cel mai important centru cultural al aromânilor. Aici a funcționat, până în 1915, un liceu românesc (cu internat), frecventat de numeroși aromâni, dintre care mulți și-au continuat studiile universitare în România. Clădirea liceului, unde nu se mai predă în limba română, e una dintre cele mai frumoase din oraș. Există până azi biserica românească cu hramul ‘Constantin și Elena’ și un cimitir românesc unde sunt înmormântate personalități importante ale aromânilor, precum poetul Constantin Belimace și Apostol Mărgărit, primul inspector școlar al școlilor românești din fostul Imperiu Otoman. Asociația culturală ‘Frații Manachia’ a aromânilor din Bitolia e cea mai activă din R. Macedonia.

Către Bitolia gravitează aromânii din localitățile aromânești aflate în apropiere: Târnova, Magarova, Nijopole, Gopeș, Muloviște. În trecut au apărut la Bitolia mai multe publicații, în limba literară și în dialect, precum *Frăți!a* ‘Frăția’, *Lilicea Pindului* ‘Floarea Pindului’ etc. Prin activitatea publicistică a numeroși cărturari (profesori, scriitori) s-a încercat o standardizare a dialectului, prin renunțarea la unele particularități dialectale.

În timpul Imperiului Otoman, Bitolia a avut un important rol politic, aici aflându-și sediul consulatele a numeroase țări (Franța, Anglia, Austro-Ungaria, Germania, Italia etc.)

Un alt centru important al aromânilor din actuala R. Macedonia este orașul Crușova, stațiune montană, la 1200 m. altitudine. La începutul secolului al XX-lea, când l-a vizitat Gustav Weigand, orașul avea 10 000 de locuitori, majoritatea

aromâni. În prezent Crușova are 5000 de locuitori, dintre care numai jumătate sunt aromâni, restul fiind populație slavă venită din satele de câmpie.

În istoria R. Macedoniei Crușova are o însemnătate specială. La 1905 locuitorii orașului s-au răsculat împotriva stăpânitorului otoman, întemeind, pentru scurtă durată, „Republica de la Crușova”. Dintre cele două căpetenii ale răscoalei, Pitu Guli era aromân, celălalt fiind Nikola Karev. Un impunător mausoleu cinstește memoria revoluționarilor din 1905, existând și o statuie a lui Pitu Guli.

Despre frumusețea orașului, Ioan Nenițescu scria: „Case frumoase cu mai multe caturi, biserici mărețe, locuințe înalte și masive, toate presărate printre plopî piramidali și alți arbori de tot soiul, par ca suspendate de o mână magică pe pereții muntelui, pe pereții scobiturii din munte; iar sus deasupra Crușovei, dinspre miazăzi, stă o tânăra și viguroasă pădure de fag, ca o mândră și trainică coroană pe fruntea acestui oraș ca de poveste. Tot deasupra acestei aromânești fortărețe, în față și oblic cu pădurea cea de fag, stau câteva piscuri pleșuve și stâncoase, care în lumina soarelui par poleite cu aur și cu azur. La un loc, marginea giganticei scobituri din pânțele muntelui este ceva știrbită, și tocmai prin această știrbire e intrarea în Crușova. Două piscuri de munte, cu pereți pietroși și sălbatici, stau ca doi stâlpi ai unei uriașe porți. Trecând prin această poartă, deodată vederea călătorului este robită de priveliștea uimitoare și încântătoare a orașului”.

Din Crușova era scriitorul Nicolae Batzaria (cunoscut în țară și sub pseudonimul de Moș Nae, cu care semna cărțile pentru copii). Nicolae Batzaria a fost unul din cei doi reprezentanți ai României în primul parlament democrat al Turciei instaurat de *Junii turci*.

Crușova a fost întemeiată de aromâni la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după distrugerea de către musulmani a celor două centre înfloritoare ale aromânilor, Moscopole și Gramoste. Așa se explică faptul că populația aromânească a localității e formată din moscopoleni (la origine fărșeroți) și grămosteni. Datorită conviețuirii îndelungate, cele două grupuri nu se mai diferențiază clar în prezent. Aceasta se observă și în structura graiului din Crușova, care are un sistem vocalic de șase foneme, lipsind *â* (ca la fărșeroți), dar prezintă și numeroase particularități grămostene.

În Crușova dialectul aromân se păstrează foarte bine, fiind vorbit în mod curent nu numai în familie, ci și în afara ei, chiar în instituțiile oficiale, în context informal. La liceul din Crușova se predă aromâna (clasele II–IV) facultativ, în clasă fiind prezenți copii care provin nu numai din familii de aromâni, ci și din familii mixte. Am avut prilejul să asist la o oră de predare a dialectului și am constatat interesul deosebit al elevilor pentru însușirea corectă (după manual) a aromânei (scris și vorbit).

În Crușova activează una din cele mai puternice filiale ale comunității aromâne din R. Macedonia, cu numele semnificativ „Pitu Guli”.

Așa cum am amintit mai sus, în apropiere de Bitolia se află localitățile aromânești Târnova, Magarova, Nijopole, Gopeș și Muloviște, cu vorbitori de graiuri diferite: grămosteni în amestec cu moscopoleni (Târnova, Magarova), fărșeroți (Nijopole); un grai aparte au cei din Gopeș și Muloviște (cu $\hat{g} > j$ și $\hat{d} > z$, ca în dacoromână). Am vizitat localitatea Muloviște, care este locuită în permanență. Localitatea, înfloritor centru aromânesc în trecut, se remarcă prin arhitectura caselor, construite în piatră și având parter și etaj. Așezarea e dominată de o biserică monumentală, din secolul al XVIII-lea. Interiorul, foarte spațios, are un balcon mare pe perețele de la intrare (pentru cor) și alte două balcoane pe pereții laterali care duc spre altar. O biserică la fel de impresionantă se află și în Gopeș, inscripțiile din interior fiind în româna literară (pe unul din pereții laterali) și în greacă (pe celălalt perete lateral).

Călătoria de studii în R. Macedonia a mai cuprins orașul Struga și satul Beala de Sus (arom. *Beala di Supră*), aflat în munte la 16 km de Struga, în apropierea geaniței cu Albania.

Populația aromânească din Struga este formată din *fărșeroți* și din *mbălôț* (aromâni originari din Beala de Sus), care vorbesc un grai fărșerotes, dar nu-și spun „fărșeroți”. La 6 km de Struga se află *Cămpu* ‘câmp’, mică așezare întemeiată de *mbălôții* originari din Beala de Sus care au coborât în câmpie. *Mbălôții* din Cămpu, care vorbesc aromânește în mod curent, au trecut la religia musulmană. Sunt singurii aromâni islamizați pe care i-am întâlnit în deplasările noastre.

Când am vizitat Beala de Sus, locuitorii mi-au arătat cu mândrie vestigiile romane: *căldărmălu* ‘caldarâmul’, adică vechiul drum roman (Via Egnatia), *țitătăa*, urmele unei vechi cetăți, și *mirmînță* ‘mormitele’. Este de presupus că Beala de Sus se află pe locul unui vechi post de pază pe Via Egnatia, la pasul montan dintre actuala R. Macedonia și Albania.

În Beala de Sus există un mic muzeu etnografic în care localnicii au adunat cu grijă obiecte ilustrând ocupațiile tradiționale și portul aromânilor. Pe placa indicatoare ce marchează intrarea în Beala de Sus numele localității e redat în slava macedoneană: Gorna Belica și în aromână: *Beala di Supră*. Beala di Supră este în prezent o așezare de vară, în timpul iernii locuitorii mutându-se în casele lor din Struga.

Următoarea țară în care am efectuat cercetări de teren este Albania, unde numărul aromânilor este foarte mare: 400 000 (dintre care 200 000 de vorbitori activi). Cifra menționată de noi apare în documente oficiale și e confirmată de organizațiile aromânilor din Albania.

Prima localitate vizitată, după ce, la Pogradec, am trecut granița dintre R. Macedonia și Albania, a fost orașul Corcea (alb. Korçë, arom. *Curceauă*), unul

dintre cele mai însemnate orașe ale Albaniei și cel mai „occidental” dintre ele (după mărturisirea localnicilor). Corcea a fost, în trecut, un important centru de cultură românească. Au existat școli cu predare în limba literară și a funcționat o impunătoare biserică, reconstruită recent cu sprijinul statului român. În biserica românească din Corcea, preotul Dimitrachi Veriga slujește în limba literară și în dialect. Pe pereții interiori ai bisericii inscripțiile sunt în dialectul aromân. În perioada interbelică a funcționat la Corcea un consulat al României.

Aromânii din Corcea, unde există și un cartier al lor, provin din satele din împrejurimi: Pleasa, Stropani, Dișnița, Drenova etc. și, de asemenea, din faimoasa Moscopole, aflată în munte, la 20 km. Ei sunt fărșeroți ca, de altfel, marea majoritate a populației aromânești din Albania, cu excepția locuitorilor din Lunca, Nicea și Greava (din apropierea orașului Pogradetj), care vorbesc un grai diferit (graiul *grabovean*).

Lângă Corcea este localitatea Pleasa. Locuitorii din Pleasa de Sus au venit în 1925 în România, stabilindu-se în Palazu Mare (Constanța), ulterior și în Pipera (București). Satul este părăsit și doar vechea biserică, deschisă la sărbători de preotul Veriga, amintește de vremurile de odinioară. În satul Pleasa de Jos a mai rămas o singură familie care mi-a oferit date importante despre istoria locului: satul fărșerot Pleasa a fost înființat la 1780 de către fărșeroții care părăsiseră satele Curtești, Custreț, Jarcani și Zavalani de teama autorităților otomane de acolo. Pleasa era situată în munții de lângă orașul Corcea din sudul Albaniei, lângă actuala graniță cu Grecia. În Pleasa de Sus a funcționat o școală românească, păstrată vie în memoria locuitorilor din Corcea. Școala națională s-a deschis în 1883 și era constituită din patru săli mari, în care încăpeau până la 150 de copii. Avea o curte pavată cu piatră, în care se jucau fetele, și una cu pământ bătut, în care se jucau băieții. Astăzi, doar mormântul preotului și învățătorului Haralambie Balamaci mai amintește de dorința *rămănilor* de a merge la „școala lor” și de sacrificiul pentru cartea românească.

Următoarea localitate vizitată a fost Moscopole (alb. *Voskopojë*), centrul redeșteptării culturale a aromânilor în secolul al XVIII-lea. Moscopole a fost un oraș înfloritor, distrus de musulmani în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Pentru că există o bogată literatură despre Moscopole, ne limităm să amintim că la Moscopole a funcționat în secolul al XVIII-lea singura Academie din Balcani, cu tipografie proprie, cu profesori renumiți, printre care aromânul Th. A. Cavallioti. De activitatea culturală de la Moscopole se leagă apariția primelor scrieri în dialect datorate lui Constantin Ucuta, Daniil Moscopoleanul și Th. A. Cavallioti.

În 1914 Moscopole a făcut parte din Republica Autonomă a Epirului de Nord. A fost din nou distrusă în 1916, în timpul primului război mondial, iar în al doilea război mondial au fost arse și ultimele clădiri. Din vechea citadelă s-au păstrat ruinele a șase biserici ortodoxe, un pod de piatră și serviciul monahal de la mănăstirea Prodrom.

În prezent, Moscopole este o așezare cu aspect modern, cu numeroase case de vacanță, dar și cu populație stabilă (în majoritate, aromâni). Există o societate culturală activă, care a organizat și un mic muzeu. Dintre numeroasele așezăminte bisericești existente în trecut s-a păstrat mănăstirea Prodrum, folosită astăzi ca lăcaș de odihnă pentru persoane în vârstă, dar și ca loc de popas pentru călători.

În apropiere de Moscopole se află Șipsca, așezare înfloritoare odinioară; s-a păstrat biserica construită de aromâni în secolul XVII (recondiționată recent), lângă care se află cimitirul.

Actualii locuitori ai Moscopolei sunt fărșeroți și graboveni. De altfel, și întemeiatorii Moscopolei au fost fărșeroții și grabovenii, dar au fost numiți, ulterior, *moscopoleni*, după numele orașului întemeiat de ei.

De la Corcea am mers la Tirana, unde există numeroase familii de aromâni stabiliți aici de-a lungul timpului (aproximativ 800 de familii). În Tirana își are sediul asociația „Aromânii din Albania”, înființată în 1990, care are numeroase filiale în toată țara. În trecut cartierul aromânesc se afla pe locul unde este în prezent centrul Tiranei. Clădirile au fost demolate pe parcursul modernizării orașului. În Tirana există o biserică ortodoxă, a aromânilor (subordonată bisericii grecești), unde se slujește în greacă.

Am continuat călătoria de studii spre sudul Albaniei. În drum spre Fier (arom. *Fearică* ‘ferigă’) am vizitat frumoasa și importanta mănăstire Ardenița, întemeiată de aromâni cu câteva secole în urmă. Aici s-a găsit icoana pe care Nectarie Târpu a scris primul text aromânesc găsit până acum: *Vírÿiră, múmă al Dumniđă, ôră tră noi pecătôsli* ‘Fecioară, mamă a lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoșii’ (anul 1731). Un călugăr mi-a confirmat existența acestei icoane, care nu se mai află la Ardenița, așa că nu am putut-o vedea.

Orașul Fier este unul din centrele importante ale aromânilor din Albania. Aici își desfășoară activitatea o puternică filială a asociației „Aromânii din Albania”, cu un frumos sediu într-o clădire modernă. În sediu se află drapelul de stat al României, alături de cel al Albaniei. În Fier există câteva sute de familii de aromâni fărșeroți, veniți din satele din împrejurimi. Orașul fiind în câmpia Muzachiei (alb. Muzëqe), fărșeroții din această zonă sunt numiți și *muzăchiari*.

Aflându-mă la Fier, am vizitat orașul Vlorë și localitatea Poian, antica Apollonia, unde se află vestigii romane bine conservate. Apollonia a fost unul din punctele de debarcare a trupelor romane. Prezența milenară a vestigiilor romane le-a creat aromânilor o puternică conștiință a romanității, alături de cea a românității.

Următorul oraș vizitat a fost Berat. Pe drumul dintre Fier și Berat există mai multe așezări aromânești, în care am poposit pentru a culege texte dialectale: Peștani, Stan Carbunara, Shqepur, Dukasi. În Berat a existat în trecut un cartier aromânesc. În prezent trăiesc în Berat puține familii de aromâni.

Revenind în Fier am pornit spre sudul Albaniei și, trecând prin Gjirokașter, am ajuns la Saranda, splendidă stațiune turistică pe malul Adriaticii, în dreptul insulei Corfu, care se vede cu ochiul liber. În această zonă există câteva mici așezări aromânești, întemeiate recent, în urma acțiunii oficiale de sedentarizare a fărșeroților transhumanți.

De la Saranda am revenit spre nord, urmând ruta montană, dinspre granița cu Grecia. În câmpia de la poalele muntelui Tomor se află o frumoasă așezare aromânească, Andon Poçi, întemeiată cu câteva decenii în urmă de fărșeroții deveniți sedentari. Satul are câteva sute de familii, numai aromâni. Dialectul se păstrează foarte bine. La intrarea în sat, pe o placă imensă scrie: *Ghini vinit* ‘Bine ați venit’; pe cealaltă parte a plăcii te întâmpină, când pleci din sat, urarea: *Oară bună* ‘Drum bun’.

Continuând drumul pe coastă de munte am ajuns la Përmet, trecând aproape de Frashëri (arom *Frașari*), localitate de la care provine numele fărșeroților. Frașari nu mai e locuită în prezent. Pe urmele vechii așezări, câteva *călive* ‘colibe păstorești’ părăsite amintesc de vremurile de odinioară.

După o călătorie plină de pitoresc în zona muntoasă a Albaniei am revenit la Corcea, de unde m-am îndreptat spre Grecia.

Dintre toate țările balcanice cei mai mulți aromâni se află în Grecia, între 900 000 și 1200 000. Ei sunt organizați într-o asociație panelenică a vlahilor (a aromânilor), care organizează manifestări folclorice și se ocupă de păstrarea tradițiilor.

Grecia a fost țara în care școlile românești, cu predare în limba literară, au funcționat până în 1948. Tot până în 1948 în localitățile cu populație majoritară aromânească slujba în biserică se ținea în limba română. În Grecia au existat, pe lângă numeroase școli primare din sate, două licee, la Salonic și la Grebena. Numeroși absolvenți ai acestor licee și-au continuat studiile în țară, devenind personalități cunoscute ale științei și culturii românești: Pericle Papahagi și Tache Papahagi, originari din Avdela, George Murnu și Ilie Carafoli, originari din Veria, poetul Teohar Mihadaș originar din Turia.

Călătoria în Grecia am început-o în orașul Florina, unde se găsesc câteva sute de familii de aromâni din diverse ramuri: fărșeroți, grămosteni, pindenii. În Florina există o universitate, unde se predau și cursuri de limba română, pe care le urmează îndeosebi studenții care doresc să-și continue studiile în România.

Numele bizantin al orașului, *Χλέρινον* ‘bogat în vegetație’ provine din gr. *χλωρός* ‘1. proaspăt; 2. vegetație luxuriantă’. Numele a fost latinizat în forma *Florinon* (< lat. *flora* ‘vegetație’) spre sfârșitul perioadei bizantine. În documentele otomane timpurii sunt înregistrate, pentru numele orașului, formele *Clerina* și *Florina*. În secolul al XVII-lea s-a fixat numele *Florina*. În opinia unor lingviști,

numele orașului provine din *φλωρός*, o formă refăcută după forma dialectală din graiurile grecești de nord, *χλωρός*. Numele slav al orașului este *Lerin*, care este un împrumut din termenul grecesc bizantin cu pierderea lui *h* la inițială (o caracteristică a slavei macedonene).

Florina este aproape de lacul Prespa și de vechiul oraș Kastoria. Se află la vest de Edessa, la nord-vest de Kozani și la nord-est de Ioannina; este aproape de Corcea (Albania) și de Bitolia (R. Macedonia), orașe locuite și de aromâni.

În familiile vizitate aromâna e vorbită curent de persoanele în vârstă și de cele din generația mijlocie. Există o asociație culturală a aromânilor din Florina, care este foarte activă. Cu câteva zile înaintea venirii mele, organizaseră o întâlnire cu un grup de aromâni din orașul Bitolia (R. Macedonia), pe care i-am însoțit într-o călătorie în localitatea aromânească Pisuderi, localitate aflată la cumpăna apelor între Macedonia și Epir, în pasul Vigla (cf. lat. *vigilare*), probabil un punct de pază pe Via Egnatia, care trece pe aici. În apropiere de Pisuderi s-a petrecut în anul 976 tragica întâmplare, relatată de istoricul bizantin Kedrenos, când *vlahii călători* (*βλάχοι οδίτοι*) l-au ucis pe David, fratele viitorului țar al bulgarilor, Samuil.

Nu departe de Pisuderi se află *Gramoste*, odinioară, în secolul al XVIII-lea, oraș înfloritor, care a împărtășit soarta tragică a Moscopolei, fiind distrus complet de către musulmani. După distrugerea orașului aflat în muntele Gramos, ca și a altor localități din apropiere (Niculița, Linotopi), aromânii au luat drumul pribegiei, întemeind noi așezări. Pretutindeni unde s-au așezat ei s-au numit *grămosteni* (aromâni originari din Gramoste), formând unul din grupurile principale de aromâni. Pe acești aromâni îi întâlnim în prezent în R. Macedonia (Crușova, în amestec cu fărșeroți, și cu aromâni veniți din Moscopole, Târnova, Magarova, satele din împrejurimile orașelor Știp, Coceani, Veles), în Grecia (Nevesca, Meyali Livadia), în extremitatea sud-vestică a Bulgariei (în împrejurimile orașelor Blagovgrad, Peștera, Velingrad). În prezent, în Gramoste se văd numai ruinele, care evocă totuși măreția orașului de odinioară. De câteva decenii s-au instalat aici mai multe familii de păstori fărșeroți.

Pisuderi este o mică stațiune montană, cu pârtie de ski și hoteluri pentru turiști. În localitate sunt mai multe familii de aromâni, dintre care unii sunt localnici (probabil, originari din Moscopole); alături de aceștia s-au așezat fărșeroți veniți din satele din apropiere.

Un asemenea sat de fărșeroți este Kristallopîyi (gr. Κρυσταλλοπηγή) ‘izvor de cristal’, cu o populație de 383 de locuitori (aromâni). Localitatea, numită până în 1926 Smârdeși, a fost locuită de slavi (bulgari) până în 1903, când a fost arsă de turci. În 1951 localitatea a fost declarată în întregime depopulată și, în 1952, a fost sedentarizată populația de fărșeroți păstori originari din împrejurimile orașului Arta. În sat, locuit numai de aromâni, dialectul se vorbește în mod curent. Satul se află la granița cu Albania și la 40 de km de Corcea. Vizita în Kristallopîyi a fost

foarte utilă și din punct de vedere etnografic: am stat de vorbă cu primul născut în acest sat, am mers la stână, unde m-am documentat asupra tuturor activităților păstorești, am participat la ‘tăiatul [= închegatul] laptelui’ pentru brânză, am înregistrat etnotexte despre viața păstorului transhumant.

Satele de fărșeroți se înșiră de-a lungul graniței cu Albania, ajungând în sud până la Ianina, Arta și Misolonghi.

Am călătorit, în continuare, spre centrul Macedoniei și spre Epir. La 60 de km de Florina, spre sud, se află orașul Kastoria, o frumoasă așezare pe malul lacului cu același nume. În Kastoria există puține familii de aromâni.

Părăsind orașul, m-am îndreptat spre munții din est, unde se află două mari și vechi așezări aromânești, veritabile orașe-cetate, Vlahoclisura și Nevesca (arom. *Niveasta*). Au fost întemeiate, după distrugerea, în secolul al XVIII-lea, de către musulmani, a centrelor aromânești Moscopole și Gramoste. De aceea, graiul vorbit în aceste localități este grabovean-grămostean. Am vizitat Vlahoclisura, strategică așezare pe creasta muntelui, cu dublă ieșire, pe ambele părți ale muntelui, fiind în vechime, probabil, și această așezare punct de pază precum Vigla. Vlahoclisura a fost arsă de nemți, iar populația decimată în al doilea război mondial. Satul și-a refăcut arhitectura cu solide case de piatră (cu parter și etaj). M-a impresionat căldura și ospitalitatea oamenilor dornici să-mi împărtășească istoria și obiceiurile locului. Am înregistrat aici obiceiul *liyuțearilor*, corespondentul *căiușilor* (gr. *άλιογος* ‘cal’), care se practică de Anul Nou de către tineri mascați.

Părăsind Macedonia grecească, m-am îndreptat spre așezările aromânești din Epir. Pornind din orașul Larisa (unde există numeroase familii de aromâni, îndeosebi pindenii), m-am îndreptat spre Calabaca și faimoasa Meteora (muntele cu mănăstiri de călugări) și, mai departe, spre Mețovo (arom. *Aminciu*). Pe ambele părți ale șoselei în serpentine se înșiră numeroase sate aromânești din Pind, unde dialectul e la el acasă. Aici era *Vlahia Mare*, menționată în sursele bizantine în secolul al XI-lea.

Mețovo este perla Pindului. Se află în apropiere de pasul *Giug* ‘jug’, la cumpăna apelor între Tesalia, Epir și Macedonia, pe Via Egnatia, celebra cale romană care lega Valona (la Marea Adriatică) de Salonic (la Marea Egee), continuându-se până la Constantinopol.

Prima atestare a localității Mețovo este din 1380 în cronica fraților Philanthropinos Proklos și Komnenos.

Încă din 1430, sultanul Murat II a acordat privilegii *mincenilor* (locuitorilor din Aminciu) care păzeau trecătoarea *Giug*, cuvânt de origine latină (lat. *jugum*) pătruns și în greacă: *Zygos*. Aceste privilegii de autonomie locală au fost reînnoite în 1659 de sultanul Mehmet IV, rămânând în vigoare până în 1924. Mețovo a fost în trecut centrul unei federații autonome locale formată din localitățile aromânești

Siraku, Malakasi, Milia, Anilio, Votonosi, Palia Koutsoufliani (Platanistos) și Dervenița (Anthochori).

Mețovo, cu 4471 de locuitori, este locul de naștere al lui Evangelos Averoff, ministru de externe al Greciei în anii 70-80, care a sprijinit înființarea unui muzeu etnografic aromânesc la Mețovo, cu bogate colecții de artă tradițională. Exponatele, numeroase și foarte bine prezentate, ilustrează viața aromânilor cu ocupațiile lor (păstoritul, cârvănăritul, prelucrarea lânii etc.).

Până azi în Mețovo aromânii și aromâncele își poartă costumele tradiționale atât în zilele de sărbătoare cât și în zilele de lucru. În Mețovo dialectul aromân e vorbit curent, pretutindeni, pe stradă, în locuri publice etc. Se vorbește graiul pindean.

Mețovo se remarcă printr-o bogată tradiție culturală aromânească. Am aflat de la locuitorii orașului că, în trecut, invitațiile de nuntă erau scrise în dialect, cu caractere latine. S-a scris și literatură în dialect, de scriitori rămași anonimi, dar operele lor circulă și azi. În Mețovo activează unul din cele mai vestite ansambluri folclorice, care promovează nu numai cântecul și dansul, ci și portul tradițional aromânesc.

În apropiere de Mețovo, pe versantul dinspre apus al unei văi foarte largi, se află localitatea aromânească *Cheare* ‘locul unde piere, adică apune soarele’, al cărei nume s-a tradus în greacă: Anilio (denumirea oficială). Asemenea traduceri s-au făcut și pentru alte sate: *Ameru* ‘mărul’ s-a tradus în Milia etc. Totuși toponimia Pindului păstrează până azi numeroase forme aromânești: *Paltin*, *Cornu*, *Florlu*, *Custeana*, *Călari* etc. În Pind se află localitatea aromânească *Băiasa*, al cărei nume provine, prin evoluție fonetică normală, din antica *Vavissa* (care cunoaște alte forme în greacă și albaneză: gr. *Αόος*, alb. *Vjosë*). Pe acest toponim și pe *Sărună* (< *Salona*), de asemenea cu evoluție fonetică normală în aromână, și-a întemeiat Th. Capidan opinia privind originea locală a unor grupuri de aromâni. Tache Papahagi a adăugat toponimul *Mpirătoare*, din apropiere de Mețovo, care provine din latinescul *Imperatoria* ‘calea imperială’, care, împreună cu Via Egnatia, face parte din rețeaua de drumuri datând din perioada stăpânirii otomane.

De la Mețovo m-am deplasat la Ianina, unde am fost foarte bine primită de prefectul de Ianina, care mi-a înlesnit vizitarea localității Siracu, un alt oraș-cetate întemeiat de aromâni cu multe secole în urmă și care a dat Greciei personalități de seamă, precum Ion Coletti, primul ambasador în Franța al Greciei libere (după 1821), poetul Cristalis.

Pornind din Ianina spre nord, m-am oprit în frumoasele așezări aromânești Perivoli, Avdela și Samarina (vizitată și evocată în poezie de D. Bolintineanu). Aromânii pindenii din aceste trei localități (ca și cei din satul Smixi, aflat în apropiere) au practicat păstoritul transhumant până în vremuri recente (prima jumătate a secolului al XX-lea). Ceilalți aromâni pindenii sunt sedentari. Aceste

localități, frumoase și moderne așezări montane în prezent, cu hoteluri, vizitate de turiști, sunt locuite în timpul verii. Samarina este vizitată și iarna, fiind stațiune de ski. Samarina se remarcă atât prin mărime cât și prin frumusețea așezării, amintind de Poiana Brașov din România. În timpul verii, la sărbătoarea Sfintei Maria (15 august), sunt prezenți aici peste 15 000 de *sărmănaț*, veniți de pretutindeni.

Călătoria de cercetare s-a încheiat la Salonic. Înainte de a reveni în țară am vizitat localitățile Samarina și Veria (cu numeroase familii de aromâni pindenii), Meyali Livadia (așezare de grămosteni) și Naussa (arom. *Neaguște*), unde trăiesc mai multe familii de fărșeroți. Meyali Livadia, așezare de grămosteni, se află la nord de Salonic, aproape de granița cu R. Macedonia, la peste 1200 m altitudine. Se remarcă prin frumusețea locului, un platou cu foarte largă deschidere, amintind de Samarina. Grămostenii de aici au practicat păstoritul transhumant până la al doilea război mondial. A fost o așezare foarte mare, cu peste 3000 de locuitori; 100 de familii s-au stabilit în România în perioada 1928-1933. În trecut, Meyali Livadia era un mic orașel, cu farmacii, brutării, mai multe prăvălii, măcelărie etc. În școala din localitate s-a învățat românește până în perioada interbelică. În timpul celui de al doilea război mondial localitatea a fost complet distrusă. Ulterior s-au construit numeroase case, existând și un hotel. Localnicii, care stau aici numai vara, vorbesc aromâna în mod curent. În conversațiile pe care le-am avut s-au arătat foarte interesați de România, pe care o vizitează frecvent, având aici numeroase rude. Mulți tineri aromâni își fac studiile în România.

În orașul Veria de la poalele munților Vermion este foarte activă asociația culturală locală, care a organizat cursuri de aromână, manifestând interes pentru păstrarea dialectului. Există și o cunoscută formație folclorică de cântece și dansuri aromânești, care a dat spectacole și în România.

Naousa (greacă: Νάουσα (< lat. *Nova Augusta*); arom. *Neaguște*, cf. sl. *Hezyu*) face parte din unitatea regională Imathia a Macedoniei, Grecia. Populația este de 34441, cu 3000-4000 de aromâni fărșeroți și pindenii. Neaguște, înconjurat de livezi de piersici și portocali, este situată la poalele de est a Munților Vermion, la 17 km nord-vest de Veria. Neaguște este cunoscută pentru stațiunile sale de ski Pigadia și Selia, localități cu aromâni fărșeroți.

La mijlocul distanței dintre Veria și Neaguște se află Horopani (azi Stenimahos), satul de origine al tatălui meu, pe care l-am vizitat cu emoție, azi o localitate modernă.

Concluzii

Am prezentat în lucrarea de față rezultatele cercetărilor noastre de teren la aromânii din Grecia, Albania, R. Macedonia din perspectiva conservării dialectului românesc vorbit de ei în mediul balcanic. Prin păstrarea dialectului, pe care îl folosesc în conversațiile curente, aromânii din aceste țări au păstrat vie *conștiința romanității și a românității*. Acest lucru este evident nu numai în zonele unde ei formează o masă compactă (de exemplu, în Pind – Grecia, cu deosebire în Mețovo, sau în zona Corcea-Moscopole din Albania), ci și în așezări izolate, dar cu o mare tradiție culturală (de exemplu, localitatea Siracu din Grecia). Această conștiință este străveche, nefiind datorată exclusiv acțiunii culturale și de redeșteptare a conștiinței naționale desfășurată de România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea prin învățământul în limba română și introducerea limbii române în slujba bisericească. Ea se manifestă pretutindeni, adică și acolo unde nu a existat, de exemplu, învățământ în limba română.

Manifestarea conștiinței naționale are rădăcini în istorie, cel mai important fiind „momentul Moscopole” – Albania (sfârșitul secolului al XVIII-lea), când cărturari aromâni precum Constantin Ucuta a tipărit un manual pentru învățarea dialectului de către copiii aromânilor. Din aceeași perioadă datează și *Codex Dimonie* (descoperit la Ohrida, R. Macedonia), o colecție de texte religioase traduse în aromână. Există informații că aceste texte s-au folosit în familiile de aromâni.

Un alt element important în păstrarea conștiinței romanității o reprezintă vestigiile romane prezente la tot pasul. Prin teritoriile locuite azi de aromâni trecea, în antichitate, de la vest spre est, faimoasa Via Egnatia, cea mai importantă arteră de circulație construită de romani, numită și în prezent de aromâni *Calea Mare*. Urmele ei se văd până astăzi, atât în Albania, de unde pornea, la Apollonia (azi Poian), pe malul Adriaticii, cât și în Grecia sau în R. Macedonia. Menționăm faptul că cele mai importante trecători montane păstrează denumiri latinești: *Giug* ‘jug’ (< lat. *jugum*), gr. *ζύγος*, lângă Mețovo, la cumpăna apelor între Tesalia, Epir și Macedonia. Lângă localitatea aromânească Pisuderi se află pasul (trecătoarea montană) *Vigla* (< lat. *vigilia*). Aici, lângă Pisuderi, între lacurile Castoria și Prespa, au fost atestați pentru prima dată aromânii în istorie de către istoricul bizantin Kedrenos sub denumirea de *vlahi oditi* ‘vlahii călători’, despre care autorul spune că l-au omorât pe David, fratele țarului Bulgariei, Samuil în anul 976. Termenii *βίγλα* și *ζύγος* sunt termeni grecești de origine latină. De asemenea, prin Beala de Sus trece un drum roman care leagă Macedonia de Epir. Nu e întâmplător

faptul că lângă aceste importante trecători se află până azi aşezări aromâneşti (odinioară puncte de pază). Şi nu e surprinzător faptul că la aromânii din toate zonele cercetate e atât de vie conştiinţa romanităţii şi a românităţii. E o constatare pe care am făcut-o şi cu alt prilej, când am vizitat zona de câmpie a Albaniei, unde odinioară au debarcat trupele romane.

Aromânii formează în Balcani mai multe grupuri, constituite istoric: *pindenii*, *fărşeroţi*, *grămosteni*, *grabovenii*, la care se adaugă grupul din localităţile Gopeş şi Mulovişte (R. Macedonia). Datorită extraordinarei mobilităţi a aromânilor, atât în trecut cât şi în perioada recentă (când s-au întemeiat noi aşezări, prin stabilizarea fărşeroţilor transhumanţi: Andon Poçi în Albania, Kristallopiyi în Grecia), nu e posibilă o clară delimitare geografică a grupurilor. Dacă în Albania întreaga populaţie aromânească e alcătuită din fărşeroţi (la care se adaugă micul grup al grabovenilor), în Grecia diversitatea e foarte mare. Exceptând grupul compact al pindenilor, care ocupă zona montană a Pindului – nordul Tesaliei, sudul Epirului –, în restul Greciei (jumătatea de nord) întâlnim reprezentanţi ai tuturor grupurilor principale. De exemplu, în Macedonia grecească întâlnim aşezări de pindenii (zona Veria), fărşeroţi (zona Edessa, fostă Vodena; Naussa, fostă Neaguşte), grămosteni (zona muntelui Paic, la graniţa cu R. Macedonia). În R. Macedonia întâlnim grămosteni (zona Ştip-Kočani-Veles), fărşeroţi (zona Struga: Beala de Sus, Beala de Jos), grabovenii şi fărşeroţi (în amestec cu grămosteni în zona Ohrida, în oraşelul Cruşova), grupul Gopeş-Mulovişte etc. De asemenea, în câmpia Tesaliei întâlnim pindenii şi fărşeroţi, care s-au stabilizat în locurile de iernat ale păstorilor.

Un fenomen interesant este cel întâlnit în unele aşezări vechi, unde, la populaţia de bază, s-au adăugat, cu timpul, reprezentanţi ai altor grupuri. Fără să reprezinte unicul caz, ilustrativă e situaţia din oraşele aromâneşti Cruşova şi Mulovişte. Conform datelor existente, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Cruşova era un mic *ciflic* (teritoriu sub administraţie turcească), înfiinţat de aromânii plecaţi din Moscopole, după distrugerea oraşului în 1788 (cf. Weigand 1894: 31-35; Gofab 1984: 78). Au fost două valuri de aşezări: primul, format din fărşeroţi şi grabovenii şi al doilea, mai târziu, format din aromânii grămosteni veniţi din Gramoste, N-V Greciei. În memoria locală, la Cruşova se cunoaşte provenienţa locuitorilor originari din:

Albania: *fărşeroţi* din: Burova, Corcea, Moscopole (fărşeroţi şi grabovenii), Pleasa, Poiani şi *grămosteni* din Niculiţa; Grecia: *pindenii* din Breaza, Vuhorina, Meţovo, Samarina şi *grămosteni* din Gramoste, Linotopi.

Astfel, s-a ajuns la ceea ce se numeşte în dialectologia actuală, *dialect mixture*, definit în (Matthews, P.H. 2000). *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford University Press : “The presence in one form of speech of features seen as reflecting those of two or more historically different dialects”.

Migrațiile în masă pot contribui la formarea unui dialect mai mult sau mai puțin uniform pe zone geografice largi, fie că este dialectul rezultat din locul de origine a unei populații care migrează special, fie că este un amestec din graiuri rezultat din nivelarea diferențelor dintre migranți din mai multe locuri. Gradul de diferențiere dialectală depinde într-o mare măsură de durata de timp în care o anumită populație a rămas într-un anumit loc.

Chiar dacă în teoria lingvistică nu se acceptă ideea existenței *limbilor mixte*, sau a „limbilor amestecate”, constatăm la *nivelul graiurilor* acest „amestec dialectal”. Acest fenomen l-am întâlnit în orașelul Crușova, cea mai importantă așezare aromânească din R. Macedonia, întemeiată în urmă cu 200 de ani, după distrugerea înfloritoarelor centre aromânești Moscopole (unde populația de bază o constituiau fărșeroții) și Gramoste, Niculița, Linotopi (așezări de grămosteni). Graiul de bază e în Crușova cel vorbit odinioară în Moscopole (s-a păstrat sistemul vocalic format din 6 unități, cu lipsa opoziției *ă / â*, ca în graiul fărșerot), dar apar și elemente de grai grămostean (de exemplu, *u* plenison după grupuri consonantice).

Am ilustrat în lucrare, prin texte însoțite de comentarii, acest fenomen de *dialect mixture*, care evidențiază importanța teoretică a cercetării noastre. În afara principalelor grupuri, constituite istoric – pindean, fărșerot, grămostean –, se întâlnește o situație particulară ilustrată prin: *grai mixt*, cel din localitățile Crușova și Muloviște și *grai cu particularități determinate de influențe exterioare* (*grai de contact*), cum este cel din Mețovo. În ceea ce privește prima categorie, cea de *grai mixt*, decelăm două situații:

1. graiul din Muloviște a rezultat din contactul cu dialectul meglenoromân peste care s-a suprapus un grai de tip fărșerot-grabovean
2. graiul din Crușova a rezultat din aportul a trei graiuri aromânești: fărșerot, grabovean și grămostean.

În cazul graiurilor de acest fel, niciunul din graiurile constitutive nu are ascendent asupra celorlalte. Particularitățile specifice provin din evoluții ulterioare, rezultate, în marea lor majoritate, din influențe externe, în cazul de față, slava macedoneană.

Spre deosebire de *graiul de contact* din Mețovo, unde peste un grai al unei populații stabile s-au suprapus influențele unui grai al unei populații mobile, cea de păstori fărșeroți, în *graiurile mixte* discutate avem de-a face cu întrepătrunderea a trei graiuri ale unor populații mobile, de păstori sau care au fost nevoite, ca în cazul grabovenilor, să-și părăsească așezările stabile din cauza împrejurărilor istorice nefavorabile.

Menționăm, în același sens, conceptul introdus recent în dialectologie, de *dialect la distanță*, ilustrat, de obicei, cu exemple din spațiul de limbă germană (de exemplu, graiul sașilor sau al șvabilor din Transilvania în raport cu graiul din

ținuturile de baștină, părăsite cu secole în urmă). Conceptul de *dialect la distanță* pune în evidență unitatea de structură a unor graiuri sau dialecte separate teritorial în diferite epoci istorice. Asemenea *dialecte la distanță* sunt și dialectele istorice ale limbii române – dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân. Conceptul de *dialect la distanță* ni se pare mai productiv decât cel de *dialect divergent*, folosit în dialectologia românească. El ne îndreaptă atenția spre relevarea concordanțelor, nu numai a diferențelor. În numeroase studii de dialectologie s-au relevat, de exemplu concordanțele dintre aromână și unele graiuri ale dacoromânei (de obicei din Banat și Crișana) sau concordanțe dintre unele graiuri ale aromânei, de exemplu cel din localitățile Gopeș și Muloviște, cu dacoromâna (fonetismul *j* față de *ġ* în restul aromânei: *joc, joġ, ajutór*, față de *ġoc, ġoġ, aġutór*). La faptele deja cunoscute cercetarea noastră aduce multe elemente noi, de exemplu, adv. *amú* ‘acum’, înregistrat de noi în graiul din Siracu, Grecia, față de *tóra* (< gr. *τόρα*), general în restul graiurilor. În Pind, zona cea mai conservatoare, am întâlnit cuvântul *floare*, înlocuit în restul aromânei cu împrumuturi din alte limbi: *lulúďă* (< gr. *λουλούδα*), *lilíce* (formă derivată; cf. alb. *lulë*), *kítcă* (< sl. mac. *kitka*), sau cuvântul *pəárá* ‘pară’, înlocuit în alte graiuri cu *dárdă* (< alb. *dardhë*), sau *górțu* (de origine slavă).

Un alt aspect interesant pus în evidență de cercetarea noastră este relevarea caracterului conservator al zonei Pindului. În localitățile din Pind, deși zona e muntoasă, fiind o enclavă în mediu grecesc, terminologia agricolă de origine latină s-a păstrat mai bine decât în alte părți: *arátru* (< *aratrum*) ‘plug’, *strâmburări* (< lat. **stimularia*) ‘strămurare’, *ġizmáre* (< lat. *vindemiare*) ‘a culege via’, *vómeră* (< lat. *vomer*) ‘fier de plug, brăzdar’, *sărc'élđŭ* (< lat. *sarculare*) ‘a prăși’. În alte graiuri ale aromânei acești termeni, fie nu au fost atestați sau nu există (*strâmburări*, *ġizmári*, *vómeră*, *sărc'élđŭ*) fie au fost înlocuiți cu împrumuturi (*damaľuc* ‘plug’, cf. alb. *damalug*).

Au rezultat, din cercetarea noastră, numeroase concordanțe cu dacoromâna – elemente conservatoare sau inovații –, dintre care unele n-au fost semnalate anterior. În cazul inovațiilor, este vorba de *inovații paralele*, ceea ce arată că dialectele aflate la distanță, fără contact direct între ele, ca în cazul aromânei actuale, față de dacoromână – evoluează nu numai divergent, ci și convergent. Am putea adopta, în acest caz, termenul de *dialect la distanță* (în loc de *dialect divergent*), așa cum s-au numit asemenea dialecte în literatura de specialitate (Schmidt 2010: 201-225).

O direcție de cercetare inaugurată de G. Murnu dar puțin cultivată ulterior este identificarea unor cuvinte de origine aromână în graiurile grecești de nord. G. Murnu s-a ocupat de zona Pindului, unde există până în prezent o populație aromânească compactă, izolată în mediul grecesc. Un fenomen asemănător ne întâmpină în ținutul Pieria din Grecia (zona orașului Katerini, situată la granița

dintre Tesalia și Macedonia). În satele din această zonă, unde nu mai există în prezent populație aromânească, s-au păstrat în graiurile grecești locale atât de multe cuvinte aromânești încât trebuie să admitem că această populație a existat, dar a fost asimilată de populația grecească. Semnificativ e faptul că multe din aceste cuvinte păstrează fonetismul aromânesc (de ex., consoanele *ș*, *â*, care nu există în greacă): *aúș* ‘bătrân’, *cačúla*, *capúșa*, *gúșa*, *vitúl* ‘vătui, ied de un an’ etc. Se adaugă la toate acestea câteva toponime grecești care au la bază cuvinte de origine latină, păstrate până azi în aromână: *Discata* (ar. *disíc* ‘despic’ < lat. *dissecare*), *Carpenisi* (< ar. *cărpiniș*, der. de la *cărpîn* < lat. *carpen*), *Vigla* (ar. *végľu* < lat. *vigilare*). Semnalăm și unele toponime aromânești locale, care au la bază termeni de origine latină: *Ĝug* (< lat. *jugum*), trecătoare montană în apropiere de Mețovo, *Ampirătoare* (< lat. (Via) *Imperatoria*, toponim în apropiere de Mețovo, probabil denumirea romană pentru *Via Egnatia*), ca și unele nume latinești de sate: *Cornu*, *Paltin* etc.

Prezența continuă a elementului românesc în aria cercetată de noi poate fi ilustrată și cu unele elemente etnografice, comune cu dacoromâna: jocul *Căiușilor* și *Sânzienele*. *Căiușii* se numesc la aromâni *arușucári* (cf. gr. *άλογος* ‘cal’), iar obiceiul se practică, de către persoane mascate, în dimineața zilei de Anul nou. Am atestat acest obicei în localitatea Vlahoclisura din Grecia. Obiceiul Sânzienelor se cheamă la aromâni *Taianí* ‘Sfântul Ion’ (lat. *Sancta dies Johannis*) și se practică de către fete tinere în 23-24 iunie.

Conviețuirea îndelungată a aromânilor cu popoarele balcanice a determinat procesul firesc al pătrunderii în dialectul vorbit de ei a unor împrumuturi din greacă, turcă, albaneză, limbile slave. Aceste împrumuturi, atât vechi cât și recente, dau o coloratură specifică aromânei în raport cu celelalte dialecte ale limbii române. Ele acoperă mai multe domenii, precum domeniul social: *bórgi* ‘datorie’ (< tc. *borç*), *bánă* ‘viață’ (derivat regresiv de la verbul *bănédǔ* < alb. *banoj*); comerț: *émburǔ* ‘negustor’ (< gr. *έμπορος*), *pázári* ‘târg’ (< tc. *pazar*); militar: *askéri* ‘armată’ (< tc. *askerî*), *pólim* (< gr. *πόλεμος*); educație: *dáscal* (< gr. *δάσκαλος*), *grámă* ‘literă’ (< gr. *γραμμα*); transporturi: *aftukínă* ‘automobil’ (< gr. *αυτοκίνητο*), *stașóni* ‘gară’ (< sl. mac. *stašoni*) etc.

Un alt aspect al traiului aromânilor în mediul balcanic este ilustrat convingător de formulele de politețe, comune adesea cu cele întâlnite în limbile balcanice. Există concordanțe cu albaneza: *mi nclínǔ áli tińíe* ‘[lit.] mă închin onoarei voastre’ = alb. *falemenderit*; cu greaca: *hiratímati mǔlti* ‘complimente multe’ = gr. *πολλά χαιρετίσματα*; cu *nkérdu* ‘să fie cu noroc’ = *με κέρδος* etc.

Numeroasele texte înregistrate pe teren într-un număr mare de localități din Grecia, Albania și R. Macedonia ne-au permis o descriere actualizată pe de o parte a dialectului în ansamblu și, pe de altă parte, a diverselor graiuri: *pindean*, *fărșerot*,

grămostean, ca și a graiurilor punctuale din localitățile Muloviște, Crușova, Vlahoclisura.

Partea cea mai importantă a lucrării noastre e reprezentată de descrierea – în ansamblu și pe regiuni – a aromânei actuale pe baza textelor înregistrate pe teren. În descriere am ținut seamă de rezultatele cercetărilor anterioare, pe care le-am îmbogățit prin semnalarea unor fenomene noi, nesemnate anterior. O preocupare specială a fost precizarea particularităților specifice diferitelor graiuri.

În prezentarea noastră am reținut, mai întâi, câteva particularități ale dialectului aromân, în general.

În ceea ce privește aromâna în ansamblu, semnalăm faptul că am delimitat două mari grupuri dialectale pe baza inventarului de foneme vocalice: grupul *fărșerot* – *grabovean*, cu 6 vocale (*a, e, i, ă, o, u*) și grupul *grămostean* – *pindean*, cu 7 vocale (*a, e, i, ă, â, o, u*); în primele două graiuri nu se face, de exemplu, deosebirea dintre *rău* și *râu*, ambele cuvinte pronunțându-se *rău*.

În aromâna actuală se întâlnesc atât elemente conservatoare, precum păstrarea vocalelor *e, i* și a diftongului *ea* după consoanele labiale în cuvintele moștenite din latină: *per^u* ‘păr’, *ved^u* ‘văd’, *vînă* ‘vână’, *vîntu* ‘vânt’, *fă^ută* ‘fată’, *cămă^ușă* ‘cămașă’ etc., sau absența diftongului *î* în *căni*, *măni*, *păni*, cât și elemente inovatoare, cum este consonantizarea semivocalei *u* în diftongi descendenți: *ăvdu* ‘aud’ (< lat. *audio*), *căftu* ‘caut’ (< lat. **cauto*). Elemente conservatoare și inovatoare întâlnim și în consonantism. Dintre cele dintâi, am semnalat păstrarea consoanelor *l* și *n* (apare și în Banat) în cuvinte moștenite din latină: *l’épur^u* ‘iepure’ (< lat. *lepus*, -*orem*), *ăvîne* ‘vie’ (< lat. *vinea*); se păstrează, de asemenea, africaterile *ɟ* și *ʝ* (care apar, dialectal, și în dacoromână): *ɟăc^u* ‘zic’ (< lat. *dico*), *ʝúdic^u* ‘judec’ (< lat. *iudico*) etc. Dintre fenomenele inovatoare, am reținut trecerea lui [I] la [y], schimbare recentă, semnalată în graiul *fărșerot* și parțial în graiul *grămostean*: *fuméya* ‘copiii’, *păpînțyi* ‘părinții’ *ey* ‘ei’ pentru *fumél’a*, *păpînțl’i*, *eI* la ceilalți aromâni.

În domeniul morfosintaxei am evidențiat unele particularități ale flexiunii nominale, precum opoziția sg./pl. la substantive masculine împrumutate din greacă și turcă: *amiră* / *amiráɟ* ‘împărat’, *udă* / *udáɟ* ‘odaie’. Pluralul în -*ăɟ*, pe care l-am constatat la substantive, apare și la adjective împrumutate din greacă: *hazó* ‘prost’ (< gr. *χαζός*), pl. *hazáɟ*.

O particularitate a aromânei o reprezintă lipsa prepoziției *pe* la acuzativul numelor de persoană: *u ved^u Ana* ‘o văd pe Ana’, *îl^u vătâmă frăti-su* ‘l-a omorât pe frate-su’ etc. De asemenea, o trăsătură sintactică arhaică este exprimarea acuzativului numelor de locuri, care arată direcția sau starea, fără prepoziție (ca în latină): *neg^u Sărúnă* ‘mă duc la Salonic’, *dɛ-a^uá Kateríni treț ɟáti horí* ‘de aici

până la Katerini treci prin zece sate’, *și-l dúsirâ Óhârda* ‘și l-au dus la Ohrida’; *bănéd^u Curcáu* ‘Locuiesc în Corcea’. Am înregistrat contexte în care apar aceste două din urmă particularități: *Făíta u mântâm^u Neáguște* ‘Pe fată am măritat-o în Neaguște’.

Lipsa prepoziției *pe* se constată și la pronume, în exprimarea obiectului direct la acuzativ: *îl^u viđúđ el^u* ‘l-am văzut pe el’.

Pronumele demonstrative de apropiere și de depărtare nu-și schimbă forma când se folosesc ca adjective: *aíst^u* înseamnă ‘acesta’ și ‘acest’, *aťél^u* înseamnă ‘acela’ și ‘acel’: *aíst^u vîni* ‘acesta a venit’, *ómu aíst^u* ‘omul acesta’. Formele de G. D. au accentul pe terminație, nu pe radical: *aistúđ, aťâhúđ*.

O caracteristică a aromânei în ceea ce privește flexiunea verbală este trecerea verbelor de conjugarea a III-a la conjugarea a II-a, astfel că în majoritatea graiurilor avem numai trei clase flexionare. Un fenomen asemănător se întâlnește în spaniolă, catalană și sardă. În cele mai multe graiuri se spune *umplém^u, vindém^u, spuném^u, duťém^u* etc., cu trecerea de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a.

Se păstrează, la perfectul simplu, formele tari, etimologice, la verbele de conjugarea a III-a: *árșu* (< lat. *arsi*), *cópșu* (< lat. *coxi*), *đăș^u* (< lat. *dixi*), *feč^u* (< lat. *feci*). Mai-mult-ca-perfectul este analitic, ca în limbile romanice occidentale, formându-se cu auxiliarul verbului *habere* la imperfect și participiul verbului de conjugat (augmentat cu vocala *ă*): *avđám^u cântátă*. Forme similare se întâlnesc în limbile balcanice (greacă, albaneză, parțial în bulgară și slava macedoneană). Viitorul se formează cu auxiliarul *volere* + conjunctivul prezent (ca în graiurile dacoromâne sudice): *va să spun^u* ‘o să spun’. Imperativul negativ se formează cu negația *nu* + forma de pozitiv: *nu cântă*.

Unele graiuri ale aromânei prezintă un sistem deictic ternar la adverbele de loc *aqá* ‘aici (lângă mine)’ – *aťá* ‘aici (lângă tine)’ – *acló* ‘acolo’, la fel ca în graiul din Oltenia (*ací* – *acíá* – *acólo*); fenomenul se regăsește în Iberia romanică (portugheză, spaniolă, catalană) și în occitană.

Rezultă din întreaga expunere consacrată descrierii dialectului în ansamblu, caracterul conservator al aromânei în raport cu dacoromâna. Aromâna păstrează particularități arhaice, care o apropie adesea de româna comună.

O atenție specială am acordat, în prezentarea noastră, semnalării unor particularități specifice diferitelor graiuri. Este un aspect mai puțin evident în lucrările cu caracter general consacrate aromânei. Numai o cercetare la fața locului (anchetă cu chestionar, înregistrare de texte) face posibilă identificarea acestor particularități.

Dintre particularitățile **graiului fărșerot** reținem faptul că sistemul vocalic are 6 unități, vorbitorii nefăcând distincție între *ă* și *î*, *rău* însemnând atât ‘rău’ cât

și ‘râu’. Am înregistrat, ca o particularitate, vocale nazale în graiul fărșeroților *plisót*: *săbătă* ‘sâmbătă’, *pǎǎde* ‘plânge’. Proteza vocalei *a* e mai puțin frecventă la fărșeroți, dar apare totuși în unele cuvinte: *acúmpur*^u ‘cumpăr’, *acrésc*^u ‘cresc’.

Un fenomen întâlnit în graiul fărșerot este labializarea vocalelor *ă* și *i* în silabă neaccentuată (protonică sau posttonică): *lǎágun*^u ‘leagăn’ pentru *lǎágăn*^u în alte graiuri.

Trecerea lui *l* la *y* (*i*), schimbare recentă semnalată în graiul grămostean, apare și în graiul fărșeroților din Albania: *fúpyi* (*fúpi*) ‘hoții’, *yap* (*iar*) ‘pestriț’ pentru *fúrli*, *lar*.

Numeroase particularități apar și în morfologie. În flexiunea nominală am semnalat forme de G.D. de tipul *a fićópu* ‘a feciorului’ (< *a fićóru*, din *a fićórlui*, cu *rl* > *r*). La fărșeroți am înregistrat forme pronominale de felul *aic* ‘aceștia’, *a noć* ‘ai noștri’, *a voć* ‘ai voștri’. Pronumele personal de pers. 1 sg. este *míni* (formă identică cu cea de acuzativ), față de *io* (*eu*) în alte graiuri. La pers. 3 fem. apare *ũa* (bisilabic) față de *ga* în celelalte graiuri. Alături de *el*, *ũa*, *e!*, *ǎli* apar forme paralele: *năs*, *năsă*, *năș!*, *năse* și *ațél*^u, *ațǎu*, *ațél*, *ațǎli*.

La verb, consemnăm, alături de trecerea verbelor de conjugarea a III-a la conjugarea a II-a: *spuném*^u, *vindém*^u (vezi *supra*), trecerea unor verbe de conjugarea a IV-a la conjugările întâi și a II-a: *avđári* ‘auzire’, *aňurđǎri* ‘mirosire’. Verbul ‘a fi’ are forma *esc*^u ‘(eu) sunt’ la fărșeroții *plisót* și *hiu* la fărșeroții *șópaň*.

O particularitate a fărșeroților din Albania este forma de ind. prez. 1 sg. și 3 pl. *mutrést*^u ‘privesc’ (pentru *mutrésc*^u). Specifice sunt și formele de ind. prez. 3 pl. *ar*^u ‘(ei) au’, *știr*^u ‘(ei) știu’. La ind. imperf. forma de pers. 2 pl. este *cântát*^u (față de *cântat* în restul aromânei). Observăm că s-a evitat confuzia cu forma de prezent pers. 2 pl., ajungându-se la confuzia cu forma de perf. simplu. În felul acesta s-a marcat mai clar opoziția prezent / trecut: *cântát* (prez.) / *cântát*^u (imperf., perf. s.). La forma de viitor nu mai apare conjuncția *să*: *va spun*, *va ntreb*^u, ca în graiul pindean (față de *va să spun*^u, *va să ntreb*^u). Un fenomen similar se întâlnește în limbile greacă și albaneză.

Specifică fărșeroților este folosirea adjectivului *gǎlǎ* (fem. sg.) cu valoare adverbială, având sensul de ‘numai, doar’: *víni el*^u *gǎlǎ*, *vínirǎ ǎli gǎlǎ*.

În lexic, am înregistrat câteva cuvinte neatestat în DDA: *bi!óc*^u ‘loc’ (et. nec.), *cóǎ* ‘strâmt’ (< alb. *koce*), *vić*^u ‘vițel’ (< alb. *viç*), *grǎmbǎ* ‘pir’ (et. nec.). Remarcabilă e folosirea cuvântului *sărúnǎ* cu sensul de ‘oraș’ (de la *Sărúnǎ*, numele în dialect al orașului Salonic).

Semnalăm, de asemenea, câteva din particularitățile **graiului grămostean**. Sistemul vocalic are 7 unități (cu marcarea opoziției *ă/â*). *U* plenison apare după

orice grup consonantic: *cântu*, *dórmu*, *scúmpu*, *sócru* etc. La finală de cuvânt consoanele sonore devin surde la unii grămosteni din Bulgaria (sub influență slavă): *slap^u* ‘slab’, *asút^u* ‘asud’. La aceiași grămosteni *l' > i* (inclusiv în grupurile consonantice *cl'*, *gl'*): *ia^u*, *gâ^uínâ*, *kem^u*, *gem^u* (față de *la^u*, *gâl^uínâ*, *cl'em^u*, *gl'em^u*).

Forma de G. D. a substantivelor feminine [+ personal] este atât *a mul'ári^{le}i* ‘(a) femeii’, cât și *áli mul'ári*.

Pronumele demonstrativ are forma *aéstu*, *aéstâ* (față de *aíst^u*, *aístă* la fărșeroți). Am notat și unele forme specifice ale pronumelui posesiv: *a nóștâ*, *a vóștâ* (față de *a nóștri*, *a vóștri* la pindenii). Pronumele relativ-interogativ are forma *cári*, G. D. *a cúri* (față de *caⁱ*, *a cui* la fărșeroți și pindenii).

În flexiunea verbală se remarcă alternanța *sc/șt*: *créscu*/*créștâ* ‘cresc/crești’, față de *sc/șt* în alte graiuri. Forma de viitor păstrează conjuncția *să*: *va să spun^u* (față de *va spun^u* la fărșeroți și pindenii).

Notăm și câțiva termeni specifici, unii dintre ei neatestați în DDA: *ármí* ‘saramură’ (< gr. *άρμη*), *bârgâdán^u* ‘mămăligă’ (< bg. *bŭrkadanŭ*), în alte graiuri: *culă^uș^u*, *căcímác^u*; *kítcâ* ‘floare’ (< bg. *kitka*), față de *lulúđă* la pindenii, *lilíce* la fărșeroți etc.

Am semnalat și pentru **graiul pindean** câteva particularități specifice. În domeniul foneticii, am notat păstrarea lui *i* final asilabic după consoanele *t*, *q* (în alternanță morfonologică cu *c*, *g*): *saț^l* (sg. *sac^u* ‘sac’), *fuđ^l* (pers. I. *fug^u* ‘plec’), *porț^l* (sg. *pórcu* ‘porc’), *múlđ^l* (per. I *múlgu* ‘mulg’), față de *saț*, *fuđ*, *pórț(â)*, *múlđ(â)* în alte graiuri.

În consonantism, o particularitate specifică graiului pindean este trecerea consoanelor surde *c*, *t*, *p*, *ț*, *k*, *č* la sonorele corespunzătoare când sunt urmate de nazală: *ngárcu* ‘încarc’, *múndi* ‘munte’, *scúmbu* ‘scump’, *nđérnu* ‘cern’, *scúngi* ‘scumpi’, *ngórníc^u* ‘sașiu’ etc., față de *ncárcu*, *múnti*, *scúmpu*, *nțérnu*, *scúnki*, *ncórníc^u* în celelalte graiuri.

Sincopa vocalelor în poziție neaccentuată se întâlnește cel mai frecvent la pindenii: *fțea* ‘făcea’, *vđea* ‘pleca’, *mga* ‘mânca’ *țea* ‘zicea’, *alná* ‘urca’, *aná* ‘aduna’ etc., față de *fățeá*, *fuđeá*, *mâcá*, *dățeá*, *alína*, *aduná* în alte graiuri.

La adverb, forma *acșí* ‘așa’ (< lat. *ac-sic*) e specific pindeană (față de *așé*, *ași* în alte graiuri). Am notat, de asemenea, în localitatea Siracu adverbul *amú* ‘acum’, înlocuit în restul graiurilor de *tóra* (< gr. *τόρα*).

Un fenomen interesant îl constituie prezența unor particularități comune cu graiul fărșerot, pe care le-am notat la pindenii din Aminciu (Mețovo) și care se explică prin stabilirea în localitate, cu mult timp în urmă, a unui contingent de păstori fărșeroți. Am întâlnit, astfel, în această localitate, *u* final asilabic după grup

consonantic, ca la fărșeroți: *plăng^u* ‘plâng’, *caft^u* ‘caut’. În același sens, am notat forme cu trecerea vocalei *i* la *â* (*ă*) în poziție neaccentuată: *trăcúră* ‘trecură’, *văđúđ* ‘văzui’ etc., pentru *tricúră*, *viđúđ*.

În loc de *prindi* ‘trebuie’: *príndi s-cântăm* ‘trebuie să cântăm’, construcție obișnuită la pindenii, se folosește în Aminciu *va: va s-cântăm* ‘trebuie să cântăm’, ca la fărșeroți.

Pentru zona Meșovo-Siracu am notat păstrarea câtorva cuvinte din latină care s-au pierdut în alte graiuri: *floáre* (< lat. *flos*, -rem), *anțilég* (< lat. *intelligere*), *mí cúlcu* (< lat. *collocare*), (soarele) *apúni* (< lat. *apponere*), *cátușă* ‘pisică’ (< lat. *catta* + suf. -ușă).

Dintre particularitățile specifice **graiului din Muloviește**, semnalăm în domeniul foneticii trecerea africatelor *đ*, *ğ* la *z*, *j*, ca în dacoromână: *Dumnezăđ* pentru *Dumniđăđ*, *joc* pentru *ğoc*. Articularea substantivelor masculine se face ca în dacoromână: *ánul*, *bărbátul*, *cápu* (față de *ánlu*, *bărbátlu*, *cáplu* în alte graiuri).

Pronumele nehotărât apare sub forma *tot*, *tđátă tóđ*, *tđáte*, ca în dacoromână, față de *tut*, *tútă tuđ*, *túti* în majoritatea graiurilor.

Graiul din Crușova are câteva particularități determinate, printre altele, de amestecul aromânilor veniți din Moscopole, de grai fărșerot, cu grămostenii veniți din Gramoste. Astfel, sistemul vocalic are șase unități lipsind vocala *î*, ca la fărșeroți. În schimb, după grup consonantic se întâlnește *u* final plenison, ca la grămosteni: *scúmpu*, *pórtu* etc. Apar diftongii *əa* și *əa*, ca la grămosteni, pe care unii vorbitori îi rostesc ca *e* și *ə*, particularitate specifică graiului fărșerot. O particularitate locală, datorată influenței graiurilor slave, este prezența grupului *šč* în loc de *št*: *aščéptu* ‘aștept’, *aščérgu* ‘șterg’, *ščíu* ‘știu’ etc. pentru *aštéptu*, *aštérgu*, *štiu* în majoritatea graiurilor. Apar forme nesincopate, ca la fărșeroți: *mulári* ‘femeie’, *șuťálă* ‘sucitor’, față de *młári*, *šťálă* în alte graiuri.

Superlativul relativ se formează cu *nai* (de origine slavă): *nai búnlu* ‘cel mai bun’, ca la grămosteni. Tot ca la grămosteni, forma de viitor a verbului păstrează conjuncția *să*: *va să stađ*.

În ceea ce privește lexicul, am întâlnit în Crușova cuvântul *furculíťă*, pe care nu l-am auzit la alți aromâni (nici la cei stabiliți în România), la care apar *ťimbíďă* (< gr. *τσιμπίδα*), *bunélă* (cf. bg. *bunela*), *pirúnă* (< gr. *πιρύνι*).

Rezultă din expunerea privind aromâna actuală păstrarea particularităților moștenite din latină, care se constituie ca un *fond comun tuturor dialectelor limbii române*. Pe acest fond comun s-a clădit *conștiința romanității*, prin raportare la limba latină, dar și – sub alt aspect – la antichitatea romană, prezentă pretutindeni, prin numeroase vestigii în ținuturile locuite de aromâni. Pe același fond comun a

apărut la aromâni, în perioada modernă, *conștiința românității*, a unității de neam și de limbă cu românii nord-dunăreni.

Prin conviețuirea îndelungată cu popoarele în mijlocul cărora trăiesc aromânii au introdus în dialectul lor elemente împrumutate de la greci, albanezi, slavi, turci, cu care însă nu s-au identificat niciodată din punct de vedere etnic sau lingvistic.

Aria geografică și statutul social al aromânei vorbite de diferite generații, precum și caracteristica ansamblului lexicului selectat au fost descrise în lucrare prin raportare permanentă la dacoromână, demonstrând încă o dată afirmația lui Dimitrie Cantemir, în *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (1716): „Așadar, această Valahie, care se află în Moesia, este o parte a Valahiei mari, adică a Daciei celei vechi, iar locuitorii ei sunt rămășițele acelor romani pe care Aurelian Împăratul, precum am spus, îi strămutase din Dacia în Moesia. N-ar putea fi nimeni care să-mi tăgăduiască că tocmai din acei români [se trage] populația românească, cea care locuiește încă și astăzi în tot Epirul și în jurul Ianinei, căci graiul însuși ne este martor, dat fiind că și aceia vorbesc românește [...]”.

Prin aromâni dăinuie în timp efigia Romei în spațiul balcanic.

Bibliografie

- Andriote, N., P., 1971, *Etymologiko lexiko tes koines neoellenikes*, Salonic, Aristoteleio Panepistemio Thessalonikes, Institouto Neoellenikon Spoudon.
- Arvinte, V., 1979, "Termenii *român* și *vlah* în afirmarea comunității lingvistice românești", *Limbă și literatură*, IV (1979), p. 321-337.
- Atanasov, P., Poposki, A., 2007, *Makedonsko-francuski rečnik*, Skopje, Jugoreklam.
- Avram A., 1961, *Cercetări asupra sonorității în limba română*, București, Editura Academiei Române.
- Armbruster, A., 1972, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Editura Academiei Române.
- Banfi, E., 1985, *Linguistica balcanica*, Bologna, Zanichelli.
- Baubec, A., Grecu, M., 1979, *Dicționar turc-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Bourciez, E., 1967, *Éléments de linguistique romane*, Paris, Klincksieck.
- Bloomfield, L., 1933, *Language*, New York, Holt, Rhinehart and Winston.
- Berényi, M., 2000, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, Editura Noi.
- Bolintineanu, D., 1963, *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa Agora*, București, Editura Minerva.
- Brown, P. and Levinson, S., 1978, *Universals in language usage. Politeness phenomena*, E. N. Goody.
- Brâncuș, Gr., 1976, *Limba română contemporană. Morfologia verbului*, București, Editura Universității din București.
- Brâncuș, Gr., 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Brâncuș, Gr., 1992, "Observații asupra structurii vocabularului aromân în dicționarul lui Daniil Moscopoleanul", *Studii și cercetări lingvistice*, XLIII, nr. 1, p. 39-43.
- Brâncuș, Gr., 1995, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București, Editura Dacica.
- Brâncuș, Gr., 1999, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, Editura Academiei Române.

- Brâncuș, Gr., 2002, *Introducere în istoria limbii române I*, București, Editura Fundației România de Mâine.
- Brâncuș, Gr., 2004, *Istoria cuvintelor. Unitate de limbă și cultură românească*, București, Editura Fundației România de mâine.
- Brâncuș, Gr., 2003-2004, “Evoluția lexicului latin din aromână”, *Fonetică și dialectologie*, XXII-XXIII, p. 37-45.
- Brâncuș, Gr., 2007, *Studii de istorie a limbii române, I*, București, Editura Academiei Române.
- Brâncuș, Gr., 2008, *Studii de istorie a limbii române, II*, București, Editura Academiei Române.
- Brâncuș, Gr., 2011, “Informații despre aromâni în cultura noastră veche”, în Manuela Nevaci (ed.), *Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, Editura Universității din București, București, 2011, p. 141-143.
- Brâncuș, Gr., 2012, “Atlasul dialectal al limbii albaneze. Elemente comune cu româna”, *Fonetică și dialectologie*, XXXI, p. 5-19.
- Bugeanu, D., 1970, “Formarea condiționalului în limba română”, *SCL*, XXI, nr. 5, p. 543-563.
- Capidan, Th., 1913, “Petru Maior și aromânii”, în *Junimea literară*, XII, 4-5.
- Capidan, Th., 1922, “Raporturile albano-romane” în *Dacoromania*, II, 1921-1922, p. 444-454.
- Capidan, Th., 1925, *Elementul slav în dialectul aromân*, Academia Română. Memoriile secțiunii literare, București, 1925.
- Capidan, Th., 1931, *Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, Cluj, 1931 (extras din *Dacoromania*, VI).
- Capidan, Th., 1932, *Aromânii. Dialectul aromân – studiu lingvistic*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului.
- Capidan, Th., 1932, *Romanitate balcanică*, București, Academia Română.
- Capidan, Th., 1942, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Caragiani, I., 1929, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Caragiu-Marioțeanu, M., 1968, *Fono-morfologie aromână*, București, Editura Academiei Române.
- Caragiu-Marioțeanu, M., 1962, *Liturghier aromânesc*, București, Editura Academiei Române.

- Caragiu-Marioțeanu, M., 1975, *Compendiu de dialectologie română nord- și sud-dunăreană*, București, Editura Academiei Române.
- CDDE – I.-A. Candrea, O. Densusianu, 2006 [1907], *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, G. Brâncuș (ed.), București, Paralela 45.
- Constantin, T., 2005, *Administrația românească în Cadrilater*, București, Agora.
- Constantinescu, N. A., 1963, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei Române.
- Costin, M., 1958 *Opere* (ed. Panaitescu, Petre P.), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Coteanu, I., 1981, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, Editura Academiei Române.
- Cousinéry, E. M., 1831, *Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ces pays*, I-II, Paris, Imprimerie royale.
- Cușa, I., 1990, *Macedoromânii pe văile istoriei*, Constanța, Editura Europolis.
- Cușa I., 1996, *Aromânii (macedonenii) în România*, Constanța, Editura Muntenia.
- Dinas, C., “Aromâna în cadrul latinității orientale. Exemplul graiului din zona Samarina”, în Manuela Nevaci (ed.), *Studia linguistica et philologica. Omagiu profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, Editura Universității din București, București, 2011, 141-143.
- DDA – Papahagi, T., 1974, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei Române.
- Densusianu O., 1901, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1901[tipărit 1902] (citată după Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961).
- DER – A. Ciorănescu, 1954-1966, *Diccionario Etimológico Rumano*, Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, Tenerife. / A. Ciorănescu, 2002, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum I. O.
- DSL – Bidu-Vrănceanu, Angela, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, 1997, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică.
- Douga-Papadopoulou, E., Tsitsilis, H., 2006, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ορεινής Πιερίας*, Salonic, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών.
- Frâncu C., 1969, “Formele de persoana a III-a singular ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică”, *SCL*, XX, nr. 3, p. 299-318.
- Fontes historiae Daco-Romanae*, III, 1975, București, Editura Academiei Române.
- Fontes historiae Daco-Romanae*, IV, 1982, București, Editura Academiei Române.

- Geagea, Chr., 1931, "Elementul grec în dialectul aromân", Cernăuți, *Codrul Cosminului*, VII, 205-432.
- Georgieva, V., 1998, *Historical Dictionary of the Republic of Macedonia*, Lanham, Maryland, Scarecrow Press.
- Gheție, I., 1978, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ghinoiu, I., 1997, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Goľab, Z., 1984, *The Arumanian dialect of Kruřevo in SR Macedonia, SFR Yougoslavia*, Skopje, MANU.
- Graur, Al., 1936, "Sur les changements de conjugaison en roumain", *BL*, IV, 1936, p. 189-193.
- ILR – Coteanu, I. (ed.), 1969, *Istoria limbii române II*, București, Editura Academiei Române.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L., 1973, *Probleme de dialectologie română*, București, Editura Universității din București.
- Ionescu- Ruxăndoiu, L., 1995 *Conversația. Structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, București, Editura All.
- Ionescu- Ruxăndoiu, L., 2003, *Limba și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, Editura All Educational.
- Jordan, I., M. Manoliu, 1965, *Introducere în lingvistica romanică*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Iovan, T., 1994, *Dicționar bulgar-român*, București, Editura Științifică.
- Ivănescu, G., 1980, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Kahl, Th., 1999, *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa*, Münster, LIT Verlag.
- Kahl, Th., 2007 *Hirten in Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten in Epirus und Südalbanien*, Münster, LIT Verlag.
- Lakoff, R., 1973, "The logic of politeness; or minding your p's and q's", *Papers from the Regional Meeting*, Chicago Linguistic Society, IX, p. 292-305.
- Leech G.N., 1983, *Principles of Pragmatics*, London, New York, Longman.
- Lausberg, H., 1988, *Lingüística románica*, II, Madrid, Biblioteca Románica Hispánica.
- Leech, G.N., 1983, *Principles of Pragmatics*, London, New York, Longman.
- Lombard, A., 1955, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, II, Lund, C.W.K. Gleerup.

- Macrea, D., 1956 a, "Despre dialectele limbii române", *Limba română*, V, nr. 1, p. 5-24.
- Macrea, D., 1956 b, "Câteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii române", *Limba română*, V, nr. 4, p. 70-75.
- Maiden, M., 2004, "Graiurile de peste Dunăre și graiurile din România. O perspectivă comparată asupra unei probleme de morfologie istorică a limbii române și a dialectelor românești", *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iași, Editura Alfa p. 290-296.
- Martin-Leake, W., 1814, *Researches in Greece*, Londra, J. Booth Publisher, London, 1814.
- Meyers-Scotton, C. 1993, *Social Motivation for Codeswitching. Evidence from Africa*, Oxford, Clarendon Press.
- Miron, C. 1958, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, ESPLA.
- Murnu, G., 1902, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen, mit historischen Vorbemerkungen*, München, Kessinger Publishing, LLC.
- Neiescu, P., 1965, "Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării", *Cercetări de lingvistică*, X, p. 21-25.
- Nevaci, M. 2004 "Neologisme romanice în publicații aromânești din Republica Macedonia", *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iași, Editura Alfa, 2004, p. 302-309.
- Nevaci, M., 2006, *Verbul în aromână. Structură și valori*, București, Editura Academiei Române.
- Nevaci, M., Radu, C.-I., 2008, "Aspecte lingvistice privind aromâna vorbită în Republica Macedonia", (eds. Saramandu, N., Nevaci, M., Radu, C.-I.) *Lucrările Primului Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, Editura Universității din București, p. 91-104.
- Nevaci, M., 2009, "Codex Dimonie – un text religios aromânesc vechi. Probleme de editare", *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, volumul I, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 269-284.
- Nevaci, M., 2010, "Enquêtes sur l'aroumain parlé aujourd'hui en Albanie", *Géolinguistique*, nr. 11, Grenoble, p. 223-237.
- Nevaci, M., 2011, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*, București, Editura Universitară.
- Papahagi, P., 1900, *Din literatura poporană a aromânilor*, București, Editura Academiei Române.
- Papahagi, P., 1909, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea*, București, Instit. de Arte Grafice Carol Göbl.

- Papahagi, T., 1923, "Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte", *Grai și Suflet*, IV, p. 195-256.
- Papahagi, T., 1924, "Din epoca de formațiune a limbii române", *Grai și suflet*, I, 1924, nr. 2, p. 201-234.
- Papahagi, T., 1925, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, Editura Cultura Națională.
- Papahagi, T., 1932, *Aromânii. Grai, folklor, etnografie* (curs litografiat), București, 1932.
- Peyfuss, M., D., 1974, *Die aromunische Frage*, Wien-Köln-Graz, Böhlau, 1974.
- Penny, R. J., 1969, *El habla pasiega: Ensayo de dialectología montañesa*, London, Tamesis Books.
- Petrovici, E., 1952, "Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română", *Studii și cercetări lingvistice*, III, p. 127-185.
- Petrovici, E., 1964, "Unitatea dialectală a limbii române", *Studii și cercetări lingvistice*, XV, p. 431-443.
- Philippide, Al., 1927, *Originea românilor*, II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Tipografia Viața Românească.
- Pușcariu, S., 1937, "Essai de reconstitution du roumain primitif", *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- REW – Meyer-Lübke, W., 1935, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, dritte Auflage.
- Rohlf G. 1949, *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten*, II, Berna, Francke.
- Rosetti, Al., 1930, "Cercetări asupra graiului românilor din Albania", *Grai și suflet*, IV, 1930, p. 1-83.
- Rosetti, Al., 1986, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVIII lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- *** *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, București, 1997.
- Sala, M., 1998, *De la latină la română*, București, Univers Enciclopedic.
- Sandfeld, Kr. 1930, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, C. Klincksieck.
- Saramandu, N., 1969, "Sistemul formelor verbale compuse în aromână", *Fonetică și dialectologie*, VI, 155-162.
- Saramandu, N., 1970, "Considerații asupra sistemului fonologic al graiului aromânesc din Crușova-Macedonia (Iugoslavia)", *Studii și cercetări lingvistice*, XXI, 465-471.

- Saramandu, N., 1972, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu, N., 1984, "Aromâna", V. Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul românesc, p. 423–475.
- Saramandu, N., 1988, "Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică", *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 3, p. 225–245.
- Saramandu, N., 1996, "Romano-balcanica. Flexiunea de gen a numeralului *trei* în aromână", *SCL*, XVII, nr. 1–6, p. 207–215.
- Saramandu, N., 2004, *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu, N., 2005, "Un structuralist avant la lettre: Gheorghe Constantin Roja", *Actele celui de al 4-lea Colocviu al Catedrei de limba română*, București, Editura Universității, p. 759–763.
- Saramandu, N., Nevaci, M., 2006, "Graiurile aromânei actuale în perspectivă spațială (pe baza atlaselor lingvistice)", *Comunicare interculturală și integrare europeană*, Iași, Editura Alfa, p. 259–272.
- Saramandu, N., 2007, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale Glosar*, București, Editura Academiei Române.
- Saramandu, N., 2008, "Originea românei și a dialectelor sale (observații critice pe marginea unor lucrări recente)", *Philologica Jassyensia*, IV, nr. 2, p. 159–164.
- Saramandu, N., 2009, "Gheorghe Constantin Roja – un precursor al dialectologiei Românești", *Lucrările celui de al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, I, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 335–344.
- Saramandu, N., 2010, "De la unitate de neam la conștiința națională. Aromânii – istorie și actualitate", în *Caiete Critice*, nr. 12 (278), p. 45–52.
- Saramandu, N., Nevaci, M., "Dialectul aromân", *Istoria limbii române*, III, Editura Academiei Române, București (manuscris).
- Saramandu, N., *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, I, 189 hărți în manuscris.
- Schmidt, J. E., Peter, A. (eds.), 2010, *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*, Berlin/ New York, De Gruyter Mouton,
- Sofronie, G., 1936, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919–1920*, București, Editura Universul.
- Stolnicul Cantacuzino, C., 1961 "Istoria Țării Rumânești", *Cronicari munteni*, vol. I, Eugen Stănescu (ed.), București, Editura pentru Literatură.
- Thunmann, J. 1774, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, 1. Theil, Leipzig, Harrassowitz Verlag.

- Teaha, T., 2005-2007, "Din lexicul moștenit în graiurile românești actuale (III)", *Fonetică și dialectologie*, XXIV- XXVI, p. 229–253.
- Todi, A., 2002 , *Aspecte ale morfologiei verbului în secolul al XVI-lea*, Constanța, Editura Ex Ponto.
- Titova V.P., 1959, "O problemă litigioasă a morfologiei istoriceromânești (originea condiționalului)", *SCL*, X, nr.1, p. 561-571.
- Topciu R., Topciu L., Melonashi, A., 2003, *Dicționar albanez-român*, Iași, Editura Polirom.
- Vătășescu, C., 1997, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Tracologie.
- Vătășescu, C., 2009, "Concordanțe semantice între română și albaneză privitoare la numele sărbătorii nașterii Sfântului Ioan Botezătorul", în (eds. Saramandu, N., Nevaci, M., Radu, C-I.), *Lucrările celui de al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică* (București, Editura Universității, p. 193-199.
- Vulpe, M., 1963, "Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și cu conjunctivul în limba Română", *FD*, V, p.123-155.
- Wace, A.J. B. and Thompson, M.S., 1914, *The Nomads of the Balkan*, London. Methuen & Co., LTD.
- Weigand, G., I-II, 1894, 1895, *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchung*, Leipzig, Barth Verlag.
- Weigand G., 1897, 1898, 1898-1899, "Der Codex Dimonie". Blatt 11-40, în *Jahresbericht*, IV, 1897, p. 136-227; Blatt 41-47, 58-90, *Jahresbericht*, V 1898, p. 192-297; Blatt 91-125, *Jahresbericht*, VI, 1898-1899, p. 86-173.
- Weinreich, U., 1953, *Languages in contact*, New York, Linguistic Circle of New York.
- Wolf, H.J., 1986 "Çà et là, ici et nulle part. Quelques adverbes de lieu en sarde (dialectes du centre)", *Revue de linguistique romane*, Tome 50, p. 38-59.

Anexă:

Aromânii în spațiul balcanic. Imagini

Explicația planșelor

1. Imagine din interiorul sediului Asociației „Frații Manachia” din Bitolia (R. Macedonia); sus stânga: frații Manachia, aromâni, primii fotografi și cinești din Balcani; în centru: portretul eroului Pitu Guli; stânga jos: deviza asociației: *Unâ ginsă him, armânlu nu cheari* ‘O gintă suntem, aromânul nu pierde’.
2. Clădirea liceului românesc din Bitolia (care a funcționat până în 1915).
3. Bustul poetului Constantin Belimace (din sediul Asociației „Frații Manachia” din Bitolia), autorul imnului *Părinteasca dimândare* ‘Testamentul părintesc’.
4. Biserica aromânească „Constantin și Elena” din Bitolia (R. Macedonia).
5. Intrarea în biserica aromânească „Constantin și Elena” din Bitolia (R. Macedonia).
6. Ohrida (R. Macedonia) – vedere de ansamblu.
7. Inscripție de pe biserica „Sfântul Nicolae” din Ohrida, care atestă venirea aromânilor din Moscopole în Ohrida la începutul secolului al XIX-lea.
8. Basorelief din biserica aromânească din *Vlaška mala* ‘Cartierul aromânesc’ (Ohrida), având o inscripție cu litere latine: *Sămtul Dimitrie*, în care apare cuvântul *sămt* (< lat. *sanctus*).
9. Icoană din biserica aromânească din *Vlaška mala* ‘Cartierul aromânesc’ (Ohrida), cu inscripția în româna literară: *Arh.[anghelul] Mihail*.
10. Icoană din biserica aromânească din *Vlaška mala* ‘Cartierul aromânesc’ (Ohrida) cu inscripția în româna literară: *[S]fântul Clim[ent]*.
11. Placa de pe casa memorială a lui Milton Manakia: „În această clădire a trăit și a lucrat primul creator de film din Balcani, Milton Manakia (1880-1964)”. Fratele său, în urma trasării granițelor după destrămarea Imperiului Otoman, a rămas în Grecia, unde a desfășurat aceeași activitate.
12. *Pudýáŭă* ‘șorț’ din muzeul etnografie din *Beala di Supră* (Beala de Sus), R. Macedonia.
13. Crușova (R. Macedonia) – vedere de ansamblu.

14. Efigia Moscopolei din 1742 (Moscopole, Albania) cu cele patru cartiere având populație armânească din: Frașari, Grabova, Mețovo, Gramoste.
15. Moscopole azi (Albania) – vedere de ansamblu.
16. Plăcuță cu numele locuitorilor din Moscopole, reconstituită de membrii asociației din Moscopole.
17. Mănăstirea Prodrom – ruine (Moscopole, Albania).
18. Vestigii de templu roman din antica Apollonia (Pojan, Albania).
19. Corcea (Albania) – vedere de ansamblu.
20. Biserica românească *Aýu Sotiri* ‘Schimbarea la față’ din Corcea.
21. Preotul Dimitrache Veriga la intrarea în biserica românească *Aýu Sotiri*.
22. Icoană din biserica românească *Aýu Sotiri*, cu inscripție în dialectul aromân: *pistupsirea a lui Toma* ‘credința lui Toma’.
23. Iconostasul din biserica românească *Aýu Sotiri*, sculptat în lemn de sculptorul aromân Zisa Musha din Fier (Albania).
24. Biserica din Pleasa de Jos (Albania), transformată în depozit militar în perioada comunistă.
25. *Rământă* țesând o *dqágă* ‘cergă’ la război (Moscopole, Albania).
26. *Kílmi* ‘cuverură’ (< tc. *kilim*) cu model tradițional (Moscopole, Albania).
27. *Dqágă* ‘cuvertură’ și *căpitín^u* (< lat. *capitaneum*) ‘pernă’ (Moscopole, Albania).
28. *Rământ^u* fărșerot în port tradițional, din colecția familiei Rapu (Moscopole, Albania).
29. *Grambó* ‘mire’ și *nvăístă* ‘mireasă’ în port tradițional (mireasa are voal în loc de tradiționala *cupári* ‘tocă’), alături de socri, din colecția familiei Rapu (Moscopole, Albania) – anul 1962.
30. Intrarea în satul Andon Poçi (Albania), cu inscripția ‘Bine ați venit’ în albaneză și în aromână: *Mireseerdhet / Ghini vinitu*.
31. *Pítă* ‘plăcintă’ armânească (Moscopole, Albania).
32. Berat (Albania) – vedere de ansamblu.
33. Muntele Tomor (Albania).
34. Florina (Grecia) – vedere de ansamblu.
35. Satul Kristallopiyi (Grecia) – vedere de ansamblu.
36. *Grambó* ‘mire’ și *furtát cu flámbură* ‘cavalier de onoare cu steagul de nuntă’ (din colecția familiei Trășu), Kristallopiyi (Grecia) – 1965.

37. Caprele la *amiríqʹ* (< lat. *meridiare*, cf. dr. *meriz*) ‘la odihnă, după masă’, Kristallopiyi (Grecia).
38. *Strúngă* ‘strungă’ cu *picuráru* ‘ciobanul’ mulgând caprele, Kristallopiyi (Grecia).
39. Pasul *Vígla* (< lat. *vigilare*), Grecia, pe unde se trece din Macedonia în Epir; aici au fost menționați pentru prima dată, la anul 974, *vlahii călători*.
40. Placă pe biserica din Mețovo (Grecia): 1511 – anul construcției; 1888, 1958 – anii în care biserica a fost renovată.
41. Biserica din Mețovo, arom. *Amínciu* (Grecia).
42. Basorelief cu blazonul baronului Sina din Moscopie (leu cu o cruce în mână) pe o casă din Mețovo, dovadă a stabilirii fărșeroților în localitate.
43. *Aúși* ‘bătrâni’ în portul tradițional zilnic (Mețovo).
44. Port tradițional de sărbătoare femeiesc (Mețovo).
45. Port tradițional de sărbătoare femeiesc – vedere din spate (Mețovo).
46. Port tradițional de sărbătoare bărbătesc (Mețovo).
47. *Picurárʹ* ‘cioban’ cu oaia în spate (statuie la intrarea în Muzeul de artă din Mețovo).
48. Biroul fostului ministru Evangelos Averoff, în casa memorială din Mețovo, devenită muzeu etnografic.
49. *Pizúʹ* ‘bancă de odihnă’, în Muzeul etnografic „Evangelos Averoff” din Mețovo.
50. *Sufră* ‘masă joasă’, în Muzeul etnografic „Evangelos Averoff” din Mețovo.
51. *Kílimi* ‘cuvertură’, în Muzeul etnografic „Evangelos Averoff” din Mețovo.
52. Tavan sculptat în lemn (obișnuit în casele aromânești din Mețovo), în Muzeul etnografic „Evangelos Averoff” din Mețovo.
53. Port tradițional de femeie, în Muzeul etnografic „Evangelos Averoff” din Mețovo.
54. Port tradițional de bărbat, în Muzeul etnografic „Evangelos Averoff” din Mețovo.
55. *Káptini di lână* ‘pieptene de lână’ (Mețovo).
56. Război de țesut, având *curúna* ‘fire de țesut; scul de lână’ pregătită pentru a țese cuvertura (Mețovo).
57. *Pârpóq* cu *ýuri* ‘ciorapi cu dungi’ (Mețovo).
58. *Sânie* ‘tipsie’ (Mețovo).
59. *Trastʹ* ‘traistă’ și *pârpóq* ‘ciorapi’ (Mețovo).

60. *Cârlibánă* ‘cârlig pentru prinsul oii’ și *orl* (< lat. *hora*) ‘mătăanii’; acum, accesorii în portul bărbaților în vârstă (Mețovo).
61. *Mȃșî* ‘femeie în vârstă’, în doliu, pe drumul spre mănăstirea „Sfânta Maria” (Mețovo).
62. *Mȃșî* ‘femei în vârstă’, în doliu, la privegherea icoanei „Sfintei Maria” (Mețovo).
63. Acoperiș tipic balcanic, cu *plăci* ‘lespezi de piatră’ (Mețovo).
64. Mețovo (Grecia) – vedere de ansamblu.
65. Anilion (arom. *Nchiári*), Grecia – vedere de ansamblu.
66. Drumul spre localitatea Siraku (Grecia).
67. Siraku (Grecia) – vedere de ansamblu.
68. *Picurár* cu *sárică* ‘Cioban cu sarică (impermeabilă, făcută din păr de capră)’.
69. Vlahoclisura (Grecia) – vedere de ansamblu.
70. *Liȃucári* ‘căiuții’ în Vlahoclisura.
71. Autostrada Mețovo – Salonic, construită pe vechea cale romană *Via Egnatia* (arom. *Calea Mare*).
72. Vedere de ansamblu: Meyali Livadia (Grecia).
73. *Ílími* ‘carpetă’ din Meyali Livadia.
74. Sediul Asociației aromânilor din Veria (Grecia).
75. Platoul de la poalele Veriei, unde coborau cu oile păstorii di *Séli̯a di Súpră* (Selia de Sus).
76. Naoussa (< lat. *Nova Augusta*; arom. *Neáguște*) (Grecia) – vedere de ansamblu.
77. *Horopáni*, azi Stenimahos (Grecia) – vedere de ansamblu.
78. Muntele Olimp, unde se află două localități aromânești: Livadi Olimpu și Kokkinopulos.
79. Saramandu, N., 1988, “Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică”, *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 3, 225-245, hartă pe care am marcat traseul călătoriei noastre de studii.

Imagini

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

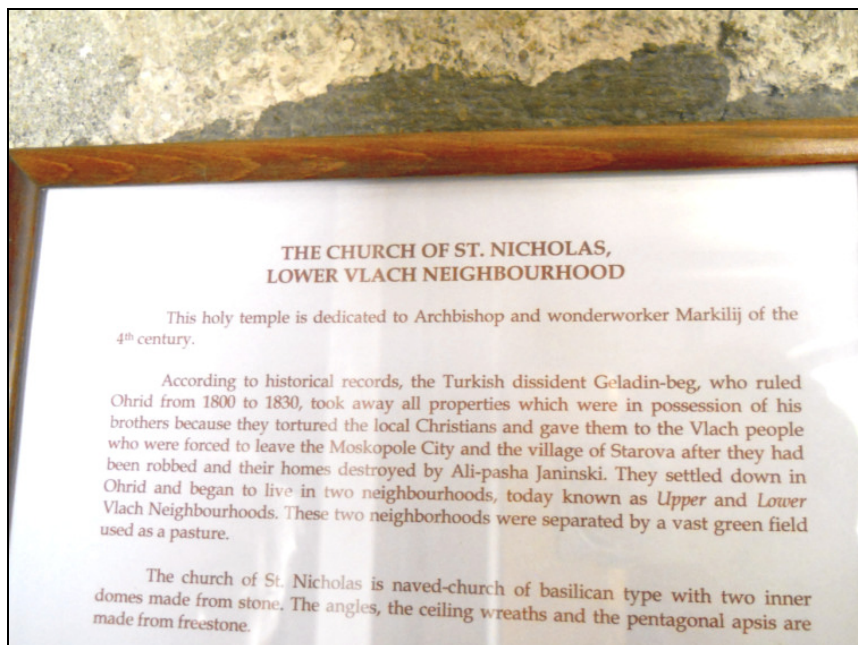

Fig. 7

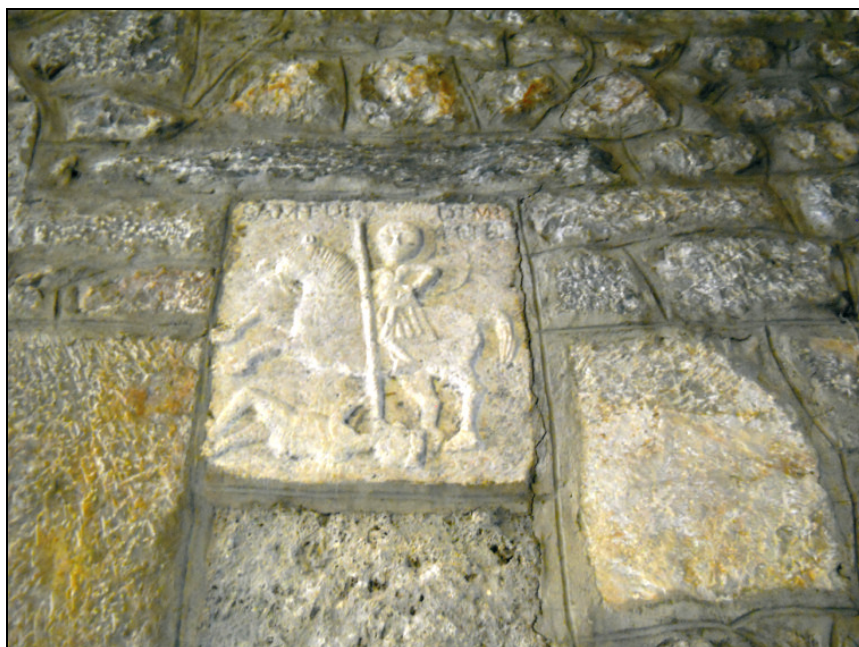

Fig. 8

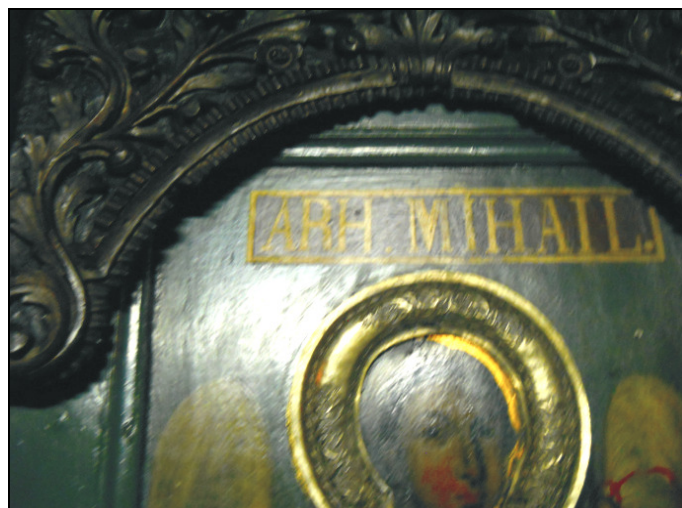

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

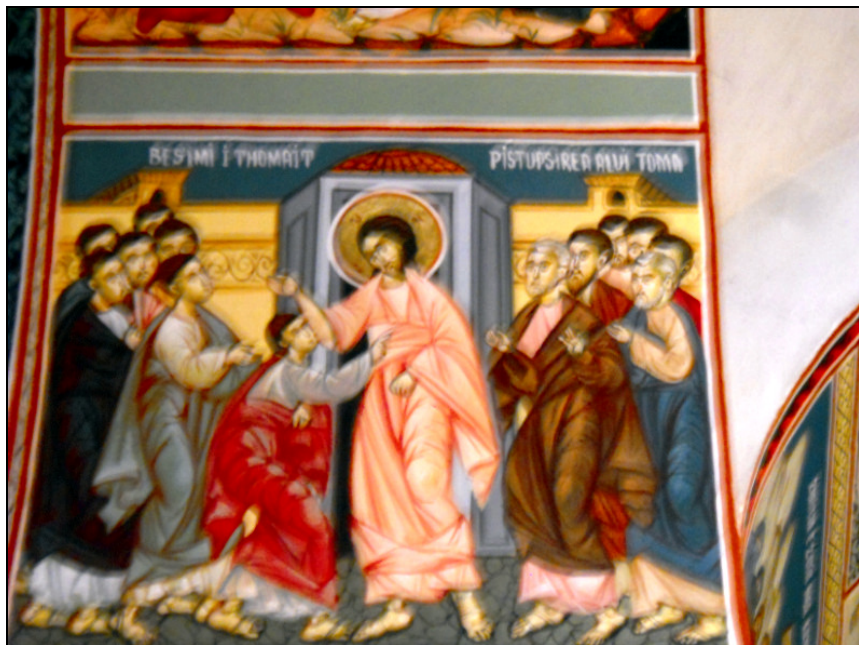

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

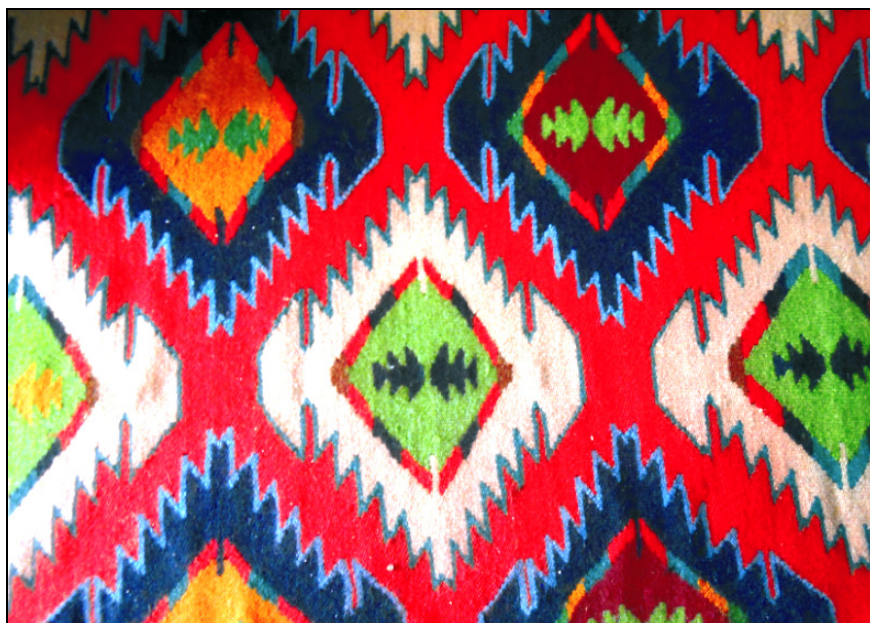

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29

Fig. 30

Fig. 31

Fig. 32

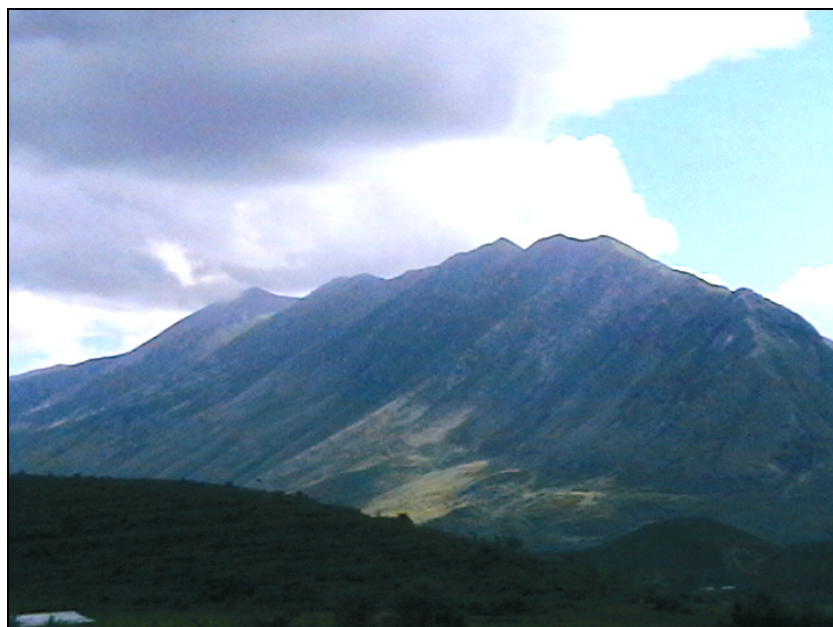

Fig. 33

Fig. 34

Fig. 35

Fig. 36

Fig. 37

Fig. 38

Fig. 39

Fig. 40

Fig. 41

Fig. 42

Fig. 43

Fig. 44

Fig. 45

Fig. 46

Fig. 47

Fig. 48

Fig. 49

Fig. 50

Fig. 51

Fig. 52

Fig. 53

Fig. 54

Fig. 55

Fig. 56

Fig. 57

Fig. 58

Fig. 59

Fig. 60

Fig. 61

Fig. 62

Fig. 63

Fig. 64

Fig. 65

Fig. 66

Fig. 67

Fig. 68

Fig. 69

Fig. 70

Fig. 71

Fig. 72

Fig. 73

Fig. 74

Fig. 75

Fig. 76

Fig. 77

Fig. 78

ADDENDA

Overview

THE ROMANIAN IDENTITY IN THE BALKAN CONTEXT

This paper presented the results of our field research on Aromanians from Greece, Albania, F.Y.R. Macedonia from the perspective of preserving the Romanian dialect they speak in the Balkans. By preserving the dialect, which they use in their day-to-day conversations, the Aromanians from these areas have kept alive the *Romance and Romanian awareness*. This is obvious not only in the areas where they form a compact group (for instance, in Pind – Greece, especially in Metsovo, or in the area of Korce-Moscopole in Albania), but also in isolated places showing a great cultural tradition (for instance, Siracu in Greece). This awareness is old, being the exclusive result of Romania's cultural and national awareness revival action from the second half of the 19th century and the first half of the 20th century, by means of education and church service in the Romanian language. It is to be found everywhere, i.e. even in places where it did not exist before, for instance, education in Romanian as tuition language.

The national awareness indications are strongly rooted historically speaking, the most important being the 'Moscopole moment – Albania' (the end of the 18th century), when scholars like Constantin Ucuta printed an Aromanian textbook for the children to learn. *Codex Dimonie* dates from the same period (discovered at Ohrida, F.Y.R. Macedonia), a collection of religious texts translated in Aromanian. There is information that these texts were used by Aromanian families.

Another important element in preserving the Romance awareness is represented by Roman artefacts to be found everywhere. The famous Via Egnatia used to cross in antiquity the territories inhabited today by Aromanians; this was the most important traffic road built by Romans, which even today Aromanians call the *Big Road*. Its traces are present even today, both in Albania, where it started, in Apollonia (today Poian), on the Adriatic shore, and in Greece or F.Y.R. Macedonia. We mention the fact that the most important mountain defiles preserve Latin names: *Giug* 'grub' (< Lat. *jugum*), near Metsovo, at the junctions of waters between Thessaly, Epir and Macedonia. Near the Aromanian place called Pisuderi,

the *Vigla* (< Lat. *vigilia*) mountain gate is to be found. Here, near Pisuderi, between lakes Kastoria and Prespa, for the first time in history Aromanians were attested under the name of *vlahi oditi* 'wandering Vlachs' by the Byzantine historian Kedrenos, and the author claims they killed David, Bulgaria's tsar's brother, Samuil in 976. The terms *βιγλα* and *ζυγος* are Greek terms of Latin origin. Also, through Beala de Sus, a Roman road is crossing connecting Macedonia to Epir. It is not accidental that next to these gates we find until today Aromanian settlements (guarding places). And it is not at all surprising the fact that Aromanians from all researched areas show a lively Romance and Romanian awareness. This finding has been put forth before on another occasion, when presenting the Albania's plain area, where once the Romans troops settled.

Aromanian is represented in the Balkans by several groups, historically established: *the Pindens, the Farsherots, the Gramostens, the Grabovens*, completed by the group from Gopeş and Mulovişte (F.Y.R. Macedonia). Due to the extraordinary mobility of Aromanians, both in the past and in the recent period (when new settlements have been established once the transhumant Farsherots have settled: Andon Poçi in Albania, Kristallopiyi in Greece), it is not possible to have a clear-cut geographical delimitation of these groups. While in Albania the entire Aromanian population is made of the Farsherots (added by the small Grabovens' group), in Greece there is a great diversity. With the exception of the Pindens' compact group, settled in the mountainous area of the Pind – North Thessaly, the south of Epir, in the rest of Greece (northern half) we can find representatives of all main groups. For instance, in the Greek Macedonia we find Pindens settlements (Veria area), Farsherots (Edessa area, ex-Vodena – Naussa, ex-Neaguşte), Gramostens (Mount Paic area, at the border with F.Y.R. Macedonia). In F.Y.R. we find Gramostens (Ştip-Kočani-Veles area), Farsherots (Struga area: Beala de Sus, Beala de Jos), Grabovens and Farsherots (together with Gramostens in Ohrida area, in the small town of Cruşova), the Gopeş-Molovişte group, etc. At the same time, in the Thessaly Plain we find Pindens and Farsherots, who have settled in the shepherds' wintering places.

An interesting phenomenon is to be found in some old settlements, where the base population has added across time members of other groups. Without being the only example, it is representative the situation from the small Aromanian town of Meţovo (Arom. Aminciu), the most important Aromanian community in Greece. In Aminciu – old Pindens place, first mentioned in documents of the 13th century – in time a group of Farsherots have joined. For a long time, the two groups had kept very well their own speech. In time though, mixed marriages (hardly accepted by indigene population; see the text from Meţovo) have led to what today's dialectology calls *dialect mixture*. Even if linguistic theory does not accept the existence of *mixed languages*, or a 'combined language', we identify this 'dialect

mixture' *at the speech level*. Thus, in the speech of Meṭovo, a Pindean idiolect, we identify elements of the Farsherot idiolect, such as the presence of final asyllabic *u* after a consonant cluster (in the Pindean idiolect *u* is voiced in this position, the same with the Gramostean idiolect). We identified the same phenomenon in the small town of Cruṣova, the most important Aromanian settlement from F.Y.R. Macedonia, established 200 years ago, after the destruction of the prosperous Aromanian centres of Moscopole (where the Farsherots were the base population) and Gramoste, Niculiṭa, Linotopi (Gramostens settlements). The base idiolect in Cruṣova is the one that was once spoken in Moscopole (the 6-unit vowel system was kept, lacking the opposition *ǣ* / *î*, like the Farsherot idiolect), but there are also elements of the Gramostean idiolect (for example, voiced *u* after consonant clusters).

Supported by texts with comments, we have provided examples to explain this phenomenon of *dialect mixture*, emphasising the theoretical importance of our research.

To the same extent, we mention a concept recently added to dialectology, namely *distance dialect*, illustrated usually with examples from German (for instance, the idiolect of Transylvanian Swabians compared to the idiolect from the indigene German lands left centuries ago). The *distance dialect* concept emphasises the structure unity of some territorially separate idiolects in different historic eras. Such *distance dialects* are also the historical dialects of Romanian – Dacoromanian, Aromanian, Meglenoromanian and Istroromanian. We believe that this *distance dialect* concept is more productive than *divergent dialect*, as used in Romanian dialectology. It draws our attention to also showing the similarities, not just the differences. In various dialectology studies, for instance, examples have been given on the similarities between Aromanian and certain Dacoromanian idiolects (usually from Banat and Criṣana) or similarities between certain idiolects of Aromanian, for instance the one in Gopeṣ and Muloviṣte, and Dacoromanian (for instance, the phoneme *ž* compared to *ĝ* in the rest of Aromanian: *joc*, *joĭ*, *ajutór*, compared to *oc*, *ĝoĭ*, *aĝutór*. To the already known information, our research brings new elements, for example, the adverb *amú* 'now', registered in the speech from Siracu, Greece, compared to *tóra* (< gr. *τώρα*), general for the rest of the idiolects. In Pind, the most conservative area, we identified the word *floare* 'flower', replaced in the rest of Aromanian with loans from other languages: *lulúḍă* (< gr. *λουλούδα*), *lilice* (a derived form; cf. Alb. *lulë*), *kítcă* (< Mac. Sl. *kitka*), or the word *pǣără* 'pear', replaced in other idiolects with *dárdă* (< Alb. *dardhë*), or *górṭu* (of Slavic origin).

Another interesting fact emphasised in our research is the conservative feature of the Pind area. In the settlements from the Pind, even if it is a mountain area as an enclave in the Greek environment, the agricultural terminology of Latin

descent is better kept as compared to other areas: *arátru* (< *aratrum*) ‘plough’, *strâmburári* (< Lat. **stimularia*) ‘prod’, *ȳizmáre* (< Lat. *vindemiare*) ‘vine harvesting’, *vómeră* (< Lat. *vomer*) ‘coulter, stubble plough’, *sărc’léd’u* (< Lat. *sarcularē*) ‘to hoe’. In other Aromanian dialects, these terms have either not been attested, or they do not exist: *strâmburári*, *ȳizmáre* (*strâmburári*, *ȳizmári*, *vómeră*, *sărc’léd’u*), or they have been replaced with loan words (*domaluc* ‘plough’, cf. Alb. *domalug*).

Our research resulted in numerous similarities with Dacoromanian – conservative or innovation facts –, some of which never mentioned before. As for innovations, we are talking about *parallel innovations*, which show that distance dialects, without any direct contact, like contemporary Aromanian, compared to Dacoromanian – develop not only divergently, but also in a convergent manner. This is in favour of using the term *distance dialect* (instead of *divergent dialect*), as these dialects have been called in the literature (Schimdt 2010: 201-225).

A research direction initiated by G. Murnu but less subsequently cultivated is identifying words of Aromanian origin in the northern Greek idiolects. G. Murnu analysed the Pind area, where up till now there is a compact Aromanian community, isolated from the Greek environment. A similar phenomenon is to be found in the Pieria land from Greece (the area around Katerini town, placed at the border between Thessaly and F.Y.R. Macedonia). In the villages from this area, where there is no longer an Aromanian community, the local Greek idiolects have kept so many Aromanian words, that we have to admit that this community once existed but it was assimilated by the Greek population. It is significant that a lot of these words keep the Aromanian phonetics (for instance, the consonants *ș*, *ê*, that Greek does not have): *aúș* ‘old’, *caêúla*, *capúșa*, *gúșa*, *vitúl’* ‘heifer, one-year-old kid’, etc. This is added with several Greek toponyms based on words of Latin origin, kept until today in Aromanian: *Disicata* (Arom. *disíc* ‘I rift’ < lat. *dissecare*), *Karpenisi* (< Arom. *cărpínîș*, derived from *cărpîn* < Lat. *carpen*), *Vigla* (Arom. *vég’lu* < Lat. *vigilare*). We also mention some local Aromanian toponyms, based on terms of Latin origin: *Giug* (< Lat. *jugum*), mountain gate close to Mețovo, *Ampirătoare* (< Lat. (Via) *Imperatoria*, a toponym close to Mețovo, probably the Roman name for *Via Egnatia*), as well as some Latin village names: *Cornu*, *Paltin*, etc.

The continuous presence of the Romanian and Romance element in the area we have researched may be illustrated with some ethnographic elements, common with Dacoromanian: the *Căiuiții* ‘little horses’ dance and *Sânzienele* ‘fairies’. Aromanians call *Căiuiții* *aruȳuÉári* (cf. Gr. *άλογος* ‘cal’), and this tradition is played by people wearing masks in the New Year morning. We identified this

tradition in Vlahoclisura in Greece. Aromanians call the Sânziene tradition *Tainí* ‘St. John’ (Lat. *Sancta dies Johannis*) which is played by young girls on June 23-24.

The long cohabitation of Aromanian with Balkan peoples has determined the natural process of penetration in their dialect of loan words from Greek, Turkish, Albanian, Slavic languages. These loans, both old and new, give a specific hue to Aromanian in comparison with the other dialects of Romanian. They cover various fields, such as the social area: *bórġi* ‘debt’ (< Turk. *borç*), *bánă* ‘life’ (regressively derived word from the verb *bănéqʷ* < Alb. *banoj*); trade: *émburʷ* ‘trader’ (< Gr. *ἐμπορος*), *păzări* ‘fair’ (< Turk. *pazar*); military: *askéri* ‘army’ (< Turk. *askerî*), *pólim* (Gr. *πόλεμος*); education *dáscal* (< Gr. *δάσκαλος*), *grámă* ‘letter’ (< Gr. *γράμμα*); transport: *aftukínă* ‘automobile’ (< Gr. *αυτοκίνητο*), *staşóni* ‘railway station’ (< Macedonian Sl. *stašoni*), etc.

Another aspect of Aromanian cohabitation in the Balkans is strongly illustrated by greetings, often common with those from Balkan languages. There are similarities with Albanian: *mi nclínʷ áli tiníe* ‘[lit.] I bow in your honour’ = Alb. *falemenderit*; with Greek: *hiratímati múltî* ‘many compliments’ = Gr. *πολλά χαιρετίσματα*; *cu nkérdu* ‘be it with luck’ = *με κέρδος*, etc.

Numerous texts registered on field in a great number of places from Greece, Albania and F.Y.R. Macedonia have allowed us to develop an updated description on the one hand of the dialect as a whole and, on the other hand, of various idiolects: *Pindean*, *Farsherot*, *Gramostean*, as well as the particular idiolects of *Molovişte*, *Cruşova*, *Vlahoclisura*.

The most important part of our research is the description – in general and for each region – of contemporary Aromanian based on the texts recorded on field. This description took into account the results of previous research, enriched with phenomena which are either new or never mentioned before. A special attention was the specific characteristics of different idiolects.

This presentation first mentions some particularities of the Aromanian dialect in general.

With regard to Aromanian as a whole, we mention that we identified two large dialect groups based on the inventory of vowel phonemes: the Farsherot - Grabovean group, with 6 vowels (*a, e, i, ă, o, u*) and the Gramostean – Pindean group, with 7 vowels (*a, e, i, ă, â, o, u*); the first two idiolects, for instance, make no difference between, for instance, *rău* and *râu*, both of them being pronounced as *rău*.

In the Aromanian spoken today, we identify both conservative elements, such as the presence of vowels *e, i* and the diphthong *æ* after labial consonants in words inherited from Latin: *perʷ* ‘hair’, *vedʷ* ‘I see’, *vínă* ‘vein’, *víntu* ‘wind’,

fǣtǎ ‘girl’, *cǎmǣșǎ* ‘shirt’, etc., or the absence of the diphthong *îi* in *cǎni*, *mǎni*, *pǎni*, as well as innovations, such as the consonantization of semiconsonant *u* in falling diphthongs: *ávdu* ‘I hear’ (< Lat. *audio*), *cǎftu* ‘I search’ (< Lat. **cauto*). The consonant system also contains conservative and innovative elements. The former includes keeping the consonants *ʀ* and *ń* (also to be found in Banat) in words inherited from Latin: *ʀépurʷ* ‘rabbit’ (< Lat. *lepus*, -*orem*), *ayíne* ‘vine’ (< Lat. *vinēa*); affricates *ɟ* and *ɡ* are also kept (which occur in some varieties of Dacoromanian): *ɟâcʷ* ‘I say’ (< Lat. *dico*), *ɡúdicʷ* ‘I judge’ (< Lat. *iudico*), etc. Innovations are the change of [ʀ] to [y], a recent change, identified in the Farsherot idiolect and partly in the Gramostean idiolect: *fumǣya* ‘the children, the brothers’, *pǎpínɣyi* ‘the parents’ *ey* ‘they’ for *fuméʀa* ‘the children, the brothers’, *pǎpínɣʀi* ‘the parents’, *eʀ* ‘they’ at the other Aromanians.

As far as morphosyntax is concerned, we have identified some particularities of the noun inflexion, such as the opposition sg./pl- with masculine nouns taken from Greek and Turkish: *amirǎ* / *amirǎɟ* ‘emperor’, *udǎ* / *udǎɟ* ‘room’. The plural in -*ǎɟ* which we identified with nouns is also found at adjectives taken from Greek: *hazó* (< gr. *χαζός*), pl. *hazǎɟ*.

A particularity of Aromanian is the lack of the preposition *pe* for direct objects referring to people: *u vedʷ Ana* ‘I see Ann’, *ilʷ vǎtǎmǎ frǎti-su* ‘he killed his brother’, etc. An archaic syntactic feature is also the expression of the accusative referring to places, showing direction or state, without preposition (like Latin): *negʷ Sǎrúnǎ* ‘I am going to Thessaloniki’, *Dǣ-ayǎ Kateríni treɣ ɟǎɣi hórɣ* ‘From here to Katerini you pass through ten villages’, *șî-l dúsirâ Óhârda* ‘and they took him to Ohrida’, *Bǎnéɟʷ Kurĉáu* ‘I live in Korcea’. We have identified contexts where these two features occur: *Fǣtǎ u mǎrtǎmʷ Neǣguște* ‘The girl I had her married in Neaguște’.

The lack of the preposition *pe* also occurs with pronouns in a direct object accusative position: *ilʷ viɟúɣi eʀʷ* ‘I saw him’.

The closeness and distance demonstratives do not change their form when used as adjectives: *aístʷ* means ‘this one’ and ‘this’, *aɣélʷ* means ‘that one’ and ‘that’: *aístʷ vîni* ‘this one came’, *ómu aístʷ* ‘this man’. The dative-genitive forms are stressed on the ending, not on the root: *aistúɣi*, *aɣêlúɣi*.

A characteristic of Aromanian as far as the verb inflection is concerned is the change of the verbs of the 3rd conjugation to the 2nd conjugation class, thus in most idiolects we have only three inflectional classes. A similar phenomenon occurs in Spanish, Catalan and Sardinian. Most of the idiolects use *umplémʷ*, *vindémʷ*, *spunémʷ*, *duɣémʷ*, etc., switching the 3rd conjugation to the 2nd one.

The simple perfect maintains the strong etymological forms for 3rd conjugation verbs: *árșu* (< Lat. *arsi*), *cópșu* (< Lat. *coxi*), *dăș^u* (< Lat. *dixi*), *feč^u* (< Lat. *fecit*). The pluperfect is analytic, like western Romance, built with the auxiliary *habere* at imperfect and the participle of the lexical verb (augmented with the vowel *ă*): *avăim^u cântată*. Similar forms are found in Balkan languages (Greek, Albanian, partly in Bulgarian and Macedonian Slavic). The future is built with the auxiliary *volere* + present subjunctive (like southern Dacoromanian idiolects): *va să spun^u* ‘I will say’. The negative imperative is formed with the negation *nu* + the affirmative form: *nu cântă*.

Some Aromanian idiolects have a tertiary deictic system for locative adverbs *aqă* ‘here (next to me)’ – *ația* ‘here (next to you)’ – *acló* ‘there’ as the Oltenia idiolect (*ací* – *acía* – *acolo*); this phenomenon also occurs in Roman Iberia (Portuguese, Spanish, Catalan) and in Occitan.

A special attention was drawn in our research on the identification of characteristics for various idiolects. It is a less obvious issue in the general papers on Aromanian. Only a research carried out on field (questionnaire surveys, text recordings) makes it possible to identify such characteristics.

Among the particularities of the **Farsherot idiolect** we mention the fact that its vowel system counts 6 units, and the speakers make no difference between *ă* and *î*, *rău* meaning both *rău* ‘bad’ and *râu* ‘river’. Another particularity is the nasal vowels in the idiolect of the *Plisóț* Farsherots: *săbătă* ‘Saturday’, *păăde* ‘he/she cries’. The *a* vowel prothesis is less frequent at Farsherots, however it occurs with some words: *acúmpur^u* ‘I buy’, *acrésc^u* ‘I rise’.

A phenomenon occurring in the Farsherot idiolect is the labialisation of vowels *ă* and *i* in non-stressed syllable (pre-stress or post-stress): *lăăgun^u* ‘cradle’ for *lăăgă^u* in other idiolects.

The change of *l* to *y* (*î*), a recent change noticed for the Gramostean idiolect, occurs also at the Albanian Farsherots: *fúpyi* (*fupîi*) ‘the thieves’, *yap* (*îar*) ‘motley’ for *fúrli*, *lar*.

There are also a lot of particularities as far as morphology is concerned. In the nominal inflection, we identified dative-genitive forms such as *a fičópu* ‘the son’s’ (< *a fičóru*, from *a fičórlu*, with *rl* > *r*). The Farsherots use such pronominal forms as *aič* ‘these’, *a noč* ‘ours’, *a voč* ‘yours’. The 1st person singular personal pronoun is *míni* (homonymous with the accusative), compared to *io* in other idiolects. At the 3rd person feminine, there is *îa* (disyllabic) compared to *ea* in the other idiolects. Together with *el*, *îa*, *e!*, *ăli* parallel forms occurs with 3rd person pronouns: *năs*, *năsă*, *năș—*, *năse* and *ațél^u*, *ațău*, *ațé!*, *ațăli*.

In the verb domain, apart from the switch of verbs from the 3rd to the 2nd conjugation: *spuném^u*, *vindém^u* (see *supra*), we mention the switch of some verbs from the 4th conjugation to the 1st and the 2nd conjugations: *avđári* ‘to hear’, *anurđǵári* ‘to smell’. The verb *a fi* ‘to be’ has the form *esc^u* ‘(I) am’ at the *Plisóť* Farsherots and *hiu* at *Şópaň* Farsherots.

A particularity of the Albanian Farsherots is the 1st person singular and 3rd person plural present indicative form *mutrést^u* ‘I/they watch’ (for *mutrés^u*). The 3rd person plural present indicative forms are also specific *ar^u* ‘(they) au’, *ştir^u* ‘(they) know’. The 2nd person plural of the imperfect indicative is *cântát^u* (compared to *cântát* for the rest of Aromanian). We notice here the avoidance of the confusion with the 2nd person plural of the present tense, which led to a confusion with the simple perfect form. This way the opposition present/past is more clearly marked: *cântát* (present) / *cântát^u* (imperfect, simple perfect). The future tense is no longer built with the conjunction *să*: *va spun*, *va ntreb^u* (compared to *va să spun^u*, *va să nreg^u*), like the Pindean idiolect. A similar phenomenon occurs in Greek and Albanian.

It is specific for the Farsherots to use the adjective *goálă* (feminine singular) with an adverbial value, meaning ‘only, just’: *víni el^u goálă*, *víniră ǵáli goálă*.

As for the lexical field, we identified some words not registered in the DDA: *bi’óc^u* ‘place’ (unknown etymology), *cóťă* ‘tight, narrow’ (< Alb. *koce*), *vič^u* ‘calf’ (< Alb. *viç*), *grămbă* ‘couch grass’ (unknown etymology). It is remarkable the use of the word *sărúnă* meaning ‘town’ (from *Sărúnă*, the dialectal name of Thessalonica).

We further notice some features of the **Gramostean idiolect**. The vowel system has 7 units (marking the opposition *ă/â*). Full-sounded *u* occurs after any consonant cluster: *cántu*, *dórmu*, *scúmpu*, *sócu*, etc. At the end of a word, the voiced consonants become voiceless at some Gramostens from Bulgaria (under a Slavic influence): *slap^u* ‘thin’, *asút^u* ‘I sweat’. The same Gramostens *l’ > ĭ* (including in the consonant clusters *cl’*, *gl’*): *ĭau*, *gâĭnâ*, *kem^u*, *g lem^u* (compared to *lau*, *gâlînâ*, *cl’em^u*, *gl’em^u*).

The dative-genitive form of the feminine nouns [+Human] is both *a mu’ári’ei* ‘to the woman/woman’s’, and *áli mu’ári*.

The demonstrative pronoun has the form *aéstu*, *aéstâ* (compared to *aíst^u*, *aístă*) at Farsherots. We have also identified some specific forms of the possessive pronoun: *a nóšťă*, *a vóšťă* (compared to *a nóștri*, *a vóștri* at Pindens). The relative-interrogative pronoun has the form *cári*, dative-genitive *a cúri* (compared to *caĭ*, *a cui* at Farsherots).

In the verb inflection, we notice the opposition *sc/șț*: *créscu/ créștâ* ‘I rise/you rise’, compared to *sc/șt* in other idiolects. The future tense keeps the conjunction *să*: *va să spun^u* (compared to *va spun^u* at Farsherots and Pindens).

We also note some specific terms, some of them not registered in the DDA: *armí* ‘souse’ (< Gr. *άρμη*), *bârgâdân^u* ‘polenta’ (< Bg. *bŭrkadanŭ*), in other idiolects: *culăș^u*, *căcimác^u*; *Kitcă* ‘flower’ (< Bg. *kitka*), compared to *lulúďă* at Pindens, *lilíĉe* at Farsherots, etc.

We have also identified for the **Pindean idiolect** some special characteristics. In phonetics, we mention keeping the final asyllabic *i* after consonants *ț, ȑ* (in morphophonological opposition with *c, g*): *sațⁱ* (sg. *sac^u* ‘sac’), *fuȑⁱ* (1st person singular *fug^u* ‘I leave’), *porțⁱ* (sg. *pórcu* ‘pig’), *múlȑⁱ* (1st person singular *múlgu* ‘I milk’), compared to *saț, fuȑ, pórt(ă), múlȑ(ă)* in other idiolects.

In the consonant system, a special characteristic of the Pindean idiolect is the switch of voiceless consonants *c, t, p, ț, k, ĉ* to the respective voiced consonants, when they are followed by a nasal: *ngárcu* ‘I load’, *múndi* ‘mountain’, *scúmbu* ‘expensive’, *nȑérnu* ‘I sift’, *scúnġi* ‘expensive PL.’, *nġórníc^u* ‘skew-eyed’, etc., compared to *ncárcu, múnti, scúmpu, nȑérnu, scúnki, nĉórníc^u* in the other idiolects.

The syncope of the non-stressed vowels occurs most frequently at Pindens: *fġă* ‘he was doing’, *vȑă* ‘he was leaving’, *mga* ‘he was eating’ *ță* ‘he was saying’, *alná* ‘he was climbing’, *aná* ‘to gather’, etc., compared to *făță, fuȑă, mâcă, dâță, alína, aduná*.

With adverbs, the form *acșí* ‘like this’ (< Lat. *ac-sic*) is specific to Pindens (compared to *așé, așí* in other idiolects). We have also noted in Siracu the adverb *amu* ‘now’, replaced in the rest of the idiolects by *tóra* (< Gr. *τόρα*).

An interesting phenomenon is the presence of particularities common with the Farsherot idiolect, which we have identified at the Pindens from Aminciu (Mețovo) and which can be explained by the establishing, a long time ago, in this settlement of a community of Farsherot shepherds. Thus, in this settlement we have identified a final asyllabic *u* after a consonant cluster, like the Farsherots: *plăng^u* ‘I cry’, *caft^u* ‘I search’. To the same extent, we have identified forms that switch the vowel *i* to *ă* (*ă*) in non-stressed position: *trăcúrá* ‘they were passing’, *văȑúġ* ‘I was seeing’, etc., for *tricúra, viȑúġ*.

Instead of *prindi* ‘must’: *príndi s-cântăm* ‘we must sing’, a usual construction at Pindens, in Aminciu *va* is used: *va s-cântăm* ‘we must sing’, like the Farsherots.

For the Mețovo-Siracu area, we have identified the preservation of some Latin words that have been lost in other idiolects: *floáre* (< Lat. *flos, -rem*), *anġilég*

(< Lat. *intelligere*), *mi cúlcu* (< Lat. *collocare*), (the sun) *apúni* (< Lat. *apponere*), *cātușă* ‘cat’ (< Lat. *catta* + suffix *-ușă*).

Among the features of the **Muloviște idiolect**, in the phonetic field we mention the change of affricates *ɟ*, *ɡ̃* to *z*, *j*, like Dacoromanian: *Dumnezău* for *Dumnițău*, *joc* for *ȝoc*. The definite article for masculine nouns is done like in Dacoromanian: *ánul*, *bărbátul*, *cápul* (compared to *ánlu*, *bărbátlu*, *cáplu* in other idiolects).

The indefinite pronoun occurs as *tot*, *tqátă tót*, *tqáte*, like Dacoromanian, compared to *tut*, *tútă tuț*, *túti* in most of the idiolects.

The Crușova idiolect has some characteristics determined, among others, by the mixture of the Aromanians come from Moscopole, speaking a Farsherot idiolect, and of Gramostens come from Gramoste. Thus, the vowel system has six units, with no *î* vowel, like the Farsherots. Instead, after consonant cluster, we have full final *u* like the Gramostens: *scúmpu*, *pórtu*, etc. The diphthongs *ɛa* and *ɔa* occur the same way as the Gramostens use them; some speakers pronounce these diphthongs as *ɛ* and *ɔ̃*, which is specific to the Farsherot idiolect. A local particularity caused by the influence of the Slavic dialects is the presence of the cluster *șc* instead of *șt*: *așcêptu* ‘I wait’, *așcêrgu* ‘I delete’, *șcîu* ‘I know’, etc. for *aștêptu*, *aștêrgu*, *știu* in most of the idiolects. There are forms without syncope, like the Farsherots: *mul’ári* ‘woman’, *șuțálă* ‘stirrer’, as compared to *m’ári*, *ștálă* in other idiolects.

The relative superlative is built with *nai* (of Slavic origin): *nai búnlu* ‘the best’, like the Gramostens. Also like the Gramostens, the future tense is built with the conjunction *să*: *va să stay*.

As far as the lexical field is concerned, in Crușova we registered the use of *furculiță*, which we have not heard at other Aromanians (nor at those from Romania), which use *țimbídă* (< Gr. *τσιμπίδα*), *bunélă* (cf. Bg. *bunela*), *pirúnă* (< Gr. *πιρούνι*).

This presentation of the Aromanian spoken today shows the preservation of characteristics inherited from Latin, which are built as *a common base for all dialects of Romanian*. This common base provided the field for developing the *Romance awareness*, to be found everywhere, by numerous artefacts in the lands inhabited by Aromanians. This same common base allowed for Aromanians to develop in the modern period their *Romanian awareness*, the same-people and same-language unity with the Romanians from the north of the Danube.

The long cohabitation with the peoples where Aromanians live has made it possible to develop loaned elements from Greek, Albanian, Slavic, Turkish,

languages with which however they have never identified themselves either ethnically or linguistically.

The geographic area and the social status of Aromanian spoken by different generations, as well as the characteristic of the selected lexical material have been described by making permanent comparisons with Dacoromanian, proving once again Dimitrie Cantemir's claim, in *Descriptio Moldaviae (De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus)* (1716): "Thus, this Walachia, which is placed in Moesia, is a part of the great Walachia, i.e. the old Dacia, and its inhabitants are the remnants of those Romans which the Emperor Aurelianus, as I said, had transposed from Dacia to Moesia. No one could disclaim that these exact Romans [are the ancestors] of the Romanian population, that lives up to this day in the entire Epir and around Ianina, as the language itself stands as a proof, considering that they also speak Romanian [...]"

Aromanians are those by means of whom the Rome effigy persists in the Balkan area.

Table of Contents

INTRODUCTION	9
I. ROMANCE AND ROMANIAN AWARENESS AT AROMANIANS	13
The territorial repartition of.....	13
Ethnic and linguistic unity of Aromanians with Dacoromanians	18
Romance and Romanian awareness at Aromanians	23
Aromanian publications and associations.....	34
Education in the Romanian language of Balkan Aromanians	37
Aromanians from Romania.....	39
II. THE STRUCTURE OF THE AROMANIAN DIALECT – GENERAL CHARACTERISTICS	41
Phonetics and phonology	41
The vowel system.....	41
The consonant system	42
Morphosyntax	43
The Noun.....	43
The Article	44
The Definite Article	45
The Adjective	46
The Pronoun	46
The Numeral.....	48
The Verb	49
The Indicative.....	51
Present Tense	51
Imperfect Tense.....	52
The Simple Perfect Tense	52
The Compound Perfect Tense	53
The Pluperfect Tense.....	53
The Future Tense	54
The Subjunctive.....	54
The Conditional-Optative	55
The Dubitative	58
The Imperative.....	58
The Infinitive	59

The Participle	59
The Gerund	60
The Adverb.....	61
The Preposition	65
The Conjunction.....	65
Interjecția	65
III.CHARACTERISTICS OF CURRENT AROMANIAN IDIOLECTS	67
1. CHARACTERISTICS OF THE FARSHEROT IDIOLECT	67
Phonetics and phonology	67
Vowels	67
Consonants	69
Morphology	71
The Noun.....	71
The Article	71
The Pronoun	75
The Adjective. Degrees of comparison	76
The Verb	76
The Adverb.....	79
The Interjection	79
Vocabulary.....	80
Ethnolinguistic notes.....	82
2. CHARACTERISTICS OF THE PINDEAN IDIOLECT	87
Phonetics and phonology	87
Vowels	87
Consonants	87
Common characteristics with the Farsherot idiolect.....	88
Morphology	89
Vocabulary.....	90
Toponymy	95
Ethnolinguistic notes.....	95
3. CHARACTERISTICS OF THE GRAMOSTEAN IDIOLECT	98
Phonetics and phonology	98
Vowels	98
Consonants	98
Morphology	98
The Noun.....	98

The Article	99
The Adjective. Degrees of comparison.	99
The Pronoun	100
The Numeral.....	101
The Verb	101
Vocabulary.....	101
Ethnolinguistic notes.....	102
4. CHARACTERISTICS OF THE AROMANIAN IDIOLECT OF MUVOLISTE	103
Phonetics and phonology	103
Vowels	103
Consonants	104
Morphology	104
5. CHARACTERISTICS OF THE AROMANIAN IDIOLECT OF CRUSOVA	106
Phonetics and phonology	106
Morphology	107
Vocabulary.....	108
IV. NOTES ON THE AROMANIAN VOCABULARY SPOKEN IN THE BALKANS	110
Terms of Latin origin.....	110
The Albanian similarity element.....	111
The Slavic element.....	112
The Greek element.....	113
The turkish element	114
Balkan linguistic similarities. Politeness forms	122
V. FIRST NAMES OF BALKAN AROMANIANS	128
VI. THE AROMANIAN DIALECT SPOKEN IN THE BALKANS. DIALECTAL TEXTS AND LINGUISTIC COMMENTS	134
1. The Farsherot idiolect. Texts	134
2. The Pindean idiolect. Texts	156
3. The Gramostean idiolect. Texts	166
4. The idiolects of Crusova, Muloviste and Vlahoclisura. Texts	177
VII. DESCRIPTION OF THE STUDY TRAVEL	183

CONCLUSIONS.....	194
BIBLIOGRAPHY	205
APPENDIX: AROMANIANS IN THE BALKANS. IMAGES.....	213
Chart description.....	213
Images.....	217